

Костюкова О.М.

**МАТЕРІАЛИ
ДО ЕКСКУРСІЙ ПО
ЧЕРКАСЬКОМУ КРАЮ**

2015р.

1

УДК 94(477)
ББК 63.3 (4 УКР) 632
К72

Костюкова О.М.

**К72 Матеріали до екскурсій по Черкаському краю
– Черкаси: ТОВ «Вальдес», 2015. – 400с.**

Черкащина – земля Тараса Шевченка, Богдана Хмельницького, Василя Симоненка.

Екскурсії глибоко розкривають історію, культуру рідного краю, кожний куточок якого є надзвичайно самобутнім. Вони надають можливість поринути у світ палеоліту біля знаменитої Межирицької стоянки на Канівщині, Трипільської культури на Тальнівщині. Оглянути велич пам'яток архітектури, дерев'яного зодчества, від Київської Русі до XVIII – XIX століття. Екскурсійні маршрути висвітлюють козацьку славу Черкащини: Чигирин, Суботів, Холодний Яр. Розкривають героїчні сторінки Корсунь-Шевченківщини, історичне минуле – с. Трахтемирова, Кам'янки. Оспівують Шевченків край – Канів. Батьківщина Т. Шевченка: Моринці, с. Шевченкове, с. Будище, с. Зелена Діброва, с. Вільшана.

Наша книга – це звернення до всіх: збережемо пам'ятки Черкаської землі – географічного центру України.

Видання призначається для вчителів, студентів, учнів, краєзнавців, всіх, хто вивчає історію рідного краю.

УДК 94(477)
ББК 63.3 (4 УКР) 632

© Костюкова О.М., 2015

ВСТУП

Мета книги: на основі аналітичного підходу, з урахуванням історичної практики, розкрити роль і значення краєзнавчих екскурсій у справі збереження культурно-меморіальних пам'яток Черкащини, пов'язаних з життям і творчістю видатних особистостей. Особливо актуальним стає проблемне питання в сучасних умовах.

Академік Петро Тимофійович Тронько великого значення надавав збереженню історико-культурних надбань засобами краєзнавчо-екскурсійного дослідництва: «З самого початку свого існування краєзнавство міцно пов'язувалося з подорожуванням, екскурсіями по рідному краю, без чого неможливим було його пізнання»¹. Краєзнавчо-екскурсійна справа в процесі свого розвитку спрямовувалася не на просте споглядання, а, насамперед, на визначення цінності краю з точки зору культурної спадщини. Цінність і слава Черкащини – духовна спадщина Т.Г. Шевченка, яка є її пам'яткознавчою домінантою.

Туристський простір Черкаської області нараховує значну кількість природних, історико-суспільних, культурних пам'яток. Вони прийшли в наше сьогодення з різних століть і років, оповиті думами, переказами, народними піснями і легендами. Їхнє збереження є одним із найважливіших завдань екскурсійних програм із залученням суспільства, особливо молоді, для їхнього наочного пізнання, вивчення і охорони. Чіткіше окресливши профільний тип пам'яток, глибше усвідомимо особливість і унікальність кожної з них, незалежно від давності. Наші сучасні храми, пам'ятники видатним особистостям, кращі зразки архітектури, живопису, літературної творчості, народного декоративно-прикладного мистецтва також увійдуть у майбуття і через віки будуть продовжувати творити історичний епос. Яскравою його сторінкою назавжди є героїзм черкащан у роки Великої

Вітчизняної війни, які йшли до перемоги з могутнім словом Т.Г. Шевченка.

Багато з тих пам'яток, що нам залишили пращури, ми зможемо передати й майбутньому поколінню, за умови їхнього детального дослідження і збереження. Ті пам'ятки, які залишилися, потребують нашої шани. Вдумаємося: храм періоду київської Русі у нас один – Успенський Собор у Каневі. Є ще кілька найстаріших для нашої місцевості дерев'яних церков XVIII століття. Гордимися тим, що Черкащина – Шевченків край, а серед будівель, які дійсно можемо назвати меморіальними – це хата дяка в Шевченковому; будинок пана Енгельгарда в Будищах на Звенигородщині; будинок у Корсунь-Шевченківському, куди приїжджав поет гостювати до свого троюрідного брата В. Шевченка; будинок родини Симиренків у Млієві; літературно-меморіальний музей «Кобзаря» в Черкасах, колишній будинок Нагановського в с. Мошнах, що особливо потребує підтримки як новостворений державний літературно-меморіальний музей. Отже, не так і багато збереглося безцінних пам'яток. До них відносяться і дуби, сосни, каштани, верби з якими поет ділився своїми сокровенними думами, поетичним словом і замальовував їх, як образ рідного краю. Надзвичайно важливим завданням сьогодення є збереження славного культурного надбання, кожної цеглини будівель і храмів, стіни яких зберігають пам'ять про Т.Г. Шевченка.

Особлива роль в екологічному туристському процесі належить екскурсіям, які охоплюють багато визначних Шевченківський місць, під час яких екскурсанти вчаться не просто споглядати, а глибоко бачити і відчувати суспільну значимість меморіальних пам'яток.

Такий глибокий пізнавальний зміст закладено в новостворений, за активної участі студентів спеціальності «Туризм», екскурсійний маршрут "Кобзарська пісня

М. Максимовича". Він розкриває меморіальні сторінки життя і творчості нашого видатного земляка – вченого, енциклопедиста, ботаніка, літературознавця і краєзнавця Михайла Олександровича Максимовича. Назва екскурсії прийшла з усвідомленням того, що старовинна українська кобзарська пісня, яка лунала на ярмарках під час народних гулянь, біля церков і на битих козацьких шляхах, запала в душу Михайла Максимовича ще з дитинства. І саме вона надавала йому сили й натхнення в найтяжчі його години, особливо далеко від рідного краю. А найголовнішим є те, що була з ним пісня – поезія його славного товариша, Великого Кобзаря – Тараса Шевченка.

Маршрут екскурсії охоплює м. Черкаси, с. Чапаєвку, м. Золотоношу, с. Богуславець, Красногірський монастир. В старовинному козацькому селі Чапаєвка до уваги екскурсантів – один із найкращих шкільних народних музеїв області «Пам'ять», створений лауреатом обласної краєзнавчої премії ім. М. Максимовича, знаним істориком й краєзнавцем Г.М. Голишем, в якому розкриваються яскраві сторінки історії Шевченківського краю. В Золотоноші торкаємося святинь Свято-Успенського Собору, знайомимося з пам'ятними місцями, пов'язаними з іменами Тараса Шевченка, Григорія Сковороди, Івана Котляревського. Вони сформувавши М. Максимовича як видатного вченого, а початкову освіту він отримав, навчаючись у Золотоноші, і був добре обізнаний з її історією.

В Золотоніському краєзнавчому музеї створено окрему експозицію, присвячену видатному земляку – М. Максимовичу. Вона поєднується з експозиційними матеріалами про перебування Т. Шевченка на Золотоніщині, так як поєднувалися в житті їхні долі. Висококваліфіковані наукові працівники музею докладають багатьох зусиль для підвищення ефективності його організаційної діяльності. Але приміщення, в якому вони працюють, потребує кращого

стану. В музеї зберігається надзвичайно цінний фонд рухомих пам'яток, який, у першу чергу, повинен стати глибокозмістовним наочно-навчальним посібником для школярів студентів Черкащини і України.

Від Золотоноші екскурсійний маршрут пролягає до села Богуславця. Хвилююче почуття огортає душу і серце кожного, хто проходить стежками батьківщини Михайла Максимовича: біля сільських ставків до хутора Тимківщина, до пам'ятного знаку, який встановлено на тому місці, де колись була оселя великої родини Максимовичів, до старої липи, яка збереглася з того давнього часу. Здається, що вона не просто шелестить віттям, а вимовляє слова старовинної кобзарської пісні, яка не раз звучала у цих краях. Саме цій липі присвятив один з своїх найкращих віршів уродженець Богуславця, лауреат обласної краєзнавчої премії ім. М. Максимовича, наш сучасник, відомий поет Іван Дробний.

Захоплення викликає надзвичайна повага до славетного земляка учнів Богуславецького навчально-виховного комплексу ім. М. Максимовича, більшість з яких є чудовими екскурсорами громадського шкільного музею Михайла Олександровича Максимовича. Високе призначення свого видатного земляка школярі глибоко осмислюють разом з своїм наставником, творцем і натхненним науковцем-організатором, істориком, вчителем-методистом, заступником директора з навчально-виховної роботи Тетяною Миколаївною

Москаленко. Завдяки підтримці директора комплексу В.М. Бондар, Департаменту освіти і науки Черкаської облдержадміністрації, музей сьогодні активно працює і постійно оновлюється експозиційно.

Повертаючись з Богуславця, знову поринаємо у духовний світ М. Максимовича і Т. Шевченка у Красногірському монастирі. Але маршрут екскурсії обов'язково буде

доповнений відвідуванням с. Прохорівки Канівського району, що набуває особливо важливого значення. Там було написано видатні праці вченого, там він відчув родинне тепло з коханою дружиною. Саме в Прохорівку у червні 1859 р. до нього на гостини завітав Т. Шевченко. Поет відвідував своїх вірних друзів – родину Максимовичів, з щирим серцем і великим творчим натхненням. Вони допомагали йому подолати труднощі в засланні, підтримували його листуванням. Тарас Григорович в Прохорівці зустрічався з селянами, багато малював, захоплювався Дніпровськими краєвидами. Але прикро, що Михайлова гора в занедбаному стані.

Вважаємо, що засобами екскурсій привернемо увагу громадськості до наших святинь, навчимо, особливо учнівство і молодь, зберігати їх для сьогодення і майбуття.

Необхідно розкрити роль і місце екскурсійного краєзнавства в загальній системі туристичного краєзнавства, його багатофункціональність. Проналізувати значення комплексних диференційних екскурсійних краєзнавчих програм як важливої складової підготовки фахівців спеціальності «Туризм» у вищих навчальних закладах.

Великого значення на сучасному етапі набуває розвиток освітянського краєзнавства в навчально-виховному процесі вищої школи, зокрема підготовки фахівців освітнього напрямку «Туризм», розширюються напрями туристичного краєзнавства, зокрема, особливо виокремлюється екскурсійне краєзнавство. Його запровадження у вищих навчальних закладах має значне історичне підґрунтя періоду 20-их років — зоряного часу краєзнавчо-освітньої роботи. Екскурсійна діяльність активізується в нашому сьогоденні і має всі умови для перспективного розвитку.

Тема дослідження розглядалася у загальному контексті історичного краєзнавства, в наукових працях під редакцією академіка П. Т. Тронька¹. А також туристичного краєзнавства

- науковцями туризмознавства І. Чагайдою, С. Поповичем, В. Федорченком.

Необхідно проаналізувати основна напрями екскурсійного краєзнавства і його значення у навчально-виховному процесі підготовки фахівців освітнього напрямку «Туризму».

На сучасному етапі активізації підготовки у вищих навчальних закладах спеціалістів для галузі туризму значна увага приділяється формуванню в них краєзнавчих знань – вагомого підґрунтя їхньої майбутньої професійної діяльності. У зв'язку з цим, прослідковується тенденція значного поширення такого важливого напрямку освітянського краєзнавства як – туристичне. Визначна заслуга у його становленні та розвитку належить видатному вченому академіку НАН України голові Національної Спілки Краєзнавців України П. Т. Троньку, який велику увагу приділяє взаємодії краєзнавства і туризму.

Впровадження краєзнавчо-педагогічного принципу у навчально-виховному процесі підготовки туризмознавців, в першу чергу, відбувається на основі викладання окремої нормативної навчальної дисципліни «Туристичне краєзнавство», а також «Туристичні ресурси України», «Рекреаційна географія», «Музеєзнавство» і, зокрема, «Організація екскурсійної діяльності». Екскурсії є важливим і значним компонентом туристичного краєзнавства, яке практично реалізовується у формі активного, самодіяльного туризму і транспортних подорожей. Екскурсії поглиблюють краєзнавчі дослідження туристичних походів, розширюють загальний краєзнавчий кругозір у пізнанні окремого регіону під час освоєння місцевих і далеких маршрутів.

Теоретико-методологічні засади загального і туристичного краєзнавства стають базовими для основних понять екскурсійного. Науковці В. П. Петранівський і М. Й. Рутинський – автори навчального посібника

«Туристичне краєзнавство» визначають, що його основним об'єктом виступає, у широкому розумінні, рекреаційно-туристичний потенціал території, а у вузькодисциплінарному вимірі – рекреаційно-туристський комплекс рідного краю. Предметом – окремі складові туристично-рекреаційного потенціалу краю – природні ресурси, пам'ятки історії, культури та інші об'єкти туристичної інфраструктури, а також різноманітні спектри туристичного руху в Україні.

В основі екскурсійного краєзнавства закладено процес наочного пізнання навколишнього середовища, який, що є надзвичайно важливим, здійснюється на основі показу і аналізу попередньо відібраних і вивчених об'єктів, під керівництвом досвідченого фахівця-екскурсовода. Основоположне значення полягає в тому, щоб студенти не просто побачили краєзнавчий об'єкт, а отримали вичерпну інформацію і відчули значимість історичних подій, пов'язаних з ним. Особливістю екскурсійного краєзнавства є фактор відтворення екскурсоводом пам'яток природи, архітектури, сакрального мистецтва, що не збереглися, подій які відбувалися в минулому, з допомогою спеціальних методичних прийомів: зорової реконструкції, локалізації, «портфеля екскурсовода», з демонструванням старих фотолистівок і поглибленим описом. Наприклад, під час екскурсії по території старовинного Галича, екскурсовод, на основі окремих деталей, повністю розкриває таку особливість галицької архітектури, як застосування прийому обличкування стін споруд, зокрема інтер'єрів палаців, керамічними рельєфними плитками з зображенням грифонів, орлів, воїнів, рослинного та геометричного орнаментів.

Самостійно вивчаючи краєзнавчий об'єкт, студентам складно акцентувати увагу на внутрішньому взаємозв'язку його композиційних фрагментів. Кваліфіковано це може зробити екскурсовод, за допомогою використання методичних прийомів показу, таких як мистецтвознавчий та

історичний аналіз. Наприклад, під час огляду декору будівлі музею Писанкового розпису в Коломиї. Застосування методичних прийомів, що поглиблюють знання про краєзнавчі об'єкти, події, життєвий шлях і творчу діяльність видатних особистостей визначається як прогресивна тенденція екскурсійного краєзнавства. Прийом здорового монтажу об'єднує художній образ декількох архітектурних споруд, або пам'ятників в єдиний тематичний ансамбль. Прийом зорового порівняння здійснюється за аналогією, або за контрастом і виділяє найхарактерніші особливості об'єктів. Важливим є прийом руху, який надає можливість студентам, близько переміщатися біля об'єкту, обходити навколо нього і відчувати його велич, розміри, особливості архітектурних форм, наприклад, під час огляду Білгород-Дністровської фортеціⁱⁱ. Прийом цитування глибоко доповнює екскурсійні краєзнавчі дослідження студентів, особливо коли використовується меморіальна література. Так, перебуваючи на території колишньої садиби сім'ї Тараса Шевченка, там де пройшло його дитинство в селі Шевченкове, екскурсовод акцентує увагу студентів на відбудованій хаті поета і цитує уривок з повісті «Княгиня»: «Передо мной наша бедная, старая белая хата, с потемневшею, соломенною крышею и черным дымарем; а около хаты на причилку яблоня, а вокруг яблони цветник, — любимец моей незабвенной сестры».

Екскурсійне краєзнавство багатofункціональне явище, його пізнавальна функція розкриває нові факти і події, пов'язані з історичним розвитком сіл та міст України. Освітньо-виховна сприяє патріотичному вихованню, культурологічна - естетичному. Надзвичайно актуальною є екологічна функція. Туристський простір України нараховує значну кількість природних, історико-суспільних, культурних пам'яток. Вони прийшли в наше сьогодення з різних століть і років, оповиті думами, переказами, народними піснями і легендами. Їх збереження є одним із найважливіших завдань

екскурсійного краєзнавства, із залученням суспільства, особливо студентської молоді, до наочного пізнання, вивчення і охорони матеріальної та духовної спадщини. Чіткіше окресливши профільний тип пам'яток, якісніше усвідомимо особливість і унікальність кожної з них, незалежно від віку. Наші сучасні храми, пам'ятники видатним особистостям, кращі зразки архітектури, живопису, літературної творчості, народного декоративно-прикладного мистецтва — це також історичний епос. Яскравою його сторінкою назавжди залишиться героїзм українців у роки Великої Вітчизняної війни.

Багатьох історичних пам'яток вже немає. Ті, що залишилися потребують нашої шани. Як відомо, Черкащина — Шевченків край, а серед будівель, які дійсно можемо назвати меморіальними — це хата дяка в с. Шевченкове, будинок пана Енгельгарда в с. Будище на Звенигородщині, будинок в Корсунь-Шевченківському, куди приїжджав поет гостювати до свого троюрідного брата В. Шевченка, будинок родини Симиренків у Млієві, літературно-меморіальний музей «Кобзаря» в Черкасах та колишній будинок Нагановського в с. Мошнах, який потребує підтримки та ремонту, може зберегтися тільки не як приватна оселя, а як державний літературно-меморіальний музей. Отже, не так і багато безцінних пам'яток. На наше щастя, живі ще дуби, сосни, каштани, з якими поет ділився своїми сокровенними думами. Але кожною своєю гілочкою вони тягнуться до наших сердець, щоб не забули!

У системній взаємодії навчально-виховного процесу підготовки фахівців з туризму і екскурсійного краєзнавства окреслюється багатоаспектне питання створення в впровадження диференційних краєзнавчих екскурсій. Серед них виокремлюються багатопланові міські оглядові. Вони включають такі обов'язкові підтеми, як виникнення міста, особливості його планування і забудови, пам'ятки

архітектури і сакрального мистецтва, історичний розвиток впродовж століть, героїка міста в період Великої Вітчизняної війни, сучасний розвиток освіти, науки і культури, видатні особистості. Необхідно зауважити, що екскурсійно-краєзнавчий літопис України повинен охоплювати не тільки міста, а й села, які також мають свою віковічну історію, пам'ятки духовності і культури, славляться видатними земляками. В Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького здійснюється проект краєзнавчих екскурсій для осередків сільського зеленого туризму, до яких у творчі групи залучаються студенти.

Важливого значення набувають тематичні краєзнавчо-історичні, краєзнавчо-літературні, краєзнавчо-природничі екскурсії.

В екскурсійному краєзнавстві особливе місце займають музейні екскурсії. Адже сьогодні музей — це не просто культурно-освітній заклад, який збирає, вивчає, зберігає і експозиційно популяризує рухомі пам'ятки. «Він розглядається як заклад, що перебуває на службі громадянського суспільства, дозволяє людям, особливо студентству, відчувати свою причетність до історії країни, краю, усвідомити її самобутність, через призму минулого зрозуміти сучасність».

Таким чином, маючи значний науковий, методичний, функціональний освітянський потенціал, екскурсійна справа краєзнавство розширює свою векторність з подальшим перспективним розвитком і починає активно впливати на поглиблення навчально-виховного процесу підготовки фахівців для галузі туризму. Тема потребує подальшого дослідження в напрямку використання екскурсійного краєзнавство для підготовки спеціалістів загального гуманітарного спрямування.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКСКУРСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОБЛАСТІ

Пам'ятники

1. Т. Г. Шевченко. 1964 р. На честь 150-річчя з дня народження поета.

2. Б. Хмельницькому. 1995р. На честь 400-річчя з дня народження гетьмана України.

3. І. Підкові. 1986 р. На честь 700-річчя Черкас.
Архітектор І. Кулик.

4. Пам'ятник Бояну. 1986р. На честь 700-річчя Черкас.
Архітектор А. Куц.

5. Василю Симоненку. 1965. Черкаський архітектор
В. Грабовський.

6.

Пам'ятні знаки

1. Богдану Хмельницькому. 1975р. Сквер Б.
Хмельницького.

Меморіальні дошки

1. Меморіальна дошка на будинку де жив Василь
Симоненко. (бульвар Т. Шевченка, вул. Сєдова)

2. Меморіальна дошка на честь В. Симоненка. (На розі
вулиці В. Симоненка і бульв. Т. Шевченка.

3. Меморіальна дошка на честь архітектора В. Гесте.
автора першого генерального плану забудови м. Черкаси в
1826р. (Будинок Міської Ради).

Музеї

1 Обласний краєзнавчий музей. Черкаські архітектори

- Л. Кондратський, М. Собчук, С. Фурсенко -
Лауреати Державної премії Т.Г. Шевченка.
- 2 Обласний художній музей
 - 3 Літературно-меморіальний музей Василя
Симоненка. (В редакції газети "Черкаський край").
 - 4 Літературно-меморіальний музей "Кобзаря".

Меморіальні комплекси

Меморіальний комплекс "Пагорб Слави". Архітектор,
лауреат Державної премії ім. Т.Г. Шевченка Г.Кальченко.

Пам'ятки архітектури

1. Класична жіноча гімназія. Початок ХХ -го століття.
Архітектор В. Городецький. (Центр творчості юнацтва та
молоді).
2. Перший міський Громадський банк. Початок ХХ-го
століття. Архітектор В. Городецький. (Редакція газети
"Черкаський край")
3. Перша міністерська чоловіча гімназія. 1892р. (Музичне
училище імені С. Гулака-Артемівського).
4. Садиба грабаря-підрядника А. Щербини. Земська
управа. Початок 20-го століття (Палац одружень. Редакція
газети " Молодь Черкащини").
5. Будинок купців Цибульських. Середина ХІХ-го
століття.(Музей "Кобзаря").
6. Будинок грабаря-підрядчика А. Майбороди. Початок
ХХ століття. Черкаський архітектор Г. Філофоро (Міська
санепідемстанція).

ЗАПОВІДНИКИ ЧЕРКАЩИНИ

1. Шевченківський Національний заповідник у м. Каневі. (Садиба М. Максимовича в с. Прохорівка). Створений в 1925 р. Статус Національного надано в 1994 р. Площа 43 га.

2. Національний заповідник "Батьківщина Т.Г. Шевченка" (с. Моринці, Шевченкове, Будище). Створений в 1992р. Статус Національного надано в 2004 р. Площа 40 га. Включає 43 нерухомі пам'ятки.

3. Національний заповідник "Чигирин". (с.Суботове, с.Медведівка, с. Мельники і урочище "Холодний Яр"). Створений в 1989 р. Статус Національного надано в 1992р. Площа 1160 га. 35 нерухомих пам'яток.

4. Національний заповідник в м. Умані "Дендропарк "Софіївка". Створений в 1994 р. Статус Національного надано в 2003р. Площа 150га.

5. Державний історико-культурний заповідник у м. Корсунь-Шевченківському. Створений в 1994 р. (с. Стеблів, с. Виграїв, с. Квітки). Площа 100 га. 30 нерухомих пам'яток.

6. Державний історико-культурний заповідник у м. Кам'янці. Створений в 1995 р. Площа 75 га. 20 нерухомих пам'яток.

7. Державний історико-культурний заповідник "Трахтемирів" (Канівський район). Створений в 1994 р. Площа 4470 га.

8. Державний історико-культурний заповідник в Тальнівському районі "Трипільська культура" (с. Майданецьке). Включає 12 сіл. Створений в 2002р. Площа 450 га.

МЕМОРІАЛЬНІ МУЗЕЇ

1. Літературно-меморіальний музей Т.Г. Шевченка. с. Шевченкове.
2. Літературно-меморіальний музей "Кобзаря". м. Черкаси.
3. Літературно-меморіальний музей О.С.Пушкіна і П.І.Чайковського. м. Кам'янка.
4. Літературно-меморіальний музей С.С. Гулака-Артемовського. м.Городище.
5. Літературно-меморіальний музей І.С. Нечуя-Левицького. с. Стеблів Корсунь-Шевченківського району.
6. Меморіальний музей Л.П. Симиренка. с. Мліїв Городищен-ського району.

ПАМ'ЯТКИ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

1. Успенський (Георгіївський Собор). 1144 р. м. Канів.
2. Троїцька церква Мотронинського монастиря 18 ст.
3. Преображенський Собор Красногірського монастиря 18ст. Архітектор І. Григорович-Барський.
4. Преображенська церква початок 20 ст. с. Мошни.
5. Преображенська церква Лебединського монастиря поч.19ст. О.Лебедин Шполянського району.
6. Преображенська церква 1738 р. Пам'ятка дерев'яного зодчества. с. Кірово Корсунь-Шевченківського району.
7. Подвір'я Онуфрієвського чоловічого монастиря 19ст. м. Черкаси.

ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ І САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА ДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Пам'ятки природи

1. Канівський природний заповідник 1968р. Площа 2 га.
2. Тарасів обрій - ландшафтний заказник, м. Канів. 1990р. Площа 400 га.
3. Національний природний парк "Черкаський Бір". Площа 40 000 га "Соснівка" - зона відпочинку.
4. Липівський орнітологічний заказник (Золотоніський район). 1974 р. Площа 4500 га.
5. Сулинський ландшафтний заказник. 1998 р. Площа 8000 га.

Пам'ятки садово-паркового мистецтва

1. Тальнівський парк ХІХ ст. 1972 р. Площа 400 га.
2. Великобурімський парк (Чорнобаївський район) ХІХст. 1989 р. Площа 100 га.
3. Козачанський парк (Звенигородський район). 18 ст. 1972 р. Площа 50 га.

Зоологічні парки

Зоологічний парк м. Черкаси 1983 р. Площа 8 га.

ЕКСКУРСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ М.ЧЕРКАСИ

ЧЕРКАСИ У ХІХ СТОЛІТТІ

Після приєднання Правобережної України до Росії в Черкасах в 1797 році був утворений повіт. Спочатку повітовим містом була Сміла, але незабаром "присутственные места" перевели до Черкас.

В «Описании» города Черкасс и его повета, состоявшего в Киевской губернии" за 1803 говориться, що на той час у місті було: 535 дворів, 4 церкви, з яких одна дерев'яна, єврейська синагога, 2 дерев'яних шинки, 17 кузень, 8 крамниць, 2 "бани торговых" та два вітряних млини. Щодо складу населення, то міщан було 3.471 чоловік, "дворовых людей" - 81, "казенных крестьян" - 29 та купців - 76, а всього - 3.657 чоловік.

Далі в "Описании" вказувалося, що багато мешканців займається ремісництвом: швецьким, кравецьким, ткацьким, мідницьким, ковальським, слюсарним. Купці, частина міщан і поселян займаються торгівлею дрібними товарами, що привозилися з Кременчука, Городища, Золотоноші, Переяслава. Дехто має сади, городи, що служать для їх власних потреб. Базари бувають у місті два рази на тиждень.

Наприкінці "Описания" в загальних зауваженнях вцілому по повіту наводяться такі цікаві відомості: *"Крестьяне упражняются в хлебопашестве, отчасти и в делании деревянной и каменной простой посуды; отправляют на господ панщину и платят чинши (грошовий податок - авт.). Некоторые промышляют солью и соленою рыбою, привозимую из Крыму. Зажитков больших не имеют и только что на нужное пропитание"*.

Відзначалось також в "Описании", що при деяких селищах по ріках Дніпру, Ірдиню і Тясмину є досить будівельного і дров'яного червоного та чорного лісу, який у

великій кількості заготовляється на будівництво суден. Пивоварні, винокурні, селітрени заводи, гути та вітряні млини були зосереджені не в Черкасах, а в селах повіту.

Характеризуючи побут, економіку та природні багатства краю, автори "Описання" свідомо обійшли мовчанкою жорстокий нелюдський кріпосницький гніт, якого зазнавали селяни від поміщиків - Потоцьких, княгині Браницької, Енгельгарда, Воронцова та інших.

Недалеко від Черкас у селі Мошнах поміщик князь Боронцов збудував на горі в лісі розкішний палац з 80 кімнатами. Поміщик з гостями виїжджав сюди рідко - лише на полювання, але при палаці трималась численна челядь. Він тільки в Черкаському повіті володів 70.442 десятинами землі та мав 14.895 ревізьких душ (кріпаків) чоловічої статі.

Великий український поет Тарас Григорович Шевченко добре знав багату історію стародавніх Черкас, не раз згадував місто в своїх безсмертних творах. Одержавши після довгих клопотань у 1859 році дозвіл відвідати Україну, Тарас Григорович влітку побував у Черкасах. Тут проживали, за переказами, родичі поета, його знайомі, зокрема, сім'я Цибульських.

На той час місто вже в значній мірі було забудовано на горішній частині. Тут ще на початку ХІХ століття одним з перших і найбільших будинків - двоповерховим з цегли - була повітова тюрма. Тодішні заправили повіту "прикрасили" нею мальовничий куток на горбі, недалеко від Дніпра. На місці царської катівні, знесеної після 1917р., трудящі створили міський сад, з якого відкривається чудовий краєвид на Дніпро. Нині тут мальовничий Гетьманський сквер.

Був у Черкасах у ті часи і навчальний заклад – відкритому у 1818 році «Духовное училище для образования детей духовенства». На горішній частині розташувалися повітові установи, будинки купців, чиновників і духівництва.

Але більшість населення міста проживала ще біля Дніпра, в невеликих мазаних хатинах під соломою і очеретом. Із-за багатьох плетених з лози тинів виглядали вишневі садки, соняшники і мальви.

Тарасу Григоровичу сподобалось зелене місто. Особливо його вабила панорама з гори на синій, широкий Дніпро. Прекрасні краєвиди чарували його як поета і видатного майстра пензля. В своєму альбомі він зробив малюнок тушшю з написом: "В Черкасах".

З Черкас Т.Г.Шевченко виїхав через Мошни в придніпровські села, щоб підшукати і придбати собі садибу біля Дніпра, збудувати хатину, обзавестись сім'єю.

Черкаським повітовим справником перебував тоді лихозвісний Табачніков, особа, про яку навіть згадував Герцен у "Колоколе". Повітовий сатрап, довідавшись про приїзд до Черкас Т.Г.Шевченка, взявся ретельно виконувати розпорядження з канцелярії губернатора про встановлення за поетом "должного наблюдения".

Відвідуючи придніпровські села., які поет з великим сумом назвав "убогими і невеселими", Тарас Григорович часто вів розмови з селянами. В одній з розмов, як доносив Табачніков: *"Шевченко, крім богохульства, говорив ще, що не нужно ни царей, ни панов, ни попов"*. З Києва полетіло розпорядження арештувати Т.Г.Шевченка. Цю огидну місію з великим задоволенням виконав справник Табачніков, який доставив поета, в Черкаси.

За спогадами старожилів, Т.Г. Шевченко проживав у Черкасах в будинкові Цибульських. Поет познайомився і кілька разів відвідав сім'ю Слюсарів, яка жила в невеликому будинкові недалеко від Дніпра. Це була проста сім'я рибалок. До 1941 року біля будинку Слюсарів зберігалася груша, під якою Василь Слюсар частував, як дорогого гостя, Тараса Григоровича.

В човні Слюсарів поет перепливав на лівий берег Дніпра, де в займищах гуртом ловили рибу й варили кашу. Будинок Слюсарів зберігся і знаходиться на вулиці Шолом-Алейхема № 39.

Перебуваючи в Черкасах під арештом, великий Кобзар написав два прекрасних вірші - "Сестрі" і "Колись дурною головою". У теплому ліричному вірші "Сестрі" поет розповідає про свій сон, чарівними фарбами малює Дніпро, геніально провіщає майбутнє славної ріки.

Черкащани свято шанують пам'ять свого великого земляка Тараса Григоровича Шевченка.

Після реформи 1861 року розвиток капіталізму в Росії пішов значно швидше, хоч його затримували рештки феодально-кріпосницьких відносин. Це в значній мірі позначилось і на розвитку промисловості Черкас. Поступово почали народжуватись підприємства, мінялося обличчя міста. Однак треба відзначити, що розвиток окремих галузей виробництва почався значно раніше не в повітовому місті, а на території повіту,. Так, недалеко від Черкас у с. Мошнах, біля гирла річки Вільшанки, ще у 1823 році кріпаками князя Воронцова був збудований перший на Дніпрі пароплав. Ця дата вважається початком парового судноплавства на Дніпрі. Неодмінний член Черкаської повітової управи у справах земського господарства А. Чугаєв в довідникові *"Описание и справочная книга Черкасского уезда, Киевской губернии"*, виданому в 1911 році, наводить такі дані про розвиток промисловості в місті Черкасах і повіті. У 1850 році в Черкаському повіті було 19 винокурних заводів, які виробляли щорічно від 300 до 400 тисяч відер вина. Всі ці заводи мали досить примітивне, здебільшого дерев'яне, обладнання.

Черкаський повіт - місце народження цукрової промисловості на Україні. В селі Орловці (нині Городищенського району) поміщик граф Потоцький збудував

у 1834 році перший в повіті цукровий завод. Через чотири роки - в 1838 році - поміщик граф Бобринський спорудив цукрові заводи в Смілі і в селі Балаклеї, а в 1839 - в селі Яблунівці. Тодішні цукрові заводи являли собою великі мазані сараї. Умови праці кріпаків на цих поміщицьких цукроварнях мало чим відрізнялись від рабських. У 1854 році так званім акціонерним товариством (групою капіталістів підприємців) був побудований в Черкасах рафінадний завод, що вважався на той час одним з найбільших у Росії.

З 1870 року в місті почала розвиватись деревообробна промисловість, був пущений лісопильний завод підприємця Чернобильськог. Незабаром - у 1878 році - київський купець Зарицький відкрив тютюнову фабрику.

Земський діяч А.Чугаєв у довідникові по Черкаському повіту змушений був визнати, що використання природних багатств повіту зустрічало великі перешкоди. Він навів досить характерні приклади. Коли в Києві було закінчено будівництво Володимирського собору і почали складати проект його внутрішнього опорядження, виникла думка використати для цього в значній мірі місцеві матеріали. Створена була колекція з наявних місцевих будівельних і орнаментальних матеріалів. В цій колекції були зразки з Черкаського повіту: лабрадориту (цінний сорт граніту, який називають чорним мармуром) з міста Городища і деякі різновидності рябого граніту з села Малої Смілянки. Однак, виявилось, що використати ці прекрасні матеріали неможливо, бо доставка готових мармурових плит і колон з Італії коштує значно дешевше. Таке ж трапилось і в 1910 році, коли приступили до брукування вулиць у Києві, Гранітні кубики для брукування довелося виписати з Швеції, бо їх на місці не виготовляли, хоч були величезні запаси прекрасного граніту.

Характеризуючи розвиток промисловості, А. Чугаєв писав: "В місті Черкасах, дякуючи географічному положенню

його, біля ріки Дніпра і при залізниці, що сполучає його з безлісним півднем Росії і морським портом у Миколаєві, переважне значення одержала промисловість по розробці дерева, потім по сумах виробництва йдуть тютюнові фабрики, мукомольні млини, чавунно-ливарні заводи, пиво-медоварні заводи, цегельні та інші. В повіті на першому місці стоять виробництва цукрове і винокурене, а потім слідує мукомольні млини, лісопильні заводи і інші вже дрібні підприємства". Зробивши аналіз розвитку промисловості міста Черкас і повіту за 30 років (1880 - 1910 р.р.), Чугаєв відмічає, що кількість робітників за цей час у місті зросла з 648 до 1.486 чоловік, а кількість виробленої продукції збільшилась з 2 млн. 877 тис. карбованців до 4 млн. 279 тис. карбованців. В усьому повіті кількість робітників збільшилась з 4583 до 5865 чоловік, а вироблена продукція з 10 млн. 421 тис. карбованців до 15 млн. 482 тис. карбованців.

Повільне зростання промисловості в Черкасах і в повіті не могло ні в якій мірі забезпечити роботою маси безземельного селянства і міської бідноти. Яскравою ілюстрацією економічного стану селян можуть бути дані із *"Списка населенных мест Киевской губернии"*, виданого в 1900 році Київським губернським статистичним комітетом. З цього списку можна довідатись, що до складу Мошенської волості входило: одно містечко, 4 села, 4 хутори, і монастир, налічувалось 11.305 чоловік населення. Всієї землі в волості було 16527 десятин. З них належало поміщикові 10.289 десятин, церкві і монастиреві - 627 десятин, а селянам залишалось 5553 десятини. Отже, один поміщик володів більше як 10.000 десятинами землі, а понад 11000 селян мали землі в два рази менше.

Жорстоке поміщицьке гноблення, розорення, безземелля і злидні гнали тисячі бідняків з сіл Черкащини шукати роботи і куска хліба. Мізерне забезпечення землею селянського населення Черкаського повіту змушений був визнати

А.Чугаєв. З цього приводу він пише: *"Середнє володіння землею по повіту в 2,5 десятин на домогосподарство знижується по окремих волостях до 1,5 десятини, а по цілому ряду сіл доходить до кількох десятин на домогосподаря. В кожному майже селі є немалий контингент городників і навіть зовсім безземельних"*. Не зайве вказати, що по забезпеченню селян надільною землею повіт посідав останнє місце серед інших повітів Київської губернії.

Надто низькою була і врожайність на селянських землях. Краща земля, луки і ліси належали поміщикам і куркулям, а селянам дістались заболочені та піщані землі. Середній врожай жита з десятини на селянських землях за три роки - 1907-1909 рр. в пудах, за даними того ж таки Чугаєва, не перевищував 60 пудів, а по Русько-Полянській волості дорівнював лише 17 пудам. Ще нижчими були врожаї озимої пшениці, причому в придніпровській частині повіту в волостях Дахнівській, Мошенській і Русько-Полянській (нині входить у Черкаський район) пшениці не сіяли, бо вона тут не родила зовсім.

Цілий розділ присвятив Чугаєв відхідництву. Вік писав: *"По числу тих, що йдуть у відхідні промисли на заробітки, Черкаський повіт стоїть на першому місці"*. Відхідництво почало поширюватись з 80-х років минулого століття. Якщо в 1886 році у відхід йшло з повіту 6.986 чоловік, то через 10 років - у 1896 році - кількість тих, що йшли на заробітки, збільшилась майже в три рази і дорівнювала 20173 чоловік, ще через десять років - у 1906 році - у відході було 31603 чоловік, а в 1910 році - 35287 чоловік.

У придніпровських селах майже все доросле населення змушене було шукати заробітків у віддалених від повіту місцях. Переважна більшість робітників направлялась на сільськогосподарські роботи: в Херсонську, Бесарабську і Тавричеську губернії і на Кавказ в Кубанську область, в

Кривий ріг, Катеринослав (нині Дніпропетровськ) та Донецький басейн - на шахти і заводи.

"Та необхідно, - пише А. Чугаєв, відзначити і протилежне явище. На численних бурякових плантаціях Черкаського повіту працюють майже виключно жінки і підлітки і роботи ці потребують величезної кількості рук, переважно на короткий час... Ця тимчасова і посилена потреба робітничих рук викликає нестачу в них (міське робоче населення, очевидно, не може задовільнитись такими тимчасовими заробітками і через це йде з повіту) і в повіт приходять переважно жінки, на заробітки з Полтавської і Черніговської губернь".

Намагаючись "пояснити" величезний відхід селянської бідноти за межі повіту, А. Чугаєв посилався: «Вважаючи на густоту сільського населення»..., а також через несприятливі для розвитку хліборобства в Придніпрянській частині повіту, дякуючи піщаним ґрунтам, умови, велика кількість робітників йде в південні губернії Росії, не знаходячи собі заробітку в межах повіту».

З розвитком будівництва залізниць у Росії велика кількість сільської бідноти з прилеглих до Черкас сіл великими групами подавалася на земляні, так звані грабарські роботи (грабарка - невеликий віз для вивезення землі). Черкаських робітників-землекопів знали у найвіддаленіших місцевостях царської Росії - на Кавказі, в Сибіру і біля Мурманська. В Черкасах були десятки контор грабарів-підрядчиків, через які наймались і ранньої весни відправлялись на тяжкі земляні роботи тисячі селян-заробітчан» куркулі, що брали підряди на земляні роботи, були найзапеклішими визискувачами. Капіталісти жорстоко визискували на будівництві залізниць сотні тисяч чоловік сільської і міської бідноти. Значну участь в цій справі приймали і черкаські підрядчики-грабарі.

КУЛЬТУРА І ПОБУТ ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО ПОВІТОВОГО ЦЕНТРУ

Старі Черкаси "прикрашали" три найбільших будівлі: церква, гімназія і повітова тюрма...

Черкаси вважались одним з великих повітових міст царської Росії. За даними, опрацьованими Київським губернським статистичним комітетом, на перше січня 1910 року в місті налічувалось 39303 жителі. З них /дворян було 610, духівництва - 128, купців - 656 чоловік. Дворянство очолював предводитель, який мав канцелярію. Існувала також так звана дворянська опіка з засідателями і канцелярією. Це була паразитична чиновна каста визискувачів.

Серед панівної верхівки міста - підприємців, купців, дворян-чиновників висунулася нова "знать" - підрядчики-грабарі. Швидко наживаючись на нещадній експлуатації сільської бідноти заробітчан - підрядчики-грабарі скуповували в Черкасах земельні ділянки, будували розкішні особняки, ставали "панамі".

Цілими кварталами будинків володіли в місті підрядчики-грабарі, підрядчик Лисак мав у міському банку грошей і акцій більше, ніж міська казна. Підрядчик Соколов уклав під час російсько-японської війни шахрайську угоду з царськими чиновниками. За доброго хабара він закупив велику партію коней, що вважались "бракованими". А насправді це були цілком придатні коні і обійшлися вони Соколову по... 3 копійки за кожному коняку.

Легко доставались підрядчикам-грабарям сотні тисяч карбованців. Кожний з них намагався виставити напоказ своє багатство і пишність. Взимку по головній магістралі міста, нині вулиці Т.Г. Шевченка, гасали вони на рисаках. І якщо один з підрядчиків виїздив рисаком вартістю у 2000 карбованців, то через кілька днів інший підрядчик роз'їжджав на рисакові, що коштувало 3000 карбованців.

Ще й тепер пригадують старожили, як розкошував один з найзапекліших визискувачів, підрядчик-грабар Мирошниченко. В його особняку був зимовий сад з фонтаном. Меблі виготовляли за спеціальним замовленням у Петербурзі, а кімнати розмальовував художник, якого підрядчик виписав з-за кордону. Швидкостиглі багатії: куркулі, запеклі визискувачі, гендлярі й махлярі лисаки, щербини, мирошниченки, гаркавенки, та інші прибрали до своїх рук майже всю економіку й фінанси міста. Вони ріднилися з високими царськими чиновниками і навіть з міністрами, заправляли містом, сиділи в міській думі. А підрядчик Гаркавенко пробрався в Державну думу.

Капіталісти, дбаючи тільки про себе, будували розкішні особняки, розтринькували тисячі карбованців на безглузді розваги і зовсім не думали про благоустрій міста. Тому часто за кілька кроків від пишного будинку підрядчика-грабаря можна було бачити непролазне болото. В одному з офіційних повідомлень черкаський пристав доносив міському голові про такий випадок:

"Новочигиринская улица на протяжении от цирка до Смелянской залита водой настолько глубоко, что вчера вечером один извозчиков чуть не утонул с лошадей и был спасен лишь благодаря своевременно оказанной помощи..."

Показовий і такий випадок, що яскраво ілюструє "культуру" тодішніх міських правителів. Коли на одному з засідань міської думи у 1909 році обговорювали питання про перейменування Новочигиринської вулиці на Гоголівську, гласний думи багатій-підрядчик Дробот підвівся і запитав:

- А хто такий Гоголь?

Хтось з присутніх відповів, що це письменник.

Ну й що ж, - обурився Дробот, - у мене в конторі теж є з десяток письменників. Пишуть там, клацають на рахівницях. Гласному Дроботу пояснили, що Гоголь не писар, а письменник, написав книги, літературні твори.

*Ну, коли так, - погодився Дробот, - то я не проти .
Грошей не коштуватиме. Хай буде в нас ще й вулиця якогось
там Гоголя... Такі були тоді "отці" міста.*

Багатство і розкіш купки запеклих визискувачів - дворян, підрядчиків-грабарів, підприємців з одного боку, безпросвітні злидні, безправ'я і пригноблення робітників та міської бідноти - з другого, були властиві старим повітовим Черкасам, як і всім іншим містам царської Росії, якою заправляли капіталісти і поміщики. Сотні сімей на околиці Митниці, біля Дніпра, жили з випадкових робіт влітку по навантаженню і розвантаженню барж і плотів. Це було незабезпечене, напівголодне животіння.

Так зване міське самоуправління здійснювала міська дума, склад якої був визначений в 40 гласних. І хоч гласні обирались за майновим цензом і переважна більшість з них були місцевими багатіями, але й це "самоуправління" було під пильним контролем царських чиновників. Вибори гласних міської думи ставали дійсними лише після того, коли список гласних затверджував губернатор. Так, у 1910 році, як вказується у друкованому довідникові "Весь г.Черкасы", виданому в 1911 році, строк повноваження гласних минув. Проведені влітку вибори у міську думу були скасовані. В листопаді відбулися нові вибори, які до 19-го року не були затверджені київським губернатором. Отже, більше півроку місто перебувало без "самоуправління".

Досить цікаві й характерні визнання наведені у згаданому вже довідникові у фінансових справах, різних податках та зборах. Зокрема, серед податків, що стягувалися з жителів міста, були: за колодязь, собаку та ще якийсь "коробочний збір",

Одним з основних джерел прибутків у бюджеті міста був так званий оцінний збір з нерухомого майна. Кошти з нього йшли на утримання міської управи, міської поліції. Все нерухоме майно в місті було оцінено в 3 млн. 200 тис. 725

карбованців. " Оцінка ця, - визнавали автори довідника *"Весь г. Черкасы"*, - не відповідає справжній вартості його (нерухомого майна міських власників - авт.). І це видно хоча б з того, що земством і казною майно це оцінено в сумі близько 9 мільйонів...".

ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ

Розробка плану генеральної забудови Черкас розпочалася ще на початку ХІХ ст. Проект, який було затверджено 1826 р., підготували в 1815 році відомі архітектори В. Гесте, В. Стасів, Л. Руска та інші. Майже вся нагірна територія міста була поділена на рівні прямокутні квартали. На території старої частини міста частково збереглися будинки, які мають значну історичну та архітектурну цінність.

Головною вулицею на поч. ХХ ст. була вул. Дахнівська, на якій знаходилися магазини й банки. Це, по суті, був торговий центр міста, Центральну частину вулиці, яку називали ще й Хрещатиком, прикрашали архітектурні споруди. Кілька з них збереглися і до теперішніх часів.

По вул. Байди-Вишневецького, 217 стоїть будинок, який належав братам Цибульським - черкаським купцям. Його споруджено 1852 року і перебудовано на поч. ХХ ст. На той час тут містилися відділення облікового і позичкового банків, типова цегляна споруда була найвищою в Черкасах, її фасади скромно декоровані рослинним орнаментом із тесаної цегли. В цьому будинку перебував 1859 року Тарас Григорович Шевченко»

З розвитком промисловості й торгівлі в Черкасах в дореволюційний період виникають відділення банків. Одним з перших відкрився Громадянський банк, з часом з'явилися відділення Орловського і Мінського комерційних банків.

Збереглося приміщення громадського банку по вул. Хрещатик, 251(тепер тут міститься редакція газети "Черкаський край"). Це двоповерхова цегляна споруда, побудована в 1914 році за проектом архітектора В. Городецького. В декоративному рішенні споруди відчувається вплив архітектури модерну.

По вул. Хрещатик, 225 зберігся і реставрований будинок, який споруджено 1912 року. В ньому містились магазини і приватний банк (тепер тут знаходиться виробниче об'єднання "Чекасирембуду" і травматологічний пункт). Це триповерховий цегляний будинок, на головному фасаді якого виділяється декоративна тяга, що опускається над вікнами третього поверху і віддалено нагадує українські рушники.

На розі вулиць Хрещатика і Дашковича стоїть споруда колишнього готелю "Слов'янський" (тепер тут буде державний банк). Це двоповерховий цегляний будинок, споруджений на початку ХХ ст., має чітко виражене об'ємно-планувальне рішення. Фасади перенасичені декором., Центральна частина споруди завершується високим оригінальним шатром.

Привертає увагу колишня садиба підприємця-грабаря Щербини (тепер тут Палац одруження). З усього комплексу садиби зберігся тільки особняк, збудований в 1907-1912.

Будинок колишньої чоловічої гімназії, яка згадується в літературі як "перша міністерська школа" в Черкасах знаходиться по вуя. Байди-Вишневецького, 6 (тепер тут музичне училище ім.С.С.Гулака-Артемівського). Споруджено його 1892 року. Будинок гімназії складався з двох корпусів. У головному корпусі містилась дирекція і викладачі, а також кімнати, де навчались гімназисти старших класів. У другому корпусі навчались гімназисти молодших класів.

На вулиці Сумгайтській знаходиться одна з найкращих споруд міста колишня жіноча гімназія, яка зведена в 1902-

1906 рр. за проектом відомого київського архітектора В.В. Городецького. Двоповерховий цегляний будинок є цікавим завдяки своєму планувальному рішенню з використанням великих конструкцій перекриття приміщень.

Є й інші споруди в місті, які мають архітектурну цінність. По бульвару Шевченка, 287 знаходиться колишній будинок підприємця-грабаря Майбороди, який збудовано в 1905-1910 рр. - архітектор Г.К. Філоферро (тепер тут міська санстанція). По вул. Ільїна, 226 - великі споруди колишнього винного складу, яка збудована в 1905 р. (тепер це будинки політехнічного технікуму). Серед сучасних архітектурних споруд міста вирізняються своїм оригінальним рішенням будинок музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка (архітектор - Кучер Б., Набережних М., інженер Гришкова О.); приміщення художнього музею по вул. Хрещатик (за типовим проектом), І 965.

Новий красень - будинок обласного краєзнавчого музею по вул. Слави, 1 споруджено 1983 року, за проектом місцевих архітекторів лауреатів Державної премії ім. Т.Г. Шевченка, Фурсенка С., Кондратського Л. і Дубового О.М. (консультант).

Прикрашає центральну площу міста Будинок Рад і обласної адміністрації, який споруджено за типовим проектом, але допрацьовано з пристосуванням до місцевих умов архітектором Штокманом В. Оригінально виконано архітектурні деталі споруди, вдало спроектовано сквер з фонтаном біля будинку.

Унікальною за архітектурною композицією є Палац культури хіміків на площі Б. Хмельницького (споруджений у 1980 р.), авторами якого була група черкаських архітекторів, на чолі з ВА. Лебединцевим. Проект внутрішнього інтер'єру виконали архітектори С.М. Фурсенко, МЛ. Собчук, Л.С. Кондратський. Автор декоративного панно - художник Селіверстов В.І.

ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Окрасою Черкас є новий обласний краєзнавчий музей, експозицію якого відкрито в 1985 році в дні відзначення 40-річчя Великої Перемоги нашого народу у Великій Вітчизняній війні.

Історія заснування музею була складною, поскільки він зароджувався в роки громадянської-війни. Формувався музей в 1918 році із колекцій місцевих матеріалів, що збиралися і досліджувалися групою ініціаторів-краєзнавців із місцевого товариства "Просвіта" під керівництвом ентузіаста музейної справи і першого директора музею Д.П. Бочкова. Офіційно музей відкрито в травні 1918 року товариством "Просвіта", про що свідчать документи державного архіву Черкаської області.

За документами і діючим на той час штампом він мав назву: "Черкаський історико-педагогічний ім.Т.Г.Шевченка музей, заснований у 1918 році Черкаським товариством "Просвіта". Пізніше музей мав і круглу печатку з написом: *"Науковий історико-педагогічний музей Черкащини"*.

Створення музею такого профілю в Черкасах були викликано бажанням покласти "міцний фундамент" для розвитку народної освіти. У березні 1919 року за розпорядженням Київського народного комісаріату та Черкаського повітового відділу освіти місцевому комітету охорони пам'яток доручалося вирішити питання про організацію в Черкасах єдиного народного музею разом з архівом та науковою бібліотекою.

У квітні і 1919 року Черкаський повітовий відділ народної освіти і товариство "Просвіта" вирішили створити спільний і єдиний музей на Черкащині, який би зосереджував у собі всі нові надходження музейних колекцій краю. Назвали його

"Народний науковий історико-педагогічний ім. Т.Г. Шевченка музей на Черкащині". Музей було розміщено в будинку колишнього духовного училища у квітні 1919 р. по вулиці Парадній, 19 (тепер вузі. О. Дашковича. На цьому місці тепер знаходиться державний банк). При захопленні Черкас денікінцями музей було переведено у вересні 1919 року в будинок Лисака по Суворовській вулиці.

З архівних матеріалів відомо, що музей формував свої фонди в 1919 році з колекції колишнього Корсунського Червоного полку, опудала тварин потрапили до музею з будинків багатих міщан Черкас Лисака і Гаркавенка. До музею буди передані мінералогічні, геологічні, палеонтологічні колекції дослідника Козяковського (4000 одиниць), а також старовинні монети, які зберігалися при місцевому казначействі, етнологічна колекція Балковського. Велику цінність мали зібрані різноманітні медалі, зброя, зразки образотворчого мистецтва.

У перші роки свого існування музей переживав великі матеріальні труднощі і працював тільки за рахунок пожертвувань. З 1920 р. музей був узятий на державне утримання відділом місцевої народності.

Пізніше експозиція музею була розмішена в колишньому приміщенні офіцерського зібрання місцевого гарнізону по вул. Гоголя. Протягом 1918-1922 років музей функціонував, як повітовий краєзнавчий, а з 1923 року він став музеєм Черкаського, а потім Шевченківського округів.

Спочатку музей мав експозиційні віддали: історико-археологічний, етнографічний, природничий і картинну галерею. При музеї була наукова бібліотека. В експозиційних залах експонувалися колекції з мінералогії, опудала з фауни краю, матеріали з історії козацтва Черкащини, а також унікальні прапори і зброя російських полків (у складі яких були і черкащани), що брали участь у визволенні Болгарії від османського іґа в російсько-турецькій війні 1877-1878рр.

Пізніше ці полки в різний час дислокувалися в Черкасах. У музеї були твори образотворчого мистецтва з колекції графів Бобринських, Балашових, Брашицьких. Тут була окрема кімната, в якій експонувалися матеріали про Т.Г. Шевченка, зокрема перші видання його творів, особисті речі - дерев'яні різьблені палиці і чарка поета, які він залишив в Черкасах під час свого останнього перебування тут.

Після ліквідації округів на Україні Черкаський музей називався міжрайонним краєзнавчим, де значна частина матеріалів була присвячена історії міста. Музей знаходився в старому будинку по вул. Гоголя, 265.

У період німецько-фашистської окупації музей був пограбований викрадено близько 4000 експонатів. У підвальному приміщенні фашисти обладнали свою стайню. Були пошкоджені експозиційні зали, зруйнований флігель, повністю знищено фруктовий сад біля музею. Після визволення міста від окупації музей поповнився новими колекціями етнографічних матеріалів Черкащини, нумізматики, зброї, творів мистецтва. 1 травня 1944 року музей було знову відкрито для відвідувачів.

В 1954 році у зв'язку з утворенням Черкаської області музей перетворено на обласний краєзнавчий.

Новий будинок музею по вулиці Слави, споруджено за проектом місцевих архітекторів: С.М.Фурсенка, Л.С. Кошфатського і М.Л. Собчука (консультант О.М. Дубовий), які за створення унікальної споруди удостоєнні державної премії ім. Т.Г. Шевченка. Музей прийняв перших відвідувачів 9 травня 1985 року є дні відзначення 40-ї річниці перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

Нова експозиція музею розміщена в 30-ти залах на площі 2800 м² і має відділи; природи, історії краю, етнографії, меморіальний зал Т.Г. Шевченка, а також зали стаціонарних виставок. Фондові колекції збільшились майже до 100000 одиниць.

- Музейна кімната ім. Зорге. (вул. Смілянська, 124). Експозиційні матеріали розповідають про життя і боротьбу проти фашизму видатного радянського розвідника Ріхарда Зорге, тут є експонати, надіслані до музейної кімнати соратниками Зорге, експонується чаша з могили Р. Зорге в Токіо.

Музейна кімната бойової і трудової Слави створена в приміщенні фінансового технікуму (вул. Енгельса, 164). В експозиції висвітлено два великі розділи з оригінальними матеріалами: "Бойова Слава Черкащини" і "Трудова Слава Черкащини".

- Музейна кімната "Оборона Черкас" середньої школи № 7 (вул.Смілянська, 13). Експозиція має розділи: "Початок Великої Вітчизняної війни", "Оборона Черкас", "Визволення Черкас", "Перемога над фашизмом".

- Музейна кімната бойової і трудової Слави автопідприємства 17162 (вул.Смілянська,127). Експозиція має розділи, в яких висвітлюється зародження підприємства, становлення і розвиток за останні десятиріччя. Є великий комплекс фотодокументальних матеріалів про учасників Великої Вітчизняної війни.

- Музей В. Симоненка в середній школі " 33 на Митниці.

ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

(відділ обласного краєзнавчого музею)

За ініціативою громадськості Черкас і відповідно до рішення обласної державної адміністрації в приміщенні обласної газети "Черкаський край" 5 січня 1998 року відкрито літературно-меморіальний музей видатного українського поета Василя Симоненка, Експозицію музею створено в кімнаті, де працював Василь Андрійович у складі редакції газети "Черкаська правда" з 1957 по лютий 1960 рр.

Цьому передувала велика дослідницька робота працівників обласного краєзнавчого музею, а також друзів, колег поета, обласної спілки письменників України.

У ремонті кімнати і виготовленні обладнання допомогу надавали: директор обласного краєзнавчого музею А.І. Кузьмін, завідуючий методичним відділом і зав. музеєм М.А. Бондаренко, представник обласної адміністрації О.К. Лищенко. Реставрували експонати - меблі для експозиції художника В.Г. Крючков і К.Л. Шітко. Оформлення експозиційних комплексів виконав Лежньов Г.З. В музеї представлені меморіальні речі з редакції газети «Черкаський край», якими користувався В.А. Симоненко, зокрема стіл, стілець, столик і друкарська машинка, гучномовець, книжкова шафа, вішалка, настільна лампа, а також особисті речі: плащ, капелюх, авторучка. Тут можна бачиш різні видання поезій В. Симоненка, листи друзів, фотокартки». Експозицію доповнюють дві оригінальні картини художника І. Кулика "Хата, в якій народився поет", портрет Симоненка і його погруддя (скульптор - С. Грабовський).

ГРОМАДСЬКІ МУЗЕЇ

У Черкасах діє понад 20 музеїв та музейних кімнат на громадських засадах: таких, що за своїм профілем відображають історію підприємств, учбових закладів; меморіальних; бойової слави; народної творчості; краєзнавчих тощо. Велика їх рож» у розвитку культурно-просвітницької роботи міста. Щорічно музейні заклади Черкас відвідує близько двохсот тисяч екскурсантів.

Серед громадських музеїв міста за своїм змістом, науково-дослідницькою і пошуковою роботою виділяється музей історії прославленої 254-ї стрілецької дивізії у середній школі № 27. Відкрито його напередодні 40-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. 254-а дивізія визволяла Черкаси від німецько-фашистських загарбників. На місці, де тепер розташована середня школа № 27, відбулась одна з найбільших битв за Черкаси. Близько дев'яти тисяч воїнів цієї дивізії загинуло в запеклих боях за Дніпро і визволення Черкас. Учні цієї школи провели велику пошукову роботу і виявили багато могил загиблих воїнів, розшукали рідних, допомогли зустрітися живим учасникам боїв за Черкаси. При школі активно працює пошукова краєзнавча група "Пам'ять", яку очолив учитель В.А. Колодяжний. На подвір'ї школи в 1968 році встановлено погруддя командира 254-ї стрілецької дивізії генерала М.К. Путейка. Постановою Уряду України Черкаській середній школі № 27 присвоєно ім'я генерала М.К. Путейка.

Великою популярністю в Черкасах користується музей історії фабрики імені Лесі Українки. Організувала його колишній головний художник фабрики О.В. Теліженко. Цей музей оригінальний за змістом і єдиний на Черкащині має такий профіль. В його експозиції представлена художня творчість талановитих народних вишивальниць Черкащини. Народна вишивка, яка представлена в музеї, сягає своїм

корінням далекого минулого краю. В другій половині ХІХ ст. народне мистецтво вишивання в краї поступово відроджувалось і виходило на промислову основу. Великий внесок у відродження народної вишивки і підтримку кустарних промислів зробила княгиня Наталка Яшвіль, яка створила майстерні народної вишивки в с.Сунках Черкаського повіту (тепер Смілянського району),. Вона була організатором і першої виставки кустарних виробів при Київському художньо-промисловому і науковому музеї очолюваному Миколою Біляшівським у 1906 році» Серед кращих майстрів народного мистецтва вперше були відзначені й черкащани. Малою срібною медаллю була нагороджена вишивальниця В. Прозорова з с. Вербівки Чигиринського повіту, а її землячка Д. Бондаренко відзначена бронзовою медаллю. Про неї в експозиції музею розповідають цікаві фотодокументальні матеріали й експонати народної вишивки.

Промислове вишивання розвивалось у краї в 1920-30-і роки, В 1932 році в Черкасах відкрилась артіль імені Лесі Українки, на базі якої пізніше була створена Черкаська фабрика імені Лесі Українки.

Привертають увагу й інші музеї та музейні кімнати, що працюють на громадських засадах.

- Музей історії машинобудівного заводу. Його експозиція розміщена в заводоуправлінні (вул. Горького, 27). В ній висвітлюється історія зародження підприємства, участь його представників у революційних подіях. Є великий розділ *"Вони боролись за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни 1941 - 1945 рр."* Перший організатор музею - відомий краєзнавець, ветеран машинобудівного заводу Н.П. Бражнікова,

- Музей історії виробничого об'єднання "Азот". Експозиція розміщена в приміщенні управління (вул. Першотравнева, 72). В ній розповідається про історію

будівництва об'єднання, відкриття його і випуск першої продукції для народного господарства, нарощування потужностей виробництва.

- Музей історії Черкаського педагогічного інституту, з 1995р.-державного університету ім. Б.Хмельницького (вул. Шевченка, 145). В його експозиції представлені оригінальні експонати, документи і фотографії, що розповідають про кращих викладачів, ветеранів учбового закладу, випускників різних років. Музей відкрито 10 березня 1979 року. Організатор громадського музею кандидат історичних наук Тарасенко А.В.

- Музей історії пожежно-технічного училища створено при Черкаському ПТУ МВС України (вул. Онопрієнка, 8). В експозиції висвітлено історію створення і діяльності училища, а також роботу з підготовки кадрів дня нашої держави, культурно-масову і спортивну діяльність.

- Геологічний музей Черкаської середньої школи №25 (вул. Петровського, 206). В експозиції показані зразки корисних копалин Черкащини - мінералів, гірських порід тощо.

- Музей історії "Молодої Гвардії" створено в приміщенні середньої школи № 17 (вул. Хрещатик, 218). Організатор музею - В.К. Мельник.

- Музейна кімната бойової слави у середній школі №3 (вул. Байди-Вишневецького, 58). В експозиції висвітлено бойовий шлях 756-го стрілецького полку, який визволяв Черкаси від фашистських окупантів в роки Великої Вітчизняної війни. Окремий розділ присвячено подвигу Героя Радянського Союзу В.М. Молоткова, який загинув у бою за Черкаси.

Протягом усієї історії музею його директорами були: Бочков Д.П., Кравець І.І., Грушкін В.М., Загребельний Г.І., Антоненко С.С., Ракітін І.Д., Малущенко М.Е., Степаненко А.О.. Великий внесок у будівництво нового обласного

краєзнавчого музею зробив його нинішній директор Кузьмін А.І.

Посада заступника директора музею по науковій роботі була вперше введена в 1973 році. На неї призначено відомого історико-краєзнавця заслуженого працівника культури України Сосу П.П.

У музеї працювали і продовжують працювати досвідчені фахівці, які багато зробили для створення нового музею. Це Гуриненко З.П., Нестеренко В.І., Кайдалова Т.Л., Мухова В., Камінська К.Ю., Клименко Н.М., Волик В.П., Березняк Г.І., Нерода В.В., Білецька О.В., Володько О.І., Бондаренко М.А., Виноградова О.П., Панченко Т.С., Мазуренко О.С., Головченко Ю.Д., Савченко З.П.

МУЗЕЙ "КОБЗАРЯ" Т.Г. ШЕВЧЕНКА

19 травня 1989 року, коли Черкащина відзначала 175 років від дня народження Т.Г. Шевченка, в Черкасах відкрився музей "Кобзаря" в будинку 37 на розі теперішніх вулиць Байди-Вишневецького і Хрешатик, У трьох його залах виставлено понад 800 експонатів, серед яких є рідкісні видання творів поета.

Автори проекту архітектурно-художнього оформлення і створення експозиції музею - архітектори С.Ф. Фурсенко і М.Я. Собчук.

Як відомо з історичних джерел, поет відвідав Черкаси кілька разів. Уперше, вважають дослідники, він побував тут у 1845-1846 рр., коли вдруге подорожував по Україні. Документально засвідчено перебування Шевченка в Черкасах 1859 року, коли після повернення із заслання він виїхав з Петербурга в третю і останню подорож по Україні.

Це було 18 липня. Тоді поета привезли з Прохорівки (тепер Канівського району) через с. Мошни заарештованим. Про це писав сам Шевченко: « ... 18 июля был препровожден

в г. Черкасы, где несколько дней просил г. исправника, чтобы он отпустил меня на честное слово в Киев, но он отказал мне в моей просьбе...».

У Черкасах поет перебував з 18 по 22 липня 1859 року під наглядом поліції,, У цей час Шевченко з дозволу справника гостював у сім'ї Цибульських, яка проживала в будинку на розі вулиць Суворовської та Миколаївської (тепер Байда-Вишневецького і Хрещатик). Але, як стверджують дослідники біографії Т.Г. Шевченка, поет перебував тут у старому півтора-поверховому будинку Цибульських з винним магазином унизу, який перебудовано в кінці ХІХ на початку ХХ ст. У такому вигляді він існує і понині. В будинку Цибульських, де гостинно зустрічали Тараса Григоровича, збирався невеликий гурток шанувальників поета, що складали тут постійне його оточення. Т. Шевченко бував кілька разів у сім'ї рибалок Слюсарів, яка жила в невеликому будинку аж до затоплення придніпровської частини Черкас водами Кременчуцького водосховища.

Перебуваючи в Черкасах, поет написав вірші: «Сестрі» "Колись дурною головою". За спогадами сучасників, Тарас Григорович любив слухати народні пісні, записував їх, зокрема, пісню "Чи бачиш ти, дядьку". Дуже його цікавили розповіді старого черкасця Н.Цехмистренка про Гайдамаччину. Тоді ж він зманював декілька краєвидів, зокрема "В Черкасах".

У музеї "Кобзаря" Т.Г. Шевченка в Черкасах представлені великі колекції творів поета як прижиттєвих видань, так і більш пізніх - аж до наших днів. В експозиції відтворена меморіальна кімнат Т.Г. Шевченка, яку він займав під час свого останнього перебування в Черкасах в Черкасах у сім'ї Цибульських. Музей очолює правнучка поета О.М. Шарапа.

ЧЕРКАСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ

Музей відкрито для відвідувачів 9 березня 1992 року, в день відзначення 178-ї річниці від дня народження Т.Г. Шевченка. Він знаходиться в будинку по вул. Хрещатик, 159 (колишнє приміщення міськкому компартії).

Колекція музею формувалась протягом 25 років шляхом придбання творів художників з виставочних залів, закупки творів мистецтва у провідних художників України, колекціонерів» Реставровано твори з колишніх приватних колекцій графа Бобринського, князів Лопухинів, Білокопитових, що були передані в 20-их роках Черкаському історико-педагогічному музею ім. Т.Г. Шевченка.

Експозиція художнього музею складається з двох відділів: декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва.

Перший відділ знайомить з народним мистецтвом середнього Подніпров'я. Тут представлені чудові взірці старовинної української народної вишивки, вироби професійних майстрів. Декоративний розпис представлений творчістю художниць: Тамари Гордової, Валентини Кузьменко, сестер Ірини та Софії Гуменюк, Катерини Кайдаш-Машківської. Центральне місце відведено розписам відомого майстра народної творчості України М.К. Мухи з села Михайлівки Кам'янського району.

У другому відділі експозиції представлено іконопис XVII - XIX ст. і чудовий портретний живопис XVIII - поч. XX ст. Серед портретів привертає увагу образ ігумена Мотронинського монастиря з Холодного Яру Мельхісідека Значко-Яворського, що був одним з видатних церковних діячів XVIII ст., політичним діячем, захисником православ'я на Правобережній Україні.

Більш камерний характер має «Портрет Онисії Максимівни Ланге» (1845 рік), автором якого є художник-

портретист з Австрії, президент Німецького товариства, якого припадає на період перебування його в Україні.

На портреті роботи італійського художника Арціоні (1907 рік) зображена Ольга Миколаївна Білокопитова - дочка поміщика Білокопитова, дружина видатного вченого Іллі Ілліча Мечником. Пристрасно Ольги Миколаївни було мистецтво. Персональна виставка її живописних і (скульптурних творів відбулася в Парижі. Вона була президентом *"Вільного російського товариства мистецтв у Парижі"*.

З Черкащиною тісно пов'язане ім'я заслуженого діяча мистецтв РРФСР Володимира Олександровича Кузнецова, багато його робіт представлено в експозиції музею.

Добре відоме ім'я нашої землячки (з с.Валяви Городищенського району) Оксани Павленко, учениці видатного художника М. Бойчука. В музеї зберігається понад 100 робіт художниці.

В експозиції широко представлені твори інших художників-черкащан: народного художника України Д.Г.Нарбута, художників В.І» Клименка, ГІД. Козіна, І.І.Бондаря, В.А. Афоніна.

В чотирьох залах музею представлена велика колекція графіки.

ЦЕРКВИ І МОНАСТИРІ м. ЧЕРКАСИ

За архівними джерелами, Черкаси станом на 1910 рік мали такі православні церкви: 3 православних приходських, 2 домових, 2 кладовищенських (Покровська приходська була споруджена пізніше). Більшість з них побудовано в 1863-1868 роках. Центральною і найбагатшою була Соборно-Миколаївська, яка знаходилась на площі тієї ж назви в центрі міста. Крім того, були одна католицька і одна старообрядова каплиці, 2 старообрядові монастирі (чоловічий і жіночий).

Серед культових споруд були невеликі службові церкви та молитовні будинки. Діяло більше десяти єврейських молитовних будинків.

СОБОРНО-МИКОЛАЇВСЬКА ЦЕРКВА

Була споруджена на центральній площі міста в 60-их роках ХІХ ст. Це була кам'яна споруда з дерев'яними куполами. Церква мала високу дзвіницю і три великих куполи. Престольний празник відбувався в день св. Миколая - 6(19) грудня. Закрито собор 30 липня 1930 р. згідно з протоколом засідання президії Шевченківського (Черкаського) окрвиконкому.

Зруйновано Соборно-Миколаївську церкву в роки Великої Вітчизняної війни. Церква більше не відбудовувалася.

СВЯТО-ТРОЇЦЬКА ЦЕРКВА

Споруджена була в 1745 р. в нижній частині міста на місці більш давньої, яка була побудована в 1671 р. за дозволом митрополита Йосипа Нелюбовича-Тукальського.

В 1863 р. замість дерев'яної побудована кам'яна, але на території верхньої частини міста (на замчищі, де тепер Пагорб Слави) зруйнована в 1961 р.

У повоєнний період престоли двох церков - Соборне Миколаївської і Покровської (закрита в 50-х рр.) було встановлено у Троїцькій церкві. Храмове свято тут відзначалось три рази на рік. На ці дні сюди запрошувались священники з сусідніх сіл, які запрошували сюди своїх односельців.

Служби проводились дуже урочисто і красиво. На Водохреція у 1958р. в черкаських церквах відродили старий звичай - встановлювати величезні, підфарбовані крижані хрести, які прикрашались квітами і рушниками.

РІЗДВЯНО-БОГОРОДИЦЬКА ЦЕРКВА

Дерев'яна, споруджена в 1798 р. на місці більш давньої Георгіївської церкви. Містилася вона в центрі Базарно-Різдвяної площі (тепер площа між вулицями Седова та Різдвяної по бульвару Шевченка). В церкві був чудовий живопис, багато старовинних ікон і церковної оздобы.

ПОКРОВСЬКА ЦЕРКВА

Знаходилась в районі Казбета (тепер вул. Університетська), Приход був дуже бідний» В 1944 році на прохання жителів міста в церкві було поновлено богослужіння. Закрита церква в 1950-х рр.

ДОМОВА ГІМНАЗИЧНА СВЯТОПРЕЧИСТЕНСЬКА ЦЕРКВА

Розміщувалась біля першої гімназії (Перша міністерська). На цьому місці споруджена обласна бібліотека ім. Маяковського.

СТАРООБЕЯДОВА ЦЕРКВА (КАУРОВСЬКА)

Знаходилась на місці теперішнього Будинку вчителя по вул. Хрещатик. Церква була приходською і споруджувалася на кошти черкаського підприємця В.Каурова (серед місцевих старообрядців були багаті підприємці).

ВІЙСЬКОВА ЦЕРКВА (МИКОЛАЇВСЬКА) КРЕМЕНЕЦЬКОГО ПОЛКУ

Розміщувалась на Сінній площі на розі вулиць Надпольної і Суворівської (тепер - Ільїна і Байди-Вишневецького).

ПЕТРОПАВЛІВСЬКА ЦЕРКВА

Кам'яна, знаходилась на території Троїцького кладовища (тепер по вул. Пушкіна). Зруйнована в 1930р.

УСПЕНСЬКА ЦЕРКВА

Старовинна, дерев'яна, розташована на території Соборного кладовища (тепер територія Першотравневого парку).

ЧОЛОВІЧИЙ СТАРОВІРСЬКИЙ МОНАСТИР

Знаходився в п'яти верстах від міста (в районі колишнього села Змагайлівки), на підвищеному березі Дніпра. Засновано його в 1810 році біля підніжжя гори монахом Піменом» Через 10 років монастир перенесено у верхню частину міста через паводки.

У монастирі було 2 дерев'яні церкви: Успенська і Преподобних Сергія і Філіпа, митрополита Московського.

У монастирі було 11 келій, спільна трапеза і господарські споруди. В 1860 році в ньому мешкало 10 ченців і 20 старих із Черкаського товариства - притулку для бідних.

Успенська церква була головною церквою старовірського монастиря. Самі черкаські старовірці вважали свій монастир єдиним на Україні безпопівським старовірським.

В 1923 році монастир було ліквідовано і тоді ж Успенська церква була прийнята Черкаським окружним комітетом по охороні пам'ятників старовини під окрему охорону.

Церква була музеєм старовинного російського малярства XVI-XVIIст. письма новгородського, суздальського, строганівського, староморського, поморського і слобідського.

В 1928 р. через небезпеку розливу Дніпра, яким було підмито вівтар, що висів над водою на 1 м., і можливості підмиву з північного боку церкви (вона могла перехилитись набік і впасти у Дніпро), згідно з постановою спеціальної комісії окрвиконкому, терміново, 5 травня 1928 року майно її було евакуйовано, а саму церкву 5-6 травня розібрано.

ЖІНОЧИЙ МОНАСТІР

Засновано у південній частині міста в 1818р. інокінею Афанасією на придбаній нею землі. В монастирі було 2 дерев'яні церкви: Покрови Пресвятої Богородиці і Чудотворця Миколая. На території монастиря було 13 будинків зі службою і спільною трапезою. Тут в 1860р. перебувало 35 черниць, а також 15 жінок похилого віку із міського притулку для бідних.

Монастир знаходився між вулицями: Заводська - Гостромогильна - Монастирська (тепер Орджонікідзе - Волкова - Вербовецького).

ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ

Розташування археологічних пам'яток - об'єктів давнього заселення на території сучасних Черкас тісно пов'язане з фізико-географічними чинниками, зокрема, з унікальним природним впорядкованим рельєфом, який в давні часи відігравав роль великої земляної фортеці-схованки. Загальні членування цього зручного для захисту рельєфу, який вивчається в останні десятиліття, мають розміри з кожного боку близько 2,3 км, 6,9 км, 20,6 км (відповідно 10 стадіїв, 30 стадіїв та 3х30 стадіїв в давньосхідній системі мір). З найменшим членуванням вказаної тріади пов'язана територія пізньосередковічних Черкас, яка охороняється розпорядженням Голови облдержадміністрації від 12.03.96р. (далі - "розпорядженням") " 129, реєстровий № 3966. Середнє членування відповідає Черкаському плато, а напільні межі найбільшого проходять вздовж Мошногір'я та рік Ірдинь і Тясмин.

З двома прибережними кутовими виступами черкаського плато пов'язані найбільші вузли давнього заселення, представлені скупченнями археологічних пам'яток в районах

історичних Черкас та колишнього с. Василиця. Менший за масштабом вузол давнього заселення розташований між цими пунктами, в районі готелю "Турист".

Розташування вказаних трьох вузлів заселення сприяло захисту берегового рубежу фортеці-схованки. Кожному з цих вузлів відповідає окреме природне підвищення в прибережній частині плато та штучне укріплення на крутосхилах - городище (реєстрові № 1, 3, 1434, охороняються рішенням Черкаського облвиконкому (далі - "рішенням") від 23.09.73р. № 544). Згідно з листом Інституту археології НАНУ від 12.09.96р. № 125/01-4-322 та протоколом засідання Президії Українського географічного товариства від 26.09.96р. готуються матеріали до взяття берегового рубежу з системою штучних земляних укріплень на державний облік та під охорону як комплексної пам'ятки археології та природи.

Основним археологічним об'єктом на території історичних Черкас є Замкова (Дніпрова) гора, яка охороняється рішенням від 26.06.90р. №116, реєстрований № 221. Городище відповідає початковим ланкам загальної системи впорядкованого рельєфу, воно розташоване між вул. Гагаріна, Смілянською, узв. Замковим, пров. Кірова» Культурний шар пам'ятки має матеріали доби бронзи, скіфського часу, зарубинецької, черняхівської культур та часів Середньовіччя.

На прилеглий підгірній смузі нижньої тераси розташоване багатoshарове поселення. Могильник черняхівської культури частково досліджений на ділянці, прилеглий до Замчища з боку вул. О. Дашковича. Останні дві пам'ятки мають реєстрові номери відповідно 395 і 3961 (розпорядження № 129, 1996 р.).

Північно-Західний фланг Замчища захищають городище по вуя. Слави (реєстровий № 3, рішення № 544) та городище між вуя. Слави і узв. Пожежним (реєстровий № 3664, розпорядження № 129). На підступах до Замчища з флангів

розташовані ескарповані виступи верхньої тераси в районі узв. Стрілецького, а також між вул. Франка, Пушкіна з південного заходу та між Чорним Яром, вул. Р. Люксембург з південного сходу» Останні два укріплення охороняються як городища (реєстрові номери відповідно 3956 і 3959, розпорядження № 129). Штучно підправлений рельєф крутосхилів з рисами симетрії в побудові ансамблів обабіч Замчища входить до списку об'єктів заповідної території "Черкаські берегові схили" (п.30, охороняється рішенням облвиконкому від 29.03.91р. № 64).

Багатошарова пам'ятка розташована на мисі між вул. Сєдова та річковим портом (реєстраційний № 3963. Розпорядження № 129). Тут знайдені речі доби бронзи, зарубинецької, черняхівської культур, доби Середньовіччя».

До групи пам'яток в районі с. Василиця входять поселення ранніх слов'ян VI-IX ст. н.е. на березі водосховища (реєстровий №3962), багатошарова пам'ятка на території колишнього с. Василиця з матеріалами доби бронзи, ранніх слов'ян, часів Київської Русі, пізнього Середньовіччя, скарбом та похованням часів Київської Русі, рештками давнього ливарного виробництва (реєстровий № 3965), а також поселення черняхівської культури біля перетину вул. Менделєєва. Галана (реєстровий №3960). Ці пам'ятки охороняються розпорядженням № 129 (1996 р.)

Унікальною пам'яткою є городище с. Василиця (реєстровий № 1434, рішення № 544). Тут експедицією "Черкаси" обстежені шари енеолітичної пивихінської культури IX-X тис. до н. е. та зарубенецької культури III ст., до н. е. – II ст. до н. е., а також встановлено вік земляних укріплень, який сягає IV-III тис. до н. е. Разом з іншими пам'ятками осередку давнього заселення в районні с. Василиця це городище має значні перспективи для музеєфікації.

Група пам'яток в районі готелю "Турист" складається з городища (реєстровий № 1, рішення №544) та поселення доби бронзи (реєстровий №3952, розпорядження № 129). За даними розвідок останніх років, городище використовувалось і частково підправлялось в зарубинецькій, середньовічний часи, але створене раніше. Пам'ятка входить до загальної системи укріплень узбережжя, яка виникла, за рядом ознак, не пізніше доби бронзи. В районі просп. Хіміків (сади) та вул. Конєва охороняються курганні групи (розпорядження № 129, реєстрові номери 3951, 3961).

ДМИТРО ВИШНИВЕЦЬКИЙ – СТАРОСТА ЧЕРКАСЬКИЙ І КАНІВСЬКИЙ

Князі Вишневецькі, чиїм родовим гніздом було м. Вишневець на півдні Волині (тепер у Тернопольській області), на власній генеалогії знали досить гуманно» Знадобилося багато дискусій істориків другої половини ХІХ - початку ХХ ст., аби майже напевно засувати, що початки роду сягають великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича, а точніше - нот сина, Новгород-Сіверського князя Корибуга (Дмитра). Автор жалобної поеми 1585 р. на смерть Черкаського і Канівського старости Михайли Вишневського (двоюрідного брата героя, про якого йтиметься далі) цього йде не знав. За його твердженням, дві споріднені родини - Збаразькі й Вишневецькі - *"пішли від славного Корибуга, який опанував славетну Чехію і статечно за ній королював"*. У цій звістці Корибуга-Дмитра «оплутано з його сином Сигізмундом Корибутовичем, який протягом 1422-1427 р., як намісник Вітовта перебував у Чехії, брав активну участь у гуситських війнах, а 1435р. серед інших прибічників Свидригайла загинув у нещасливій для Русі битві на р. Швента. Від Сигізмунда згадані княжі роди не могли піти з тієї простої причини, що герой гуситських, воєн загинув неодруженим і бездітним. Тож засновником обох гілок насправді був молодший брат Сигізмунда Федір Корибутович (помер близько 1434р.), брацлавський і кременецький намісник, чиєю "отчиною", тобто гніздом володінь, було м. Збараж з прилеглими включно з Вишневцем. В останній "чверті ХVст. онуки князя Федора, поділивши спадщину на Збаразьку і Вишневецьку половини, започаткували дві однойменні княжі гілки.

Жодна з родин не могла похвалитися особливими статками, бо синів народжувалося багато, й родові землі

чимдалі більше дрібнилися при поділах спадщини. Наприклад, у батька майбутнього козацького героя, князя Івана Михайловича Вишневецького, було аж троє братів. Тож не дивно, що при переписі русько-литовського війська 1528р, Іван Михайлович виставив усього 14 озброєних вершників, а його брати відповідно 12, 15, і 5 (для порівняння, Костянтин Іванович Острозький спромігся тоді аж на 426 вершників). У самого Івана Михайловича окрім двох дочок, виданих заміж: у Литву, теж було четверо синів: Дмитро, Сигамунд (загинув юнаком), Андрій і Костянтин. Старший з них, Дмитро Іванович, якому судилося стати найромантичнішою постаттю української історії, вперше згадується під 1545р. коли проводилася ревізія укріплень Кременецького замку. Від себе і неповнолітніх братів князь Дмитро, найстарший й мусив утримувати в порядку замкові городні сили підданих із сіл Кушлин, Підгайці, Окнини, Тараж, Комарин, Крутнів і Лопушна. Такий маєток виглядав би непоганим для пересічного заможного пана, але був вочевидь замалим для гордого нащадка Гедиміновичів. Сказане певною мірою пояснює, чому впродовж усього XVI ст. Вишневецькі є одними з найневтомніших «слуг» тогочасних володарів, причому не на тихих престижних синекурах, а на тривожних постах прикордонних намісників у Брацлаві, Любечі, Черкасах, Каневі, Житомирі. Згадана вище жалобна поема, про князя Михайла, який понад 20 років (1559-1580) був старостою прикордонного Черкасько-Канівського староства, оповідає з подробицями про безперервні вилазки в степ, пригоди сторожової служби і сутички з татарами, під час яких, за традицією, князь завжди особисто мав розпочинати бій, надихаючи свій загін власною відвагою. Характерно, що серед Вишневецьких, як видно з дещо пізніших (уже доволі численних) пам'яток, культ особистої доблесті виразно домінував над іншими чеснотами, а здобуття воїнської слави вважалося найголовнішою запорукою оздоби роду (для

порівняння, ідеальну доміную поведінку князів Острозьких можна, в загальних рисах, звести до "мудрості», князів Четвертинських до «благочестивості» тощо. Такі пріоритети родових цінностей формувалися не в одному поколінні, а стосовно Вишневецьких ще й були додатково підсилені тим фактом, що не вельми заможному роду довелося утверджуватися у фамільній княжій гідності завдяки власній шаблі,,

У цьому контексті не виглядає випадковим, що молодий князь Дмитро (на час першої згадки про нього, 1545р., йому могло бути ненабагато більше 20 років), покинувши на слуг господарство і малолітніх братів, рано виїхав в пошуках слави. Сталося це, як можна судити з поданої на сейм 1550р. записки барського старости, знаменитого вояка Бернарда Претвича, у середині другій половині 1540-х р. Описуючи успішні походи проти гагар, Претвич перераховує досвідчених ватажків, які їх очолювали, а серед нових на прикордонні юнаків, що лише віднедавна "почали вправлятися в лицарській службі», називає і князя Дмитра Вишневецького.

Порубіжні війни з татарами другої чверті середини XVI ст. Проводилися своєрідними партизанськими методами і з одного, й з другого боків, оскільки формально Туреччина та її васал, Кримський ханат, перебували в стані миру з Польсько-Литовською державою. З татарського боку регулярними порушниками миру виступали грабіжницькі ватаги з причорноморських степових орд, васальних щодо Криму, їх виловлення і знешкодження на особливо вразливих для нападів прикордонних теренах - Поділлі, південній Галичині, Київщині - покладалися на намісників ланцюга оборонних замків над степом, або, як: тоді говорили, Подем. На території Великого князівства Литовського такі замки стояли в Каневі, Черкасах, Вінниці й Брацлаві, а на рубежах Польщі у Хмільнику, Барі (нині Вінницької обл.) і Кам'янці-

Подільському, найбільшому місті українського порубіжжя. Саме тут містилася резиденція та ж званого варти й розвідки на татарських шляхах, а також оповіщати населення про наближення небезпеки.

Цілком очевидно, що в азарті невідконтрольної верхам партизанської війни прикордонна адміністрації не обмежувалася погонею за татарськими ватагами, коли ті відступали зі здобиччю, а й сама влаштовувала каральні походи "в татарські улуси" - під Калію, Білгород, Очаків і навіть у Крим, захоплюючи, своєю чергою майно, коней та бранців (що в офіційних звітах з міркувань дипломаті замовчувалося). Ініціаторами таких локальних воєн і безпосередніми ватажками були прикордонні урядники, які очолювали й фінансували експедиції "в Поле", широко залучаючи до своїх недостатніх за чисельністю почтів козацтво. Так, на послуги козаків регулярно спирався канівським і черкаським староста 1514-1535рр. Остафій Дашкович, якому пізніша легендарна традиція приписувала центральну роль в організації козащини як професійної військової сили, з польського боку кордону зв'язки з козацтвом уперше налагодив хмільницький староста Предслав Лянцкоронський, герой походів 1516р. на Білгород та Очаків, з часом прославлений хроністами як "перший гетьман запорозький". , Набирали козаків у власні загани старший брат Предслава, кам'янецький староста Станіслав, ротмістри порубіжних кінних рот Ян Сверчовський та Юрій Язловецький, врешті найзнаменитіший герой прикордоння, барський староста 1540-1561рр. Бернард Претвич. У 1530-х рр. за походами "в татарські улуси" виразно проглядається постать вінницького і брацлавського старости, згодом київського воєводи князя Семена Пронського, у 1540-х рр. його наступників на старостуванні князів Федора Сангушка і Богуша Корецького, впродовж 1550-х козаками диригує черкаський старост Дмитро Сангушко і польський коронний

гетьман Миколай Сенявський та ін. Османська загроза, яка з кінця XVст. стала однією з визначальних тем європейської публіцистики, утверджувала, в свідомості шляхти особливий престиж християнського героя-лицаря, воїна з переднього краю протистояння. Це приваблювало в загони прикордоння юнаків з найзнаменитіших родин, котрі, як писав сучасник, "рідко сходили з Поїш, вважаючи це свого роду полюванням-ходити в Поле самим чи посилати туди свою челядь і підданих" (характерно, що такий спосіб життя, байдуже-провадив його великий пан чи простолюдин, сучасники називали "ходінням у козацтво"). Так, силою обставин склалася, сказати б, аристократична сторінка в історії ранньої козаччини, яка завдяки спільним інтересам та однаковому способу життя об'єднала (хоч і ненадовго) козаєів-простолюдинів не тільки з незаможною шляхтою, що козакуванням заробляла на прожиток, а й з гордими магнатами, шукачами лицарської слави»

Феномен Дмитра Вишневецького, отже, полягав не в тому, що йому вдалося знайти спільну мову з козаками Дніпрового Низу, а в тому, що князю вперше вдалося очолити козаччину зсередини, посівши лідерство в її епіцентрі. Втім зміни, які нагромаджувалися впродовж першої половини XVI ст. і в способі життя, і в загальному образі порубіжного степового добичника-козака, логікою власного розвитку підштовхували до організаційного оформлення козацької спільноти, яка сприяла виживанню індивіда в умовах постійної небезпеки, Мінливий ритм існування, де щомиті - людина мусила, бути готовою перейти від спокою до війни, покладаючись лише на власну мужність та Божу ласку, вимагав Інших, форм соціального групування, інакшого внутрішнього закону й порядку, ніж той, що був вироблений інституціями стабільного світу. Тож фундаментальні засади козацької спільноти, які склалися до середини XVI ст., і є загальновідомі з пізніших прикладав, просто не могли бути

інакшими, бо інакше не вижила б сама спільнота-воїнське братство рівних, підпорядковане жорстокому авторитетові ватажка. Поштовхом до об'єднання розпорошених ватаг і громадок у міцний колектив згаданого типу могла стати тільки поява яскравої особистості загальноновизнаного лідера, наділеного і реальною (майновою), і харизматичною (для Русі княжою) потенцією. Цим вимогам ідеально відповідав авантюристичний лицар-князь Дмитро Вишневецький.

Можна досить точно визначати, коди Вишневецький, покинувши польові війни в почтах прикордонних урядників, пов'язує свої честолюбні плани й саме життя з козаками Дніпрового Низу». Ще 1552р. він разом з Претвичем брав участь у поході на Очаків, а вже на початку 1553р. в одному з королівських листів згадується, що князь Дмитро на острові Хортиця, проти Кінських Вод, поруч з кримськими кочовищами" громадить довкола себе козаків і навіть ставить "замок". Тоді ж, улітку 1553р., він раптово разом "з усією своєю ротою, тобто з усім козацтвом і хлопством, яке тримав коло себе", виїхав на турецьку територію, на думку одних у Стамбул, до сутана, інших у Білгород (Акерман), до коменданта, турецького гарнізону. Про обставини перебування князя в турків нічого не відомо, окрім того, що гостя зустрічали з почеснями,. Мета цього вчинку донині вважається загадковою» На поташу 1554р. бачимо Вишневецького вже на королівському дворі, де за посередництвом Миколая Сенявського, давнього товариша Дмитра по прикордонних війнах, Сигізмунд-Август "пробачив" йому доводі дивний вояж і надав уперше запроваджений пост "стражника на Хортиці".

Відразу після цього князь зміцнює замок на Малій Хортиці (за останніми археологічними дослідженнями, кам'яний), котрий, власне, й став першою Запорозькою Січчю, твердинею, козаччини серед Поїш (пізніше, за два з половиною століття свого існування, місцеположення Січі

мінялося сім разів, однак вона завжди була символом козацької єдності, про що козацьке прислів'я говорило так: *"Січ. - мати, Великий Луг - батько, отам і треба умирати"*). Скориставшись сутичкою між Московською державою і Кримом, Вишневецький влітку 1556 р; здійснив першу військову операцію проти татар. Разом із загоном російського дяка Ржевського його люди пограбували околиці ханської фортеці Ісламкерман на Гаванській переправі (поблизу теперішнього Берислава Херсонської обл»), а далі здобули Джанкерман (сучасний Очаків), Восени цього ж року князь ще двічі ходив на Ісламкерман, уже самотійно, причому в другому поході захопив і спалив укріплення, а гармати з нього перевіз на Хортицю, Хортицьке козацьке гніздо почало серйозно турбувати татар, тож у січні 1557 р. хан Девлет-Гірей, просуваючись по льоду, з великими шлами підступив до острова, притримав його в облозі 24 дні, яке здобути фортеці не зміг. Сповідуючи про це короля, Вишневецький просив допомоги людьми і зброєю, проте не дочекався її» оскільки загострення взаємин з Кримом не входило в плани королівського двору. Тим часом наприкінці ліга військо хана, підсилене турецькими яничарами і загоном молдаван, знову обложило Хортицький замок, і, за браком продовольства, князю довелося відступити до Черкас. Звідси, марно дочекавши підтримки від власного уряду, він восени звернувся до царя Івана IV Грозного і в листопаді 1557р. вишів, або, як тоді говорилося, "зійшов" зі своїми людьми на територію Росії. У Москві був прийшлий вельми ласкаво, отримавши "у вотчину" м. Белєв та ряд сіл у Підмосков'ї, а також у дарунок на приїзд -10 тис. рублів, величезну на ті часи суму.

На Московській службі Вишневецький затримався до літа 1561р. Протягом цих років він як воєвода здійснив кілька експедицій проти татар, а 1559 р. тричі ходив походом на військовий форпост Туреччини - фортецю Азак (Азов) у гирлі

Дону. Однак уже з весни 1560р. почалося охолодження його взаємин з царем, викликане переорієнтацією московського двору на налагодження мирних стосунків зі Стамбулом. Наприклад, черговий похід князя на Азов, здійснений влітку 1560р., московські дипломатії вже подавали як приватну ініціативу Вишневецького і, можливо, навіть зрадницьки поінформували хана про його план нападу на Крим від Азова, через Таманську протоку» З другого боку, насувалася війна між Москвою і Великим князівством Литовським (бойові дії (1558-1583) війни справді почалися 1561 р.). Це ставило князя Дмитра в становище "зрадника", бо, за законами Великого князівства, його громадяни не могли перебувати на території держави, що знаходиться у стані війни з Литвою. Тож уже восени 1560р. втікач таємно звернувся до Сигізмунда-Августа з клопотанням про повернення, наголошуючи, що його виїзд мав місце під час перемир'я, отже-не переслідував зрадницьких намірів; влітку наступного 1561р., Дмитро покинув Росію разом зі своїм незмінним козацьким почтом. Є припущення, що відразу після приїзду Вишневецький розпочав будівництво нової фортеці замість зруйнованої ханом Хортицької - на Монастирському острові перед порогами (нині у складі м. Дніпропетровська), однак завершена, вона не була. Збереглися також глухі згадки про його чергову вилазку під Очаків,, що знову додало клопоту королівським дипломатам. Втім, незважаючи на те, що король якимось писав про невгамовного князя: *"Зараз таких слуг треба було б як найбільше, яке не з таким норовом"*, Вишневецького при дворі й на сеймі вітали ж героя.

Останній воєнний похід князя Дмитра розпочався влітку 1563р. Прелюдією до нього послужили династичні усобиці в Молдові, де боярська опозиція намагалася скинути з престолу господаря Якоба Геракліда Деспота. В жилах Вишневецьких текла частка крові молдавських володарів» Зокрема, з сестрою Штефана Великого Катериною Рареш був одружений

рідний дядько князя Дмитра, а його батько вдруге теж одружився з однією з князівен з дому Деспотів, Магдалиною (традиція шлюбів з молдавськими принцесами продовжувалися в родині й пізніше; наприклад, вже в XVII ст. матір'ю Яреми Вишневецького стала дочка господаря Єремії Могилини Раша). Апелюючи до кровного споріднення, одне з боярських прогабовчих угруповань запросило князя Дмитра на молдавський престол, і він з незмінним козацьким почтом (за одним із джерел - лише 300 вояків, за іншим - до 4 тис.) вирушив у Молдову. Проте тут на нього чекав збройний опір іншого претендента Штефана Томші. Ймовірно, наприкінці серпня 1563р. в бою під Верчиканами (нині Сучавського повіту в Румунії) козаки, підтримані місцевим людом, спершу завдали поразки противникові, але при повторному наступі прибічників Томші були розгромлені.

Про ці події розповідається у віршованій елегії німця Погана Зоммера, написаний латиною буквально через кілька тижнів після загибелі князя Дмитра, Зоммер, без сумніву, був поінформованою людиною, бо жив тоді в Сучаві і сам як придворний писар господаря Якоба Деспота зазнав переслідувань після падіння свого патрона. За його версією, коди загін Вишневецького був повністю винищений у бою, князь спробував врятуватися втечею до лісу» Проте, як пише Зоммер, *"оскільки його кожна ослабила подагра, князя схопили й закували в кайдани"* (під "подагрою" в ті часи розуміли поліартрит або радикуліт, на такі недуги страждало багато чоловіків, чиє життя минало в труднощах воєнних походів). Судячи з інших джерел, князь пробивався з оточення не сам, а з невеликим почтом, також захопленим у полон.

Недовго протримавши бранців у Суданському замку, бояри в жовтні того ж року, демонструючи свою лояльність до Туреччини, відіслали їх до Стамбула. Це був неабиякий подарунок султанові. За спостереженням сучасної

французької дослідниці Шанталь Лемерсьє-Келькеже, яка вивчала архів Великої султанської ради, Оттоманська Порта надавала особливого значення діяльності "Димитрашка" (як тут називали Вишневецького). Його розцінювали як ворога Імперії, особу, що наважується зазіхати на турецькі інтереси, відрізавши метрополію від стратегічно важливої фортеці Азов у гирлі Дону, через яку здійснювалося продовольче постачання Стамбула. Зокрема, для захисту гирла Дону й Криму від очікуваного виступу "Димитрашка" навесні 1560р. до Азова було відряджене ескадру з 7 військових кораблів "для захисту мусульманської держави*", а водночас навіть планувалося сформувати спеціальну армію, провівши масову мобілізацію добровольців, підсилених загонами яничар, ханських воїнів і бояр Молдови та Волощини (як уже зазначалося, московський уряд не підтримав планів князя, і Вишневецький здійснив похід на власну руку, силами своїх запорожців, донських козаків і союзних черкесів - тож ні здобути Азова, ні переплисти Таманську протоку дня вторгнення в Крим не вдалося). Лемерсьє-Келькеже вважає реакцію Стамбула на дії Вишневецького унікальною, зазначаючи, що це був чи не «зданий випадок в історії Порти, коли масштабні військові приготування "спрямовувалися не проти держави,, а проти окремої особи, названої найбільшим ворогом Оттоманської імперії".

Про страту Вишневецького збереглися два свідчення очевидців іноземних дипломатів, що перебували в Стамбулі. Зокрема, у звіті французького посла Петремоля в Париж під 19 листопада 1563р. повідомлялося: "Бідний Димитрашко був недавно схоплений турками, і його величність звелів почепити його па гак разом з іншим бароном Польщі, Пісоницьким (Пясецьким авт.). Решту його вояків було відправлено на галери". Інший дипломат? резидент Генуї Грілло писав у своєму донесенні, що князя привезли до Стамбула 22 жовтня» За наказом султана Сулеймана її

Пишного (до речі, чоловіка знаменитої Роксолани. - Авт.) його було дійсно повішено за ребро на гак фортечного дару в одному зі стамбульських кварталів, Галаті Як свідчить Грілло, князь страждав три дні, зазнаючи додаткових тортур: йому відтяли руку й ногу, та, врешті, "оскільки він безперестанно проклинав магометанську віру, забили стрілою".

Героїчна смерть Вишневецького уже в свідомості перетворилася на символ перемоги християнського духу над ісламом. По гарячих слідах вона переповідалася, обростаючи фантастичними деталями, як от перед стратою князю нібито запропонували прийняти іслам, обіцяючи життя, багатство, свободу, але він надав перевагу смерті перед відступництвом. Ще фантастичніша легенда, оповідає, як турки, аби перейняти відвагу Вишневецького, розділили і згай його серце. Фольклорна традиція розчинила князя в козацькій масі, перетворивши його на героя знаменитої балади про гуляку-козака Байду, Підвішений за ребро на гак у Царгороді й спокушуваний султаном на панування та почесні, Байда демонструє найвищі козацькі чесноти - презирство до розкошів, куплених зрадою, і зневагу до тілесних мук та смерті. Насправді, звичайно ж, невідомо, чи називали коли-небудь князя в козацькому середовищі Вашою (з кримське-татарської "безтурботний чоловік", звідси "байдикувати", "бити байдики"). Втім той факт, що Вишневецький ніколи не був одружений і майже 20 років провів виключно у збройному чоловічому оточенні, вказує на козацький спосіб його життя,

Збереглися два портрети разюче несхожих між собою людей, які історики мистецтва тлумачать як зображенні козака-князя. Правдоподібність таких припущень маловірогідна, оскільки в середині XVI ст. на теренах України, Польщі, Литви й Білорусі портрети писали хіба що з членів королівської родини або вищих придворних достойників. Князю ж Дмитру випала, за влучним висловом

Михайла Грушевського, доля "степового короля" - людини, яка надала перших організаційних форм козаччині, не підозрюючи, що через неповні сто літ його творіння захитає підвалини Речі Посполитої.

ОПИС ЧЕРКАСЬКОГО ЗАМКУ

Сторожівщина. А окремо на сторожів замкових сторожівщивна або кликовщини з двору по возу сіна. Сіно. А також дають старості міщани з двору по возу сіна».

Доход і служба від козаків. Козаки, які хат там, у Черкасах, не мають, ті дають старості по шість грошей і йому сіно косять по два дні на рік толоками за його стравою і медиком. А які козаки, не відходячи у козацтво на поле ані річкою вниз, служать у містах у наймах боярам або міщанам, ті старості ні колядки давати, ані сіна косити не повинні.

Мито і обестка. Торговці, які до Черкас приїжджають листів безмитних не маючи, ті дають на замок від мита копи по 3 гроші. А обестки кожен торговець, хто коли-небудь на Черкаси ще, повинен дати старості по грошу.

Помірне. Від збіжжя на торгу старості помірною від четверіки по 4 пеняні.

Каравани. Від каравану, коли з Орди йде старості камка Александрійська на золоті, литра шовку, килим, тижми, тебеньки. Підстарості від каравану. Чамлят, сап'ян, півфунта шовку, гривенька перцю. А коли до Орди караван іде, тоді старості від каравану: шуба лисяча зайвискова (віс), сагайдак, сідло, шлик лисячий, А коли водою караван іде, то в нікого іншого не наймати їм човнів не можна, тільки у черкащан, і дають із того черкасці старості від кожного човна по золотому.

Мито соляне. Коли сіль іде знизу, належало старості спочатку з десятка по ковшуну солі, а ківш той з безмін, а теперішній староста від кожного чоловіка, скільки їх у

десятка буде, бере соді по два безмени. А крім того, ще бере староста теперішній з кожного десятка солі по котлу десяточному і по ковшу. А ще окремо обестки з десятка кожного по котлу і десяточному бере.

Коні з диків. Якщо хто коня або кілька їх вигнав з диків, то повинен коні ті привести до замку; якщо будуть вони черкащанина якогось, то повинен черкащанин коні ті свої забрати, заплативши за них по 12 грошей тому, хто вигнав. А якщо будуть коні чужинцеві, то той, хто вигнав, повинен старості дати від коней тих по 12 грошей і держати їх, аж поки чужинець заплатить йому за кожного з тих коней по 30 грошей.

Доход від полонеників. Якщо прибіжить з орди до Черкас полоненик чужогородець і виведе коня, то можна старості того коня забрати, а втікача повинен одягнути і взути. А якби не одного коня полоняник вивів то не повинен староста у нього брати більше, ніж тільки одного коня, і за те його, як вище написано, одягнути і взути повинен, інші коні вільно втікачеві подіти, де захоче. А коли черкащанин з орди втече і скільки-небудь коней виведе, то у нього не повинно бути відібрано.

Доход від здобутків. Коли придасться черкащанам здобуток або полонених з людей неприятельських, тоді старості від здобутку того щось одне що краще: коні або зброя, або полоненик, а інші полоненики і здобуток для них. Також коли козаки, в землі ворожій набувши чогось, приходять, то із добитку того старості одне, що краще.

Корчма. Корчму староста держить, бере мед прісний у черкащан, уставою кадь по вісімдесят п'ять грошей, і не допускає їм продавати мед нікому іншому. А з кожної каш, розситивши, вибирає староста за ситу по 8 кіп і по 25 грошей, а за віск по 30 грошей. Шинкування меду держить у двох корчмах, а в третій горілку» За відро горілки бере по 40 грошей. Меду в корчмах тих випивають інколи за день

ситівки одну кадку, а коли здобувшись звідкись люди приходять, тоді і трьох кадок ситівки на один день не вистачає, а інколи так протягом літа, часу робочого і протягом кількох днів однієї кадки ситівки вистачає, а так не рівний завжди буває доход із корчми.

Присуд. Пересуд іде на старосту від будь-якої суми по 4 гроші, вина відповідно до Статуту великого князівства.

Куниці. Від дівчини, коли йде заміж хоч і за тутешнього, старості. куниця 12 грошей, від вдови 30 грошей, а змирська куниця підстарості 12 грошей.

Повежне. Бере староста теперішній від того, кого у в'язницю, хоч і невинного, посадить, повежного 12 грошей, а раніше тільки по одному грошу бралосся повежне.

Уходи. Уходи або стани - по ріці Дніпру і по річках: Ворсклі, Орелі, Тясміні, і по обох Інгулах, і на Самарі, озера Уступний і Западни затони.

Засякли - ловіння риб і боброві.

Уход і стан Воловський. Уход Кременчуцький. Уход Лесок. Уход Тясминський. Уход Несельський. Уход на Ревучім. Уход Кешинський. Уход Вовчий острів. Уход Орельський. Ще два уходи вище від того Орельського, Уход Романовський» Уход Протовч» Уход Кошоум, Уход Біле озеро. Уход Отмут. Уходи на порозгах Волнеч і Ненаситець. Уход Плетенниця. Уход Бозовлук. Уход Носовський. Уход Томахівка. Уход Аргачкн. Уход на Тавані. Уход на Самарі, починаючи від Ольхового плеса і Вовчої води аж до верху, а річкою Тясмин від гирла аж до верху, крім уходів Радивонівського і Бозуківського. З уходів вище написаних п'ять, тобто: Дубослій, Еланський, Протовч, Ненаситець і Волнеч - тільки ті п'ять уходів держав староста і давав їх кому хотів і з будь-якої вітки або частини; а крім тих, старостиних, інші всі уходи сходжували Черкащани - як міщани, так і бояри, а давали з того старості з кожної ватаги великої чи малої з риб по 30 рибин: як щук, коропів, лящів, сомів; а коли

будуть осетри, то з ватаги старості осетр один, хоч би один тільки зловлений» А бобрів давали старості з ватаги бобр один поклону, а другий городовий.

Доход від уходників. Староста від уходників. Староста теперішній уходи вище написані всі дає киянам, чорнобильцям, мозирцям, петриківцям, биховцям, могилеавцям та іншим чужогородцям, а бере з них, спочатку пускаючи їх в угоди, поклону з ватаги - вівса осьмак, тобто п'ять солянок, круп солянку, солоду, солянки, колеса, або якось умовить за те грішми або медом, бо уходники, одні перед другими випереджаючи, підвищують, згуртовуючись.

А коли з уходів назад уверх ідуть, то з добичі їхньої бере староста від них вітку восьму частину: з риб, сала, м'яса, шкір і зі всього. А буває уходників немало, як позаминулого року з уходів тих, крім п'яти замкових, за свою частину 80 коп грошей, а цього року взяв більше. Луки. Ще крім тих уходів, що влітку і восени ходять, приходять уходники весною на осетри і ставлять сіті дерев'яні на Дніпрі, на луках; і з того бере староста від чужогородців восьмого осетра, а від черкасців третього, а раніше не бралось від черкасців, а тільки з ватаги поклону осетра, а другого городового.

Боброві гони. Боброві гони на ріках вищенаписаних вихожували черкасці - міщани і бояри, а давали старості з ватаги поклону бобра одного, а другого городового, а теперішній староста, взявши ті два бобри за звичаєм крім того, бере частку сьомого бобра, а ділить сам собі і вибирає, як хоче, а рештку купує у них також, як хоче, із замку їх не випускаючи.

Озера. Озера городові: уступний із Дніпра, за назвою Чехова, півмилі від замку, Олтичів - також півмилі, Провалля. 2 озера за милю, Липових - 2 за півтори милі, Момасвське там же, Стриевське за милю, Грушове - за півмилі, Щуче - там же, Самовицьких - 2 озера за півмилі, Варчичі півтори милі, Толочкове і Біле озеро там же: в тих озерах риби багато

завжди з Дніпра, а ходять озера ті волочити старості козаки з Черкас.

Лови. Лови за Дніпром півмилі від замку під назвою Ловилища, у лови ті від дня Дмитрового, тобто від 26 жовтня місяця до першої пороші не можна ходити нікому; а коли після першої пороші староста там же протягом трьох днів половить, тоді вже можна черкаським боярам і міщанам звірів бити аж до Дмитрового дня, а частки жодної з того від них не береться, хіба що теперішній старост бере від них третю - звіра»

Дававши медова. Меду натурального приходять старості на рік 11 кадок севери з уходів тих, що на Ворсклі.

Уход на Дніпрі, під назвою Біловець, - князя Володимировського-Путивльського.

Уход на Дніпрі ж на 7 миль річкою, 3 сгнит в Білобережжі, і на гирлі Сули, і в Пивів - то монастиря Пустинського.

Уход на гирлі Самари, де Самара у Дніпро впадає, - монастиря Печерського.

Уход на тясміні, під назвою Радивонівський, боярина Черкаського Зубрикова, куплений у князя Путивльського.

Уход на Тясміні ж, селище Бузиківська, монастиря Печерського. Там же пасіка церкви Черкаської святого Миколи.

Пашні. Орють черкащани міщани і бояри на полі, де хто хоче.

Місто і острог. Місто розташоване при замку в острозі, Острог зроблений добре з дерева дубового колодами і кіллям грубим і частим.

Перекопець за острогом навколо неглибокий. Може людина і на кінь до острогу через перекопець доїхати.

Козаки. Крім осілих бояр і міщан бувають у них прихожі козаки. Цієї зими їх було разом близько двох з половиною сот.

Вода, Місту Черкаському з Дніпра близько трьох вистрелів від острогу оболонню по одному із замку ходити по воду небезпечно.

Власність землян. Князь Василей Домонт має будинок у місті і селище за три милі від міста, улови під назвою Мошни, улови пусті, ходять там уходники, взяв від них цього року за рибу 4 копи гроші, має також там лови звіринні і луки на Дніпрі на осетрів, пускає там уходників з частки.

Почет службових. Там при замку черкаському ротмістр Петр Розбиский показав роту свою, з якою знову там притягнув, сто драбів, рахуючи з бубнами, прапорами, зброєю - в десятку кожному по два списники озброєнні, з кордами і з алябартами, або ощепами, а по шість стрільців з рушницями, мечами.

Староста також показав другий почет драбів же давнішніх, які там під його силою служили, шістдесят їх озброєних, рахуючи в десятку кожнім по два списники у зброях, з ощепами і кородонами, а по вісім стрільців з рушницями, з мечами.

Почет служебників старостиних. Показав також староста служебників своїх кінних із зброєю п'ятдесят молодців приїжджих і тутешніх черкасців і канівців, які йому з дитинства служать, 11, а підводних коней шістнадцять, бубон прапор.

Замок Черкаський новий. Там же в Черкасах замок знову початий рішенням Ошпановим, вал землею з хворостом нагачений заввишки на 7 ліктів, а товщиною на сім з половиною ліктів, отамований знадвору дошками.

Тільки не хочуть черкащани до того нового замку переселятися, говорячи про там небезпечність більшу, а просторість замку того непомірну не по людях, і безводдя, і віддалення від Дніпра, звідки б їм під час облоги міг би бути порятунок, як за володіння пана Остаф'єва, коли цар Перекопський доставав їх на тому місці, де тепер замок

стоїть; врятовано там їх тоді тими, що прибули з Києва водою Дніпром.

Дерево. Вал другий новий. Ще між цим новим замком і містом і острогою зроблено рішенням того ж Ошпана обсапання валом, де він стояв, добродеревцями. Простір окопу того в середині вдовж сажнів 42, ушир 26.

ПОЯСНЕННЯ ДО ТЕКСТУ ОПИС ЧЕРКАСЬКОГО ЗАМКУ 1552 РОКУ

- Сторожівщина - очевидно, плата на сторожів.
- Толока - у знач, прислівника толокою - спільно, гуртом / працюючи без оплати, а за частування.
- Мед - напій.
- Мито - оплата за товар, який провозили й продавали на місці або тільки провозили через границі.
- Обестка - повинність, плата.
- Копа - одиниця грошової лічби: 60 штук чого-небудь.
- Померное - торгова подать, яку брали перемірюванні зерна та ін. товарів.
- Збоже - збіжжя, пашня, рослини та зерно хлібних злаків.
- Четверть, четвертка - міра сипучих, особливо хліба, дев'ять пудів з фунтами жита.
- Камка - узорчата турецька шовкова тканина.
- Литра- фунт.
- Тижма- упряж.
- Тебенька- шкіряна прикраса на кінському сідлі.
- Чамлят - очевидно, камлот-цупка тканина із шерсті / часто з домішкою шовку чи бавовняної пряжі.
- Гривенька - підвісок до ікони.
- Зайвисковий - очевидно, зависковий, від завіса - тасьомки, якими зв'язується опушка хутряної шапки.

- Сагайдак шкіряна сумка або дерев'яний футляр для стріл; рідко - те саме, що лук.
- Шлик - рід шапки.
- Золотий - золота монети, червінець.
- Хоживало - від хоживати - належати, припадати, йти.
- Ківш совок для написання зерна, борошна і ін.
- Безмін - ручна важільна або пружинна вага; кантар.
- Десяточний - очевидно, належний десятку /десяти чоловікам/.
- Дик - дике, не обжите місце.
- Чужогородець - житель з чужого міста.
- Придати - /що, кому/ дати, надати в чиє розпорядження.
- Язык - чужий народ, іновірники, іноплеменні.
- Добиток - худоба, товар.
- Прісний мед - натуральний мед.
- Устава - постанова, настанова.
- Кадь - міра місткості, кадіб.
- Розситити - про мед, цукор - розвести водою.
- Сита - розчин меду.
- Шинкування, шинкарювання держати шинок, займатися продажем спиртних напоїв.
- Шинкування меду держить - торгує медом.
- Сыченья - від сита - розведений мед на воді.
- Прису, пересуд - збір, який брали з позовників за розгляд справи у суді.
- Вина - грошовий штраф.
- Куниця - викуп за наречену.
- Змирський - очевидно, від змирити, примирити.
- Ловежне, по тюремне - від вежа - тюрма, ув'язнення.
- Входи - право вільного вступу в господарські ліси і води.
- Затон - місце, затоплене водою річки, озера, що розлилася, або спокійна тиха затока річки, озера.

- Бобровые гоны - угіддя, де водилися бобри.
- Вітка - частина, частка.
- Ватага - велика група людей; юрба, товариство.
- Поклін - подарунок.
- Городовий- те ж, що й городний - міський, городський.
- Осьмак - восьма частина.
- Укупуючися- від вкупе, укоупе - вкупі, разом.
- Лонського - від лони - минулого року, торік.
- Досять - скільки, стільки, багато.
- Волочити - /неводом/ ловити рибу.
- Нижли - хіба що.
- Северы - очевидно, себеры /від себрь/ - спільної плати.
- Землянський - який стосується землянина-шляхтича, шляхетський. Від землянинь /особа шляхетського стану, яка володіла земельною власністю - дрібний землевласник.
- Пашня - орна земля; хлібні злаки /нескошені/
- Седить, сидіти - жити, займати місце для життя; тільки у III особі міститися, розміщуватися де-небудь.
- Справень - від справляти, справити- робити, зробити.
- Дилеванем - /від диль - грубі колоди, в яких складаються стіни хати, колодязя.
- Кілля - від кіл, кілок.
- Шнур - міра довжини: 21 сажень.
- Тягнути стацію - брати продовольство на постої.
- Позадавалися земляномь /задаватися - потрапити в кабалу, неволю.
- Заложити - віддати в заставу, заставити; взяти в заставу.
- Именія / именье - майно, володіння, майно того, хто має; те, що хто-небудь має, достаток, власність, багатство.
- Ловы зверинные (ловы - мисливське з/угіддя; ловы зверинные звіроловне угіддя.
- Посаг - придане; майно, гроші, що їх дають батьки або

родичі нареченій, коли вона виходить заміж; віно.

- Почет /почот/ - свита; особи, що супроводжують високопоставлену світську або духовну особу, воєначальника.
- Казаль /указати - підгаєрдити, показати.
- Притягнути - у знач, привести.
- Копейники / від копие - спис.
- Корд - короткий меч.
- Алебарда - старовинна зброя - сокирка у вигляді півмісяця, насаджена на довгий держак із списом на кінці.
- Ощеп - очевидно, синонімічна назва алебарди. У словниках зафіксоване з іншим значенням: ощеп - зруб; бруси й колода для зведення стін дерев'яних будівель.
- Моцью / моц - правомочне повноваження,
- Службник - / той, хто перебуває на службі в кого / службова особа, службовець.
- Тамувати - зупиняти, затримувати вільний рух. плин чогось.
- Нижли - але, а, тільки/ сполучник протиставний, зв'язує речення /.
- Менячи / від менити - казати, твердити.
- Непомірний - який перевершує звичайну міру; надмірний.
- Держання / держание/ - володіння на правах власності.
- Учинено осыпанье - від осипати, обсипати - обкидати, закидати чимось з усіх боків.

ЧЕРКАСИ В РОКИ II СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*Давно сняты военные шинели,
И в переплавку пущен битый лом,
И дети спят спокойно в колыбели,
И не боятся грома за окном.*

*Но еще не все распаханы окопы,
Следы войны, следы минувших гроз,
И женщины со всех концов Европы,
Еще своих не осушили слез.*

*Еще не стерлись тяжкие мгновенья,
И память мертвых лжет сердца живым,
И скорбно костылями инвалиды,
Еще стучат по пыльным мостовым.*

Почалася Велика Вітчизняна війна радянського народу проти фашистської Німеччини. Гнів і обурення, непохитна рішучість дати нищівну відсіч агресорові, тверда упевненість в перемозі над ворогом опанували радянських людей. Робітники, колгоспники, інтелігенція, люди самих різних національностей і професій присягали на вірність Батьківщині, ще тісніше об'єднувалися навколо рідної Комуністичної партії і Радянського уряду. І як клятва Батьківщині, як набат, що звав народ на битву з ворогом, зазвучала в ці дні дивовижна по своїй силі і суворій красі пісня "Священна війна".

*Вставай, страна огромная,
Вставай на смертный бой
С фашистской силой темною,*

*С проклятою ордой!
Пусть ярость благородная
Вскипает, как волна,
Идет война народная,
Священная война.*

Початок Великої Вітчизняної війни був надзвичайно важким для Радянського Союзу. Наші війська опинилися в дуже не вигідному становищі. У безпосередній близькості від межі розташовувалися лише окремі роти і батальйони, зайняті оборонними роботами.

Директива про приведення військ у бойову готовність постуила на телеграф о 23 годині 45 хвилин 21 червня, тобто за 4 години 15 хвилин до початку війни. У директиві вказувалося, що

22-23 червня можливий напад німецької армії, який, ймовірно, розпочнеться з провокаційних дій.

Фашисти, залишаючись вірні своєму "принципу" - починати військові дії без оголошення війни, - о 4 годині ранку 22 червня відкрили вогонь з тисяч знарядь по радянських пограничних заставах, по військових штабах, вузлах зв'язку і районах розташування частин і з'єднань Червоної Армії. Одночасно тисячі німецьких бомбардувальників вторглися в повітряний простір СРСР на глибину 250 - 300 км. Вони вчинили варварський наліт на багато міст прибалтійських республік, Білорусії, України і Молдавії, а також на військові об'єкти в прикордонній зоні. Особливо сильних ударів були завдані по аеродромах, на яких знаходилися бойові літаки. В результаті наша авіація 22 червня втратила 900 літаків тільки на землі. У перші ж хвилини війни з ладу було виведено багато ліній і вузлів зв'язку. Управління військами порушилося.

Гітлер обрушив на Радянський Союз удар величезної сили.

190 відбірних дивізій були кинуті на наш кордон. Лінія фронту була протяжністю 3000 км від Чорного до Баренцового моря.

Радянський народ вступив в смертельну сутичку з германським фашизмом. Настав новий період в життя радянської держави і Комуністичної партії - період Великої Вітчизняної війни.

Фашисти ставили своєю метою захопити територію СРСР і багатства країни, знищити соціалістичний лад, винищити мільйони радянських людей, а інших перетворити на рабів. Для цього був розроблений план "Блискавичної війни" або під кодовою назвою "План Барбаросса". Цей план ставив своєю метою розгромити Червону Армію, захопити Москву в течії 3-4 тижнів і до зими закінчити війну.

Над нашою країною нависла смертельна небезпека. Особливо важкі випробування випали на нашу частку на початку війни. Величезна, заздалегідь така, що відмобілізувала армія гітлерівців уклінилася на нашу територію. Радянський Союз один перейняв на себе удар фашистської Німеччини і її союзників; Фінляндії, Угорщині, Румунії і Італії. Адже СРСР повинен був деяку частину військ тримати на Далекому Сході, оскільки там погрожувала Японія. Радянський народ мужньо зустрів навислу над країною небезпеку. Комуністична партія підняла і організувала радянський народ на священну війну.

22 і 23 червня було оголошено про загальну мобілізацію, про воєнний стан в країні. ЦК розробив програму мобілізації усіх сил народу на боротьбу з ворогом. Це була Директива Раднаркому і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 року партійним і радянським організаціям прифронтових районів. У них говорилося: "В нав'язаній нам війні з фашистською Німеччиною вирішується питання про життя і смерть Радянської держави, бути народам СРСР вільними або впасти в поневолення".

Був створений Державний Комітет Оборони на чолі з Йосипом Віссаріоновичем Сталіном. 3-го липня 1941 року від імені ЦК партії із зверненням до народу виступив по радіо тов. Сталін.

У цьому зверненні підкреслювалося, що наш народ веде справедливу війну, що священний обов'язок кожної людини захищати Батьківщину, відстоювати завоювання соціалізму. Партія закликала народ до мужності і героїзму на фронті, до самовідданої праці в тилі. Священним стало гасло : "Все для фронту, все для перемоги".

В цей час вводиться інститут військових комісарів, які керували партійно-политическою роботою в армії, об'єднуючи особовий склад. Наші війська в ході оборонних боїв вимотували живу силу і техніку ворога. Йшли запеклі бої за у кожне місто, за кожен населений пункт, за кожен шматочок радянської землі.

Починаючи війну проти Радянського Союзу, Гітлер і германський генеральний штаб хвастовито заявляли, що їх війська будуть в Москві через дві - три тижні. Вони сподівалися завершити східний похід так само блискавично, як і попередні військові кампанії.

у Західній Європі. Проте, дуже скоро гітлерівці переконалися у безпідставності своїх надій. Безприкладний героїзм і стійкість радянських військ, умілі дії радянського командування перевернули усі прогнози фашистських загарбників. Усупереч розрахункам гітлерівців війна на Сході приймала явно затяжний, тривалий характер. Їх план "Блискавичної війни" проти СРСР провалився.

У ці важкі дні самовіддано допомагали наземним військам наші льотчики.

На аеродром, де базувалася 15-а авіаційна дивізія, напали 16 ворожих бомбардувальників і 9 винищувачів. Назустріч ним встигли піднятися лише п'ять льотчиків 28-го винищувального авіаційного полку. Не роздумуючи, п'ять

сміливців пішли в атаку. Лад фашистських бомбардувальників розсипався, декілька літаків спалахнуло, а інші повернули назад, скидаючи бомби де припаде.

Один зі збитих фашистських пілотів, коли його привели в штаб, вигукнув: "Ваші льотчики - божевільні! Безрозсудно йти в атаку при такій нерівності сил"! Йому нагадали про результати цієї "божевільної" атаки. Він намагався все пояснити випадковістю. Німецьких льотчиків, мовляв, просто приголомшила ця небачена зухвалість, на яку здатні тільки божевільні.

Де йому було зрозуміти душу радянської людини! Наші льотчики бачили нерівність сил і відмінно усвідомлювали смертельну небезпеку, на яку йшли. Божевільні? Що ж, про таких писав великий Горький: "Божевілля хоробрих співаємо ми пісню".

На Черкаському плацдармі частини Зь-й армії не поповнювалися і неабияк порідшали. На польових аеродромах в Чернобає і Оржице залишалось лише 49 літаків з 15-ої змішаної авіаційної дивізії генерал майора авіації А.А. Демидова. Проте, відважні радянські льотчики, діючи рішуче і мужньо, наносили відчутний ущерб гітлерівцям. Вони не пропускали ворожі літаки до мостів, бомбили скупчення фашистів на дорогах, що ведуть в Черкаси.

У важких оборонних боях під Черкасами(серпень 1941 року) загинув комісар 1-ої ескадрильї 66 штурмового авіаполку політрук Пир Семенович Битюцкий.

Життя цієї людини було нетривалим(йому було 29 років), але прожив він її яскраво, чесно і героїчно.

Комсомолец П. Битюцкий в 1937 році став льотчиком. На початку Великої Вітчизняної війни Битюцкого призначили командиром ескадрильї.

В дні важких військових випробувань комісар-льотчик Битюцкий виконував чесно і до кінця все, що йому було довірено і доручено партією і народом.

Досконало володіючи льотною справою, комісар вичавлював із застарілого на той час літака все, що він міг дати, і завжди виходив переможцем.

Групи літаків під його командуванням часто з'являлися над полем бою і, підтримуючи піхотинців, приборкували вогонь артилерії супротивника.

Політрук Битюцкий і лейтенант Тихонов ЕЗ липня 1941 року на своїх літаках вступили у бій з шістьма "МС-109". Виручаючи товариша, комісар кинувся в лоб винищувачу, Тихонова, що атакував, і збив його.

Гітлерівські стерв'ятники не витримали цього поєдинку.

Битюцкий часто повертався з бойового завдання маючи величезну кількість кульових і осколкових пробоїн на літаку.

13 серпня літак Битюцкого впав на території, зайнятій ворогом. Льотчики бачили, як гітлерівці кинулися до палаючої машини. Увечері на мітингу, командир полку тов. Сидоренко запропонував ушанувати пам'ять комісара хвилиною мовчання.

Але буває ж таке, саме в цю хвилину позаду в темряві прозвучав знайомий голос: "Я живий, товариш командир". Печаль змінилася радістю, воскреслого з мертвих обіймали, цілували.

30 серпня група Битюцкого вилетіла штурмувати ворожі танки на південь від Черкас. Виліт був дуже важким. При підході до мети наша сімка була зустрінута ураганним захисним вогнем, а потім атакована великою групою фашистських винищувачів. Бой був нерівний: один проти 3-х фашистських "мессеров", були витрачені усі боєприпаси. Залишався один вихід: йти на таран. Такою бойовий прийом вимагає беззавітної сміливості витримки, непохитної волі у поєднанні з майстерністю володіння технікою і зброєю. Жоден фашистський льотчик не наважувався на повітряний таран, а радянські застосовували за час війни 211 раз.

"Де, в якій країні міг народитися такий прийом атаки як таран? - писав тричі Герой Радянського Союзу А.М. Покрышкин, -Только у нас."

П.С. Битюцкий не коливаючись повів свій літак в лобову атаку, рухнувши на землю разом про ворогом. Посмертно Битюцкому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Червона Армія в ході літніх боїв і битв нанесла ворогові важкі втрати, знекровила його кращі дивізії. Германське командування виявилось вимушеним внести істотні поправки в план "Барбаросса11. Але фашисти брали кількістю. Наші сили були ще дуже слабкі.

До кінця вересня 1941 року гітлерівці були на підступах до Москви. Сюди ворог кинув 77 дивізій, з них 25 танкових і моторизованих. Ворог мав явну перевагу в техніці і літаках. Створилося укрαι небезпечне положення.

Генеральний Комітет оборони 19 жовтня 1941 року оголосив Москву на облоговому положенні, призвав трудящих Москви в допомогу Червоній Армії. У відповідь на це тисячі москвичів вступили в загони ополченців.

Організація Московського ополчення почалася 2 липня 1941 р., коли в Кремлі відбулася вночі півгодинна нарада. Ранком 3-го липня стали формуватися ополченческие дивізії. У Москві поступило 167 тис. заяв, по області 140 тис. За 5 днів з 3 по 7 липня було сформовано 12 дивізій, а коли гітлерівці підійшли в Москві - ще 3 дивізії.

10 ополченческих дивізій відправив на фронт Ленінград до перших 3 місяці війни. На Україні в ополчення записалися 1 млн. 300 тис. чоловік. Всього до осені 1941 року було створено 35 дивізій народного ополчення. У ополчення вступали ті, хто за віком вже або ще не підлягав призову в армію, ті хто був знятий з військового обліку за станом здоров'я.

Восени 1941 року в Підмосков'ї йшли запеклі бої. Гітлерівцям вдалося посунути до Москви на відстань 45 - 35 км.

Москву не здавати - така воля народу. Від села Червона Поляна, в 25 км від Москви, гітлерівцям довелося танцювати до Берліна. Перейшовши в контрнаступ під Москвою на початку грудня 1941 року наші війська завдали німцям великої поразки. Одночасно потужних ударів були завдані під Ростовом і Тихвином.

Розгром гітлерівців під Москвою, успіхи Червоної Армії мали виняткове значення для зміцнення морального духу народу. Люди своїми очима побачили могутність своєї рідної армії, що на ділі довела здатність бити сильного ворога. Був розвіяний міф про непереможність німецької армії.

У липні 1942 року розгорнулася найбільша битва другої світової війни - Сталінградська битва. Вона почалася 17 липня 1942 року і закінчилася 2 лютого 1943 року. Ця битва завершилася розгромом найбільшого стратегічного угруповання в межиріччі Дону і Волги.

Розгром ворога на Волзі - найбільша військово-політична подія другої світової війни. Велика битва, що закінчилася оточенням, розгромом і полоненням відбірної 300 тис. ворожого угруповання, започаткувала корінний перелом в ході Великої Вітчизняної, так і усієї другої світової війни. Червона Армія продемонструвала свою непохитну силу, перевагу над німецько-фашистською машиною.

Услід за катастрофою на Волзі німецько-фашистські війська зазнали серйозних поразок на інших ш важливих ділянках фронту.

П'ятдесят днів тривала Курська битва - одна з найбільших битв другої світової війни (з 5 липня по 23 серпня 1943 року.)

В ході битв на Курській дузі німецько-фашистська армія зазнала поразки, від якої вже не могла оправитися до самого кінця війни.

Радянські війська розгромили до 30 ворожих дивізій, у тому числі 7 танкових, знищили понад 3500 літаків. Радянська авіація завоювала панування в повітрі і міцно утримувала його до кінця війни.

1943 рік ознаменував корінний поворот в ході війни, головною подією якого стала грандіозна битва під Курсь-грудку. Під зростаючим натиском наших фронтів німецько-фашистські війська, наполегливо чинили опір, відступаючи на захід.

Почалося звільнення України

Велика річка Дніпро, оспівана в старовинних билинах і оповідях, широкою водною артерією розділяє Україну на дві частини - Лівобережні і Правобережні. До кінця вересня 1943 року велика частина Лівобережної України була звільнена від фашистських загарбників, відкинутих за Дніпро.

Гітлерівське керівництво виразно розуміло, яким крахом в розв'язаній ними війні стала втрата України з її економічними багатствами і величезним воєнно-стратегічним значенням. Воно вжило усі заходи до того, щоб не допустити подальшого просування Радянської Армії, передусім шляхом створення потужної системи оборони. Особлива роль в розрахунках фашистського командування відводилася Дніпру. З літа 1943 роки велось інтенсивне спорудження так званого Східного валу - стратегічного оборонного рубежу, головною частиною якого були сильні укріплення уздовж Дніпра. Вороги вважали їх непереборними для Червоної Армії, сподіваючись, що радянські війська після тривалого літнього настання не зможуть швидко здолати Дніпро.

Багатоводна, широка, глибока і швидка річка сама по собі представляла дуже складну перешкоду для військ, що наставали. Уздовж високих, майже прямовисних круч правого

берега Дніпра, що височіють над відкритим низинним лівим берегом, тягнулися на велику глибину смуги потужних укріплень, зайнятих численними з'єднаннями і частинами супротивника, який мав прекрасні можливості вести щільний прицільний вогонь через усю водну гладінь річки. Це була грізна фортеця, створена природою і укріплена ворогом.

Кожен радянський воїн від генерала до солдата розумів, що важчого завдання ще не доводилося виконувати навіть тим, хто воював на фронті з першого дня війни. Від воїнів була потрібна колосальна напруга усіх моральних і фізичних сил, щоб здолати Дніпро під згубним вогнем супротивника.

Враховуючи це, Ставка Радянського Верховного Головнокомандування прийняла спеціальне рішення - за подолання Дніпра в районі Смоленська і нижче, а так само річок, рівних Дніпру по трудності форсування, представляти воїнів до того, що надало звання Героя Радянського Союзу.

Вийшовши на рубіж Дніпра, наші війська відразу стали енергійно готуватися до форсування річки. Командири і штаби намічали місця, найбільш зручні для форсування, організовували ретельне вивчення системи ворожої оборони. Усі воїни працювали не покладаючи рук. Розшукувалися і заготовлялися підручні переправні засоби - колоди, порожні бочки, рибальські човни, вірьовки, дріт. Ця робота значно ускладнювалася тим, що супротивник перед відступом за Дніпро залишив на його лівому березі зону пустелі. - спалені села, випалені ліси, дозволені переправи.

Форсування Дніпра - це спонукав, видатний навіть серед багатьох чудових подвигів, здійснених радянськими людьми під час Великої Вітчизняної війни

ПАМ'ЯТКИ ЧЕРКАС П СВІТОВОЇ ВІЙНИ

МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС

«ПАГОРБ СЛАВИ»

Увічніює пам'ять черкасців, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941-1945 р. та воїнів, полеглих в боях, за Черкаси. На їх честь у 1967р. споруджено пам'ятник, який в 1975р. був реконструйований у меморіальний комплекс "Пагорб Слави". Автори комплексу - скульптори Г. Кальченко, Є. Кунцевич, В. Микитенко, архітектори А. Ігнашенко, О. Ренькас.

Композиція вирішена у великих монументальних формах. Широку ритуальну площу завершує курганоподібний насип із гранітними східцями, увінчаний скульптурою жінки-матері Батьківщини (висотою 10 м). У піднятій правій руці - чаша з Вічним вогнем, ліва рука звернена вперед, до ритуальної площі. На облицьованій гранітом підпирній стіні напівовальної форми змонтована горельєфна композиція (20,9-2,2м) на батальну тему і висічеш прізвища 904 воїнів-черкашан, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

Праворуч від ритуальної площі розміщена братська могила 3619 воїнів із підрозділів 73-го стрілецького корпусу 524 армії 2-го Українського фронту, 3-ї і 5-ї повітряно-десантних бригад і 22 партизанів із загону ім. Сталіна, які загинули у листопаді-грудні 1943 р., визволяючи Черкаси від фашистських загарбників, їхні останки на Пагорб Слави були перенесені у 1967, 1975 і 1992рр. із братських та індивідуальних захоронень в різних частинах міста. Прізвища полеглих воїнів висічені на надмогильних плитах із сірого граніту.

Ліворуч від братської могили Героїв Радянського Союзу, які загинули в боях за Черкаси: В.М. Молоткова, І.О. Онопрієнка, Ф.Ф. Лазарева, ВЛ. Поднєвича, С.А. Чалова, на яких встановлені лабрадоритові надмогильні плити (1.5-1.2м) з меморіальними написами. Висота земляного пагорба - 10м, діаметр основи - 60м.

БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ

І ПАРТИЗАН

Поховано 3619 воїнів і 22 партизани, які загинули з 14 листопада по 14 грудня 1943 року в боях за визволення Черкас від німецько-фашистських загарбників. Відомі прізвища 905 воїнів і 2 партизан.

В і 968 р. на могилі встановлено надгробок (37,0-4,6м) із 35 гранітних блоків із висіченими прізвищами похованих. В лівій частині надгробка вмонтовано лабрадоритову плиту з написом: *"Сни додали жизнь за освобождение города Черкасы. Куда б ни шел, ни ехал ты, но здесь остановись. Могиле этой дорогой всем сердцем поклонись"*.

МОГИЛА В.М. МОЛОТКОВА

Володимир Михайлович Молотков (1922-1943) - лейтенант, командир взводу управління батареї 849-го артилерійського полку 294-ї стрілецької дивізії 52-ї армії Другого Українського фронту. Народився в Москві, росіянин, В 1941 р. добровольцем пішов у діючу армію.

В боях за Черкаси 29 листопада 1943 р. його батарея знищила 5 кулеметних гнізд і близько 30 фашистських автоматників, 3 грудня артилеристи підбили 4 ворожих танки. У вуличних боях, командуючи гарматою, В.М. Молотков

підбив ще 4 танки, знищив мінометну батарею, декілька кулеметів і близько сотні фашистів. 12 грудня 1943 р. В.М. Молотков поліг смертю хоробрих.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 лютого 1944р. В.,М. Молоткову присвоєно звання (посмертно) Героя Радянського Союзу.

На Пагорб Слави останки героя були перенесені із скверу на розі вулиці Комсомольської (нині - Смілянської) і бульвару Шевченка в 1967 р.

МОГИЛА І.О. ОНОПРІЄНКА

Іван Олексійович Онопрієнко (1920-1943) - старший сержант, навідник гармані 130-го окремого винищувального протитанкового артилерійського дивізіону 254-ї стрілецької дивізії 52-ї армії Другого Українського фронту. Народився в с. Шахворосіївці Миргородського району на Полтавщині, українець. В діючій армії з 1941 р.

У складі наступаючих військ одним з перших 14 листопада 1943 року форсував Дніпро в районі Свидівка. В боях за Черкаси І.О. Онопрієнко разом з обслугою гармати 18 листопада знищив 4 танки ворога. Поліг смертю героя 1 грудня в районі цукрорафінадного заводу.

Указом Президії Верховної рада СРСР від 22 лютого 1944р. І.О. Онопрієнко посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На Пагорб Слави останки героя були перенесені з братської могили біля цукрорафінадного заводу в 1967р.

МОГИЛА Ф.Ф. ЛАЗАРЕВА

Федір Федорович Лазарєв (1922-1943) - молодший лейтенант, командир танка 378-го танкового батальйону 13-ї танкової бригади 52-ї армії Другого Українського фронту.

Народився в с. Филипкове Удомельського району Калінінської області, росіянин. В діючій армії з 1941 р.

У боях за Черкаси танковий екіпаж Ф.Ф. Лазарева знищив 17 кулеметних гнізд, 3 гармати, танк і значну кількість гітлерівців» 11 грудня, під час бою в районі залізничного вокзалу танк Ф.Ф. Лазарева був підпалений, але екіпаж не покинув його, а повів палаючу машину на ворожі позиції, знищивши гарматку противника з обслугою. У цьому бою Ф.Ф. Лазарев і водій-механік С.А. Чалов загинули смертю хоробрих.

Указом Президії Верховної ради СРСР від 22 лютого 1944р. Ф.Ф.Лазарева посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На Пагорб Слави останки героя були перенесені з скверу на розі вулиці Комсомольської (нині - Смілянської) і бульвару Шевченка в 1967 р.

МОГИЛА В.П. ПОДНЄВИЧА

Валентин Панасович Подневич (1923-1943) - старший лейтенант, командир батареї 849-го артилерійського полку 294-ї стрілецької дивізії 52-ї армії другого Українського фронту, народився в с. Судженка Кемеровської обл., росіянин. У діючій армії з липня 1942р.

У боях за Черкаси 2 грудня і 943 р. батарея В.П. Подневича потрапила в оточення. Завдяки умілим і рішучим діям командира артилеристи прорвали кільце, знищивши при цьому 2 самохідні гармати, танк і багато живої сили ворога. 4 грудня батарея знищила 3 ворожі танки і самохідну гармату. Поранений командир особисто підбив фашистського танка гранатою. 5 грудня 1943 р. В.П. Подневич поліг смертю хоробрих на південно-східній околиці міста.

Указом Президії Верховної ради СРСР від 17 травня 1944р. В.П. Подневіча посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На Пагорб Слави останки героя були перенесені з скверу на розі вулиці Комсомольської (нині - Смілянської) і бульвару Шевченка в 1967 р.

МОГИЛА С.А. ЧАЛОВА

Степан Андрійович Чкалов (1919-1943) - старший сержант, механік-водій танка 173-ї танкової бригади 52-ї армії Другого Українського фронту. Народився в с. Єфрем'ята Карагайського району Пермської області, росіянин. На військовій службі з 1939 р.

У складі екіпажу Ф.Ф. Лазарева в боях за визволення Черкас знищив 17 кулеметних гнізд, 3 гармати, танк і значну кількість гітлерівців. 11 грудня, під час бою в районі залізничного вокзалу танк Ф був підпалений, але екіпаж не покинув його, а повів палаючу машину на ворожі позиції, знищивши гарматку противника з обслугою. У цьому бою С.А. Чалов разом із командиром полягли смертю хоробрих.

Указом Президії Верховної ради СРСР від 17 травня 1944 р. С.А. Чалову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На Пагорб Слави останки героя були перенесені з скверу на розі вулиці Комсомольської (нині - Смілянської) і бульвару Шевченка в 1967 р.

ПОГРУДДЯ В.В. ЧІКОВАНІ (територія школи № 12)

Встановлене в 1980р., Вахтанг Володимирович Чіковані (1919-1944) – старший лейтенант, начальник хімічної служби 861-го стрілецького полку 294-ї стрілецької дивізії. Народився в м. Тбілісі, грузин.

У боях за Черкаси проявив мужність і героїзм. Смертю героя поліг в «Водяниках Звенигородського району». Посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Його ім'я носила піонерська дружина Черкаської школи №12.

Бронзове погруддя В.В. Чіковані встановлене на постаменті з написом "Герой Советского Союза старший лейтенант Чиковани Вахтанг Владимирович".

Автори - скульптор С.И. Грабовський, архітектор В.А. Пронін.

ПОГРУДДЯ О.В. СМАГЛІЙ (територія школи № 26)

Відкрите в 1991р. Олексій Васильович Смаглій (1920-1941) - лейтенант, командир гармати. Народився 12 лютого 1920 року в с.Мошни Черкаського району, українець. Навчався в Черкаській середній школі № 3.

Після закінчення Севастопольського військово-морського училища служив на крейсері "Аврора" в Ленінграді. З початком війни у складі батареї знятих з крейсера гармат захищає Пулковські висоти на підступах до міста. 11 вересня 1941 року після нерівного бою гітлерівці зібрали поранених радянських бійців, серед яких був і Олексій Смаглій, прив'язали їх колючим дротом до дула гармані, облили бензином і підпалили.

Бронзове погруддя О.В.Смаглія (вис.-1,3м) встановлене на гранітному постаменті з написом «Олексій Смаглій. 1920-1940р.р. та лавровою гілкою.

ПОГРУДДЯ П.Ф. БАТИЦЬКОГО (територія школи №31)

Встановлене в 1991р. Павло Федорович Батицький - Маршал Радянського Союзу. Народився в Харкові, росіянин.

У боях за Черкаси командував 73-м стрілецьким корпусом 52-ї армії Другого Українського фронту, брав участь у Корсунь-Шевченківській операції і визволенні Умані. Учасник Берлінської і Празької операцій. За уміле командування військами, особисту мужність і героїзм удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Похований у Москві.

Бронзове погруддя П.Ф. Батицького встановлене на гранітному постаменті з написом "Маршал Советского Союза, почетный гражданин г.Черкасс Павел Федорович Батицкий".

Автор - скульптор АЛ. Кравченко.

ПАМ'ЯТНІ ЗНАКИ
ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК НА ЧЕСТЬ
8-ї ГВАРДІЙСЬКОЇ АВІАДІВІЗІЇ
(парк Перемоги)

Установлений в 1980 році. 8-а гвардійська бомбардувальна авіаційна дивізія прославилася бойовими подвигами при форсуванні Дніпра і визволенні Черкас від німецько-фашистських загарбників у 1943 році. Дивізія нагороджена орденами Суворова другого ступеня і Червоного Прапора. Присвоєне найменування "Черкаської"

На постаменті встановлено спрямований в небо літак СУ-7Б. Біля постаменту - стела з написом "Подвигу 8-й Черкаской гвардейской бомбардировочной дивизии, освобождавшей Черкаскы, посвящается. 14 декабря 1943г." Автори проекту - В.Пронін, А.Подкальзін, В. Буг, Я. Барик.

ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК НА МІСЦІ РОЗТАШУВАННЯ
КОМАНДНОГО ПУНКТУ 73-ГО СТРІЛЕЦЬКОГО
КОРПУСУ
(мікрорайон "Соснівка")

Встановлений у 1973 році.

73-й стрілецький корпус під командуванням генерал-майора П. Ф. Багацького у складі 52-ї армії форсував Дніпро двічі - у вересні в районі с. Хрещатик і у листопаді 1943 року північніше Черкас. За мужність і героїзм, проявленні при форсуванні Дніпра і визволенні Черкас 26 воїнам корпусу присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Пам'ятний знак має форму двоступінчатої стелі (вис.2,1м) із сірого граніту, яка встановлена на залізобетонному стилобаті у формі покладеної набік зрізаної піраміди. У верхній частині стели висічено напис «Здесь располагался КП 73-го корпуса, принимавшего участие в освобождении Черкасс от гитлеровских захватчиков 14.XII. 1943г.».

ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК «ПОНТОН» (мікрорайон "Соснівка", біля мосту через Дніпро)

Встановлений у 1991 році. Виконаний у формі понтону. Висічено напис: "На відзнаку 15-го окремого залізничного батальйону 27-ї бригади та інших військових частин, які при участі населення м. Черкаси та Золотоніського району взимку 1943-1944 років за 37 діб побудували залізничний тимчасовий міст через Дніпро довжиною і 275 метрів, чим зробили значний внесок в розгром німецько-фашистських загарбників у Великій Вітчизняній війні".. Споруджений на кошти ветеранів війни.

ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК НА ЧЕСТЬ 25-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ МІСТА ВІД ГІТЛЕРІВЦІВ (на розі вулиць Вернигори і Смілянської)

Встановлений в 1968 році.

Пам'ятний знак - гармата калібру 45 мм, встановлена на двоярусному постаменті. На верхньому ярусі, виконаному з гранітних блоків, викарбувано написи: "14 грудня, рік 1943", "Ця гармата встановлена на честь 25-річчя визволення міста Черкаси від німецько-фашистських загарбників військами 20го Українського фронту як символ героїзму, проявленого воїнами доблесної радянської Армії". Автор проекту - С.М. Федоренко.

**ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК НА МІСЦІ ПОХОВАНЬ
ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ
(на розі бульвару Шевченка і вулиці Пролетарської)**

Встановлений в 1989 році.

Співробітники управління органів безпеки (КДБ, СБУ) провели роботу по реабілітації 1602 чоловік, репресованих в 30-х, 40-х і на початку 50-х років, 7139 з яких були засуджені. За свідченням очевидців, розстріляних хоронили на кладовищі по бульвару Шевченка.

На місці поховань встановлено обеліск (вис.-1,9м) з лабрадориту. На ньому напис: "Жертвам репресій 30-х, 40-х та початку 50-х років"».

**МЕМОРІАЛЬНІ ПАМ'ЯТНИКИ
БРАТСЬКА МОГИЛА ВОЇНІВ-ВИЗВОЛИТЕЛІВ
І ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК НА ЧЕСТЬ ПОЛЕГЛИХ
ВОЇНІВ-ЗЕМЛЯКІВ**

Братська могила розташована біля Будинку культури в мікрорайоні "Дахнівка". Тут поховані 228 радянських воїнів із підрозділів 936-го полку 254-ї стрілецької дивізії та 1239-го і 1235-го полків 373-ї стрілецької дивізії, які загинули 17-19 листопада 1943 року, визволяючи село Дахнівку від німецько-фашистських загарбників. Відомі прізвища 131 воша. Серед них - Герой Радянського Союзу М.В. Волков.

Микола Васильович Волков (1934-1943) - сержант, командир кулеметної обслуги 936-го полку 254-ї стрілецької дивізії. Народився в с.Новотроїцьке Марійського району Кемеровської області, росіянин. В діючій армії - з 1941 року.

В ніч на 2 жовтня 1943 року кулеметна обслуга М.В.Волкова, переправившись через Дніпро, забезпечували форсування ріки підрозділами полку і закріплення на

здобутому плацдармі. 8 жовтня поранений сержант Волков, залишившись наодинці з ворогом, відбив дві атаки, знищивши майже взвод гітлерівців. 17 листопада М.В. Волков поліг смертю героя в боях за Дахнівку. 22 лютого 1944 р., йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У 1954 р. на могилі встановлено пам'ятний знак, який в 1981 р. був реконструйований і складається нині із обкованої міддю залізобетонної скульптури воїна (вис.-2,4м), встановленої на обкладеному гранітними плитами постаменті. На передньому плані - меморіальна плита (0,9х 0,8 м). З трьох сторін могили - стела (28,5х0,6 м) із 30 гранітних плит, на яких висічено прізвища похованих та прізвища і 28 воїнів земляків, які полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Написи на постаменті - *"Вечная слава героям"*, на плиті - *"Герой Советского Союза Бояков Николай Васильевич"*, на стелі *"Имена воинов, погибших в боях за освобождение села Дахновки от немецко-фашистских захватчиков в 1943г. Жителя с.Дахновки, погибшие в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками"*.

МЕМОРІАЛЬНІ ДОШКИ МІСТА ЧЕРКАСИ
НА ЧЕСТЬ ПЕРЕБУВАННЯ Т.Г. ШЕВЧЕНКА
В ЧЕРКАСАХ
(Вулиця Хрещатик, 219)

Меморіальна плита на фасаді триповерхового цегляного будинку, в якому розмістився музей "Кобзар" Т.Г. Шевченка".

Відкрита у 1989 році на честь 175-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка.

На бронзовій плиті барельєфне зображення Т.Г. Шевченка і рельєфний напис: *"В цьому будинку в 1859 році перебував Т.Г. Шевченко. Будинок реконструйовано на початку ХХ століття"*.

Виготовлено Київським творчо-виробничим об'єднанням "Художник". Автор - скульптор А.В. Куц.

В.А. СИМОНЕНКУ
(Бульвар Шевченка, 345)

Дошка відкрита у 1987 році на фасаді будинку, в якому жив БА. Симоненко. На бронзовій дошці рельєфний напис: " У цьому будинку в 1959-1963 роках жив поет Василь Симоненко".

Автори: скульптор С. Й. Грабовський, архітектор Ф.М. Кириленко.

В.А. СИМОНЕНКУ
(Вулиця Василя Симоненка, 1)

Дошка на розі будинку № 1, встановлена на честь визначного українського поета Василя Симоненка, який з 1957 до 1963 року жив у Черкасах. Тут написав кращі вірші: "Лебеді материнства", "Жорна", "Дід умер", "Монархи" та

багато інших. З Черкасами пов'язано упорядкування та вихід у світ його поетичних збірок "Тиша і грім" (1962), "Земне тяжіння" (1964); казок "Цар Плаксій і Лоскотон" (1963), "Подорож у країну Навпаки" (1964).

Дошка відкрита у 1989 році. На бронзі - барельєфне зображення поета та напис: "Ця вулиця названа іменем видатного українського радянського поета Василя Симоненка".

Автор - скульптор С.Й. Грабовський.

ПОВІТОВІ ЦЕНТРИ ЧЕРКАЩИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

ЧЕРКАСИ. У місті числиться 29093 жителі. В загальне число жителів ввійшло: православних - 20008, католиків - 82, євреїв - 7064, магометан - 15, розкольників - 1944. Місто займає площу у 8 кв. верст. У місті 3353 будинки. Із навчальних закладів у місті є: чоловіча гімназія, духовне училище, двокласне училище з паралельними відділами, 3 церковнопарафіяльні школи, недільна школа, 2 жіночих пансіони і єврейська талмудтора. У місті є соборна церква, 3 церкви парафіяльні і 4 безпарафіяльні, 2 розкольничих монастирі, єврейська синагога, 8 молитовних будинків. Із торгово-промислових закладів у місті є цукровий завод, броварня, цвяхо-болтовий завод, 3 тютюново-махорочні фабрики, 11 тартаків, чавуноливарний і механічний заводи, 2 парових млини, вальцьовий млин, салотопний завод, 9 цегельень, 9 слюсарних майстерень, 29 вітряних млинів.

У місті є театр, цирк, 2 бібліотеки-читальні, 4 клуби, 1 міська лікарня, 2 приватні, 2 богадільні, готель, 9 умебльованих будинків, 1 ресторан, трактирний заклад.

ГОРОДИЩЕ. У містечку дворів - 2344, мешканців обох статей - 15019. Головне заняття жителів - хліборобство; крім цього, селяни вирушають на заробітки в Херсонську, Катеринославську і Таврійську губернії та на Криворізькі рудники.

У містечку числиться землі - 8421 десятина, з них належить: поміщикам - 3061 дес., церквам - 102 дес. і селянам - 5257 дес. Містечко належить Катерині Андріївні Балашовій. У містечку 3 православні церкви, каплиця, 5 єврейських синагого, сільськогосподарська школа, однокласна народна школа, 3 церковнопарафіяльні школи, цукровий завод, на якому працює 490 робітників, цегельня, 3 крупорушки, 3 водяних млини, 30 вітряних млинів, 25 кузень, медоварний

завод, 2 заводи для виготовлення штучної мінеральної води; 3 шорні майстерні, мебльований будинок, 6 заїжджих дворів, винний погріб, лікарня, 2 лікарі, 2 фельдшери, аптека,, аптечний склад, хлібний магазин.

ДРАБІВ. 1900 року з 850 селянських господарств Драбова 381 орендували землю. На підприємствах Драбова 1900 року нараховувалось 340 робітників. Вони працювали за мізерну платню, зазнавали утисків адміністрації. На той час у селі були фабрика обгорткового паперу, ремонтно-слюсарна майстерня, 2 парових млини, винокурня, 2 цегельні, льонотіпальна фабрика.

Частина драбівців займалася ремеслами. 1900 року в селі нараховувалось: 75 кравців і шевців, 53 столяри і теслярі. 41 ткач. У Драбові були церковнопарафіяльна школа і двокласне народне училище.

ЖАШКІВ. Дворів - 358, мешканців обох статей - 2559. Залізнична станція має назву Поташ.

У містечку є синагога, однокласна народна міністерська школа, цегельня, водяний млин. 3 вітряних млини, 2 кузні, аптека.

МІСТЕЧКО ЖАШКІВ - 2. Дворів - 368, мешканців обох статей - 2942. У містечку є православна церква, 2 єврейські синагоги, школа грамоти, цукровий завод, цегельня. водяний млин, кузня, лікарня, прийомний покій, 1 лікар, 1 фельдшер, 1 повитуха, 2 маслобойні.

ЗВЕНИГОРОДКА. У місті числиться 16912 мешканців. Серед них православних -8608, католиків - 273, лютеран - 22, євреїв - 7841, магометан - 8 і розкольників - 160. Будинків у місті - 2219.

3 навчальних закладів у місті є міське двокласне училище, однокласне початкове єврейське училище, 2 церковнопарафіяльні школи, приватне жіноче училище, 3 приватних єврейських училища. У місті є. соборна церква, римсько-католицький костел, єврейська синагога, 5

молитовних будинків. Із промислових підприємств є пивомедоварний завод, 2 парових млини, 2 водяних млини, 3 цегельні, миловарний завод, 3 маслоробні, 2 ковбасні, 5 пекарень, 3 фіалочні, 31 кузня, 8 слюсарень, 3 круподерні, 16 вітряних млинів. У місті є 2 бібліотеки-читальні, клуб, міська приватна лікарня, богадільня, 2 готелі, ресторан, 3 трактирних заклади, 3 погребі для продажу вина, 2 пивні лавки.

ЗОЛОТОНОША. Згідно із земським переписом 1910 року в місті нараховувалося 2034 господарства. З них 915 не мало землі зовсім, 565 мали тільки садибу, 137 - від 3 до 9 десятин. 1269 родин господарювали без худоби і тільки 430 мали коней, а 388 корів. 1913 року в Золотоноші діяли 2 чавуноливарних заводи, цегельня, броварня, оцтовий і миловарний заводи, завод газованих і фруктових вод, 5 парових та 2 інших млини, 2 олійниці, 3 круподерні. На цей час Золотоноша стала значним осередком торгівлі. Цьому сприяла залізниця Бахмач - Одеса, яка 1912 року пролягала через місто.

Розвиток капіталістичних відносин і торгівлі покликав до життя кредитні установи. На початку ХХ століття тут почали діяти торговельно-промислове та сільськогосподарське товариство взаємного кредиту, банк, позичково-ощадне товариство тощо. Проте Золотоноша все ще лишалася "солом'яним містом". З 3000 будинків, у яких 1910 року проживало 13800 мешканців, мурованих будинків було лише 12. Медичну допомогу населенню 1910 року подавали стаціонарна лікарня на 120 ліжок, 2 аптеки. У місті працювали 9 лікарів, 9 аптекарів, 27 фельдшерів і акушерок, 2 медсестри.

1910 року в Золотоноші діяло 10 навчальних закладів, серед них - два середніх. Тут працювало 77 учителів, які навчали 1372 учнів. Цього ж року прогімназію (відкрита 1873 року) перетворено на гімназію. 1913 року почалося навчання

в комерційній школі. Проте кількість неписьменних у місті все ще становила майже 45 відсотків.

Земська публічна бібліотека, яка прийняла перших відвідувачів 1903 року, була платною. 1915 року тут нараховувалось понад 18 тис. книжок. Нею користувалося понад 200 читачів.

Значним явищем у розвиткові культури став театр, організований 1897 року ентузіастами сцени Д.Л. Жигадлом, Д.П. Кравчинським та В.І. Марченком. 1904 року в місті гастролювала М.К. Заньковецька. В спорудженому 1910 року театрі часто гастролювали трупи з інших міст. Склався при цьому і свій драматичний колектив. Двічі (1913 і 1914 рр.) тут виступав корифей української сцени П.К. Саксаганський. 1910 року в місті працювали 2 друкарні, 1 літографія, видавалися 2 газети "Вестник" (1908-1914) і "Золотоніський голос" (1911-1915).

КАМ'ЯНКА - 1. Дворів - 368, мешканців обох статей - 2072 чол., головне заняття жителів - хліборобство. В містечку є православна церква, церковнопарафіяльна школа, лікарня, 1 лікар, 1 фельдшер. Працювали цукровий завод, круподерня, маслобойня і 8 кузень.

КАМ'ЯНКА - 2. дворів - 398, мешканців обох статей - 6736, землі - 3878 дес. В містечку є православна церква, єврейська синагога, 2 церковнопарафіяльні школи, 1 лікар, 1 фельдшер, аптека, 3 заїжджих двори, 2 казенні винні лавки, 2 пивні, народна чайна, завод зельтерської води, 2 єврейських молитовних будинки, цегельня, винокурня, при якій є водяний млин, кузня, бондарня, медоварний завод, 16 вітряних млинів, маслоробня, каретна майстерня, слюсарна майстерня, 9 кузень, круподерня.

КАНІВ. У місті числиться 9245 мешканців обох статей. Серед них православних - 6456, католиків - 44, лютеран - 4, євреїв - 2741. 3 навчальних закладів у місті міське двокласне

училище, парафіяльне училище, дві церковнопарафіяльні школи, приватне початкове єврейське училище.

У місті соборна церква, парафіяльна церква, римсько-католицька каплиця, 2 єврейських молитовних будинки.

3 торгово-промислових закладів у місті є вальцево-паровий борошномельний млин, слюсарна майстерня, глином'ятний завод для обробки полив'яного посуду, 20 вітряних млинів, 105 торгових лавок, 14 кузень.

У місті є бібліотека-читальня, клуб, лікарня, богадільня, 3 готелі, 2 трактирних заклади, погріб для продажу вина, пивна лавка.

КАТЕРИНОПЛЬ. Дворів - 1122, мешканців - 5777. У містечку є 2 православні церкви, 3 єврейські синагоги, однокласна народна школа, школа грамоти, 33 вітряних млини, 4 маслоробні, 18 кузень, 2 круподерні, приймальна палата, лікар, фельдшер, повитуха, 2 аптеки, сільський банк, трактир, 3 заїжджих двори, 2 державні винні лавки.

КОРСУНЬ. Жителів обох статей - 8236. Основне заняття жителів - хліборобство. У містечку 2 православні церкви, римсько-католицька каплиця, 3 єврейські синагоги, двокласна парафіяльна школа, 2 школи грамоти, лікарня, 2 лікарі, 3 фельдшери, повитуха, аптека, 2 державні винні лавки, склад пива, пивна лавка, народна чайна, 2 булочні, 5 заїжджих дворів, ткацький заклад, 2 чавуноливарних заводи, завод мінеральних вод, ковбасний цех, 9 водяних млинів, 15 кузень.

ЛИСЯНКА. Дворів 1049, жителів обох статей - 7225. Головне заняття жителів - хліборобство. У містечку 2 православні церкви, каплиця, римсько-католицький костел, єврейська синагога, народна міністерська школа, церковнопарафіяльна школа, школа грамоти. 3 водяних млини, 6 вітряних млинів, 7 кузень, 4 заїжджих двори, лікарня, богадільня, 2 лікарі, фельдшер, повитуха, аптека, сільський банк, 2 запасних хлібних магазини.

МАНЬКІВКА. Дворів - 937, мешканців обох статей - 4156. Головне заняття мешканців - хліборобство.

У селі 2 православні церкви, двокласна народна міністерська школа, школа грамоти, 2 водяних і 10 вітряних млинів, 2 кузні, маслоробня, лікарня, лікар, фельдшер, повитуха, аптека і запасний хлібний магазин.

МОНАСТИРИЩЕ. Дворів 1416, мешканців обох статей 9503. Головне заняття мешканців - хліборобство.

У містечку є 4 православні церкви, римсько-католицький костел, 3 єврейські синагоги, однокласна міністерська школа, 4 церковнопарафіяльні школи, приватне народне єврейське училище, цукровий завод, винокурня, цегельня, 10 кузень. 2 водяних і 10 вітряних млинів, миловарний завод, заклад штучних мінеральних вод, 2 лікарні, 2 фельдшери, повитуха, аптека, 4 заїжджих двори, 2 казенні винні лавки, чайна товариства тверезості.

СМІЛА. Містечко. В ньому дворів 1508, мешканців обох статей 15063. В місті числиться землі 2559 десятин. В містечку є 3 православні церкви, римсько-католицький костел, єврейська синагога, однокласна народна міністерська школа, 6 шкіряних заводів, 2 маслоробні, миловарний завод, свічкосальний завод, вальцевий млин, броварня, 25 кузень, 2 слюсарні майстерні, 5 вітряних млинів, лікарня, 2 приймальні палати, богадільня, 2 лікарі, 8 фельдшерів, 2 повитухи, 2 аптеки, 2 трактири, 2 винні лавки і 10 заїжджих дворів.

Присілок "Смілянський пісковий завод". У ньому дворів 188, мешканців обох статей 844. Головне заняття мешканців - робота на цукровому заводі.

Присілок "Смілянський рафінадний завод". У ньому дворів 208, мешканців обох статей 959 чол. В присілку є цукрово-рафінадний завод.

Присілок "Смілянський механічний завод". У ньому дворів 59, мешканців обох статей 386. Головне заняття мешканців - робота на заводах.

ТАЛЬНЕ. Дворів 1150, мешканців обох статей 9312. Головне заняття мешканців - хліборобство й торгівля. У містечку є православна церква, каплиця, римсько-католицький костел, єврейська синагога, 4 єврейських молитовних будинки, двокласна народна міністерська школа, цукровий завод, цегельня, миловарний завод, 2 водяних млини, 2 слюсарні майстерні, 11 кузень, лікарня, богадільня. 2 лікарі, фельдшер, 3 аптеки, трактир, винний погріб, 12 заїжджих дворів.

УМАНЬ. У місті числиться 29895 чол. Серед них: православних 7235, католиків 1028, лютеран 39, євреїв 21560, караїмів 5, магометан 18, розкольників 10. Місто займає площу в 15 квадратних верств. З навчальних закладів у місті є чоловіча гімназія, училище землеробства і садівництва, духовне училище й таке училище жіноче, пансіон, 4 церковнопарафіяльні школи, 4 єврейських приватних училища. У місті є 2 соборні церкви, 2 парафіяльні церкви, римсько-католицький костел, 3 єврейські синагоги, 13 єврейських молитовних будинків.

Із торгово-промислових закладів у місті є броварня, спиртоочисний завод, 2 чавуноливарних заводи, гільзова фабрика, завод для виготовлення колісної мазі, каменоломні, 4 каретні майстерні, 2 млини, 2 конфектних заклади, кишково-промивальні заклади, тютюнова фабрика. Крім вище згаданих торгово-промислових закладів, у місті є 9 закладів штучних мінеральних вод, 2 слюсарні майстерні, 35 кузень, 2 топчаки, 9 круподерень, горілчано-оцтовий завод.

У місті є театр, 7 бібліотек для читання, 2 клуби, лікарень: міських 1, приватних 1, богадільня. Крім того, у місті є 6 готелів, 2 ресторани, 2 трактирних заклади, 7

погребів для продажу вин, 5 пивних лавок, 20 заїжджих дворів.

ХРИСТИНІВКА. Дворів 229, мешканців обох статей 2573. Головне заняття мешканців - хліборобство. У селі православна церква, церковнопарафіяльна школа, 6 вітряних млинів. Залізнична станція Христинівка Південно-Західної залізниці. При ній будинків 10, мешканців обох статей 785. При станції є приймальна палата, лікар, фельдшер, аптека, залізничне однокласне училище.

ЧИГИРИН. У місті числиться 10199 мешканців обох статей. Серед них: православних 7102, католиків 23, лютеран 1, євреїв 3063, розкольників 10.

У місті будинків 1753. 3 навчальних закладів у місті є: двокласне міське чоловіче училище, таке ж жіноче училище, церковнопарафіяльна школа, 6 шкіл грамоти і 16 Єврейських хедерів; є соборна церква, 2 парафіяльні, жіночий монастир, 3 єврейських молитовних будинки. Із торгово-промислових закладів у місті є 3 шкіряних заводи, каміноломна гора, заклад мінеральних вод, цегельня, маслоробня, паровий млин, 13 кузень, 5 слюсарних майстерень і 25 вітряних млинів. У місті є бібліотека-читальня, лікарня, 3 мебльованих будинки, погріб для продажу вина, 2 пивні лавки. У місті діють кредитні установи, міський банк.

ЧОРНОБАЙ. 1910 року з 1001 господарства 177 мали до 1 десятини, 213 - від 1 до 3 десятин. П'ять місцевих багатіїв володіли 50 і більше десятинами орної землі. У селі працювала цегельня, 2 парових млини з олійницею і круподернею, млин з нафтовим двигуном, 63 вітряки, 14 кузень і слюсарних майстерень. У вільний від польових робіт час чоловіки рибалили, а взимку заготовляли паливо та будівельний матеріал, плели верші з верболозу, жінки ткали, в'язали чи вишивали. 29 чоловік жили з теслярства, 53 - кравецтва, 25 - столярства, 10 - ковальства, 28 - ткацтва. Відхожими промислами займалися 760 чоловік, візництвом -

175. Селяни мешкали в хатах під солом'яною стріхою з невеличкими вікнами, глиняною підлогою. Одяг переважав домотканий - сіряки, свитки, сорочки з сурового полотна. У селі діяли церковнопарафіяльна школа, земська школа та школа грамоти.

ШПОЛА. Дворів 1856, мешканців обох статей 10133. Головне заняття мешканців - землеробство й торгівля. У містечку 2 православні церкви, однокласна народна школа, двокласна парафіяльна школа, церковнопарафіяльна школа, цукровий завод, 20 кузень, 6 лудильних майстерень, вальцево-паровий млин, трактор, винний погріб, 4 заїжджих двори, лікарня, 4 лікарі, 5 фельдшерів, аптека.

ЕКСКУРСІЙНА ПРОГРАМА ПО М. ЧЕРКАСИ

Всі ми неодноразово замислювались над тим, хто в цьому світі є найріднішим і найдорожчим. Звичайно це наші батьки, родина. Близькими серцю є також місця, де ми проживаємо і працюємо, зустрічаємо своїх друзів. Усе це наша мала Батьківщина, наше рідне місто Черкаси.

Ми живемо в державі, яка виникла зовсім недавно і є майже нашою ровесницею, хоча Україна відома у всьому світі з давніх-давен своєю історією, традиціями, культурою. Але бути справжніми громадянами країни і міста означає не лише проживати на території України, а й дбати про неї, вивчати історію, культуру, зберігати ці знання і передавати наступним поколінням.

*Україно! Ти для мене диво!
І нехай живе за роком рік!
Буду, мамо, горда і вродлива
З тебе дивуватися повік.
Ради тебе перла в душі сію,
Ради тебе мислю і творю –
Хай мовчать Америки й Росії,
Коли я з тобою говорю!*

Отже ви перебуваєте одному із стародавніх міст нашої держави, черкасах, яке нараховує 729-річну історію. На жаль, час не зберіг до наших днів свідчень перших років, десятиліть і, навіть, століть існування міста.

Але у наш час залишилися мовчазні свідки далеких подій – старовинні будинки, окраса міста, архітектурне намисто Черкас.

Тому кожний старовинний будинок – це історична пам'ятка, яка може розповісти про минулі, які створюють свій архітектурний почерк.

Але перш, ніж ми вирушимо в подорож, давайте згадаємо про найславетніше місто. Черкаська область, заснована 7 січня 1954 року. Межує вона з такими областями: Київською, Вінницькою, Полтавською і Кіровоградською. Її площа становить 20,9 кв.км.

Черкащина – територія, що знаходиться у самому серці України, земля, що народила, визріла, наповнила конкретним змістом ідею створення незалежної держави, земля, що народила Т. Шевченка, Б. Хмельницького, Нечуй-Левицького, Василя Симоненка і багатьох інших видатних людей.

Сьогодні Черкаси – місто хіміків, будівельників, значний культурний і науковий центр. У Черкасах зосереджені великі промислові підприємства:

- «Азот»
- «Хімволокно»
- Безквітна фабрика
- Черкаський пивзавод
- У нас є такі санаторії:
- «Україна»
- «Зміна»
- «Сосновий бір»
- «Мрія»

У місті працює 34 ЗОШ і декілька приватних.

Існує 3 державні музеї:

Обласний краєзнавчий музей

Музей Кобзаря

Художній музей

А також 20 музеїв-кімнат на громадських засадах.

Черкаси – найспортивніше місто 2008 року.

Зараз ми знаходимося біля Палацу Дружби народів, який було побудовано Черкаським підприємством «Азот».

Перед вами пам'ятник Хмельницькому, великому полководцю, дипломату, державо творцю та реформатору.

30 жовтня 1995 року до 400-річчя від дня народження гетьмана і було встановлено пам'ятник.

У виборі самого місця розташування допомогу надав Черкаський художник Данило Григорович Нарбут. Постамент виготовлено з бабанського граніту, а фігура та інші бронзові деталі виплавлялися на Черкаському «Темпі» та смілянському електромеханічному заводі.

Черкаський академічний обласний театр ляльок був заснований облвиконкомом, згідно рішення 1970 року. Урочисте відкриття відбулося 27 вересня 1970 року.

Будинок являється архітектурною пам'яткою ХІХ ст. належить він до «зразкових будинків», автором яких був вітчизняний архітектор А. Руснак. Будинок зберігся майже у первісному вигляді. До наших днів збереглася столярка вікон і дверей, а також дверні ручки. Зовні цей колишній особняк здається одноповерховим, а насправді він має 2 поверхи (перший майже на половину вріс у землю).

У 2003 році в театрі реконструйовано невеликий глядацький зал, який обладнано необхідною апаратурою, для створення та показу сучасних вистав. З перших років існування театр звик ставити перед собою серйозні художні завдання. Тут були створені незабутні вистави: «Чарівний фургон», «Біла троянда», «Мері Поппінс», «Веселкова казка». Ці вистави побували на Всеукраїнських та Всесоюзних фестивалях і оглядах та відзначені Дипломами і преміями, як переможці.

Спеціалізована школа № 17, де раніше розміщувалася Приватна жіноча гімназія Самойлової.

Вона зібрала кошти шляхом пожертвувань черкаських меценатів і благодійників, а також заклала свої власні і замовила проект приміщення.

1 вересня 1912 року подвір'я заповнили черкаські дівчата-гімназистки.

Зараз ми знаходимося біля обласного Художнього музею. Цей музей почав діяти 9 березня 1992 року, з нагоди відзначення 178 –ї річниці від дня народження Т. Г. Шевченка. Сам будинок споруджено в кінці 50-х років у стилі псевдокласицизму. Зараз там експонуються виставки робіт студентів черкаських вузів та черкаських художників. Колекція музею формувалася протягом 25 років шляхом придбання творів художників з виставкових залів, закупки творів мистецтва у провідних художників України, колекціонерів. Реставровано твори з колишніх приватних колекцій графа Бобринського, князів Лопухіних, Білокопитових. Експозиція художнього музею складається з двох відділів: декоративно-прожиткового та образотворчого мистецтва.

Тут знаходиться світлиця Д. Нарбути. Доля цього художника цікава і складна. В дитинстві він не мав фарб тому вирізав ножицями з паперу.

Ми знаходимося на розі вулиць Хрещатик та Смілянська біля редакції газети Черкаський край. Раніше тут знаходився громадський банк, який був спроектований Городецьким в середині ХІХ століття.

Архітектор В'ячеслав Городецький створив проекти будівель в Києві, Василькові, Умані, Черкасах, Варшаві та ін., також він співпрацював з американською фірмою.

Мабуть доля ніколи б не закинула Городецького в Черкаси, якби не керуючий місцевого цукрозаводу пан Гомер. Він приятелював з Городецьким і часто запрошував його до себе в гості. Крім того цукрозаводчик був гласним місцевої думи. Саме завдяки його рекомендаціям Городецькому

дозволили розробити проект Чоловічої гімназії, а згодом і громадського банку, створеного у II половині XIX ст. засновниками цього банку були місцеві підприємці та купці. Довго банк не мав свого приміщення аж поки не було збудовано цю будівлю. Будинок споруджено в стилі модерн з елементами неоренесансу. Зараз в цій будівлі розміщується музей ім. Симоненка.

Василь Андрійович Симоненко – це черкаський поет шестидесятник, мав вищу освіту за спеціальністю журналіст. Працював у газеті «Молодь Черкащини», випустив багато збірок. Його іменем названо вулицю, школу та юнацьку бібліотеку.

Планувалося на цій площі встановити пам'ятник Симоненку, а саму площу назвати на його честь, та зараз цей пам'ятник перенесено до ЗАГСу.

Разом з Шевченківським Кобзарем, його твори належать до золотої скарбниці світової культури і відомі на всіх континентах.

*Ти знаєш, що ти людина?
Більше тебе не буде,
Ти знаєш про це чи ні?
Завтра на цій землі.
Усмішка твоя – єдина,
Інші ходитимуть люди,
Мука твоя – єдина,
Інші кохатимуть люди,
Очі твої – одні.
Добрі, щасливі і злі.*

З утворенням Черкаської області в місті почала діяти Обласна філармонія (1955). Будинок філармонії споруджено в середині 50-х років, а фасад добудовано в 1961 р. при філармонії в 1957 році був організований відомий далеко за

межами Черкащини і України, Черкаський державний заслужений український народний хор. Із середини 90-х років понад 10 років, філармонія стояла за будівельним парканом. І лише 20 серпня 2004 року відбулося її повторне відкриття. Нині це один з найкращих в Україні філармонічних комплексів, де збережено концертний зал з унікальною акустикою.

Є камерний оркестр.

На розі вулиць Хрещатик та Дашкевича впадає в око своєю архітектурою оригінальна споруда колишнього готелю «Слов'янський», де нині розташований «Укрсоцбанк» цей будинок споруджено наприкінці ХІХ ст.. має чітко виражене об'ємне архітектурне рішення у стилях модерн і класицизм. Фасади перенасичені декором. Побудований у стилі пост романтичної готики з виконанням елементів середньовічної східної архітектури. Тут багато загострених стрілчастих куполів, тонких башок, колонок. І все це неначе хоче злетіти до неба. Будинок є пам'яткою II категорії, що перебуває на обліку держави. Готель «Слов'янський» побудовано на замовлення пана Скорини. На першому поверсі розміщувався магазин годинників Зейгора та кондитерська «Константинополь». На другому надавалися так звані «віденські номери», обладнані за стилем модерн. Після революції тут містився готель «Дніпро», кафе, 1-ша Черкаська державна нотаріальна контора та ще кілька державних установ.

Зараз ми знаходимося на розі вулиць Хрещатик та Дашкевича.

Ким же був Остафій Дашкевич? На початку 16ст. Черкаси з навколишніми поселеннями і величезними угіддями в центральній та південній частині України були великим староством. З 1514 року старостою Черкаським стає О. Дашкевич. До цього він був призначений канівським старостою і очолював українську прикордонну варту в районі

середньої Наддніпрянщини, організовував козацькі загони, які захищали українські землі від татарських нападів.

У Черкасах Дашкевич добре впорядкував місто, спорудив міцний замок, який витримав 13 – денну облогу татар.

Ми зупиняємося біля пам'ятного знаку, встановленого на честь перебування у Черкасах Б. Хмельницького. Саме тут, у сучасному сквері, який носить і'мя гетьмана височів кам'яний замок, збудований старостою Черкаським, Дмитром Вишневецьким у середині 16 ст. Замок був оточений ровом з високим валом і дерев'яними стінами та баштами. Давайте оглянемо пам'ятний знак, який встановлено у 1979 році (автори: архітектор Рець К., художники Нарбут Д.Г. та Студеня О.Ю.). Знак має форму гранітної стіни, на якій ви бачите гранітне зображення Б. Хмельницького з булавою та фамільним гербом. Його образ привертав увагу Т.Г. Шевченка і він присвятив йому багато поетичних творів. Пройдемо алеями скверу, який був тут і при Т.Г. Шевченку. В той час ще стояла будівля замку. Це був урядовий центр міста.

Ми з вами оглядаємо пам'ятник Івану Підкові – одному з керівників визвольної боротьби молдавського та українського народів проти турецько-татарських загарбників. Т. Шевченко присвятив йому поему «Іван Підкова», згадав у поемі «Гамалія», мав намір створити офорт «Іван Підкова у Львові», де він за вироком польсько-шляхетського суду був страчений. Козаки принесли тіло Підкови і поховали його в Каневі.

Бронзова скульптура Івана Підкови, висотою 2 метри з булавою у руці, встановлена на гранітному постаменті, на якому розміщені модель бронзової гармати і дошка з написом. Автори: скульптор – П. І. Кулик, архітектор – В. І. Блошук. Відкрито пам'ятник у 1986 році й він органічно вписався у рельєф скверу, який здавна був місцем відпочинку. До 1917 року цю невелику зону відпочинку називали

Купецьким садом, а старожили ще й зараз називають «замчищем».

Зараз ми знаходимось біля колишньої чоловічої гімназії, яка згадується у літературі як «Перша міністерська» школа в Черкасах, тепер тут музичне училище ім. С.С. Гулака-Артемівського (1961). Цікава історія цього будинку. В кінці 19 ст. місто потребувало нових навчальних закладів. 1891 року відомий київський архітектор В.В. Городецький представив план будівництва чоловічої прогімназії у Черкасах. Будівлю було вирішено будувати на території садиби купця О.Н. Соколова, позаду існуючого двоповерхового особняка, над крутим спуском до Дніпра. Треба підмітити, що такий яскравий рельєф Городецький любив використовувати для своїх проектів, тоді наче сама природа підкреслювала велич та красу його споруд. Проект передбачав будівництво двоповерхової споруди. Вже до 1 листопада 1891 року будівництво будівлі прогімназії біло закінчено.

Треба відмітити, що майже паралельно з будівництвом споруди прогімназії із вересня 1891 року велось будівництво гімназійної церкви. Приміщення церкви було розраховане на 400 осіб, але засобів на її будівництво не вистачало, її було добудовано на пожертви значно пізніше (до речі навчання у гімназії було платним – від 80 до 100 рублів на рік). Зараз на місці гімназичної Свято-Печерської церкви (знесеної 1961 року), знаходиться будівля обласної наукової бібліотеки ім. Т.Г. Шевченка. У 1933 році до будівлі, враховуючи всі її архітектурні особливості, було добудовано 3-й поверх. Верхній поверх та все архітектурне завершення будівлі дуже гармонійно вписувалося до початкового проекту Городецького. Та вже 1 вересня 1944 року школа №1 відчинила свої двері дітям. У 1968р. господарі старовинної будівлі змінилися, і будівлю над Замковим узвозом було подароване музикантам, нинішнім та майбутнім: студентам

та викладачам Черкаського музичного училища ім. С.С.Гулака-Артемовського. Відкрите у 1961 році із п'ятьма класами, училище постійно розвивається. А в 1986 році до 25-річного ювілею музичного училища трест «Черкасжитлобуд» добудував до навчального корпусу нове приміщення. Кажуть, що архітектура – це застигла музика. У старовинній будівлі Черкаського музичного училища вона оживає.

Приміщення сучасної дитячої музичної школи №1 ім. М.В. Лисенка – це колишні житлові будинки, побудовані в останній третині 19 ст. із добудовами початку ХХ ст. в стилі неоренесансу.

На той час це був розкішний особняк. Його фасад не обтяжувався надмірним декором, та й висота будинку свідчила про те, що коштів на його облаштування витратили не так вже й багато. Окрасою особняка став виносний балкон над центральним входом, який спирається на дві чавунні колони, обкладені знизу цеглою. Балкон обнесений кутюю декоративною мережаною огорожею, яка збереглася й донині.

Черкаські підприємці Ф.І. Лисак та М. Ф. Гаркавенко були одними з визначних осіб у місті. Свій капітал вони вкладали в будівництво залізниць, цілих кварталів прибуткових будинків. До революційних подій будинок сучасної дитячої школи №1 ім. М.В.Лисенка, використовувався як прибутковий. Перший поверх здавався в оренду купцям під магазини, а на другому були жилі кімнати. Згодом до приміщення з боку двору було прибудовано флігель, який зберігся до наших днів.

Пізніше в ньому розміщувались навчальні класи піхотної школи, потім Черкаське піхотне училище, пожежне відділення, воєнний шпиталь, готель, редакція, і, навіть, більярдна.

А з 1976 року в Черкасах створена Перша музична школа №1. З моменту її утворення школа залишається культурним і духовним центром. Її керівництво проводить широку

просвітницьку роботу. Школу відвідували такі видатні композитори як М. Лисенко, А.Кос-Анатольський, Ю. Знатоков, Р. Кернер.

Її кращі випускники сьогодні є відомими музикантами в США, Росії, Німеччині, Ізраїлі. В 2003 році школі присвоєно ім'я М.В. Лисенка.

Планетарій. Під небом планетарію можна побачити всі можливі явища – падаючі зірки, полярне сяйво, комети і навіть сонячне затемнення, а також здійснити велику космічну подорож.

Черкаський медичний коледж — державний вищий навчальний заклад в місті Черкаси, який готує медиків та фармацевтів.

Коледж здійснює підготовку молодших спеціалістів з сестринської, лікувальної, акушерської та медико-профілактичної справи, лабораторної діагностики, стоматології, ортопедії та фармацевтики, а також бакалаврів з сестринської справи та фармацевтики. Щороку в коледжі навчається до 2 тисяч студентів, а за всю історію він випусти вже 28 тисяч спеціалістів.

Заклад має висококваліфікований склад викладачів, потужну матеріально-технічну базу, сучасне медичне та фармацевтичне обладнання, розвинуту комп'ютерну мережу, велику бібліотеку, спортивну та тренажерну зали, лабораторія звукозапису, діють різні спортивні секції, предметні, творчі та наукові гуртки.

Зараз ми знаходимось на вулиці Байди-Вишневецького, де на розі стоїть будинок №217. Колишній будинок Черкаських купців Цибульських, споруджений у 50-х роках ХІХ ст. У 50-х роках ХІХ ст. будинок мав дещо інший вигляд, внизу в напівпідвальних приміщеннях був винний магазин, великі погребі й льох для зберігання вина. Зверху жили брати Цибульські зі своїми родинами. Саме тут і проживав Т.Г. Шевченко. Будинок реконструйовано на початку ХХ ст.».

А тепер давайте звернемо увагу на меморіальну плиту на честь перебування Тараса Григоровича в Черкасах, що встановлена на фасаді цього будинку. Відкрито плиту в 1989 році на честь 175-річчя від дня народження Кобзаря. Під час будівництва музею утворилося культурологічне товариство «Заповіт», яке стало національно-патріотичним осередком у Черкасах.

На бронзовій плиті ми бачимо зображення Кобзаря і рельєфний напис: «В цьому будинку в 1859р. перебував Т. Г. Шевченко.

Тарас Григорович Шевченко – український народний поет, художник, революціонер-демократ, борець проти царизму й кріпачства, народився на Черкащині й за даними історичних джерел, відвідував місто Черкаси кілька разів.

19 травня 1989 року, коли Черкащина відзначала 175 років від дня народження Т. Г. Шевченка, в Черкасах відкрився музей Кобзаря. В музеї представлені великі колекції творів поета, в експозиції відтворена меморіальна кімната Т.Г. Шевченка, яку він займав під час перебування у Черкасах у сім'ї Цибульських. Музей «Кобзаря» єдиний у світі. У 3-х його залах виставлено 800 експонатів, серед яких є рідкісні видання творів поета.

З часу свого заснування і понині музей був і залишається осередком українства в Черкасах.

Вдруге, вважають дослідники, він відвідав наше місто в 1845-1846 роках, коли подорожував Україною. Це, ймовірно було влітку 1845 року, коли Тарас Григорович побував у Чигирині й Суботові й створив свої сепії і акварелі: «Чигиринський дівочий монастир», «Кам'яні хрести у Суботові» та ін.

Коротке за часом перебування поета в Черкасах, було насичене цікавими та щирими зустрічами і бесідами.

Уявимо вулиці міста, коли ними проходив Шевченко. Кругом буяло життя, йшла забудова, одна недалеко від другої

зводились церкви: Соборно-Миколаївська та Троїцька, споруджувались будинки. І поет приїхав у свій рідний край з метою оселитись тут, купити ділянку, збудувати свою хату. Тарас Григорович любив слухати українські народні пісні, дуже цікавили його оповідання діда Н. Цехмистренка про гайдамаччину. Тоді ж він змалював кілька краєвидів, зокрема «В Черкасах» та, сидячи за «черкаськими ґратами», поет написав один із найкращих своїх віршів «До сестри».

*Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Подумав: - де ж я прихилюсь?
Дивлюсь у темному садочку,
Де подінуся на світі? –
Під вишнею у холодочку,
Сниться сон мені: дивлюсь,
Моя єдина сестра!
В садочку, квітами повита,
Многостраданная святая!
На пагорбі собі стоїть,
Неначе в раї спочиває
Неначе дівчина, хатина.
Та з-за широкого Дніпра
Дніпро геть-геть собі розкинувсь!
Мене, небога, виглядає...
Сяє батько та горить*

На тому ж «маленькім клаптику синьої бумажки» розміщений другий вірш: «Колись дурною головою». «арестом своим Шевченко был обязан петербургскому начальству, которое при отъезде поэта на родину, послало тайное предписание полицейским властям: «Строго наблюдать за отставным солдатом Тар. Шевченком»», – пише

в своїх спогадах про арешт Т.Г. Шевченка у Черкасах М.К. Чалий.

Зараз ми знаходимося біля Пагорба Слави.

В 15 ст. на Черкащині з'явилися перші поселення козаків, а Черкаси, засновані в кінці 13 ст., стали їх могутнім укріпленням в боротьбі проти польської шляхти, турків та кримських татар. Для захисту від ворогів було споруджено Черкаський замок, із дерева саме на цьому місці, де зараз знаходиться цей меморіальний комплекс. Потім замок було укріплено частоколом, а згодом було збудовано новий замок з міцнішими укріпленнями та набагато більший, так, що всі оборонні споруди попереднього замку, разом зі ровом та валом, опинились всередині та були зруйновані. До наших днів зберігся опис цього замку, де говориться, що Черкаський замок «рублен... із дерева соснового отесанного, не обмазан». Стіни замку були зведені з соснових та дубових колод. На стінах споруджено 29 городен – збруїв, засипаних землею. Над стінами височіли 4 вежі, а в них стояли гармати великого калібру, виготовлені в Черкасах ще в 1532 році. Тут же зберігалася ручна зброя – гаківниці, аркебузи, запаси гарматних ядер, пороху, каміння, бочки з водою, харчові припаси.

В замку розміщувалась церква, будинок для старости, конюшні та сараї, світлиці для приїзжих, хата для замкової челяді, тюрма, амбар, приміщення для боєприпасів, два погреба та криниця. Ззовні замок оточував глибокий рів. До замку вів міст на палях, який опускався та підіймався за допомогою ланцюгів. В замку розміщувався тільки воїнський гарнізон. Жителі міста мешкали в острозі, розташованому внизу біля замка та укріпленому.

Черкаський замок був більший за Канівський, а також являв собою більш надійний захист. Гарнізон його у 1552 році складався із роти жовнірів і 60 служників. В гарнізон також входили місцеві бояри, що несли кінну службу.

За даними одного опису замок був збудований за 3 роки (1549-1552). На його будівництві, крім мешканців Черкас та його околиць, працювала велика кількість будівельників з різних земель Білорусії, Волощини, Волині. Збудували його на найвищій Черкаській горі. Залишків замка і взагалі історичних пам'яток того часу в Черкасах не залишилось, так як на місці стародавнього міста тепер Пагорб Слави з монументом «Батьківщина-Матір». При будівництві пам'ятника Замкову гору просто спотворили строгими геометричними формами, знищивши залишки Черкаської фортеці 16 ст. та Свято-Троїцьку церкву. Залишився тільки мальовничий вид на Кременчуцьке водосховище та сквер Б. Хмельницького.

Після зруйнування замку, на цьому місці було встановлено пам'ятник полеглим черкасцям у ВВВ у боях за Черкаси. Пам'ятник споруджено в 1967 році, а реконструйовано в 1975. Висота цього земляного пагорбу становить 10 метрів.

Як ви бачите, праворуч від ритуальної площі встановлена братська могила, де поховано 3619 воїнів, а ліворуч розмішена могила героїв Радянського союзу, які загинули в боях за Черкаси. Щороку 9 травня сюди приходять ветерани ВВВ та люди, які бажають вшанувати пам'ять про героїв.

Обласний Краєзнавчий музей

Музей було відкрито в 1985 році в дні відзначення 40-річчя Великої Перемоги нашого народу у ВВВ.

Зароджувався музей ще в роки громадянської війни, формувався в 1918 році із колекцій місцевих матеріалів, що збирались і досліджувались групою ініціаторів-краєзнавців. За документами музей мав назву «Черкаський історико-педагогічний ім. Т.Г. Шевченка». Заснований був у 1918 році Черкаським товариством «Просвіта».

Експозиція музею розміщена в 30-ти залах на площі 2800 кв. метрів і має відділи: природи, історії краю (ВВВ),

етнографії, меморіальний зал Т. Г. Шевченка, а також зали стаціонарних виставок.

Зараз ми перебуваємо на Площі Слави, де, можна сказати, відбулося зародження театральних традицій та цирку в Черкасах. Ці події відбулися на рубежі 19 поч. 20 ст. За будинками, де міститься казино, у середині кварталу, містився черкаський театр, споруджений в 1902 році, підприємцем Яровим. Ні місці сучасного кінопалацу «Салют», стояв будинок з невеликим концертним залом, а поруч з ним приміщення для циркових вистав. До війни тут працював Черкаський драматичний театр.

В 1979 – 1989рр. в бойових діях на території Афганістану брали участь 3453 уродженці Черкаської області, 93 з них загинули.

В основі композиції пам'ятного знака – символічне зображення вибуху. Кожного року в лютому – день пам'яті загиблим.

Ми з вами оглядаємо бульвар Шевченка (раніше – Старочигиринська, а з 1911 року – Олександрівська). У період перебування тут Кобзаря, вулиця мало чим відрізнялася від інших. Лише в центрі вже були збудовані приміщення державних установ, будиночки заможних міщан, чиновників. Планування цієї частини Черкас почалася з кінця 18 ст. Передбачалася забудова міста рівними кварталами з прямими вулицями. Це був час панування класицизму в архітектурі і петербурзький архітектор Гесте запропонував саме таку забудову. У II пол. 18 ст. молодий англійський архітектор приїздить до Росії і вступає на службу до Катерини II, приймає православ'я. на початку 19 ст. Гесте призначено головним архітектором Царського села – резиденції російських імператорів. План забудови сподобався Олександрю I, і він доручає Гесте розгляд і виправлення міських планів у межах всієї імперії.

Обласний музично-драматичний театр
ім.Т.Г. Шевченка

На поч. 60-х рр. у центрі міста споруджено музично-драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка (архітектори Б. Ручер, М. Набережних, інженер О. Гришкова). Це був І в Україні театр, збудований в сучасних архітектурних формах, з використанням сценічного обладнання. На площі перед ним у 1964р. встановили пам'ятник Т. Шевченку (скульптори М. К. Вронський і О.П. Олійник, архітектор В.Г. Гнезділов). У 1971р. пам'ятник реставровано: до гранітного постаменту приєднана горельєфна композиція персонажів з творів Т.Г. Шевченка. Площа спочатку називалася Театральною, згодом Тараса Шевченка.

Подорож наша триває і ми з вами знаходимося на бульварі Шевченка 345 – де проживав поет Василь Симоненко. На стіні будівлі – меморіальна дошка, яка була відкрита у 1987р. Скульптор – Грабовський, архітектор – Кириленко. На бронзовій дошці – барельєфне зображення поета. Напис: «У цьому будинку в 1959 – 1963 роках жив поет Василь Симоненко».

По ліву руку – вулиця Симоненка.

Черкаська жіноча гімназія (тепер черкаський центр дитячої і юнацької творчості)

У 1902 – 1906рр. відомий український архітектор В.В. Городецький спроектував і здійснював авторський нагляд за будівництвом цієї будівлі – однієї з найпривабливішої в архітектурному відношенні споруди по вулиці Смілянській... і всього міста. Не кожен навчальний заклад України може пишатися тим, що його історія місто пов'язана з ім'ям цієї незвичайної людини, професора архітектури, споруди якого прикрашають Київ (Миколаївський собор, будинок з «химерами»), Варшаву, курорти Криму та Кавказу, Тегеран. Залишив він свій слід і в нашому місті.

Усе, що передбачав Городецький, будівничі виконали з високою якістю, з великою ретельністю, втілюючи в життя задум архітектора затишного будинку в класичних традиціях.

До 1914р. в ньому знаходилась жіноча гімназія. Під час Першої Світової війни тут розташувався госпіталь. А з 1919 року – міська середня школа.

В 1936 році відкрито Палац піонерів за ініціативою секретаря ЦККП(б)У Павла Петровича Постишева. Так повідомляла про цю подію газета «Пролетарська правда» від 24 березня 1936 року.

Змінювались назви у цього позашкільного дитячого закладу. Палац піонерів і жовтенят, Палац піонерів-школярів, Палац дитячої і юнацької творчості, а з 1 січня 1996 року – Черкаський центр дитячої і юнацької творчості.

В серпні 1943 року почались бойові дії по звільненню міста від німецько-фашистських загарбників. Палац піонерів фашисти перетворили на фортецю. Лобовим штурмом взяти будівлю було неможливо. Командування приймає рішення: послати саперів. Зняти вартових, закласти вибухівку і нехай палц разом з фашистами летить у повітря.

Але В. Чиковані, начальник хімічної служби 861 полку 294 стрілецької дивізії звернувся до командування з проханням не підривати будинок дитячої радості. Йому потрібно було 20 добровольців, і він звільнить будівлю від фашистів. Добровольці знайшлись. Вони підповзли до будинку з тилової сторони. Безшумно зняли часових, увірвались в середину Палацу і нав'язали рукопашний бій гітлерівцям. Вчасно прийшла допомога – і будівля була очищена від ворогів.

На фасаді будинку встановлена меморіальна дошка з бронзовим барельєфом Героя Радянського Союзу В.В. Чиковані, яка засвідчує подвиг відважного воїна – сина грузинського народу у боях за визволення Черкас від фашистських загарбників. В січні 1985 року закінчилось

будівництво триповерхової добудови, яка півкільцем оповила Палац. Ця будівля ХХ ст. – чи не єдина архітектурна споруда, яка залишилась від стародавніх Черкас у незмінному вигляді.

У школі №12 зараз є музей Чиковані.

ЕКСКУРСІЯ ПО ДНІПРУ

Пролітає чайка над широким розливом Дніпра. З одного берега інший ледь видніється. Це вже не добре знана століттями ріка, а ціле море. Його так і називають у нашому краї - Черкаське море. Пролітає чайка біля самісінької води, ніби зазирає в її глибини, хоче щось краще розгледіти. Що вона там шукає? Розкрити таїну їй першим промінням допомагає сонце. Воно піднімається все вище і вище, пронизуючи водяну товщу до самого дна. Щемно стискається серце у сивочолого чоловіка, який також пильно вдивляється у сріблясті хвилі. І, неначе в чарівному сні, вони перед ним поволі розступаються, кличуть за собою, ведуть такою знайомою з дитинства стежиною до рідної домівки, на порозі якої зустрічає мати. Вона протягує відро, щоб набрати з криниці, попід вінця наповненої прозорою водою, живильної наснаги. Навкруги наморочать голову духмяні абрикоси, полум'яні пишні, а за хатою зеленіє безмежний луг із пахучим різнотрав'ям, і з лісу підступають могутні дуби. Чоловік мимохіть розводить широко руки, ніби зібрався, як у дитинстві, злетіти з пагорба до Дніпра, пірнути в його прозору чисту воду і відчутти її солодкий смак. Смак свого дитинства і юності. Оглянувся - за ним рівними рядами вулиць його нове село. Рідне залишилося тільки в пам'яті, його назавжди поглинуло Кременчуцьке водосховище.

У цей самий ранній досвіток багато жителів Черкащини шепотіли, як молитву, найкращі слова своїм теплим і привітним домівкам, які забрала з собою велика вода. Їх назавжди об'єднала трагічна доля переселенців. Саме так називали жителів затоплених сіл в офіційних документах ,10-60-х років. У цьому слові відчувається те, що й відбувалося тоді насправді людей сплюю відривали від рідної домівки, в якій століттями напував ДУХ славних пращурів, і начебто вибивали землю ; під ніг. Розселяли в пустельному степу, в

чужих селах, районах і областях. Наперед розміряли кілочками нову територію і вирішували де, кому жити. Її є тільки сусіди, найближчі родичі, розведені по далеких сторонах, могли не бачитися місяцями. Бригади лісорубів розчищали дно майбутнього водосховища, знищували ліси, гаї, чагарники. А жителів сіл змушували самотійно на своєму обійсті розбирати хати, господарські споруди, рівняти з землею погребі і криниці. І все це потрібно було зробити у встановлені терміни, а хто не хотів - заставляли силою. Небесна сила допомагала не розірватися серцю, коли в останній раз набиралося повне цеберко прохолодної, джерельної води. Більше такої не буде. Рука торкалася калинового грона і знову опускалася вниз. Із мокрої від сліз руки сокира вислизувала на землю і згиналися за нею в незчисленну кількість разів.

Багато людей не витримували такої наруги і, як згадують старожили, вмирили, не зайшовши в нову хату. Вода підступала швидко, але в кожному селі були такі господарі, що до останнього трималися рідної землі, навіть виривали землянку в урочищі над водосховищем і доживали там віку.

Прошли роки і час показав, що Кременчуцька ГЕС замість запланованих 2 млрд. кВт/годин електроенергії в рік виробляє набагато менше 1506 кВт/годин. Знищено безцінні археологічні, архітектурні пам'ятки. Особливо постраждала екологія краю, (скоротилися і змінилися русла річок. Водосховище цвіте, тому що порушена збалансованість обігу води в природі. Сутність полягає в тому, що все це відбувається за рахунок дуже високої людської ціни і невиправданих адміністративних рішень. Село затопили, але пам'ять залишається незатопленою, тому що це - пам'ять поколінь.

Наша книга це вибачення перед всіма, хто кожною частинкою свого серця і душі пережив і до сьогодні переживає людську трагедію життя.

Наша книга - це звернення до молоді, яка виросла в нових оселях, щоб не забували, берегли кожну фотографію, кожний рушничок і ослінчик, які-були ціннішими за золото для батьків і прадідів.

Наша книга це звернення до тих, хто прибув на Черкащину вже після трагічних подій — пам'ятаймо!

*Я не виросла біля Дніпра,
В стародавнім козацькій селі.
Та чомусь біла хата і вишня стара,
Наче рідні приходять до мене в вісні.*

*Я зустріла Дніпро вже широким, величним,
Розлоге море стрімко хвилю несло,
Та чомусь мене чайка і манить, і кличе, -
«Зазирни, подивись і пірни у глибоке дно».*

*Я пірнаю, пливу і так хочу торкнутись,
Прадавньої церкви Святого Христа,
Щосили гребу і боюсь розминутись,
З обійстям за греблею біля моста.*

*Не мій це садок, не моя біла хата,
І груша стара, і рута п'янка,
Та чомусь пам'ятаю сусіда-солдата,
І в майбуття перейде моя пам'ять стрімка.*

Наша книга - це звернення через століття: у пам'ятниках і пам'ятних знаках відмітимо навіки кожне затоплене село поіменно.

14 жовтня 2009 році за ініціативи виконавчого директора Асоціації «Агенція сільського розвитку», керівника проекту М. І. Євтушенко було створено і урочисто відкрито пам'ятник затопленим селам Худяки і Талдики. Це перший в Україні

пам'ятник затопленим селам. Автор пам'ятника - скульптор Єгор Терехов.

На основі зібраного в книзі матеріалу заплановано створити Алею Пам'яті затоплених сіл Черкаського, Чигиринського, Золотоніського і Чорнобаївського районів.

Новостворені пам'ятники стають надзвичайно цінними туристичними об'єктами. Біля них починаються екскурсії: «Легенди старого села», яка проходить по акваторії Кременчуцького водосховища та розкриває історію затоплених сіл; «Духовна спадщина рідного краю», яка описує страдницький шлях загибелі і новітнє благословенне відродження головного храму села Худяки - Архістратиґа Михаїла; «Творча стежина», в якій відтворюються давні традиції вишивки, створення ляльок і бісероплетіння.

Цікаві і змістовні екскурсійні програми зберігають пам'ять про історико-культурну спадщину сучасного села Худяки, сприяють розвитку в ньому сільського (зеленого) туризму.

Екскурсії розроблені, на основі пропозицій керівника проекту М.І. Євтушенко, кандидатом історичних наук, доцентом Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького О. М. Костюковою з залученням студентів спеціальності «Туризм».

ВИРІШАЛЬНІ ЕТАПИ ЗАТОПЛЕННЯ СІЛ

Черкаська область почала свій стрімкий адміністративний зріст у 1954 році. І вже 1.2 липня 1958 року виконком Черкаської обласної ради прийняв рішення про зняття з обліку багатьох сіл у зв'язку з їх затопленням Кременчуцьким водосховищем. Чотири роки це невеликий проміжок часу, але вони стали вирішальними у виконанні областю рішень XX з'їзду КПРС України. Вони змінили, покалічили життя і долі тисяч жителів не тільки Черкаської, але й Полтавської та Кіровоградської областей. На з'їзді було прийнято рішення про прискорений розвиток енергетичної системи, як важливої складової індустріалізації СРСР, її народногосподарського комплексу. втіленням у життя перспективного завдання повинен був стати каскад гідроелектростанцій на Дніпрі. Збільшити потужність Дніпрогесу і вразити своєю масштабністю - такою була мета нового проекту, за яким завершувалося будівництво Каховського гідровузла і розпочиналося Дніпродзержинського та Канівського. Особлива увага приділялася Кременчуцькій ГЕС, як одній з найбільших, найпотужніших і найефективніших у виробленні дешевої енергії для підприємств і населення.

Її потужність була розрахована на 625 тис. кВт/год., а середньорічне виробництво електроенергії планувалося -1,5 млрд. кВт/год. Будівництво розпочалося в 1954 році, закінчилося у 1960 тріумфальним розливом Кременчуцького водосховища. Найбільшого за площею на Дніпрі -2250 кв. км, завдовжки - 250 км, завширшки — 40 км. Всього в зону затоплення потрапило 212 населених пунктів або 39,6 тис. дворів з населенням 1,33 тис. чоловік Кременчуцького, Градзязького, Глобинського районів Полтавської області, Олександрійського, Кіровоградського та Золотоніського,

Іркліївського, Гельмязівського, Чигиринського, Чернобаївського, Черкаського районів Черкаської області, і, зокрема, міста Черкаси.

Роботи з підготовки країні Кременчуцького водосховища розпочалися на початку 50-х років. Розроблялися проектні завдання з організації переселення населення затоплених сіл. У райони Черкаської області, а також Херсонської, Миколаївської - зовсім на чужій землі.

У зону Кременчуцької ГЕС підпали великі площі земельних угідь. У результаті розливу Дніпра і його приток від плотини Кременчуцького гідровузла було затоплено велику земельну територію. У багатьох колгоспах відчувувалися сільськогосподарські угіддя, землі були загублені від 60 до 80%. Колгосп ім. Молотова Іхівська сільська рада Іркліївського району - 79,8%, колгосп ім. Жданова Хрестителевська сільська рада Золотоніського району - 79,1%, колгосп ім. Леніна Домантівська сільська рада Золотоніського району. Кількість колгоспів, у яких були відчужені землі, - Іркліївського району - 19, Золотоніського району - 19, Чернобаївського району - 5, Гельмязівського району - 1. Орні землі до створення водосховища:

Іркліївський район - 85,4 тис. га;

Золотоніський район 60,3 тис. га:

Чернобаївський район - 21,4 тис. га;

Гельмязівський район - 16,9 тис. га. Попали під відчуження під водосховище:

Іркліївський район - 8,8 тис. га;

Золотоніський район - 1.0 тис. га.

Якісна характеристика сільськогосподарських угідь, відчужених під водосховище, землекористування колгоспів, які підпали в зону Кременчуцького водосховища: в малих, розташованих на прадавніх терасах Дніпра, переїжджають чорноземи.

Кількість населених пунктів, які попали в зону затоплення:

Іркліївський район - 24;

Золотоніський район - 12;

Гельмязівський район - 1.

У них всього є дворів:

Іркліївський район - 9 293;

Золотоніський район - 3 770;

Гельмязівський район - 240.

Усього дворів, які попали в зону затоплення:

Іркліївський район - 7 524 - 81%;

Золотоніський район - 2 762 - 73,3%;

Гельмязівський район - 210 - 100%.

У квітні 1956 року Черкаською обласною Радою депутатів трудящих і бюро обкому КП України було прийнято постанову, в якій відзначалися заходи по виконанню постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 31 грудня 1955 р. №74/28 по переселенню населення і перенесенню будівель і споруд, у зв'язку будівництвом Кременчуцької гідроелектростанції, а саме:

- Затвердити на 1956 рік план переселення населення і перенесення будівель колгоспників та колгоспів із зони затоплення. Затвердити план по переселенню населення в райони зрошувального землеробства південних областей УРСР і перелік будівельних матеріалів, які завозяться в 1956р. облспоживспілками для продажу колгоспам і населенню, що переселяються із зони затоплення.

Встановити завдання виконкомам районних Рад по підготовці та проведенню робіт у 1956 р. по переселенню населення і перенесенню будівель колгоспників, колгоспів, промислових, соціально-культурних установ.

- Рекомендувати Чигиринському, Черкаському, Іркліївському райвиконкомам проводити переселення

населення в південні області УРСР бригадами і окремими господарствами з кількістю не менше двох працюючих у сім'ї.

- Обласному управлінню Оргнабору робітників і переселення забезпечити перевезення переселенців і одержання ними всіх пільг, що надаються державою.

- Zobov'язати управління сільського господарства та директорів МТС Черкаського, Чигиринського, Іркліївського та Золотоніського районів забезпечити максимальне виконання сільськогосподарських робіт засобами МТС у колгоспах, які підлягають відселенню.

- Забезпечити переселення населення із зони затоплення, колгоспникам, робітникам, службовцям та іншим особам оформлення розрахунків, організацію робіт по санітарній підготовці чаші водоймища, перенесення кладовищ, укріплення скотомогильників, також покласти на них функції замовників по спорудженню будинків для пільгової групи населення і будівництву захисних споруд.

- Встановити і затвердити в обсязі встановленого плану календарних термінів переселення населення і оголосити ці терміни кожному окремому господарству (двору) не пізніше, ніж за 6 місяців.

- Не пізніше 1 квітня 1956 р. забезпечити відведення земельних ділянок під нові сільські населені пункти і вказати присадибні ділянки кожному господарству, що переселяється за планом 1956 р. і до 1 січня 1957 р. - за планом переселення на майбутні роки. Zobov'язати виконками міських і районних Рад депутатів трудящих, обласні відділи і управління сільського господарства, комунального господарства, охорони здоров'я, освіти, місцевої промисловості, культури, торгівлі, автотранспорту і шосейних шляхів, зв'язку, облпрофради, облспоживспілку, облплантрест області в 1956 році і затвердити в установленому порядку проектно-кошторисну документацію на всі роботи, пов'язані з підготовкою зони затоплення

водоймища Кременчуцької ГЕС і виконати зазначені роботи за рахунок коштів Міністерства електростанції у межах сум, передбачених на ці роботи у зведеному кошторисі будівництва Кременчуцької гідроелектростанції.

- Зобов'язати обласне управління сільського господарства забезпечити в 1956 р. відведення для зони Затоплення.

- До 15 лютого 1956 р., разом облуправлінням по будівництву, в колгоспах розробити заходи по забезпеченню будівництва житлових будинків громадян, переселених із зони затоплення і будівництва в колгоспах місцевими будівельними матеріалами (цегла, черепиця, глина, каміння, пісок). Для виконання робіт, пов'язаних із переселенням і будівництвом на нових місцях, організувати в колгоспах будівельні бригади і бригади по заготівлі та виробництву місцевих будівельних матеріалів.

- Забезпечити бригади інструментом, устаткуванням і транспортними засобами та затвердити кожній бригаді конкретні завдання і терміни їх виконання.

- Надати в тимчасове користування будівельним організаціям Міністерства міського і сільського будівництва УРСР і головного управління водного господарства при Раді Міністрів УРСР адміністративні та складські приміщення і забезпечити житлом на квартирах колгоспників, робітників та службовців цих організацій.

- Виконкомам районних рад та інвентаризаційним групам Черкаського Бюро Облміськсілпроектів до 1 червня 1956 р. повністю закінчити всі роботи.

- Покласти на облуправління водного господарства і обласну контору «Меліоводбуд» виконання робіт по водопостачанню нових сільських населених пунктів. Зобов'язати облуправління автотранспорту і шосейних шляхів забезпечити складання в 1956 р. проектно-технічної

документації і в 1956-1959 рр. забезпечити виконання робіт по влаштуванню автомобільних і внутрішньогосподарських шляхів. Передбачити створення мостів під час переходів через яри і балки.

- Зобов'язати обласне управління зв'язку забезпечити складання проектно-технічної документації і в 1956-1959 рр. виконати роботу по перенесенню на нові місця із зон затоплення водоймища Кременчуцької ГЕС ліній і споруд зв'язку (телефонізацію та радіофікацію).

- Зобов'язати обласне управління в справах будівництва і архітектури забезпечити до першого червня 1956 р. складання проектно-технічної документації з планування і забудови міст Черкаси, Чигирин і Сміла, у зв'язку з переселенням населення. Облкомунгоспу забезпечити розробку в 1956 р. технічної документації на їх благоустрій і водопостачання.

- Зобов'язати обласний відділ торгівлі і облспоживспілку організувати в 1956 р., за погодженням із будівельними організаціями їдальні та буфети в місцях розташування будівельних організацій, які виконують роботи з підготовки чаші водосховища до затоплення. Заборонити спорудження будинків і інших споруд у зоні затоплення, підтоплення і берегообвалення водоймища. До 1 червня 1956 р. закрити діючі кладовища і припинити поховання в зоні затоплення і до цього ж терміну відвести для кладовищ відповідні землі в нових місцях і надавати громадянам допомогу транспортом у похованні на нових місцях.

План переселення населення з зони водосховища складений комплексно, з урахуванням затоплення і підтоплення населених пунктів, берегозсувів, створення будівельних площ, необхідності переселення з організаційно-господарських причин, з обліком балансових розрахунків із праці, представлених у проекті земельно-господарських колгоспів. Із загальної кількості дворів у кожному колгоспі залишені тільки ті, що відповідно до балансу робочої сили на

проектний період, необхідні колгоспу для виконання виробничих завдань.

Основні показники плану переселення по адміністративним районам, які підпали в зону водосховища, характеризуються такими даними.

У колгоспах, на які створено проект земельно-господарського улаштування всього налічувалося дворів:

- у Іркліївському районі - 10 643;
- у Золотоніському районі - 7 326;
- у Чернобаївському районі - 1 305;
- у Гельмязівському районі - 991.

Більшість населених пунктів планувалося розташувати по берегах біля запроектованого водосховища. Зайві за розрахунком балансу робочої сили двори колгоспників, які ввійшли в зону затоплення, намічено переселити в інші райони області, що відчують нестачу робочої сили.

По балансу робочої сили, розрахованого для правобережних колгоспів зони водосховища, було встановлено середній розмір пашні на одного працездатного на проектний період для колгоспів різного виробничого спрямування: для бурякосіючих колгоспів - 4,0 га пашні; для колгоспів, яким запроектовано значні посівні площі картоплі, овочів, м'яти, коноплі та інших трудойомких сільськогосподарських культур, - по 3,4 га пашні.

Колгоспи розселялися в інші райони Черкаської області: з Іркліївського району розселили в Ротмистрівський - 200 дворів, у Драбівський - 346, у Чернобаївський - 300, у Шрамківський - 300, у Кам'янський - 415, у Звенигородський - 500, у Корсунь-Шевченківський - 260. Із Черкаського району переселили в Лисянський - 202 колгоспи, Тальнівський - 300, Уманський - 300, Маньківський - 300, Букський - 219, Катеринопільський - 200, Лисянський - 39, Бабанський - 400, Мокрокалігирський - 291, Ладиженський - 260,

Христинівський - 99, Жашківський - 400, Тальнівський - 10, Маньківський - 213, Христинівський - 150. З Іркліївського району в інші було розселено - 3 341 колгоспника, з Черкаського району - 4 165 колгоспників.

Матеріали, які завозилися в 1956 р. Облспоживспількою для продажу колгоспам і населенню, що переселяються, не міг забезпечити всіх бажаючих.

По Черкаському району - ліс круглий 4,0 т. куб., шифер - 500 т. шт. пл., толь - 15 т. кв. м., цемент - 320 тонн, цвяхи - 30 тонн, скло віконне - 6 т. кв. м., оліфа - 10 тонн.

По Іркліївському району - ліс круглий 2,2 т. куб., шифер - 500 т. шт. пл., толь - 14 т. кв. м., цемент - 300 тонн, цвяхи - 30 тонн, скло віконне - 6 т. кв. м., оліфа - 10 тонн.

Селян із затоплених сіл відповідно до плану переселяли і в райони зрошувального землеробства - південні області УРСР.

У Миколаївську область із Чигиринського району в 1956 р. - 300 господарств, у 1957 р. - 1000 господарств, у 1958 р. - 1000 господарств, з Іркліївського району в 1956 р. 200 дворів, з Черкаського району в 1958 р. - 500 господарств. У Херсонську область з Іркліївського району в 1958 р. - 300 господарств, із Черкаського району в 1959 р. - 200 господарств.

**НЕЗГАСИМА ПАМ'ЯТЬ ЗАТОПЛЕНИХ СІЛ
ЧЕРКАСЬКОГО РАЙОНУ МЕМОРІАЛ ПАМ'ЯТІ
затоплених Кременчуцьким водосховищем
сіл Черкаського району**

1. Село Змагайлівка
2. Село Леськи
3. Село Ломовате
4. Село Сагунівка
5. Село Галдики
6. Село Худяки

ЧЕРКАСЬКИЙ РАЙОН

Черкаський район - це край прадавніх хліборобських традицій, край трударів, які з покоління в покоління перебирали своїми руками кожен грудочку рідної землі. І сьогодні її мальовничі села розкинулися вздовж Дніпра на 76 км площею 1,6 тис. кв. км. Територія району розташована на Придніпровській височині у південній лісостеповій зоні. Прикрашають його землі величні сосново-дубові ліси, які простяглися з півночі на південь на 40 км, із сходу на захід - на 50 км площею біля 40 тис га. Виділяється своїм розмаїттям їхній тваринний і рослинний світ. Заплави Дніпра, численні острови — це справжнє пташине царство і одна з особливостей Черкаського району. Історичним корінням він сягає прадавніх епох, а як адміністративно-територіальна одиниця почав формуватися у XV ст. і був найбільшим повітом у Київському воєводстві. Саме в цей період на його території оселяються селяни-втікачі, посадські люди і формується козацтво. І оселенці освоювали неорані землі, займалися рибальством і полюванням, служили в загонах прикордонних замків, поступово забудовували слободи і хутори. Коли в XVI ст. черкаські землі опинилися під владою

польських магнатів, козаки піднімали народні повстання. В XVII ст., після утворення адміністративно-територіальних і військових одиниць - полків, вони увійшли до Черкаського полку, який складався з 18 сотень. Козаки краю проявили волелюбство і сміливість у національно-визвольній війні 11 ід керівництвом Богдана Хмельницького.

Після «Чигиринських походів» 1667-1678 років край був спустошений турками, але з XVII ст. знову почав відроджуватися. Створюються нові повіти, і зокрема Черкаський, який увійшов до Київської губернії. Особливого розвитку він досягнув у XIX ст. - на початку XX ст. У 1923 р. район увійшов до Черкаського округу, В 1925 р. у район входили села Думанці, Свидівок, Сокирне, Василиця, Геронимівка з хутором Пахарі, Дахнівка, Змагайлівка, Червона Слобода, Леськи, Ломовите, Сагунівка, Талдики, Худяки, Нечаївка, Руська Поляна, Бузуково, Вергуни, Степанки з хутором Кирилівка. З 1932р. до 1954 р. Черкаський район знаходився у складі Київської області.

Кожне село займалося певним видом діяльності: рибальством, городництвом, шовківництвом.

Із 1934 р. всі села були об'єднані автобусним сполученням. Дороги з твердим покриттям почали будуватися на початку XX ст. У 1911 р. була зроблена дорога в с. Леськи по дорозі на Чигирин. Водні шляхи також з'єднували район із багатьма поселеннями в інших регіонах. Пароплавство на Дніпрі розпочалося з 1823 р. після спорудження першого пароплаву з паровим двигуном у селі Мотни кріпаками графа Воронцова. На початку 90-х років XIX ст. повз села Черкаського повіту проходили пароплави, баржі, плоти. З лівим берегом - Полтавщиною - його з'єднували паромні переправи в районі села Сокирне і села Цісарська Слобідка (Червона Слобода).

Із Дніпром пов'язана доля багатьох сіл Черкаського району, і в одну мить вона стала для них трагічною.

Села Худяки і Талдики

Талдики увійшли в територіальні межі села Худяки після затоплення Кременчуцьким водосховищем і переселення на високі схили Дніпра. Першу письмову згадку про Худяки датують 1649 роком. У документах зазначено, що посли Росії, які прибули для переговорів із Богданом Хмельницьким і прямували з Черкас до Чигирини, 17 листопада прибули в Худяки, а 18 - вирушили до столиці козаків. Графічно вперше села представлені на малюнках французького художника і етнографа Де-Ля-Фліза в альбомі «Методико-топографічний опис державних маєтків Київської округи за 1845 рік». Але поселення на території села виникали ще в III-II тис. до н. е., свідками чого є кургани, які досліджувалися науковцями Черкаської лісостепової археологічної експедиції. Вони підтвердили, що курганні поховання належать до Ямної культури. Особливо цінними є знахідки в подвійному кургані «Татарська могила», так назвало його місцеве населення. Дослідники зазначають, що він є одним із найбагатших за похованням курганів в Україні. Біля старих сел Худяки і Талдики на місці поселень мідного та бронзового віку знайдено багато цінних матеріальних пам'яток: кам'яні, бронзові і крем'яні предмети, керамічний посуд з оригінальним орнаментом. Залишили на цих землях пам'ять про історичні події поселення сарматсько-скіфського періоду, Черняхівської культури, Київської Русі. У старих селах, відповідно до прадавніх традицій поселялися і жили великими родинами на уособлених територіях. Вибирали, зазвичай, розлогу місцевість біля Дніпра, в затишку заплави та дібров. Декілька родин об'єднуватися і село розбудовували за кутковим принципом. У Худяках було багато кутків, назви яких походили від прізвищ господарів розташованих там обійсть, такі як Папушівка, Шимківка. В Талдиках траплялися й такі незвичні назви: Цінда, Іужа, Шереметово, Бурти.

Біля сіл протікав один із рукавів Дніпра - Йовтух. На його протоці селяни збудували паромну переправу, водяні млини. Там також діяла пристань для пароплавів. Через села пролягав торговельний шлях, який з'єднував придніпровські поселення-укріплення: Черкаси, Чигирин. Крилів і назвали його Крилівським. Селяни на тому шляху приєднувалися до повстанських полків козацьких гетьманів Тараса Федоровича (Трясила), Павла Бута (Павлюка), Острияниці та гетьмана України Богдана Хмельницького.

У XVII ст. села Худяки і Талдики, після розділу України між Польщею і Росією, знелюдніли, занепали. Але вже через небагато років почали відроджуватися, заселятися козаками, які у 70-х рр. XVII ст. приєдналися до гайдамацького руху: Коліївщина обпалила вогнем боротьби за національне визволення з польської неволі. З 1793 р. Худяки і Талдики стають державними селами Київської губернії. В 1876 р. Худяки отримали статус містечка. Відповідно до перепису 1897 р. у ньому налічувалося 527 дворів із кількістю 3639 чоловік. У Талдиках на 189 дворів проживало 1303 осіб. У Худяках діяла православна церква Архістратиґа Михайла. Єврейська синагога, церковно-приходська школа, з 1907р. двокласне земське училище. В Талдиках, на місці давньої, її 1797 р. було побудовано церкву Богородиці. Худяки в 1911р. вже були волосним центром, до якого входили села Талдики, Сагунівка, Ломовате. В ньому було 633 двори, 1793 десятини наділеної землі, 52 десятини - церковної. В Талдиках налічувалося 224 двори, 1296 десятин наділеної землі, церковної - 40.

Після революційних подій 1917 р. в Худяках у 1924-1929 рр. починають діяти товариства спільного Обробітку землі (ТСОЗи), комітети незаможних селян. На початку 1930-х рр. створюється колективне господарство сільськогосподарська артіль «Сім'я червоних партизанів», у Талдиках - «Розвиток». У 1934 р. Худяківський колгосп став першим на Черкащині

колгоспом-мільйонером. Було збудовано цегляний завод, вітродвигун, нове зернохосовище, нову стайню, сільський стадіон, макет якого демонструвався на виставці в Нью-Йорку, а також Восьмирічну школу. В 1933 р. у селі Талдики відкрили повий Будинок культури, школу-семирічку. З 1937 по 1940 рр. колгоспи сіл Худяки і Талдики були постійними учасниками Всеросійської сільськогосподарської виставки в Москві. В роки Великої Вітчизняної війни 600 односельців захищали Батьківщину. В Худяках діяла патріотична підпільна група «Черкащина», організатором якої був учитель Микола Йосипович Стась, пізніше її очолив Василь Євдокимович Брик.

Із жовтня 1943 р. група мужньо боролася в складі Холодноярського партизанського загону «Москва». У боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками брало участь понад 600 жителів сіл Худяки і Талдики, 427 осіб загинуло. За бойові заслуги понад 150 чоловік нагороджено орденами і медалями. За відвагу під час форсування річки Одер і утримання плацдарму для переправи військ командир мінометної роти, гвардії, капітан Григорій Євдокимович Брик був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Повним кавалером ордена Слави став польовий розвідник М.М. Харченко. Вони удостоїлися честі стати учасниками параду перемоги в Москві. 14 грудня 1943 р. села Худяки і Талдики були визволені від фашистської навали. Розпочалася відбудова господарства. Весною 1945 р. вся довоєнна площа рільної землі колгоспу «Сім'я червоних партизан» (1880 га) була освоєна. В Талдиках знову запрацювала електростанція, радіовузол, кіноустановка. Протягом 1946-1950 рр. села були відроджені. Але плани п'ятої п'ятирічки (1951-1955 рр.) скерували життя села так, що вони вимушені були переселятися в пустий степ, без деревця, без води, без рідних могил.

Села Червона Слобода і Змагайлівка

Село Червона Слобода в давнину мало назву Сикава. Перші поселенці на його території з'явилися в I-II ст. н. е. Свої житла вони розкинули біля річки Саги, яка розпочинала свій плін від села Змагайлівка, а далі в'юнко повертала до Дніпра в Сагунівці. Археологічні розкопки, які проводила експедиція АН УРСР у 1958-1959 рр. виявили цінні знахідки того періоду: житло, жорновий камінь, залишки кісток тварин, скелет хлопчика з каблучкою на руці. Поселення в різні періоди спустошувалося турецькими і татарськими ордами, польськими магнатами. У середині XVII ст. воно стає укріпленням, яке заснували селяни - втікачі. На початку XVII ст. село належало князю Сангушку - Волинському - воєводі, який був старостою в Черкаському старостві. За цей період воно змінило свою назву на нову - Цисарська Слобода, бо в ньому заселялися вільні козаки. В 1741 р. у селі нараховувалося 150 дворів і до 1000 душ населення, а в другій половині XVIII ст. — 200 чий рів з населенням 1500 чоловік. Річка Сага розділяла село на дві половини. Правий її берег був заселений заможними селянами з кутками «Гора», «Ланівка», «Кутузлуїв», «Грабський». Лівий берег - біднотою з кутками «Село», «Солоне», «Забрід». У XVII ст. Цисарсарською Слободою управляла Палата державного майна, і його мешканців зараховували до державних селян. У 1913 р. на честь святкування 300-річчя дому Романових село було перейменовано з Цисарської на Царську Слободу, а перед будинком волосного управління споруджено пам'ятник Олександрю II. Поруч на центральній площі вирізнялися будівлі церковно-приходської школи, лікарні, а на пагорбі над річкою Сагою біля дороги возвеличувалася Успенська церква.

Після революційних подій 1917р. у селі було створено бідняцьку комуну під назвою «Муравище». В 1923р. Цисарську Слободу було перейменовано на Червону. В 1924р.

почало працювати мілеоративне господарство, яке в 1929р. було реорганізоване в сільськогосподарську артіль ім. Петровського. Після проведеної колективізації ішло два колгоспи: ім. Петровського і «Пролетар».

Село Змагайлівка було засноване козаками в кінці ЧУП ст. - на початку XVIII ст. У 1900 р. у селі налічувалося 754 двори, в яких проживало 3536 селян. Сільська громада володіла 4625 десятинами землі, з яких 60 належало церкві, 1565 десятин - колишнім державним селянам, а громаді - решта (піски і луги).

Прикрашала село церква з багатьма банями. В 1870 р. було побудоване нове шкільне приміщення для церковно-приходської школи. В кінці XIX ст. почала діяти міністерська школа для дітей заможних селян. Працювала поштово-телеграфна станція, крамниці, торгові лавки, 25 водяних млинів, 16 вітряків, 4 кузні, 3 цегельні заводи, паровий млин. Будувалися приміщення з дахом перекутим залізом і дерев'яною підлогою для вчителів і під нову школу.

У 1928 р. села Червона Слобода і Змагайлівка об'єдналися в комуну «Сім'я червоних партизан».

У 1941 р., із початку Великої Вітчизняної війни, з обох сіл було мобілізовано на боротьбу з фашистськими окупантами близько 15 000 чоловік. Із них загинуло на фронті і було розстріляно понад 700 бійців. За мужність і героїзм нагороджено орденами і медалями 450 чоловік.

Село пишається своїми земляками, такими як: С.А. Кузнєцов - голова Змагайлівської сільської ради, голова колгоспу «Пролетар»; голова Червонослобідської сільської ради Л. І. Кухаренко винайшов машину з обробітку коксагізу, за що йому в 1947 р. було присвоєно звання Лауреата Державної премії, його ім'ям названо вулицю села. Доктор економічних наук -І.Д. Мусієнко, інженер-гідробудівник, І. Д. Мусієнко, Д. П. Харенко, Н. А. Братко, М. А. Нелень, А. І. Котляр, Ф. С. Чембай, М. В. Пріхно, К. Я. Любота, О. М.

Супрун - Герої Соціалістичної Праці, В. І. Крот - Заслужений лікар України, Г. П. Онуфрій - заслужена вчителька України, В.Д.Рябенко - Заслужений працівник сільського господарства, Леонід Недоля (Лук'ян Володимирович Гончаренко) - письменник і журналіст.

Із 1956р. розпочалося переселення жителів Червоної Слободи і Змагайлівки на нові місця. Рідні домівки, церкви, млини, старовинні будівлі - все затопило Кременчуцьке водосховище. На новій території села об'єдналися, але назви свої зберегли. Центральним є – Червона Слобода. Діють дві нові школи, Будинок культури, районна лікарня, Будинок побуту, торговий центр, відбудували нову церкву, а серце селян стискається від болю за загубленими рідними місцями, за могилами дідів і прадідів. Історію села Червона Слобода відображено в його сучасному гербі: в лазурному полі вершник, що скаче і срібному копі, який гримає у піднятій правій руці

срібний спис із червоним бунчуком. Щит, увінчаний червеною муронованою короною, двома зубцями і обрамлений гілками верби, які обвиті золотою стрічною з написом «Від доброї води». У старому селі був добре знаний на всю округу, всім козакам, колодязь із дуже доброю водою, яка щорічно освячувалося перед п'ятидесятницею. Колодязь засипали землею, але не заміліє пам'ять про його живильну воду.

Село Леськи

Придніпровське село, яке з давніх часів розкинулося на берегах двох річок Саги і Йовтуха, що впадали в Дніпро. Коли навесні ріки розливалися, село ставало озерним раєм. На його території було знайдено залишки поселень Черняхівської культури - оселі, господарські будівлі, розділені на двори, що належали окремим сім'ям. Вони наймалися скотарством, землеробством, рибальством. Першу

письмову згадку про Леськи датують до 1726р. Село розділялося на окремі частини - Зацерківщина, Ковриг, Лисівка, Крутенівка, Байдиківка, Чабанівка, Куцеволівка, в яких проживали теслярі, ткачі, чинбарі -державні селяни, адже Леськи були казенним селом. Вони відбували багато повинностей - підводну, шляхову, постійну, а також сплачували податки грішми і натурою.

На початку ХІХ ст. управляла селом місцева влада - сільська управа, яку очолював староста, з своїм заступником соцьким і двома десятниками. В 1843р. було відкрито початкову школу. В 1866р. Леськи стали волосним центром. Відповідно до перепису 1877р. в ньому проживало 4055 селян, а в 1900 - 8094. У 1896р. почала діяти церковно-приходська школа в будівлі з двома класними кімнатами і двома учительськими квартирами. У 1878 р. відкрилося однокласне парафіяльне училище та ще дві школи. В училищі навчалося 68 учнів. У 3-річній міністерській школі, яка згодом стала

4-річною, заможні селяни почали навчати дітей з 1890 р. У ній працювало чотири викладачі, які здавали іспит на звання вчителя. Із 1912 р. в Черкаському повіті починає відроджуватися агрономічна служба. В ній працювало 6 агрономів, а повіт було розділено на три ділянки, одна з яких була в Леськах. Селяни почали вирощувати не тільки зернові культури, але й цукрові буряки. Землеробство почало доповнюватися садівництвом і виноградарством. Діяла агрономічна бібліотека. У 1911р. пули створені показові сільськогосподарські ділянки, сорти пшениці на яких удобрювали суперфосфатом. Для селян відкрився прокатний пункт сільськогосподарської техніки і працювали зерноочисні пункти. В селі розпочав сікло роботу медичний пункт, в якому медичну допомогу надавали фельдшер і акушер, робили щеплення від віспи і тифу. В 1912р. земство побудувало нове приміщення томської школи, яке збереглося

до 1961р. і було перенесене в нове село. Відкрили бібліотеку з книжковим фондом 620 книг.

Леськівчани брали участь у подіях 1917 р. Частина їх пула демобілізована до Червоної Армії, а частина залишилася у партизанських загонах. У 1918 р. Леськи у пі йшли до складу Холодноярської республіки. З березня 1923 р. до липня 1924 р. село було районним центром.

У 1930 р. у Черкасах почав виробляти смачну продукцію консервний комбінат, і господарства села вирощували овочі для забезпечення його сировиною.

У 1934 році у Леськах було відкрито кущову середню школу, при школі працювала бібліотека з книжковим фондом 1800 книг. У 5-8 класах навчалися учні з навколишніх сіл: Худяків, Червоної Слободи, Сагунівки, Ломоватого, Думанців, Вергунів.

У колгоспі «Революційна Хвиля» була дуже висока культура вирощування зернових і овочів. У 1939 р. 12 ланок працювало в колгоспі. Високих результатів до-сягли передовики, переможці змагань, які представили Леськи і Україну на Всесоюзній виставці 1939-1940 років.

У роки Великої Вітчизняної війни леськівчани мужньо боролися за визволення рідної країни і рідного села. Із перших днів війни 430 леськівчан пішли на фронт. У селі свято шанують подвиги П. К. Василяни, М. Х Гуріненка - Героя Радянського Союзу.

Село пишається такими своїми земляками як: Г.І. Байда — Герой Соціалістичної Праці, механізатор-творець кукурудзозбирального комбайна, Герой Соціалістичної Праці — М. Ю. Братко, І. П. Клименко — Герой Соціалістичної Праці, В. Ф. Сіренко - член-кореспондент АН України, В. Євич - відомий художник, В. І. Давиденко,-журналістка і поетеса, І. Й. Пахаренко - поет, В. Н. Ку-,/іаковська - поетеса.

У 1960 р. розпочалося переселення жителів Лесьок у степ, у зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС, де ще в 1949 р. планувалося будівництво агроміста. Сьогодні мри в'їзді в село всіх його жителів і гостей зустрічає бюст Т. Г. Шевченка на постаменті. Скромний пам'ятник, споруджений в березні 1922 р., сьогодні є символом старовинного села Леськи, яке поглинуло Черкаське море. Це найцінніший скарб, що не дає забути духовну нелич пращурів.

У старому селі були такі милі серцю назви вулиць. Нони з'являлися не випадково і промовисто оповідали про своє походження. На одній жила велика дружня сім'я, яка мала багато родичів з одним прізвищем. їхнє Іпрізвище стало уособленням теплих сімейних стосунків, І а вулиця носила назву Клеківка. Ще одна іменувалася Воробкалівка. Члени сім'ї, на честь якої з'явилася ця назва, були шановними людьми, добре жили з сусідами, завжди допомагали їм. Назву вулиці Жолуді розкриває струнка алея ошатних дубів. На жаль, не дали їм можливості дожити до солідного віку і виплекати могутню крону - вирубали під корінь, коли затоплялося село. Назва вулиці Лелеча зачаровувала всіх: і старожилів, і приїжджих. Говорили, що такої назви більше ніде не чули, тільки в Леськах. На цій вулиці лелеки будували гнізда майже в кожному обійсті. В новому селі таких особливих назв вулиць вже немає.

Села Сагунівка і Ломовате

Сагунівка і Ломовате - це села, які розкинулися на прикордонні між Черкаським і Чигиринським районами, на високому рівнинному плато правого берега Дніпра. В 1959р. громадськість сіл на загальних зборах ухвалила рішення про об'єднання колгоспів, а в 1964 р. вже й села об'єдналися в один населений пункт під назвою Сагунівка. Така назва

з'явилася від притоки Дніпра - річки Саги, на берегах якої в Дніпровських заплавах Перші поселенці - селяни-втікачі організовувалися в загони і захищалися від ворожого нападу. Вченим Інституту археології НАН України вдалося обстежити територію майбутнього водосховища, в районі старих сіл у 1956-1957 рр. Тоді були знайдеш поселення і пам'ятки Черняхівської культури, а також періоду Київської Русі.

Уперше згадують села Сагунівка і Ломовате в письмових документах 20-30-х років XVII ст. їх позначив п.1 карті України французький інженер Гійом Левассер де Боплан, який перебував на службі у війську польського Короля. Про населення відомо, що в 1741 р. в с. Ломовате було 150 дворів і біля 1000 жителів. Про Сагунівку -ігндки немає. А вже в 1864 р. у Ломоватім -1535 жителів, у Сагунівці - 2264, в 1900 році в Ломоватім - 2464, у (пінівці - 3369. Максимум у селах був у 1927 році -3113 і 4079 жителів.

Жителі козацьких сіл брали активну участь в селянсько-козацьких повстаннях і в національно-визвольній війні під проводом Богдан Хмельницького. Народні месники під керівництвом П. Бута (Павлюка) після успішних походів у бою під Кумейками зазнали поразки і відступали через Ломовате та Сагунівку. Богдан Хмельницький зі своїм військом не один раз

проходив трактом від Черкас через Леськи, Талдики, Худяки, Ломовате і Сагунівку. Гайдамацький рух Коліївщина в травні 1768 р. охопив багато сіл Черкащини і, зокрема, Сагунівку та Ломовате. До нашого часу збереглася гайдамацька шабля, яка представлена в експозиції Сагунівського музею. Документи 1841р. підтверджують, що села Сагунівка і Ломовате вже тоді належали до державних. Кількість відставних солдат, купців, міщан, вільних людей, казенних селян становила в них більше 2000 чоловік. Кількість землі - 6222 десятин.

Своєрідною є історія містечка Ломовате, міщани якого намагалися захиститися від сваволі магнатів і шляхти, виборюючи право на самоврядування. Польський король надав грамоту на магдебурзьке право 10 листопада 1791 року. На підтвердження магдебурзького права було надано право і на герб, де на срібному полі червоної міської брами з вежею, в отворі брами стоїть озброєний воїн. Мабуть, населений пункт, що розташовувався майже біля самого Дніпра, мав особливе значення в обороні місцевості. За декілька кілометрів від пониззя проходив старовинний Крилівський шлях, що зв'язував Чигирин і Черкаси. І біля цього шляху на підвищеннях стояли сигнальні вежі для повідомлення фортеці м. Черкаси про приближення ворогів – кочівників з півдня. Земляні вежі збереглися і до сьогодні.

Слід зазначити, що в візиті Мошенського деканата за 1711р. записано про церкву Різдва Господнього в містечку Ломовате, яке мало цей статус до половини ХІХ століття, що вона побудована в 1719 р., а Богородицька в Сагунівка - в 1792р.

У 1912р. на новому місці в с. Ломовате було зроблено нову церкву, яку, як і в Сагунівці, в 30-ті роки було вкрито і розібрано для будівництва нових об'єктів.

За часів Радянської влади в 20-40-х рр. у селі почали створюватися колгоспи, машинно-тракторну станцію.

Жителі села Сагунівка брали активну участь у загонах народного ополчення, які діяли з початку Великої Вітчизняної війни на території Черкаського району. Понад 90 чоловік було нагороджено медаллю «За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941 -1945 рр.», 328 - нагороджено медалями і орденами за мужність і героїзм проявлені у Великій Вітчизняній війні. Жителі села пишаються своїми земляками, такими як Г. П. Ільченко - Герой Соціалістичної Праці. 15 грудня 1943 р. Сагунівка і Ломовате були визволені від німецько-фашистських загарбників. Села планувалося

разом із Леськами та Худяками об'єднувати в одне агромісто. В кінці 1951 р. цей експеримент було припинено, але вже в 1956 р. розпочався інший - затоплення і переселення сіл на нові території - степові, незахищені жодним деревцем, без води і без надії повернутися в рідну хату.

ЗЕЛЕНІ ДІБРОВИ СІЛ ЧИГИРИНЩИНИ

МЕМОРІАЛ ПАМ'ЯТІ

**затоплених Кременчуцьким водосховищем
сіл Чигиринського району**

1. Село Адамівка
2. Село Боровиця
3. Село Бужин
4. Село Вітове
5. Село Гущівка
6. Село Калантаїв
7. Село Кожарки
8. Село Мудрівка
9. Хутір Підборянський
10. Село Рацеве
11. Село Стецівка
12. Село Тарасівна
13. Село Тіньки
14. Село Топилівка
15. Село Шабельники

ЧИГИРИНСЬКИЙ РАЙОН

Чигиринський район розкинувся між річкою Тясьмин і Кременчуцьким водосховищем. У 1954-1958 рр., коли розчищали дно майбутнього моря, безоглядно знищу мали прадавні ліси. Сокири лісорубів невблаганно наближалися і до соснового бору біля Чигирини, площею в 500 гектарів.

Адже впритул до нього повинна розповсюдитися зона водосховища. До кінця 1958 р. силами Черкаського управління захисних споруд передбачалося завершити спорудження Тясьминської дамби. Чигиринські лісники підняли питання про її відведення подальше від Чигирини в сторону Дніпра. Завдячуючи наполегливості патріотів свого краю, бір було збережено, а дамба пролягла біля села Стецівки. В різні періоди свого поважного віку, який бір веде з прадавніх часів, він мав різні назви: Великий Луг, Чаплинський, нині його величають Глущивським. Могутнім корінням він заглиблюється в землю до епох неоліту і бронзи, до Трипільської і Черняхівської культури. Біля сіл Тіньки, Бужин і Тарасівна знайдено чотири поселення доби бронзи. Багато пам'яток скіфської доби виявлено в околицях села Боровиця. На Чигиринських землях відбувалося формування слов'янської культури. В XIV ст. вони потрапляють до складу Литовського князівства, а з 1569 р. - під владу польських магнатів. Чигиринці брали участь у селянсько-козацьких повстаннях. Особливу хоробрість і мужність вони проявили в національно-визвольній війні під керівництвом Богдана Хмельницького. В 1648р. у Чигирині сформувався Чигиринський полк, до якого входили сотенні містечка Суботів, Медведівка, Боровиця. Козаки великих і малих сіл Чигиринщини, таких як Тіньки, Топилівка, Бужин, Адамівка, вступили в гайдамацькі загони Холодноярської Січі, звідки в 1768р. розпочалося народне повстання Коліївщина і охопило всю Україну. У XIX ст. Чигиринські села стають осередками чумацтва на Україні. Чумацькі валки вирушали до Криму, на Дон, по сіль та рибу. Селяни-бідняки наймитували на сплаві вантажів із сільськогосподарськими продуктами до Кременчука, Олександрійська, Катеринослава, Чигиринських сіл. У XX ст. значного розвитку набувають промисли, особливо млинарство, заможні селяни володіли водяними млинами і вітряками, крупорушками, олійницями. В 1914р. в

Чигиринському повіті відкрився пункт технічної переробки плодів і овочів, проводилася показова робота по сушінню, консервуванню і плодоягідному виробництву. В післяреволюційний період 1917р. на Чигиринщині зміцнювалося традиційне кустарництво, та вже на початку 20-х років 507 га землі освоював перший ридгосп. У 1932р. створюється машинно-тракторна станція.

Мирне життя обірвала фашистсько-німецька навала. З 1941 по 1943рр. у Чигиринському районі діяли партизанські загони ім. Ворошилова, «За Отчизну», ім. Суворова, «За перемогу», ім.Дзержинського. Найвідомішими були ім. Москви та ім. Сталіна. За героїзм і відвагу в роки Великої Вітчизняної війни нагороджено орденами і медалями близько п'яти тисяч жителів району. Із фронту не повернулися 6143 героя.

Після визволення краю від фашистської нечисті активно зміцнюються сільськогосподарські колективні господарства. Села відбудовували. Добре зволожені, захищені лісом землі давали можливість мати високі врожаї. В кожному дворі тримали худобу, адже пасовища з устою травою були поруч. У річках і Дніпровських заплавах водилося багато риби. Навпроти дворів господарі робили копанки — невеликі водоймища, які використовували для господарських потреб. Жителі Придніпровських сіл їздили на ярмарок у Чигирин, Медведівку, Мельники зі своїм товаром: цибулею, часником, просом, рибою, раками, пряжею. Вода близько підходила до земної поверхні, а кому було ближче, той набирав воду з Дніпра. В садках росли столітні груші, які й вдвох не обіймеш.

Перед хатами робили тік і молотили зерно. Церкви закривали і перебудовували під клуби, або пристосовували під зерносховища, і тому не всі були знищені. Дерев'яні і кам'яні, вони залишалися для жителів багатьох сіл духовними хранителями їх осель і душ. Кожна з них сьогодні була б

визначною пам'яткою сакрального мистецтва. Так проходило життя в селах, які назавжди забрали води Кременчуцького водосховища. На новому місці тільки чотири новозбудованих села зберегли свою топонімічну назву: Боровиця, Тіньки, Топилівка, Рацеве.

Село Боровиця

Уперше згадується в документах XVII ст. і до сьогодні зберегло вільний дух селян-втікачів, козаків, які в 1613 році заснували слободу, звідки і пішла назва села. Це були королівські землі Черкаського староства, але свободолюбіві селяни 20 років з часу заселення не, відбували феодальних повинностей. Вони були хліборобського роду, займалися також мисливством і чумакували. В 30-х рр. поселення розрослося і значилося як містечко, жителі якого несли сторожову службу. В 1637 році вони приєдналися до запорожців, які, очолені гетьманом нереєстрових козаків Павлюком (Павлом Бутом), підійшли до Боровиці. Повстанці рушили на Переяслав і захопили там керівництво реєстрового козацтва. В битві під Кумейками загони козаків зазнали поразки і відступили до Боровиці. Шляхетське військо почало облог}' містечка, туди прибув польський гетьман М. Потоцький. Обстрілювали козацький табір гарматами і підпалили його. Повстанці чинили рішучий опір та сили були не рівні, і на козацькій раді під Боровицею 24 грудня 1637 року полковники і військовий

пінська Запорізького Богдан Хмельницький підписали вимушену угоду. Про славного гетьмана Павлюка і народних повстанців оповідають залишки козацьких укріплень, зведених під його керівництвом – Павлюків канал за селом, Павлюкова могила. В подіях національно – визвольної боротьби 1648-1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького Боровиця стає центром сотні. У XVIII ст. гайдамацький рух знову підняв козаків села на боротьбу. Біля Тясьмина в

лісових хащах, оточених непрохідними болотами, формувалися гайдамацькі загони. Влітку 1678р., вони ліквідували шляхетську владу, встановили своє самоврядування і приєдналися до повстання Коліївщина. Особливо виділявся в боротьбі уродженець Боровиці Семен Неживий, славний ватажок, який очолив загін гайдамаків, що діяв у районі Медведівки, Чигирин, Сміли, Черкас, Канева.

Батьки-селяни з раннього дитинства привчали Семена доглядати за домашньою птицею, рибалити і вже з 7 років віддали до Чигиринського майстра вчитися гончарству. Семен добре засвоїв науку гончарної майстерності, батьки надіялися, що він повернеться в рідні місця, займеться промислом. А юнак мріяв про Січ, про козацькі військові походи. Він вирушив на Запоріжжя, де записався до Уманського куреня під іменем Семена Гончара. Загартований козацьким серцем, Семен через деякий час повернувся на рідну Чигиринщину, але змінив прізвище став Семеном Неживим. У 1762р. одружився і проживав із сім'єю спочатку в с. Суботів, а пізніше в с. Мельники. Та домашнє життя під осоружними польськими наглядачами йому не прийшлося до душі. Він був бунтівником з козацьким гартом і вже навесні 1768 р., назвавшись запорізьким отаманом Уманського куреня, організував із місцевих селян повстанський загін. Ім'я Семена Неживого стало символом мужньої боротьби проти польської шляхти. Його загін діяв в районі Чигирин, Сміли, Черкас, Крилова, Канева і Медведівки. Неживий довірився командуванню царського уряду не підозрюючи, що той направив свої війська на допомогу Польщі. Цим скористався гусарський полковник Чорба. Він по-зрадницькому захопив С. Неживого і заарештував, коли той приїхав до нього на переговори. Гайдамацького ватажка було заслано до Нерчинська на каторжні роботи. Семен Неживий вписав славу сторінку в історію рідного села Боровиця.

У ХІХ ст. село було у складі Чигиринського повіту. У 1808 р. його населення складало 1648 чоловік. Село було центром чумацтва, звідти валки відправлялися до Криму і на Дон, Дніпром на «дубах» і поромах сплавлилися вантажі сільськогосподарських продуктів до Кременчука, Катеринослава і Олександрійська (Запоріжжя). Найважливішим промислом стало млинарство. В 1900 р. у селі було 4 водяних млина, 30 вітряків, 3 олійниці і крупорушка. В 1842 році було відкрито початкову парафіяльну школу, в 1909 - фельдшерський пункт, медичну амбулаторію.

Після революції 1917р. у селі діють сільськогосподарські артіль, МТС, рибартіль, набрало розвитку громадське тваринництво, птахівництво і бджільництво. Трудівники колгоспу ім. Комінтерну в 1938-1940 рр. зібрали по 23-25 центнери пшениці.

1200 синів Боровиці пішли боронити рідну землю з початку Великої Вітчизняної війни. Вже на п'ятий день війни навічно вписав своє ім'я в книгу безсмертя захисник Брестської фортеці, кулеметник А. М. Дерев'янка. Його іменем названо вулицю в рідному селі. Жителі Боровиці активно діяли в партизанському загоні.

За мужність і звитягу 300 боровичан відзначено нагородами. Навічно записаний у героїчну історію села – герой війни Д. А. Ющенко.

Пишаються сучасники села своїми славними земляками К. О. Цибенком - Героєм Соціалістичної Праці, К. О. Цибенком - доктором історичних наук, професором київського університету, М. С. Шульгою - селекціонером, кандидатом сільськогосподарських наук, Віталієм Чигирином - письменником (1908-1941).

Після визволення села в 1943 р., із новими силами почалося його відновлення. Піднялася двоповерхова школа, в клубі виступали самодіяльні колективи, в місцевому санаторії оздоровлялися діти з всієї округи. Запрацював водяний млин і

вітряк. Мирне життя знову покликало молодь на леваду, знову зазвучало піснею. А в 1959 р. Боровицю вже було переселено на давні крутосхили Дніпра. Найкраща пісня юнки з рідного села завмерла, присипана землею, мулом, під товщею води рукотворного моря.

Село Тіньки

Розкинулося на схилах Кременчуцького водосховища в 1959р. об'єднане з селами Тарасівка, Шабельники, Бужин назви яких залишилися в історичній пам'яті і генетично передаються із покоління в покоління. Кожне з них нерозривно пов'язане з історією Чигиринщини. На їх околицях знайдено чотири поселення доби бронзи. Засновувалися вони як козацькі поселення XVIIст. відзначилися відважністю та активністю участі в селянсько - козацьких повстаннях. В історичних документах найбільш відоме село - Бужин. Під час визвольної війни кого народу проти польської шляхти (1648- 1654 рр.) на його території було споруджено велике укріплення і переправа через Дніпро, що мало стратегічне значення. В роки Великої Вітчизняної війни населення сучасних Тіньок мужньо боролось в партизанських загонах і на фронтах війни. За героїзм і відвагу 417 жителів нагороджено орденами і медалями.

Село Топилівка

Як нове село, об'єдналося з Мудрівкою. В історичних документах згадується з XVIII ст. Неподалік колишньої Мудрівки знайдено поселення бронзового віку та Черняхівської культури. Трудівники села досягли значних висот у праці. Так, у 1946 р. уродженка села Топилівки П. Г. Гудзенко за вирощування високих урожаїв цукрових буряків була удостоєна звання Героя Соціалістичної праці. У

1947 та 1949 рр. вона нагороджена ще двома орде-нами Леніна. За героїзм у роки Великої Вітчизняної війни нагороджено орденами і медалями 187 жителів села.

Село Рацеве

Нове село на березі Кременчуцького водосховища об'єднало села Калантаїв, Кржарки, Адамівку та частину сіл Гущівки і Бітового. Розташоване за 1,5 км від порту Адамівка. На території села є три поселення доби неоліту, поселення, городище і кургани епохи бронзи та поселення Черняхівської культури. Рацеве вперше згадується в документах датованих 1615 р. За мужність і героїзм проявлених у роки Великої Вітчизняної війни 111 жителів нагороджені орденами і медалями.

СПОМИН ЗЛАТОКРАЮ

МЕМОРІАЛ ПАМ'ЯТІ затоплених Кременчуцьким водосховищем сіл Золотоніського району:

- 1. Хутір Бурдоносів**
- 2. Село Домантів**
- 3. Село Залізьки**
- 4. Село Панське**
- 5. Село Хрести**

ЗОЛОТОНІСЬКИЙ РАЙОН

Історія Золотоніського району починається в часи неоліту та енеоліту (VI-III тис. до н. е.), середньостонгнієвської культури (IV-середина III тис. до н. е.). Залишки поселення трипільської культури (IV-III тис. до н.е.) знайдено в селах Домантів і Бурдоносівка. Пам'ятки доби бронзи (II-поч. I тис. до н. е.) - зброя, знаряддя праці, посуд, прикраси - знайдено в Домантові, Кединій Горі, Новій Греблі та Чапаєвці. Залишили свою пам'ять і скіфи. Біля Гладківщини, Софієвки і Домантова збереглися скіфські кургани. В долині старого русла річки Супій біля села Піщане знайдено було в 1961 р. рештки човна, на якому представники античного світу везли подарунки, зокрема, 15 бронзових ваз і посудин для вина, інкрустованих сріблом. Унікальна знахідка, відома в Україні як «Піщанський скарб», датується V-поч. IV тис. до н. е. Селилися на території краю і ранньо-слов'янські племена. В XVI ст. землі Золотоніщини увійшли до складу Черкаського староства. Було засновано міста Золотоноша і Домантів. У XVII ст. із виникненням реєстрового козацтва було утворено Гельм'язівську, Домантівську, Золотоніську та Піщанську сотні. Селяни краю вступали до повстанських загонів С. Наливайка, Т. Федоровича, П. Бута, Я. Остриниці.

В ході національно-визвольної війни проти поневолювачів (1648-1654 рр.) під керівництвом Б. Хмельницького було сформовано Кропивнянський полк. У XVII ст. особливо розвинутим на Золотоніщині був чумацький промисел. Розширилися кордони краю, з'явилося багато нових поселень. У 1780 р. Золотоноша стає повітовим містом. У XIX ст. за соціально-становою структурою в краї переважали козаки: 64,5 тис. осіб (55,5 тис. кріпаків, 8,1 тис. державних селян, 3,2 міщан і цехових, 1,6 тис. дворян).

На початку XX ст. Золотоніський край був аграрним, але вже розпочався його економічний розвиток. У 1912 р. територією краю пролягла залізниця Бахмач-Одеса. Швидкого розвитку набували кустарні промисли: гончарство, ткацтво, шевство, кравецтво, бондарство, ковальство, візництво. Після революції 1917 р. почали створюватися колгоспи. Край став осередком зародження руху доярок-тритисячниць. Трактористи Гельм'язівської МТС вибороли першість у Всесоюзному змаганні механізаторів.

Мирні здобутки золотонісців перервала Велика Вітчизняна війна. На території району діяли партизанські загони. За ратні подвиги на фронтах війни понад 3 тисячі жителів Золотоніщини нагороджено орденами і медалями. Прославили рідну землю Герої Радянського Союзу Я.Т. Андрющенко, М. О. Лисенко, В. Ф. Педько, В.І. Рибалко, Г.Л. Світличний, М.А. Сукач. У літопис безсмертя вписано ім'я земляка-гастелівця О.Т.Ро-маненка.

Після визволення Золотоніщини від німецько-фашистських загарбників у 1943 р. відбудовувалися села, відновлювали сільське господарство. А вже в 50-х рр. багато них зникли і назавжди залишилися на дні Кременчуцького водосховища. Коли їх жителі дивляться хвилястий розлив, то бачать не сріблясту гру води і сонця а свої садиби до кожної цеглинки, до кожної квітки в садку.

Село Домантів

Село почало забудовувати в 50-х рр., у зв'язку з переселенням мешканців із старого Домантова та інших Поселень. Першу згадку про село датують XVI ст. Поселення на цій землі з'явилися в добу палеоліту, броневи, трипільської культури, скіфського та ранньо-слонимського періоду. В документах село вперше згадується у 1535 р., це була скарга черкаських міщан до мінському князю. Село довгий час було володінням Киїня Довмота, звідки і з'явилася його назва. В жителів с'ї завжди був вільнолюбивий бунтівний дух, який Кликав їх у походи, В 1637 р. вони взяли участь у ієїєсько-козацькому повстанні, яке очолив сотник ії. Килим. Домантівчани вступили до його чотирьох -Пієичного загону. В 1625р. Домантів стає сотенним містечком Черкаського полку. Домантівські козаки підтримали бойові дії національно-визвольної війни ПИК 1654 рр. Богдан Хмельницький перебував у селі, коли їхав до Переяслава на Раду. В XVII ст. у Домантові діяла братська школа, і його жителі відмічалися високим рівнем письменності. В 1692р. містечко було спустошене турецько-татарською ордою. В першій половині XVIII ст. Домантів стає одним з опорних пунктів фортифікаційної системи, яка простягнулася вздовж Дніпра. Домантівські козаки підтримали гайдамацький рух на Правобережній Україні на території Черкащини і увійшли до гайдамацьких загонів. У цей час у містечку налічувалося 303 господарства, з них 6 належало дворянам, 8 — різночинцям, 5 - духовенству, 24 - виборним козакам, 95 - козакам-підпомічникам, 184 - посполитим і козацьким підсусідкам. Населення, порівняно з першою чвертю XVIII ст., зросло майже вдвічі і становило 910 чоловік.

Домантів розширювався, зростала в ньому людність. У 1859 р. жителів села налічувалося 1514 чоловік, у 1900 -І 3364 особи. На початку XX ст. у селі було 627 господарств. У 1862

р. розпочалося навчання в церковнопарафіяльній школі, а в 1893 р. - у земському початковому училищі. В 1880-х рр. було відкрито дерев'яну Покровську церкву, яка продовжила кращі духовні традиції проведення обрядів від старих Іоанно-Богословської і Свято-Василівської церков. Після революційних подій 1917 р. село стає центром сільської ради, якій було і підпорядковано хутори Вишградів, Єнків, Молочний, Очекасів, Щура, Яремків. За переписом 1920 р. налічувалося 679 господарств із населенням 3452 мешканці. Новостворений колгосп представляв свою продукцію на Всесоюзній сільськогосподарській виставці і був відзначений дипломами.

Мирне життя перервала Велика Вітчизняна війна. На захист Батьківщини стало 862 жителів села, 440 із яких не повернулися. Понад 200 жителів за мужність і героїзм були нагороджені орденами і медалями. Сапер Л.Г. Криворучко став одним із чотирьох почесних кавалерів орденів Слави села Домантів. Після визволення села Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР була нагороджена Г. І. Черес, яка під час окупації надала притулок 29 сиротам і виховувала їх до повноліття.

Домантівці свято шанують пам'ять про воїна-афганця С. О. Носа. Вони гордяться такими видатними односельчанами як: І.Д. Бульда - доктор медичних наук, М. В. Молодик - доктор технічних наук, І. В. Рубан - кандидат медичних наук, О.Ю. Палкін — чемпіон СРСР з плавання, майстер спорту міжнародного класу, В. Жуков — Заслужений працівник культури, М. Л. Савич - художник.

Ніколи не згасають свічки пам'яті по затопленому селу жителів села Домантів.

Село Панське

Село розташовувалося за півтора кілометра на схід від сучасної станції Панське, що стоїть на дамбі Кременчуцького водосховища. Це сьогодні воно невеличке поселення площею 1га, в якому налічується 17 господарств.

Старе село було розлогим і квітучим, потопало в зелені садків і заплав. Уперше згадується в документах за 1729 р. і належало до Кропивнянської сотні. В кінці XVIII ст. у селі з поселенням 292 мешканця було 97 хат. Вони підтримувало давні козацькі традиції - 62 двори належали виборним козакам, 3 - козакам-підпомічникам. За подвірно-господарським переписом 1910 р. в і селі було 388 козацьких дворів.

У XVIII ст. землі Панського належали таємному раднику І. Неплюєву, колезькому асесору А. Дарагану. У XVIII ст. землі Панського належали таємному раднику Г. Неплюєву, колезькому асесору А. Дарагану, прапорщику Я. Кривському. На поч. ХХ ст. його людність зросла майже в дев'ять раз. Цьому сприяло зручне географічне розташування села біля Дніпра, а в 1897 р. біля нього запрацювала вузькоколійка Бахмач-Золо-тоноша-Красне, через яку перевозили хліб із Золотоніського повіту до Москви і Санкт-Петербургу. Жителі села на той час володіли 1766 десятинами землі. На посівних площах 38 десятин було відведено під жито, 57 - під яру пшеницю, 31 - під ячмінь, 22 - під овес, 28 - під гречку, 9 - під просо, а на 44 десятинах розсадили городину. Селяни утримували 362 голови великої рогатої худоби, 152 - свиней, 242 - овець, 723 - курей, 67 - качок, 101 - гусей. В Панському працювали і обслуговували селян всієї округи 3 вітряки, 20 водяних млинів, 3 кузні. Розвинуте було ремісництво, яке представляли теслі, ковалі, кравці, шевці, прядильниці. Займалися селяни рибальським промислом. У другій половині ХІХ ст. почала в селі діяти церковно-парафіяльна школа.

Село було заможним. Будівлі прикрашали різьблене оздоблення і бляшані покрівлі, що виблискували на сонці.

Після встановлення радянської влади, село отримало нову назву - Червоне, і лише після війни йому повернули перше найменування. На початку 20-х рр. село стало центром Червоно-сільської сільради Іркліївського району, якій були підпорядковані хутори Макарів та Журавлів. У середині 20-х рр. У ньому проживало 3229 жителів і налічувалося 692 господарства. Панщани мужньо боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни, відбудовували село в післявоєнний період. Але велике горе прийшло до них у 50-ті рр. Велика вода забрала землю, загубила незрівняну природу, скалічила душі людей.

ЧОРНОБАЇВСЬКІ ЗАПЛАВИ

МЕМОРІАЛ ПАМ'ЯТІ

**затоплених Кременчуцьким водосховищем сіл
Чорнобаївського району:**

1. Село Бурдоносів
2. Село Бузьки
3. Село Вереміївка
4. Село Галицьке
5. Село Гарбузине
1. Село Городське
2. Село Гузичі
3. Село Демки
4. Село Дубинка
5. Село Жовнине
6. Село Залеськи'
7. Село Кліщинці
8. Село Краснохиженці

9. Село Лани
10. Село Макланівка
11. Село Матвіївка
12. Село Метьки
13. Село Мойсинці
14. Село Мутихи
15. Село Налісні
16. Село Погоріле
17. Село Радики
18. Село Самовиця
19. Село Старе
20. Село Тимченки
21. Село Чехівка

ЧОРНОБАЇВСЬКИЙ РАЙОН

Стародавній козацько-чумацький край лівобережної Черкащини розкинувся між чарівною Сулою і сивочолим Дніпром. Та вже немає старого русла Дніпра, є широкий розлив Кременчуцького водосховища. Мальовнича природа і урожайні землі здавна приваблювали до себе людей на околицях села археологи знаходять пам'ятки доби бронзи, скіфських часів, Черняхівської культури Київської Русі. Перші поселенці були землеробами оборонцями.

Чорнобаївська земля зберігає воїнську славу, яку принесли їй міста-фортеці, що стояли в гирлі і на берегах річки Сули: Воїнь, Желнін, Кизівер, Римів. Вони були знищені монголо-татарською навалою. Славні воїнські традиції продовжили козаки, які відродили край і оздобили його чепурними, потопаючими у вишневих а яблуневих садках, селами, їх жителі брали активну участь у козацько-селянських повстаннях. У періоді національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького створили Іркліївський козацький полк, до якого увійшли Басютинська,

Вереміївська, Бурімська і Канівська сотні. В ХХ ст. на Чернобаївщині кожне село займалося своїм промислом: млинарством, ткацтвом, рибальством. У 20-х-30-х рр. започатковувався колгоспний рух, змінювалися сільськогосподарські господарства. В роки Великої Вітчизняної війни боронили свою Вітчизну понад 16 тисяч жителів району. Кожний четвертий з них нагороджений орденами і медалями, вісім чернобаївців удостоєні звання Героїв Радянського Союзу, двоє стали повними кавалерами ордена Слави. На території району діяли партизанські загони під командуванням М.Т. Славського та Д. С. Комашка. Біля села Богодухівка на початку війни загинув відомий російський письменник Юрій Кримов.

Прославили Чернобаївський край знані і видатні, особистості: Іван Піддубний - професійний борець, заслужений майстер спорту, непереможний чемпіон з класичної боротьби; Михайло Старицький - письменник, поет, драматург і театральний діяч; Микола Лисенко - видатний український композитор; Іван Ле - прозаїк, Лауреат Шевченківської премії; Михайло Драй-Хмара - літературознавець, професор; Борис Романицький - актор, режисер, фундатор Львівського театру ім. Заньковецької; Василь Герасименко - нарком оборони УРСР 1945-1946рр.; Олександр Касиленко - доктор історичних наук; Михайло Пономаренко - педагог, краєзнавець, визначний дослідник рідного краю.

Село Жовнине

Уперше згадується в Іпатіївському літописі 1116 р. під Мниною Желді. Засноване князем Ярополком, сином Володимира Мономаха, воно стало місцем переселення для жителів Полоцького князівства, яких було взято в полон під час походу. Жовнине здавна піднялося над Дніпром як опорний пункт для захисту південно-східних кордонів Русі. В

1239 р. місто-фортеця героїчно оборонялося проти нападу татарської орди хана Батия, але було вщент зруйноване. На початку XVI ст. на місці Жовнина згадується урочище Кліматин, яке було віддане під Черкаський замок, у 1509 р. перейшло у володіння князів Павшів, які у 1512 р. заповіли його Київському Пустинно-Микільському монастиреві. В 1624 р. урочище захватав К. Вишневецький і, залишивши за ним назву Жовнин, почав заселяти спустошену землю. Жителі села славилися козацькими традиціями і відвагою. В 1938 р.і вони взяли участь у повстанні нереєстрових козаків на чолі з Я. Остриком, зосередили в Жовнині основні повстанські сили і чинили героїчний опір польсько-шляхетському війську. К. Вишневецький жорстоко розправився з учасниками повстання, але жовнинців спинити не можна було у їх прагненні визволитися від феодально-кріпосницького і національного гніту. І коли розпочалася народно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, село стає сотенним містечком Чигиринського полку і одним із центрів боротьби Посулля проти поневолювачів. До складу Жовнинської сотні входили села Горби, Гриньки, Липове, Матвіївці, Кліщинці. У XVII ст. до містечка прибувало багато втікачів з Правобережної України, і його населення постійно збільшувалося. На початку XVIII ст. жовнинські селяни попали під монастирську залежність, а з 1786 р. були передані у віддання казни. Вони залишилися осторонь антифеодального гайдамацького руху.

Після ліквідації полкового устрою 1782 р. село увійшло до складу Київського намісництва. У другій половині XIX ст. воно стає волосним центром. У ньому працювали два селітрових і винокурний заводи, щороку проводилися три ярмарки, на які з'їжджалися купці з Полтавської, Київської губерній, з Росії. В 1900 р. у Жовнині разом із хутором Драним налічувалося 803 господарства. У роки російсько-турецької війни 1877-1878 рр. жителі села брали участь у

визволенні болгарського народу з-під турецького рабства. У цих боях на болгарській землі загинули Д. П. Терещенко, О. О. Левочко, П. І. Шиш.

На початку ХХ ст. у Жовині теслярством займалися 21 чоловік, кравецтвом - 29, швацтвом - 20. Були в ньому бондарі, чинбарі, ткачі, візники. У селі працювало 63 вітряки, водяний млин і дві олійниці. Діяли дві парафіяльні школи і парафіяльне училище, з 1907р. народна бібліотека з читальнею. Революційні перетворення початку ХХ ст. повернули село на шлях соціалістичного будівництва.

У 1925 р. об'єднували жителів комітети незаможних селян, сільськогосподарська кооперація. В 1930 р. було створено виробничо-кооперативне товариство «Вільна праця» та птахівниче товариство «Нове життя», створили також колгосп. Було організовано машинно-тракторну станцію, діяло лісництво, артіль художнього вишивання, сільське споживче товариство. Прибуток колгоспу ім. Шевченка в 1940 р. становив 623077 крб. у селі була обслуговувала лікарня, аптека, двоповерховий кінотеатр. Діти навчалися в середній і трьох початкових школах.

Мирне життя було перервано навалою фашистів. У селі на початку війни була створена підпільна група, а в 1943 р. почав діяти партизанський загін. Понад 700 жителів Жовнина билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 215 - нагородженні орденами і медалями СРСР. Протягом 1943-1950 рр. село в основному було відбудоване. До жовтня 1945 р. було збудовано 300 житлових приміщень. Але все це було знищено товщею неблаганних вод Кременчуцького водосховища. Та жителі села пам'ятають і пишаються своїми прадавніми земляками. В Жовниному пройшли дитячі роки великого українського композитора М. В. Лисенка, деякий час в ньому жив видатний український письменник, драматург М. П. Старицький.

Село Вереміївка

Із давніх часів заселялася Вереміївка. Навколо неї виявлено п'ять поселень доби неоліту, п'ять - бронзи, два поселення та городище Київської Русі. Першу згадку про село читаємо в журналі «Киевская старина»: «Вьіросла Череемеевка, получившая свое название в 1612 году от отступника Черемен Вишневецкого». Але жителі села, споконвічні козаки, приєднувалися до всіх селянсько-казацьких повстань, які охопили Україну і Черкащину в XVII - XVIII ст. Славилися вереміївці ремісництвом. Займалися млинарством, рибальством. Три величні церкви склали духовну основу села.

У 20-30-х рр. ХХ ст. створювалися артілі, зміцнювався колгосп. У Великій Вітчизняній війні брало участь 1250 жителів села, 400 - загинуло, 228 - удостоєно урядових нагород. Під час німецько-фашистської окупації в селі діяв підпільний госпіталь для поранених червоно - армійців, що потрапили в оточення, організований Л.А.Силіним. Вереміївці пишаються своїми знатними односельчанами, серед яких доктори, кандидати наук, громадські діячі.

У 50-х рр. селяни мали у власному користуванні по 60-70 соток і до гектара землі. Тримали багато птиці, свиней, по дві-три корови. Адаже навколо було вдосталь природних кормів і близької води. На новому місці, куди пересилили вереміївців, у зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС, щоб добратися до питної води потрібно зробити свердловину, глибиною до 70-120 м.

Села Мойсинці і Демки (Придніпровське)

Ці села створили нове поселення Придніпровське в 1956р., після того, як їх землі були затоплені Кременчуцьким водосховищем. На їх околицях знайдено поселення доби неоліту і бронзи. В XVII ст. села засновувалися

вільнолюбивими людьми козацького роду, які були учасниками запеклої боротьби проти поневолення у XVII-XVIII ст.

Села розросталися у XIX ст. Славилися працьовитими ремісниками, які дивували своєю майстерністю інші поселення. Вважалося, що саме в Мойсинцях найкраще мелють зерно і тому з нього випікається надзвичайно духмяний хліб. У 20-30-х рр. трударі села активно працювали в артілях, колгоспі. А коли почалася Велика Вітчизняна війна 680 жителів мужньо захищали рідну землю, 400 із них загинуло, 115 - нагороджено орденами і медалями за відвагу в боях. У селі народився і деякий час проживав відомий український письменник І. Ле.

Село Тимченки

Село давніх козацьких традицій. Життя селян було пов'язане з Дніпром. Його води надали можливість із невеликої слободи у XVII - XVIII ст. перерости тимченкам у селище ремісників, із відомими на всю округу водяними млинами, займатися рибальським промислом. Вільнолюбиві селяни брали активну участь в усіх селянсько-козацьких повстаннях на лівобережній Україні і в гайдамацькому русі.

У 20-30-х рр. XX ст. у с. Тимченки зміцнюють і розбудовують колгоспне господарство.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях з ворогом брали участь 500 жителів села, 313 з них, загинули, 127 - нагороджені орденами і медалями. В післявоєнний період село почало розростатися, відбудовуватися, але протягом 1957-1960 рр. було перенесено з території Кременчуцького водоймища на нове степове місце.

СТЕЖКАМИ КОЗАЦЬКОЇ СЛАВИ

ЧИГИРИНЩИНИ

Чигирин - району та Любомирка, х. Буряковий, Цвітна, Базиківка Олександрівського району, Кіровоградської області.

7 000 га цієї території займає лісове дубово-ясеневе урочище, в центрі якого розташований Мотронинський Свято-Троїцький жіночий монастир. Холодноярське плоскогір'я має діаметр до 3 км, висоту над рівнем моря - 224 м. Ця назва стала відома завдяки поезії Т.Г.Шевченка "Гайдамаки" 1841 року. До того часу лісовий масив, що займав велику територію уздовж Тясмину і тягнувся аж до Суботова, мав назву "Мотронинський ліс".

Центральними пам'ятками природи та історії Холодного Яру є Мотронинський монастир, Мотронинське городище скіфського часу, урочище Холодний Яр, хутір Буда, село Мельники, село Медведівка, Атаманський парк.

Мотронинський монастир. Відвідувачів сучасного Холодного Яру завжди цікавить розташований тут Свято-Троїцький Мотронинський жіночий монастир, документальна історія якого починається з 1568 року. Мотронинський монастир здавна привертав увагу багатьох діячів культури - істориків, письменників, художників, археологів. Тут бували П. Куліш, М. Костомаров, В. Антонович, В. Хвойко, Д. Деляфліз. Під час свого відвідання Холодного Яру у 1845р. Т.Г.Шевченко створив відому акварель "Мотрин монастир", що є унікальним джерелом вивчення історії споруд знаменитої обителі.

Мотронинське городище - одна з найбільш відомих пам'яток скіфського часу на території не лише Черкаської області, але й України. Назву городище дістало від Мотронинського монастиря, що існував на його території

протягом декількох останніх століть та зіграв визначну роль в історії України. За скіфського часу в Середньому Подніпров'ї існувало декілька великих городищ, що були центрами економічного, суспільного та духовного життя лісостепового населення. В басейні Тясмину таким городищем було Мотронинське.

Урочище Холодний Яр - реліктовий лісовий масив, який має не тільки величезне історичне, а й природоохоронне значення. Дубово-ясеневе урочище Холодний Яр - пам'ятка природи державного значення (розпор. РМ УРСР № 1085р. від 01.10.1968р), частина його площі (понад 1000 га) з відомими пам'ятками історії і природи віднесена до НІКЗ «Чигирин».

Хутір Буда розташований на околиці Кириківського Яру. Тут можна ознайомитись з братським похованням мирних жителів, розстріляних фашистами 18 червня 1943 року і пам'ятником на їх честь 1966 року. Причиною такої жорстокої розправи фашистів була допомога жителів хутора холодноярським партизанам, які наганяли жах на німецьких окупантів.

Село Мельники розташоване на околицях Холодноярських лісів, де можна відвідати кілька цікавих пам'яток і пам'ятних місць. Насамперед, це - джерело з цілющою водою "Дзюркало", яке зараз добре обладнане, має бесідку і місце для відпочинку (див. дод. А). В селі можна побачити місце, де знаходилася хата братів Чучупаків — організаторів Холодноярської республіки, а на кладовищі - хрест на могилі В.Чучупаки. В цих місцях планується встановлення пам'ятних знаків. Нещодавно в селі встановлено пам'ятник у вигляді кам'яного хреста на честь захисників Вітчизни в різні часи.

Село Медведівка. 1768 році уродженець урочища Калинівка, що розташоване на околиці Медведівки, М.Залізник очолює тут народне повстання -Коліївщину.

Атаманський парк - лісовий масив площею 397га, розташований по дорозі між Медведівкою і Головківкою. 367 га парку - ліс, інша площа розподіляється між ставками та різними землями. В лісі росте дуб черешчатий і червоний, сосна звичайна і чорна, ялина, 8 видів тополі, 12 - іви, 5 - клену, 2 - берези, 2 - вільхи, 2 - липи, 3 - ясени, в'яз, берест, черешня, черемуха, осика. На 48 га кущових порід ростуть 3 види бузини, 3 - гльоту та ін. В трав'яному покриві можна знайти більше 150 видів однорічних і багаторічних трав. Зустрічаються тут косулі, дикі свині, лисиці, зайці, борсуки та куниці. Численні лісові джерела створюють струмки, з яких утворилися два стави. В 1845 році в Атаманському парку побував Т.Г.Шевченко. З 1972 року йому надано статус заповідного урочища. Його особливістю є унікальне джерело, потужність потічка з якого коливається в межах 0,5 л за хвилину, а вода з джерела за своїм складом близька до знаменитої «Нафтусі»: слаболужна, слабомінеральна, зі слідами радону.

Холодний Яр - одна з перлин рослинного світу України. За геоморфологічним та флористичним районуванням території України урочище Холодний Яр відноситься до лісостепової достатньо зволоженої теплої зони, Дністровсько-Дніпровської лісостепової провінції, центрально-придніпровської височинної області, Тясминсько-Вільшанського фізико-географічного району.

Цей лісовий масив має велике водоохоронне значення, бо тут беруть початок ріки Серебрянка, Осотянка, Жаб'я, Косарка, Романка, Креселка, Ляна, Чорнобривка, що вливаються в Тясмин. У Яру функціонує понад 150 джерел. Серед них є і радонові. З числа найвідоміших — Живун біля села Головківки. Серед старих людей збереглася пам'ять про цілющі властивості деяких джерел, водою яких можна лікувати від усіх хвороб. Очевидно це дійсно так, бо в селах

Новоселиці, Мельниках, Головківці є старожили, яким більше 100 років.

Згідно з дослідженнями в Холодному Яру зростає деревних і чагарникових біля 130 порід, а трав'янистих - близько 140. Серед них є види місцеві і є такі, які акліматизовані в даному регіоні. 75 видів дерев - місцеві, а рідкісними або ввезеними сюди є модрина європейська та модрина сибірська, сосна Веймутова, дуб червоний, оксамит амурський, явір, вишня східна, тополя Максимовича. В науковій літературі описана унікальна колекція волоського горіха, що в час свого розквіту налічувала до 3 000 дерев. А основними лісоутворюючими породами є дуб черешчатий, граб, ясен, липа дрібнолиста, клен гостролистий, сосна звичайна.

У флористичному угрупованні Холодного Яру виявлено і досліджено (частково або повністю) місцезростання 10 видів рослин, занесених до Червоної книги України. Це бруслина карликова, цибуля ведмежа, булатка довголиста, тюльпан дібровний, підсніжний білосніжний та складчастий, шафран сітчастий, гніздівка звичайна, коручка темно-червона, коручка морозниковидна.

Не виключена ймовірність зростання ще декількох червонокнижних рослин в Холодному Яру. Таке припущення можна зробити на основі таких міркувань: по-перше, флора Холодного Яру є слабо вивченою; по-друге, близькість відомих ареалів інших видів і схожість природних умов не виключають ймовірність зростання тут сальвінії плаваючої, любки дволистої, сну великого, астрагалу шерстистоквіткового, сну чорніючого, зозулинцю болотного, брандушки різнокольорової, косариків тонких, півників борових, коручки болотної та інших видів.

Місцезростання деяких представників Червоної книги України в урочищі Холодний Яр є об'єктами природно-заповідного фонду даного регіону.

Одні з червонокнижних представників зростають в межах урочища в невеликих кількостях, інші займають великі або відносно великі площі. Так, наприклад, в'язіль стрункий та бруслина карликова утворюють невеликі куртини, відірвані від основного ареалу місцезростання. Ці види є реліктами у флорі України.

Гніздівка звичайна, коручка темно-червона, коручка морозниковидна, булатка довголиста - представники родини орхідних (зозулинцевих) зростають в невеликих кількостях, спорадично. В невеликих кількостях зустрічається шафран сітчастий - весняний гарно квітучий вид родини півникових. Зростає в межах акацієвого лісу в адміністративних межах села Медведівки.

Підсніжник білосніжний, якого ще років 20 тому в Холодному Яру було дуже багато, зараз зникає зовсім. Найбільше угруповання підсніжника білосніжного займає площу в 1 га і охороняється законом. Тут створено в 1999р. ботанічний заказник «Білосніжний». В межах площі заказника виявлена невелика популяція (нараховано 64 квітучих особини) рідкісного причорноморсько-передкавказького виду - тюльпану дібровного.

Якщо видам, згаданим раніше, загрожує постійна небезпека і в даному регіоні вони знаходяться на межі зникнення, то цибуля ведмежа є широко розповсюдженим видом. Килими левурди (такою є народна назва цибулі ведмежої) вкривають майже 40 % площі Холодноярського лісового масиву. Екологічно вибагливий вид цибулі ведмежої знайшов у Холодному Яру оптимальні умови. Закрита будова балкової системи захищає цей вид від згубних південних суховіїв. Вид має високу насінневу продуктивність і дуже добре розмножується вегетативно.

Незмінним символом Холодного Яру вже віки залишається дуб Максима Залізняка, який зростає біля хутора Буда Чигиринського району на схилі Кириківського Яру.

Легенда свідчить, що під розлогою кроною цього дуба-патріарха збиралися повстанці на чолі з Северином Наливайком, відпочивали керівники повстань Богдан Хмельницький, Максим Залізняка та Павлюк. Саме під цим дубом давали гайдамаки клятву, не шкодуючи життя боротися з польським засиллям. Збиралися тут і воїни Холодноярської республіки. Шість разів блискавки вражали дуб Залізняка. Вони розірвали його стовбур зверху донизу. Під дубом Залізняка в 1843 і 1845 рр. Тарас Шевченко слухав оповідання місцевих жителів про Коліївщину та часи козаччини, а потім написав поему «Гайдамаки» та вірш «Холодний Яр», намалював картини «Мотрин монастир», «Дуб на хуторі Буда», «Стінка» і «Три хрести».

Колись тут височіла ціла родина лісових велетнів. У народі їх так і називали - «дід», «батько», «онук». Та в 1948 році для відбудови колгоспних ферм було знищено «батька» - середнього за розмірами дуба. В 1972 році дуб Максима Залізняка та «Внук» отримали статус державної пам'ятки природи місцевого значення.

Сьогодні дуб Максима Залізняка є наймогутнішим деревом України. Його висота - 24 метри, в обхваті - 8,82 метра, вік - близько тисячі ста років. Свою сучасну назву дерево отримало в знак пошани пам'яті головного ватажка національно-визвольного повстання Коліївщина - Максима Залізняка.

Ще за радянських часів Холодний Яр планували оголосити природним заповідником або Національним парком, на території якого під опікою держави.

перебували б численні пам'ятки історії, природи та культури. Але, на жаль, ця ідея так і не втілилась у життя.

В середині 90-тих років минулого століття стало зрозуміло, що пам'ятка природи потребує допомоги. Першим відгукнулися співробітники Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». Члени комісії зробили

візуальне обстеження, дерева та спланували першочергові заходи. У зв'язку з відсутністю коштів заплановані роботи виконані частково.

У червні 1999 року одна з найбільших гілок дуба Максима Залізняка впала, поламавши сусідні гілки дерева та огорожу. Співробітники заповідника прибрали гілля, дерева і навели лад біля пам'ятки природи.

Однією з найперших меценатську допомогу для порятунку дуба Максима Залізняка надала громадянка Великобританії Аїда Барчук, яка власним коштом профінансувала підживлення дерева за старим дідівським методом.

В 2002-2003 роках стан пам'ятки значно покращився.

Мотронинське городище - одна з найбільш відомих пам'яток скіфського часу на території не лише Черкаської області, але й України. Назву городище дістало від Мотронинського монастиря, що існував на його території протягом декількох останніх століть та зіграв визначну роль в історії України. За скіфського часу в Середньому Подніпров'ї існувало декілька великих городищ, що були центрами економічного, суспільного та духовного життя лісостепового населення. В басейні Тясмину таким городищем було Мотронинське.

Знаходиться городище в урочищі Холодний Яр між селами Жаботин і Мельники серед густого лісу (за скіфського часу городище не було покрите лісом), на підвищенні, оточеному глибокими ярами.

Городище має форму неправильного овалу, який витягнувся по лінії «північний захід-південний схід». По периметру оточене оборонним валом та ровом, їхні розміри варіюють, що диктувалося особливостями рельєфу та стратегічними міркуваннями. Площа городища становить 150 га і складається з внутрішнього та зовнішнього укріплень. Площа внутрішнього укріплення — 70 га. Найбільш

укріпленою була південна і південно-західна частини городища. Висота зовнішніх валів сягає тут 10,5 м, глибина ровів — 4-6 м при ширині 12-15 м. Тут знайдено кілька розгалужених підземних ходів і печер пізньосередньовічного часу, дослідження яких через завали поки що неможливе.

Як визначна пам'ятка Мотронинське городище привертало до себе увагу не одне покоління дослідників. У 1898 та 1901 роках невеликі розкопки на городищі провів В.В.Хвойко. Він виявив земляний вал з рештками згорілих дерев'яних споруд і глибокий рів. Цікавим відкриттям Хвойка був глиняний жертвник круглої форми діаметром 1 м, що мав вигляд стовпа, верхня частина якого була прикрашена рельєфними концентричними колами.

З 1988 по 1996 рр. городище досліджувалось археологічною експедицією «Холодний Яр» Інституту Археології АН України під керівництвом С.С. Бессонової, а у 2001-2003 роках-українсько-польською експедицією на чолі з С.А. Скорим та Я. Хохоровськи. На жаль, за браком коштів подальше дослідження пам'ятки тимчасово припинилося.

За час роботи експедиції «Холодний Яр» була відкрита площа 4500 м² у межах внутрішнього укріплення, а також розкопано 10 невеликих курганів поблизу городища.

Період розквіту городища припадає на другу половину VI - початок V ст. до н.е. У цей час були зроблені зовнішні оборонні споруди, що вимагало участі великої кількості людей, а також заселені окремі ділянки між внутрішнім та зовнішнім валами. Не виявлено ознак раптової загибелі городища. Очевидно, його населення чомусь переселилося в інші місця.

Що стосується характеру забудови городища в скіфські часи, то простежується так звана «кущова» забудова з безсистемним розташуванням «кущів» (або «садиб»), розділених незабудованими площами. Розміри «кущів», що досліджені, більші, ніж 500 і 600 м².

Типи жител є різноманітними, що, певно, було пов'язано з перебуванням на городищі груп населення, які мали різні традиції домобудування. В цілому, типи жител є характерними для центральноєвразійської традиції. Усього відкрито близько 30 жител різного типу. Це житла каркасно-стовпові з глиняною обмазкою. Переважали невеликі, заглиблені в ґрунт, приміщення площею 9-12 м², здебільшого заокруглені. Деякі житла, певно, мали дерев'яні зруби або земляні стіни. Вогнища для приготування їжі знаходилися поза житлами, а всередині були лише невеличкі відкриті вогнища або жаровні для обігріву та освітлення. На різних ділянках городища нерідко траплялися уламки глиняних жертовників.

Природні умови регіону більш сприяли розвитку скотарства, аніж землеробства. Знайдено велику кількість кісток свійських тварин, серед яких переважали кістки великої та дрібної рогатої худоби. Землеробство, як свідчать знахідки кісток волів, було орним. По відбиткам на денцях ліпного посуду, прясельцях, глиняних «коржах», а також знахідках обвуглених зерен в ямах можна визначити склад зернових культур. За цими даними на першому місці зерна проса, на другому - ячменю, на третьому - пшениці. Серед знарядь праці, знайдених під час розкопок, переважали кам'яні, кістяні та керамічні. Про напрями та інтенсивність торговельних зв'язків свідчать знахідки античного посуду, який надходив головним чином із Ольвії.

Городище з півночі на південь перетинає дорога з асфальтним покриттям (із с.Мельники в х.Буда) та польова дорога в с.Жаботин, яка відходить від неї на захід. Ці дороги співпадають з напрямком стародавніх доріг, які вели до виїзду з городища.

Усі шляхи й стежки Холодного Яру ведуть до стародавнього Мотронинського монастиря в центрі урочища. Мотронинський — то його народна назва, бо чи тисячу літ

ходить у цих місцях така легенда. Княгиня Мотрона, не дочекавшись чоловіка із далекого походу, зібрала нове військо і вирушила на його пошуки. Вночі, у темряві, перестріла їх невідома дружина. Як там воно сталося, але спалахнув нічний бій. Княгиня-воїн смертельно поранила ватажка чужих. І лише тоді пізнала свого чоловіка, що вертав з військом додому. Невтішна в горі, Мотрона прийняла чернечий постриг і заснувала монастир.

Дослідник історії Київщини ХІХ століття Леонтій Похилевич, посилаючись на монастирські записки, зазначає, що Павло, єпископ Переяславський, освячував у Мотронинському монастирі місце при закладанні основи церкви в ім'я Іоанна Предтечі. Камінь, закладений ним у фундамент храму зберігався в монастирі до 1667 року. Єпископ Павло жив за 10 років до монголо-татарського нашестя і згадується у літописах за 1198 рік. За тими ж джерелами, монастир був зруйнований під час нашестя Батия.

Тільки в 1568 році нечисленні монахи, що зібрались у цьому місці, одержали благословення на відкриття богослужіння в капличці і назвали свою громаду Мотронинським скитом. Монахи ті мешкали в печерах. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний універсалами 1620 і 1621 року сприяв побудові в монастирі нової церкви і забезпечив його землями й угіддями. Наприкінці ХVІІ століття Мотронинський монастир спустошують мусульманські сусіди України. Трапилось це під час Чигиринських походів 1677-1678 років.

1735 року була побудована дерев'яна Троїцька церква, що простояла до 1800 року. На її місці 8 жовтня того ж року з дозволу Чигиринського єпископа Феофана закладено новий кам'яний храм, який добудований вже наступного року. Та будівництво було виконано неякісно і церква зруйнувалась. Довелось будувати храм заново. Церкву освятили в 1802 році.

Була в Мотронинському монастирі й інша церква. Це дерев'яний храм в ім'я Іоанна Златоуста, побудований в 1820р.

Монастир відігравав у часи Коліївщини роль духовного центру повстанців. Він пов'язаний з іменами ватажків повстання М.Залізняка та І.Гонти. У монастирських стінах довго зберігали портрети повстанців.

Після 1765р. монастир зазнає відчутних майнових, земельних та фінансових втрат. Більша частина монастирської власності перейшла до князя А. Яблоновського та його родичів, а через них - до колишнього предводителя дворянства Г.Сабанського. Тяжба почалася 12 березня 1805р. Його управитель Іжицький розгонив богомольців, знущався над братією, не дозволяв користуватися лісом, продавав його. Обитель почала вимагати повернення своєї власності, бо за російським законодавством будь-яке відчуження монастирського майна без особистого монаршого підтвердження чи дозволу не мало юридичної сили. Тому постановою від 24 липня 1830р. було затверджено за монастирем майже всі його угіддя, відчужені за різних обставин.

1893 року монастир, крім двох храмів, мав багато різних господарських будівель, готель, млини, чотири криниці в лісі, що мали назву "Онуфріївських", ставок у лісі. На земельних угіддях монастиря вирощували пшеницю, жито, ячмінь, овес, гречку, горох, картоплю та інші культури, заготовляли сіно. В обителі займались бджолярством, утримували волів, корів, коней, дрібну худобу.

1911р. Мотронинський Троїцький монастир став жіночим. Його очолила ігуменя Мелетина (Марія Руденкова).

Після подій 1917 р. монастир ще певний час діяв. У ньому часто бували козаки Холодноярської повстанської республіки. Та 1923р. Мотронинський монастир закрила радянська влада. На початку 1929 р. невелику кількість землі і майно монастиря передали мельниківській комуні. Храм

Іоанна Златоуста комунари пристосували під школу і клуб. А спалено цю церкву було фашистами у 1944 році, а в 1945-1946 роках - розібрано.

Так і стояв спустошений монастир довгі післявоєнні роки. У жовтні 1989 року долею Мотронинського монастиря впритул зайнялася Київська митрополія. Було досягнуто домовленості, що до вересня 1990 року коштом парафіян і прочан церкву буде реставровано і відкрито. 24 січня 1991 року було прийнято рішення Священного Синоду УГОД про відкриття Мотронинського монастиря.

Влітку 1991 року на території Мотронинського монастиря поселяються перші насельниці: ігуменя Мотрона, монахиня Софронія, монахиня Онуфрія, інокія Віра, монахиня Стефанія. Зусиллями монахинь почалося відродження монастиря. Було збудовано будинок для монастирських келій.

Антифеодальний гайдамацький рух розгорнувся на початку XVIII ст. передусім на Правобережній Україні. Він був спричинений посиленням кріпосницького гніту, переслідуванням православної віри, розоренням церков, примусовим покатоличенням українського народу, здирництвом і свавіллям з боку можновладців. Найбільшого піднесення гайдамацький рух набув у 1768р. Це народно-визвольне повстання увійшло в історію під назвою «Коліїщина». Історики так пояснюють походження назви: «колії» — так називали себе повстанці, від слів «кіл» (основна їхня зброя) і «колотити».

З осені 1767 року в Мотронинському монастирі під виглядом послухників поселилося 7 козаків. В середині березня 1768 року посланці звідси розійшлися по всій Україні. Скоро після цього на Правобережжі та Лівобережжі по запорізьких рибних промислах з вуст в уста переказувалося, що в Мотронинському монастирі за "Указом" збираються запорожці та всі охочі стати до боротьби з

польськими конфедератами, щоб назавжди прогнати з України шляхту з орендарями.

У березні в Мотрин монастир перейшов із Жаботинського монастиря 28-річний Максим Залізняк, козак Тимошівського куреня родом з Медведівки. Місцем збору народних месників обрали долину у верхів'ях Холодного Яру - Бойкову Луку, розташовану в 2 км від Мотронинського монастиря. У віковій хащі спорудили тимчасові дерев'яні приміщення для людей і коней. Все було на зразок невеликої Козацької Січі. Коли в Холодному Яру стало людно, поділили всіх на загони, очолені отаманами-запорожцями. Козацька рада ватажком обрала Залізняка, назвавши його полковником війська запорізького.

У понеділок 25 травня, коли в повстанській січі зібралося мало не 400 повстанців (серед них 70 запорожців), вони посвятили мечі в Гайдамацькому ставку і вирушили - одні загони на Медведівку, а Максим Залізняк на Жаботин, де відбувся бій з конфедератами, яких загинуло 54 особи, козаки втрат не мали. У Жаботині повстанський загін зріс до 800 чоловік. Звідси під керівництвом осавула Василя Бурки пішли на Смілу. А Залізняк з великим кіннотним загonom через Куликівку, Чубівку, Білозір'я рушив на Черкаси. На царині під Білозір'ям міське населення Черкас радо зустріло коліївців.

18 червня 1768 р. загони Залізняка підійшли до Умані з боку Трекового лісу, що був власністю С. Потоцького і центром польського панування та поширення католицизму й уніатства на Правобережній Україні. Уманська фортеця була добре укріпленою. Її охороняв гарнізон піхоти й полк надвірних козаків. Цей полк під орудою Івана Гонти перейшов на бік повстанців, і Уманська фортеця на другий день впала. Почався погром, під час якого було вбито кілька тисяч поляків і євреїв. Охоплені повстанням райони були поділені на сотні, як за старих козацьких часів. Уніатам

запропоновано або прийняти православну віру, або покинути край.

Польська шляхта зрозуміла масштаби повстання і звернулася за допомогою до царської Росії. Розправилося російське військо з гайдамаками не простим, одвертим шляхом. Наблизившись до Умані і побачивши, що гайдамацькі сили дуже великі, воно заводить дружбу з гайдамацькою старшиною, закликає її до свого табору, арештує її і віддає полякам. Гонтю й інших польських підданих зараз же покарали поляки лютою смертю. Коли ж гайдамаки лишилися без головних своїх ватажків, вони неспроможні були вже вести боротьбу так, як попереду.

Дуже люто, довго і систематично вели поляки судову розправу над гайдамаками. Чотири роки польські суди рубали голови, руки й ноги пійманим гайдамакам, котрих ловили та відшукували скрізь по Україні. При тому всяким доносам дано широку волю. Арештованих приводили до Коденського суду. Коденські суди були уладжені на взір військових; процес відбувався хутко, більше для форми. Найменшою карою була шибениця, для інших уживано всяких мук, які вигадало люте кримінальне середньовічне право. Зокрема, спочатку Гонтю та Залізняка було бито батогами (300 ударів). Залізняка було тавровано, а потім заслано на довічну каторгу до Сибіру на нерчинські копальні, де він, мабуть, і помер. А катування Гонти тривало 14 днів: перші 11 днів з нього кліщами знімали шкіру, на 12-й день йому відрубали руки та ноги, на 13-й - вирвали серце, а на 14-й - відтяли голову. Все це робилося привселюдно, щоб вселити страх у селян.

Хоч селянсько-гайдамацьке повстання Коліївщина було жорстоко придушене польсько-шляхетським і царським військами, вона завдала непоправного удару феодально-кріпосницькому устрою панської Польщі. Коліївщина - найвища точка гайдамацького руху, своїм вістрям була скерована проти соціального, національного і релігійного

гноблення, сприяла возз'єднанню українських земель в складі Російської держави. Значення Коліївщини полягає в тому, що під її прямим впливом розпочалось одне з найбільших повстань у Росії. Це повстання Омеляна Пугачова, який в 1768-69 роках був прямим учасником гайдамацького руху в Холодному Яру.

Спілкуючись з працівниками Медведівського краєзнавчого музею та використовуючи матеріали музею, вдалося дізнатися такі факти про Холодноярську республіку.

В добу Визвольних змагань, які почалися Лютневою революцією 1917 року, початки збройної організації Холодного Яру слід шукати у відродженому Вільному Козацтві. Воно заклало перші клітини не тільки Холодноярської організації, а й усього повстансько-партизанського руху, який охопив Україну в 1918-1920-х роках.

Коли говорити про неформальну дату зародження Холодноярської організації, слід брати за відлік березень-квітень 1917 р., тобто час творення перших відділів Вільного Козацтва на Звенигородщині та Чигиринщині. Другою датою можна вважати 3-7 жовтня 1917 р., коли в колишній гетьманській столиці - м. Чигирині - відбувся Перший з'їзд Вільного Козацтва.

До Холодноярської держави входили села і хутори, розташовані безпосередньо на території Холодноярського лісового масиву. Не всі вони в 1919 р. підпорядковувались Холодноярській організації, наприклад, Івківці, Новоселиця становили вотчину отамана Свирида Коцура, засновника Чигиринської республіки, супротивника Василя Чучупака. Лише його після загибелі (15 квітня 1920 р.) вони приєдналися до Холодноярської організації. Цими пунктами володіння Холодного Яру не обмежувалися: зверхність Холодноярської організації визнавали й прибережні села, чигиринські села, що розкинулися при дорозі на Черкаси.

Першим кроком Холодноярської організації став відділ самооборони с. Мельників, який на прохання ігумені Мотронинського монастиря створив і очолив Олекса Степанович Чучупак. Першою гучною акцією мельничанських козаків була реквізиція в садибі пана Ярузальського у с. Зам'ятниці зерна, зібраного для німецького війська, повернення зерна селянам та арешт німецьких солдатів. Ця бойова акція для холодноярців завершилась плачевно: в монастирі їх атакувала німецька частина, мельничанський відділ було роззброєно.

В час підготовки до антигетьманського повстання селяни Мельників звернулися до Василя Чучупака, який був старшим братом Олекси. Збройний відділ складався з 400 селян.

Наприкінці травня до Чигирина увійшов відділ отамана Ф.Уварова. Коли більшовики стали підтягувати під Чигирин сили, Уваров вирішив відвести свій відділ в околиці Холодного Яру і перейшов до Медведівки. Тут відбулася його зустріч із Василем Чучупаком. На ній виникла суперечка. Головне, що між обома отаманами не було ідейного розходження, бо Василь Чучупак боровся за незалежність України, а Уваров ставив за ціль боротьби незалежну українську державу вкупі з Кубанню. Погодилися на тім, що Чучупак в чисто військових справах поступився Уварову, а сам залишався отаманом місцевості з правом вирішального голосу в справах боротьби. Постійний відділ холодноярців підпорядковувався Уварову. Мобілізація холодноярських збройних сил - в разі потреби - лежала на Чучупаку. Об'єднані збройні сили становили не менше 1400 старшин і козаків.

Наприкінці червня до Холодного Яру прибули два представники уряду УНР, за участю яких відбулася нарада штабу Холодного Яру. На ній вирішено, що Уваров зі своїм відділом і бажаячими з місцевих спробує пробитися через кордон червоних частин, які оточили місцевість, а Василь Чучупак залишиться боронити місцевість.

У січні 1920 р. полк гайдамаків Холодного Яру брав участь у вигнанні денікінців із Черкас. На той час сили повстанців нараховували до 20 000 коліїв. До визволеної від денікінців Чигиринщини підступила Червона армія. Почалися збройні сутички, які переросли у бої. 12 квітня 1920 р. отамани Холодного Яру з'їхалися на нараду у лісничівку на х. Кресельці, що при дорозі з с. Мельників на Мотрин монастир. Мета: визначити дату повстання проти Радянської влади, яка намагалася укріпитись на окупованих землях. Та саме цей день, 12 квітня, став нещасливим для Холодного Яру: під час бою з червоним ескадроном, який несподівано вискочив з лісу, потрапив у оточення Головний отаман Василь Чучупак. Надавши перевагу пострілу у скроню перед полоном, він позбавив себе життя.

Після смерті Василя Чучупака Холодноярську організацію очолив його заступник Іван Тимофійович Деркач. Він керував збройними силами Холодного Яру під час повстання весни-осені 1920 року. На конференції повстанців, яка відбулася 24 вересня 1920 р. у Медведівці, Іван Деркач передав свої повноваження Костю Пестушку, якого в цей день було обрано Головним отаманом Холодного Яру і околиць. В жовтні 1920р., вирушивши в Катеринославську губернію на допомогу рідним селам, які палили будьонівці, склав із себе повноваження.

Головним отаманом Холодного Яру після нього став отаман Гонта (Іван Макарович Лютий-Лютенко). Він Головним отаманом Холодного Яру був короткий час і радше формально, оскільки відразу після обрання відійшов на Звенигородщину, а головні сили холодноярців провели окрему нараду, на якій вирішили пробитися на захід. Начальником штабу було обрано Терещенка.

Рейд виявився невдалим і орієнтовно у грудні об'єднаний загін повернувся до рідної місцевості. Вже на початку січня 1921 р. на Холодноярщину прибув представник уряду УНР

Микола Іванович Бондарчук. Він був визнаний «старшим» повстанського руху Чигиринського повіту. Об'єднавши під своїм керівництвом всі партизанські загони Холодного Яру, сформував нову структуру: начальником штабу і командиром відділу піхоти став Терещенко, командиром 1-го Холодноярського кінного полку був призначений Ларіон Завгородній, командиром 2-го Холодноярського кінного полку - Пилип Хмара. Поразка в бою з Латиською дивізією неподалік Черкас у травні 1921 р. і вирішили його долю. Спочатку він був зміщений. В липні 1921 р. на з'їзді отаманів Холодного Яру Микола Бондарчук був оголошений поза законом через те, що в суперечці вбив отамана Терещенка, обраного у січні 1921р. начальником Холодноярського повстанського штабу.

Наступним командуючим Холодноярською округою став отаман Герасим Нестеренко-Орел. В час його керівництва до Холодноярської організації, окрім особистого загону Головного отамана, належали відділи Завгороднього, Хмари, Чорного Ворона, Гонти, Іванова. Під час його керування ці невмілі отамани стали діяти організовано і дисципліновано.

У 1922р. ще були поодинокі виступи, але у тих політичних і соціально-економічних умовах вони вже не справляли дієвого впливу на перебіг історичних подій. Причини поразки Холодноярської республіки: відсутність національної і соціальної єдності різних верств населення (у Холодному Яру основною рушійною силою було лише селянство); відсутність професійних політичних кадрів, які мали б практичний досвід подібної боротьби (Холодноярську республіку очолювали непрофесіонали як у політичній, так і у військовій справі); брак єдиного стратегічного плану; неорганізованість селянських мас; відсутність постійного зв'язку з урядом УНР; недостатня дисциплінованість та відсутність військового досвіду основної маси повстанців.

Ми безпосередньо спілкувались з директором Медведівського краєзнавчого музею Легоняком Б.В., звідси дізнаємося факти Великої Вітчизняної війни на території Холодного Яру. Вдалося з'ясувати наступне.

В липні 1941 року фронт наближався до Чигиринщини. В Медведівці спочатку з'явилася група переодягнених німецьких розвідників, які безперешкодно дізналися про все, що їм було потрібно.

Вступивши в село, німецьке командування наказало заарештувати всіх комуністів, активістів радянської влади, і в сільському Будинку культури питання про їх діяльність розглядав німецький польовий суд. В приміщенні школи розмістилася німецька комендатура, був сформований загін поліції, населення одержало розпорядження беззаперечно виконувати всі вимоги німецької адміністрації, інакше кожного чекала сувороза розправа - розстріл.

Для допомоги німецькій адміністрації біло обрано з місцевих жителів старост, набрано поліцію та обслуговуючий персонал, в одному з приміщень обладнали в'язницю. Все працездатне населення зобов'язали працювати в громадському дворі (так окупаційна влада називала колгосп), постачати німецькому гарнізону продукти харчування та виконувати інші повинності. Все вироблене у громадському дворі та забране у населення вивозилося до Німеччини.

Хлопців та дівчат примусово відправляли до Німеччини, де їх використовували на різних тяжких роботах на підприємствах та в сільському господарстві. Доводилося жити у віддалених місцях села, іти в партизани Холодного Яру.

Незабаром прийшла війна і в Холодний Яр. В роки Великої Вітчизняної війни він став партизанським краєм. Згідно підтвердження свідків, учасників партизанської боротьби Г.М. Гончара та М.З. Тимко, в цьому краю діяло 12 партизанських загонів.

У березні 1943 року лісами Холодного Яру рейдом пройшло партизанське з'єднання кіннотників генерала Наумова.

За кожного партизана фашисти обіцяли в своїх листівках корову, 20 десятин землі, 50 000 рейхсмарок та інші види заохочень. Нелегко давалась холоднорцям робота по створенню загонів народних месників. Адже бази для цього заздалегідь утворено не було, все розпочиналося з нуля. Озброєння здійснювалося в основному за рахунок ворога.

В Холоднорцькому лісі партизани надійно сховалися як від наземного, так і від повітряного ворога. Багато разів гітлерівське командування намагалося відшукати формування холоднорцьких партизан, посилаючи в ліс каральні війська, та кожного разу вони змушені були відмовлятися від своїх намірів, отримуючи партизанську відсіч.

Кілька разів фашисти розвідували формування холоднорцьких партизан, посилаючи в ліс каральні експедиції силою спочатку до батальйону, а потім до посиленого поліцейськими підрозділами полку, але успіху не досягли. Тоді гітлерівці взяли Холодний Яр під обстріл з важких далекобійних батарей. Вдень і вночі з Головкивки летіли міни, а з Зам'ятниці та Жаботина знаряди рвалися по всьому лісу, не даючи спокою партизанам. Командування загону прийняло рішення знищити гарматну батарею Зам'ятниці в ніч з 29 на 30 грудня. Для здійснення цієї операції створили групу з найбільш досвідчених партизан. Були захоплені зненацька артилеристи, які протягом двох тижнів методично обстрілювали Холоднорцький ліс. Менше двох годин тривала операція в Зам'ятниці.

Партизани робили відчутні удари по окупантам: в Медведівці розгромили комендатуру, спалили склад паливно-мастильних матеріалів, перешкоджали вивозити хліб, лісоматеріали та інші цінності. Сміливі напади партизанів на

німецькі гарнізони були в Медведівці, Новоселиці, Полуднівці, Головківці, Куликівці та інших селах.

Багатьом жителям доводилося залишати свої домівки і йти у ліс під захист партизан. Хто діставав зброю, приєднувався до партизанського загону, решта споруджували у відлюдних місцях землянки і чекали на звільнення від окупантів. В лісі люди зберегли єдність, кожне село навіть назву свою перенесло сюди. В Холодному Яру сховалися в гущавині і закопалися в землю багато жителів Медведівки, Мельників, Зам'ятниці та інших сіл. Землянки та курені маскувалися, вдень навіть на лісових галявинах і просіках не видно було жодної живої душі.

Значну допомогу надавали партизанам жителі навколишніх сіл, хуторів Буда, Вдовиченко. За допомогу і зв'язок з партизанами німецькі окупанти в червні 1943 року вчинили жорстоку розправу над жителями хутора Буда. Одного ранку, коли всі ще спали, карателі оточили хутір, щоб під час розправи ніхто не зміг вийти з нього. По домовленому сигналу німецькі солдати кинулися до будинків і всіх жителів, в тому числі дітей, хворих, престарілих зігнали на центральну площу хутора. Перевіряли кожен двір і будинок досить уважно, щоб нікого не залишилося на хуторі. В погребі кидали гранати, перевіряли кожную кімнату та господарські приміщення.

На площі всіх жителів розділили на дві групи: в одну групу хворих, дітей, пристарілих, а в іншу здорових і молодих, яких можна було використати на різних роботах. Придатних до роботи на машинах вивезли з хутора для відправки в Німеччину, а решту повели до лісу, примусили викопати яму, біля якої всіх розстріляли та засипали землею.

Восени 1943 року наші війська, вступивши на Чигиринщину, двома напрямками продовжували наступ на захід. Були звільнені Чигирин, Красносілля, Трушівці, з південної сторони - Олександрівка. Хоча в Медведівці ще

залишалися фашисти. Зрозумівши, що вони можуть опинитися в оточенні, німці почали поспішно готуватися до відступу.

В ніч з 6 на 7 січня 1944 року, на свято Різдва Христового, окупанти залишили Медведівку, були звільнені Головківка, Мельники, Зам'ятниця та інші села. В цей час і бойові загони холодноярських партизан, перейшовши Тясмин, з'єдналися з діючими частинами нашої армії. Повернулися в свої оселі жінки, діти, які довгий час були під захистом партизан Холодного Яру.

2 вересня 1978 року відкрито пам'ятник партизанам, які боролися в період Великої Вітчизняною війни на території Холодного Яру.

На місці трагедії - на хуторі Буда - встановлено пам'ятник. Щорічно біля цього пам'ятника збираються на мітинг пам'яті сотні людей, щоб схилити голови перед розстріляними, закатованими земляками, рідними і близькими людьми. Такі ж мітинги відбуваються і біля пам'ятних місць, обелісків, пам'ятників партизанам, які встановлені в Холодному Яру та селах Холодноярського краю.

Максим Залізняк - запорізький козак, один з керівників повстання проти польсько-шляхетського гніту на Правобережній Україні 1768 року, відомого в історії під назвою Коліївщина.

Він народився близько 1740 р. в сім'ї селянина-кріпака в с. Медведівці (за іншими відомостями - в с. Івківці поблизу Медведівки) на Чигиринщині. Тринадцятирічним хлопцем пішов на Запорізьку Січ, де й пробув 14 років у складі Тимошівського куреня. Там оволодівав військовою справою. Працював на рибних промислах. Певний час наймитував у Очакові. Він мав неабиякі організаторські здібності, військовий талант, був мужньою і відважною людиною, співчутливим до скривджених, непримиренним до ворогів.

Нелегке особисте життя, вболівання за уярмлених земляків привело Залізняка восени 1767 року на береги рідного Тясмина. Максим Залізняк перебрався на Київщину, де став послушником спочатку в Онуфріївському, а потім у Мотронинському монастирях. В цей час тут збиралися селяни для боротьби з польською шляхтою та поневолювачами українського народу. Навесні 1768 р. в Холодному Яру, де був розташований Мотронинський монастир, він разом із козаками підняв повстання проти польської шляхти. Поневолення, безправ'я, гноблення змусило Максима Залізняка скликати маси в Холодний Яр, повстати проти магнатів, католицизму, покінчити з експлуатацією і грабуваннями українських селян. 26 травня 1768 року Залізняк виступив у похід з Холодного Яру з монастиря до Черкас.

Це повстання охопило Київщину, Брацлавщину поширилося на Поділля, Волинь, Галичину. Повстанці на чолі з Залізняком здобули Жаботин, Смілу, Богуслав, Канів та інші населені пункти.

Максим Залізняк зі своїми отаманами на захопленій території оголосили звільнення селян з-під влади польської шляхти, скасували панщину, унію. Повстанці нищили гнобителів, палили їхні маєтки, ділили між селянами землю і формували ради — органи селянсько-козацької влади.

Залізняк з великим кіннотним загоном через Куликівку, Чубівку, Білозір'я рушив на Черкаси. Замок Черкаський було взято без бою, а через два тижні повстанці в жорстокому бою взяли приступом губернське місто Умань.

Після здобуття Умані гайдамацька рада проголосила Максима Залізняка гетьманом і князем смілянським. Залізняк почав формувати органи селянсько-козацької влади, визначаючи їхню чинність своїми універсалами, які розсилав у різні райони Правобережжя.

Польський уряд звернувся по допомогу до Росії, яка також була вельми занепокоєна зростанням антифеодального руху на українських землях, і Катерина II відповіла згодою. Наприкінці червня 1768р. царські офіцери, нібито для погодження дій з гайдамаками проти польської шляхти, запросили до свого табору поблизу Умані Максима Залізняка і підступно заарештували його. Гайдамаків, які залишилися без ватажка, було оточено й обеззброєно.

Максима Залізняка як російського підданця засудив військовий суд. За тим вироком його було бито батою (300 ударів), тавровано, а потім заслано на довічну каторгу до Сибіру на нерчинські копальні, де він, мабуть, і помер.

Використовуючи архівні матеріали Медведівського краєзнавчого музею, вдалося дізнатися деякі факти життєвого та громадського шляху Семена Неживого - одного з видатних ватажків Коліївщини.

Народився Семен Неживий 1744р. в містечку Боровиця Чигиринського староства в сім'ї селянина Лук'яна Мусієнка. У 1768 р. молодому гончареві було лише 24 роки, коли він стає ватажком повстанців. Навесні 1768 р. з місцевих селян він організував повстанський загін, який пізніше розгорнув активну діяльність в районі Чигирини, Медведівки, Сміли, Черкас, Канева.

На ім'я отамана Неживого були видані письмові повноваження йти «згідно указу її імператорської величності» по селах і хуторах, запроваджувати там народний лад, затримувати шляхтичів, забирати майно тих, хто втік від народного гніву. З групою в 11 козаків Семен обійшов багато сіл, у яких населення радо його вітало.

Загін Неживого приєднався до головного загону Залізняка. Незабаром Залізняк, порадившись із старшинами, вирішив поділити сили. І загін на чолі з Семеном Неживим був відряджений до Канева, де штурмом оволодів канівським замком, останнім укріпленим пунктом конфедератів на

польсько-російському кордоні по Дніпру. Вважаючи свою місію виконаною, Семен Неживий одержав 12 червня від канівських міщан і козаків свідоцтво, що «він врятував їх від згуби і не завдав ніякої шкоди та збитків нікому з канівських мешканців».

В цей час до Канева прибув посланець з Медведівки з повідомленням про появу там ватаги, яка грабувала місцеве населення й загрожувала Медведівському монастирю. Залишивши в декількох місцях озброєні загони, Неживий на чолі 28 козаків вирушив до Медведівки. Тут здійснювалась конфіскація залишеного шляхтою і орендарями майна та худоби; їх продавали купцям, а виручені гроші роздавали злидарям.

Тим часом, щоб запобігти поширенню антифеодального руху на Лівобережжі, царський уряд наказав своїм військам допомогти шляхетській Польщі придушити народне повстання. Неживий, як і інші ватажки повстання, не підозрював нічого. Тому він деякий час підтримував стосунки з командирами царських військ. По прибуттю Неживого до Києва йому запропонував полковник Чорба прибути 30 червня для розмови до с. Галаганівки. Саме там його було взято в полон, і полковник особисто доставив його до Кременчука, де Семена Неживого допитали, наступного дня його, закутого у кайдани, повезли до Києва.

Для покарання повстанців у Києві було запроваджено суд. Неживий разом із Залізняком та Швачкою підлягали колесуванню (замінили на каторгу). Засуджених до каторги мали ще відшмагати батогами, а також Неживому присудили вирвати ніздрі й затаврувати чоло та щоки.

Покарання було вирішено провести в декількох місцях. Неживого і ще 49 чоловік карали при Глинському форпості (біля російсько-польського кордону в районі Чигирини).

Ми безпосередньо спілкувались з директором Медведівського краєзнавчого музею Легоняком Б.В.,

вчителем історії Медведівської середньої школи Руденком О.К. та з місцевими жителями, звідси стали відомі факти з біографії Василя Чучупака.

Василь Чучупак, Головний Отаман Холодного Яру, народився 1894 року в селі Мельники Чигиринського повіту Київської губернії. Вчителював у селі Тимошівці. 1914 року розпочалася Перша світова війна, і Василь разом з братами був мобілізований, і після місячного навчання одержав звання прапорщика. Згодом був направлений на Білоруського фронт.

1917 року Василь разом з братом Олексою повернувся до Мельників. На прохання ігумені Мотронинського монастиря, яка побоювалася, що принаймні мародери пограбують багатство монастиря, була створена монастирська охорона з 22 чоловік на чолі з Олексою Чучупаком. Коли в 1918 році згідно з Брест-Литовським договором німецькі війська прийшла в Україну, почалися контрибуції. В монастирі в цей час розпочався бій, який закінчився поразкою монастирської охорони. Це, очевидно, і стало причиною відставки Олекси Чучупаки. На його місце мельничани обрали Василя Чучупаку як старшого.

У 1919 році загін переріс у полк, а Василя обрано полковником. Полк гайдамаків Холодного Яру під командуванням Василя Чучупака успішно воював проти білогвардійців, зокрема на початку січня 1920 року брав участь у вигнанні їх із Черкас.

Наближалася весна 1920 року. 12 квітня 1920 року стало трагічним для Холодного Яру. На хуторі Кресельці, що при дорозі між Мельниками і Мотронинським монастирем, була призначена нарада отаманів.

Того ж дня загін чекістів просувався з Кам'янки на Чигирин через Жаботин і Лубенці. Обминали Холодний Яр, щоб не встрявати в бій. Ночували в Лубенцях. Але хтось з мельничан удосвіта прибіг до чекістів і повідомив, що на Кресельцях можна захопити головного отамана і його штаб.

Потрапивши з друзями в оточення, Василь Чучупак зі свого «Люйса» прорвав вороже кільце і помчав на своїй кобилі в напрямку лісу. Але несподівано, вже на горі, почувши кінське іржання, кобила знатурилася. І помчала на більшовицьку лаву. Вистрілявши всі набої з «Люйса» та револьвера, останню кулю Василь Чучупак пустив собі у скроню. Тому місцеві селяни говорять, що «Василь загинув через коня». Останніми словами славного отамана були: «Готуй нових борців, Холодний Яр!»

Озвірілі росіяни раділи своєму успіху, били вже мертвого отамана ногами. Прив'язали тіло ногами до коня, притягнули в Мельники і кинули на колоди біля криниці нижче церкви, щоб усі побачили.

Поховали Василя Чучупака - першого, хто підняв блакитно-жовний прапор національної боротьби в Холодному Яру в ХХ столітті - на цвинтарі в Мельниках, на самій горі.

Холодний Яр посідав у житті і творчості Тараса Шевченка особливе місце. Переглядаючи рядки «Кобзаря», можна знайти чимало цитат із згадкою про Холодний Яр, Тясмин, Чигиринський край. Під дубом Залізняка в 1843 і 1845 рр. Тарас Шевченко слухав оповідання місцевих жителів про Коліївщину та часи козаччини, а потім написав поему "Гайдамаки" та вірш "Холодний Яр".

Про перебування Тараса Шевченка на Чигиринщині свідчать і його картини. Під тим же 1000-літнім дубом він намалював картини "Мотрин монастир", "Дуб на хуторі Буда", "Стінка" і "Три хрести".

А побував Кобзар на Чигиринщині двічі: під час першої (1843-1844 рр.) та другої (1845 р.) подорожей на Україну.

Жителька с. Головкивки Марія Антонівна Яхненко розповідає, що її прапрадід Ничипір Горбань був знайомий з Тарасом Шевченком. Зустрічались вони не раз. Тарас Григорович читав свої поезії. Навіть радився, в якому б надійному місці сховати вірші, щоб їх не забрали та не знищили

можновладці. Ничипір порадив зробити це в Мотронинському монастирі. Так і вирішили вчинити. Разом з Ничипором поїхав Тарас Григорович до монастиря шукати притулку.

Без перебільшення можна стверджувати, що 1990 рр. з новою, більш активною силою сприяли культурному та духовному розвитку Холодного Яру.

У 1993 р. з нагоди відзначення 225-річчя початку Коліївщини в с. Медведівка відкрито пам'ятник Максиму Залізнику, одному з лідерів національно-визвольного повстання на Правобережній Україні проти панування Речі Посполитої - Коліївщини. На місці збору гайдамаків у Холодному Яру було відкрито пам'ятний знак «Тулумбас» 29 травня 1993 р. з нагоди 225-річчя «Коліївщини».

У 1994р. спеціалістами науково-дослідного Інституту теорії, історії архітектури і містобудування Держбуду України у складі архітекторів М.Андрущенка, Т.Жаворонкової, В.Ленченка було розроблено план генерального планування розвитку Мотронинського монастиря.

28 жовтня 1995 р. було встановлено пам'ятний знак на честь вшанування пам'яті холодноярців, які на чолі з отаманом Василем Чучупаком підняли повстання 1918-1922рр. У квітні 2002 р. було встановлено стелу.

В 2001-2002 роках був досліджений найбільший курган «Скіфська могила», в якому було виявлено дві гробниці. Тут було поховано одного чоловіка і двох жінок. У боковій гробниці було поховано багатого скіфського воїна, його хлопчика-слугу та бойового коня. Вчені вважають, що в цьому кургані були поховані члени однієї родини. Не дивлячись на те, що курган тричі грабувався, у дромосі бокової гробниці було знайдено бронзовий казан і античну миску як залишки поминальної тризни. На виході з гробниці було знайдено точильний камінь з ручкою, який був, ймовірно, загублений грабіжниками.

Ще у середині 1990-х років працівники НІКЗ "Чигирин" взяли під свою опіку ділянки зростання підсніжників, тюльпана дібровного, шафрану сітчастого. Згодом до охорони первоцвітів долучилась громадськість - наприкінці 1990-х років на захист підсніжників у Холодному Яру прийшло Черкаське обласне товариство охорони природи, яке залучило до цієї роботи молодіжний екологічний клуб "Ельф", Черкаську міську станцію юних туристів, Черкаське ПТУ №21. У 2001 р. до акції "Первоцвіти" долучилася Дружина охорони природи "Адоніс" Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького". Мета акції - охорона та збереження рідкісних та зникаючих рослин шляхом охорони місць зростання первоцвітів; формування у суспільстві дбайливого ставлення до природи рідного краю; екологічне виховання молоді.

У 2000 році було розроблено економічний проект з порятунку дуба Максима Залізняка. Спеціалісти НТЦ «Сенсор» зробили аналіз ґрунту та надали рекомендації з підживлення дерева, згідно яких щороку проводиться дворазове розпушування ґрунту навколо дерева та внесення мінеральних і органічних добрив. За рекомендаціями спеціаліста-лісопатолога ДЛГО «Черкасиліс» В.Миколайця проведено обрізку сухих гілок та зламів, консервацію зрізів, пошкоджень та дупел. Двічі на рік проводиться обробка дерева проти шкідників та захворювань. В 2003 році на запрошення декана лісівничого факультету Національного аграрного університету А. Кушніра дуб Максима Залізняка відвідала група фахівців з Польщі, які мали великий досвід зі столітніх дерев. Вони провели обстеження дерева, закріпили дві основні гілки до стовбура спеціальною системою «Кобра» і надали методичні рекомендації по догляду за пам'яткою. В 2003-2004 роках посильну допомогу у збереженні пам'ятки природи надав Київський інститут туризму, а згодом і банк

«Київ», за рахунок якого здійснено рятувальні та впорядкувальні роботи.

Вже зараз розробляються кілька комплексних і тематичних маршрутів по Холодноярському регіону, причому розрахованих не тільки на автобусні та автобусно-пішохідні відвідання. Гостям Чигиринщини пропонуються пішохідні одно та кількаденні подорожі по Холодному Яру у супроводі кваліфікованого екскурсовода або ж за допомогою карти з умовними позначками. Цей новий вид туристично-екскурсійних послуг став можливим завдяки співпраці заповідника та його філіалу "Холодний Яр" з навчальними, туристичними та екскурсійними установами і організаціями.

ГЕТЬМАН УКРАЇНИ, ДЕРЖАВОТВОРЕЦЬ БОГДАН-ЗИНОВІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Славетний гетьман, визволитель України Богдан Хмельницький був сином чигиринського сотника Михайла Хмельницького. Народився він близько 1595 року. Спочатку навчався в Київській братській, далі, за твердженням польських істориків, у єзуїтській школі, що в Ярославлі над Саяном. Обдарованими природним, розумом, він був досить освідченою для свого часу людиною, вільно володів польською й латинською мовам, а пізніше ще й турецькою та французькою.

Здобувши освіту, Хмельницький, подібно до Сагайдачного, вступив до лав козацького війська, брав участь у польсько-турецькій війні 1620-1621 років. У цій війні вбито його батька, а Богдан тоді потрапив до турецької неволі, пробувши в полоні два роки в Константинополі. Повернувшись додому, Хмельницький прибув на Запорожжя і час від часу ходив у морські походи з козаками на турецькі міста. Найуспішніше в серпні 1621 року, коли гетьман Сагайдачний мужньо відбив під Хотинем атаки багатотисячних військ Османа Зібравши десять тисяч відважних козаків, Хмельницький потопив на Чорному морі дванадцять турецьких галер, а решту переслідували козацькі чайки аж до самісінького Царгорода. Успішний був і другий похід 1629 року, коли козаки "окурили мушкетним димом" мури Царгорода, спаливши передмістя столиці й з багатою здобиччю щасливо вернулися на Січ. Згодом Хмельницький прибув у рідні краї, до Чигиринна.., одружився з переяславською Ганною Сомківною і одержав чин чигиринського сотника...

Польський уряд, узявши на свою службу й утримання реєстрових козаків і зробивши їх привілейованим станом,

намагався протиставляти їх запорожцям, відмежувати від народу.

У цей час Хмельницький не раз перебував у козацьких посольствах до короля і до сейму зі скаргами про таке становище українського народу для захисту його прав. Під час однієї з таких місій король Владислав IV відправив Хмельницького до Франції, щоб найняти козаків на військову службу у вікні з Іспанією. 1646 року 2400 козацьких добровольців виїхали до Франції, де відзначились у взятті фортеці Дюнкерка.

Приборкавши козацько-селянські повстання, польська шляхта посилила свій гнів і свавілля над українським народом. Жертвою цієї політики став і сам Богдан Хмельницький. 1646 року чигиринський підстароста Чаплинський, силоміць захопив у Хмельницького його хутір Суботів і побив на смерть десятилітнього сина. Даремно Хмельницький шукав захисту у самого короля. Владислав IV нібито відповів Богданові: "Ви воїни й носите шаблю, то хто вам забороняє захистити себе?" Скривджений Хмельницький хотів прислухатися до поради короля й зі зброєю в руках захистити свої права, а водночас і знедолену свою Батьківщину, тобто підняти народ на збройне повстання. Коли яс про це довідався коронний гетьман Потоцький і намагався ув'язнити Богдана, то останній, видувивши в черкаського полковника Івана Барабаша королівську грамоту про збільшення козацького війська й право будувати чайки для морських походів проти турків, у грудні 1647 року втік на Запорожжя. На козацькій раді, коли Хмельницький оголосив свої плани підняти народ на збройну боротьбу, запорожці підтримали його й почалася підготовка національно-визвольної війни. Селяни масами прибували на Січ, а сам гетьман поїхав до кримського хана шукати собі союзника.

Польські гетьмани Потоцький і Калиновський, довідавшись про дії Хмельницького, рушили разом із

реєстровими козаками проти запорозьких повстанців. Одначе козаки перейшли на бік Хмельницького 18 травня 1648 року в урочищі Жовті Води польський загін був розгромлений, а його ватажок, молодий син коронного гетьмана Стефан Потоцький убитий. 15 травня під Корсунем польське військо було знов розтрощене, а його керівники потрапили до полону, їх віддали татарам. Переможці захопили всю артилерію, обоз, військові припаси. Корсунська перемога рішуче вплинула на піднесення народного духу. Селяни скрізь вступали під стяги Хмельницького. По всій Україні полилися річки крові гнобителів, палали шляхетські маєтки, гинули пани, орендатори, єзуїти, євреї. Україна здобула цілковиту свободу. Залишилось тільки зміцнити новий суспільний лад. Але замість того, щоб негайно рушити з козацькими, загонами, до Польщі, де тоді помер король Владислав IV, Хмельницький чотири місяці вів даремні переговори з поляками. У вересні 1646 року козацьке військо під Пилявцями знову розгромило 30 000 армію польської шляхти, яка, перелякавшись чуток про наближення великої татарської орди, покинула свої обози. Хмельницький рушив до Львова, обложив місто, взяв викуп,.

Запорожці дійшли до Замостя, звідки їм відкрився шлях на Варшаву. Але гетьман знову марно простояв місяць, очікуючи виборів нового короля. Ян Казимир прислав Хмельницькому листа і просив його очікувати комісарів, які мали висунути умови миру. Гетьман у грудні урочисто вернувся до Києва, де його зустріли кияни, вище духовенство, дзвонили дзвони, стріляли з гармат» Хмельницького вітали як "нового Мойсея", що визволив Україну з лядської неволі.

Слава про могутність козаків хутко розлетілась по сусідніх державах, і до Хмельницького в Переяслав прибувають послы: від Туреччини, Молдовії, Валахії, семиградського князя, а також із Москви. Приїхали послы й від польського короля, які вручили Хмельницькому грамоту

на гетьманство, булаву і стяг. Богдан і козаки розуміли марність будь-яких переговорів із Польщею. Гетьман відверто заявив послам, що він визволить із шляхетської неволі весь український народ, що живе також на Волині, Поділлі та Галичині, і об'єднає українські землі в одне незалежне князівство.

Наближалася нова війна з поляками, і під прапори Хмельницького стали шикуватися добровольці з усієї України, навіть міщани, війти, бургомістри писалися до козацтва. Хмельницький поділив Україну на полки. Найвища влада зосереджувалася в своїх руках військової й адміністративної влади, яку за давнім звичаєм обирали на козацьких радах.

Весною 1649 року Хмельницький разом із ордою хана Іслам-гірея взяв облогою польське військо під Збаражем. На допомогу осадженим вирушив сам Ян Казимир з 20 000 армією, але її раптово оточив і розгромив Хмельницький. До гетьмана потрапив сам король, однак Богдан змилювався над ним, і під Зборовим Ян Каземир розпочав переговори. Умови висувалися такі: гетьман визнавався найвищим керівником козацького війська, яке мало налічувати 40 000 і поповнювалося із мешканців України: Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств. Тут забороняли перебувати польським військам і євреям. Зеї посади обіймали українці; єзуїтам не дозволяли відкрити в Києві свої школи; київський митрополит отримував місце в сенаті, скасовувалась унія.

Умови Зборовської угоди свідчать, що в цей час Хмельницький ще туманно уявляв своє історичне покликання й не передбачав наслідків того руху, який очолив. Згодом гіркий досвід, низка невдач, тяжких розчарувань навчили його по-іншому дивитися на світ. Але тоді він ще не зумів вести справу так, як цього вимагала доля та сподівання народу. Гетманові слід було використати до кінця здобутки

щасливих перемог, захопити в полон короля, піти в глибину Польщі, зруйнувати її аристократичний лад, такий ненависний українцям, і вже тоді висунути перед поляками свої умови миру, які б забезпечували остаточне політичне визволення українських земель і створити б у майбутньому можливості добросусідських відносин з Річчю Посполитою. Адже в усьому краї не лишилось жодного поміщика, ксьонза, єврея. Зборівська угода зовсім не відповідала умовам свого часу та обставинам. Вона мало чим узгоджувалася з політичними й соціальними вимогами народу, оскільки Хмельницький виріс і виховувався у польсько-шляхетському середовищі, зжився з його звичаями й поняттями, порядками, на яких ґрунтувався тодішній політичний і громадський лад Речі Посполитої. І тому не мокне було очікувати, що гетьман відразу стане на бік народного Ідеалу, який цілком заперечував ці порядки. Хмельницькому здавалося, що досить забезпечити свободу віри й незалежне становище православної церкви, захистити Україну від повернення ненависних народів євреїв та жовнірських постой в, збільшити кількість постійного козацького війська - і всі причини невдоволення польським пануванням зникнуть назавжди. Другою, ще більшою помилкою Хмельницької, яку він допустив, підписуючи Зборівську угоду, було те, що козацький реєстр обмежувався тільки 40 000 козаками, тобто стільки козаків отримали земельні ділянки, виконуючи лише військову службу. Основна маса повсталого народу мала стати до кріпосницької праці своїх поміщиків. Це була величезна несправедливість щодо переважної більшості населення України. Адже в козацькому повстанні, яке підняв Хмельницький і яке забезпечило йому успіх тим, що в ньому взяв участь не один лише козацький стан, як раніше, а весь народ, впевнений у своєму визволенні. Здобутками народних перемог і скористався Хмельницький, підписуючи Зборівську угоду. Відтоді колишня популярність Хмельницького на

Україні значно похитнулась. Можна твердити, що Збаразька битва завершила перший блискучий період історії війн Хмельницького - це була вершина могутності українського народу та слави його вождя. Після леї починається другий період із нещасними й тяжкими випробуваннями.

Розпустивши військо, Хмельницький восени 1649 року заходився складати козацький реєстр, запроваджував військовий і цивільний порядок на Україні. З гетьманською булавою король віддав Хмельницькому все Чигиринське староство. Ось чому Чигирин з того часу став столицею всієї України.

Польська шляхта не думала дотримуватись умов Зборівської угоди, Київського митрополита Сильвестра Косова католицьке духовництво не допустило посісти місце в сенаті, польська шляхта поверталася, незважаючи на встановлений кордон, на українські землі; Потоцький, який зазнав татарського полону, розправлявся на Поділлі над українськими селянами. Сама угода не мала сили, бо її не затвердив сейм і навіть у грудні 1650 року відхилив, шляхта не хотіла припинити зброю. Вона гарячково озброювалась» Та шаноба до Хмельницького серед українського народу була вже підірвана, і в козацькому війську занепав колишній дух. Народ виступав проти дружби гетьмана з татарами, які у союзництві не соромилися грабувати українські села й забирати до неволі жінок і дітей.

Весною 1651 року Хмельницький вирушив із козацьким військом до Збаража, і тут довго очікував кримського хана, який прибув сюди за велінням турецького султана. 19 червня козаки зіткнулися з поляками, які розташувалися на широкому полі під Берестечком. Наступного дня розпочалась битва, під час якої кримський хан залишив Хмельницького і відступив разом із своєю ордою. Гетьман кинувся йому навздогін, сподіваючись зупинити його, але й самі потрапили до татарського полону. Козацькі війська під орудою Филона

Джеджалія хоробро оборонялись, але змушені були відступити до ріки Пляшевої, на болотисту місцевість. Тут вони й зазнали страшної поразки і підупав їхній дух.

Тим часом татари понад місяць тримали Хмельницького в себе. Визволившись, гетьман прибув під Наволоч. Своєю несхитною мужністю н на козацькій раді в Масловому Броді Канівського повіту він заспокоїв народ, вдихнув у нього нове завзяття та віру.

Польське військо прийшло на Україну козацькі поліси були безсилі його зламати. Водночас із півночі на Україну наступав із великими загонами литовський гетьман Радзивілл, який захопив Чернігів та Київ. Незабаром польсько-литовські війська зішлись під Білою Церквою. 17 вересня 1651 року й була підписана угода, за якою козакам виділяли тільки одне Київське воєводство, а кількість козацького війська скорочували до 20000 і селяни мусили виконувати свої повинності, євреям же дозволяли жити скрізь на Україні. Народ був невдоволений умовами Білоцерківської угоди, нарікав на Хмельницького, закидаючи йому, що він піклується тільки про власні вигоди й козацьку старшину, і простий люд знову віддає панам під батоги, на паколи та шибениці. У безвихідному становищі селяни масово почали оселятися на Слободянщині, біля Путивля й Рильська. Острозький полк весь перебрався на береги Тихої Сосни й заснував тут місто Острогозьк. Це був перший слобідський український козацький полк у межах Московської держави,

Сам гетьман не зовсім добре почувався в Чигирині і змушений був стратити кількох полковників, які підбурювали проти нього народ. Весною 1652 року старший син Хмельницького Тиміш разом із козацьким загоном вирушив до Молдавії, маючи намір одружитися з донькою молдавського господаря, з якою *вже* був заручений. Але польський гетьман Калиновський заступив Тимошеві дорогу. В урочищі Батіг сталася кривава битва, в якій польське

військо зазнало поразки, а сам Калиновський загинув. Польський уряд готував нову війну, але йому бракувало коштів. Гетьман розумів, що кровопролитні сутички з Польщею можуть деривати безмежно.

Шестирічна війна коштувала українському народові величезних жертв, не вщухали безконечні тривоги, сили народу виснажувалися. Стало очевидним, що власноруч Україна не переможе шляхту, не доведе до звитяжного кінця розпочату битву, їй конче потрібні союзники. Із цією метою Хмельницький вже раніше вів переговори з Туреччиною, Семиградським князівством і навіть зі Швецією, переконуючи ці держави виступити разом з ним проти Польщі. Кримський хан вважався ненадійним союзником, як це й довела битва під Берестечком.

Весною 1653 року польський загін під орудою Чарнецького вдерся на Поділля, спустошивши багато містечок і сіл на річці Буг, по-варварському знищивши кілька тисяч народу. Восени проти гетьмана виступив сам король і великим табором розташувався під Яванцем, на березі Дністра. Сюди ж прибули й козаки зі своїми союзниками татарами, які перетнули полякам шлях до відступу. Настали холоди, не вистачало харчів, і польське військо опинилося в скрутному становищі. Але їх врятували татари, якщо король зобов'язався сплатити 100 000 червінців водночас і по 90 000 злотих щорічно. Крім того, король дозволив татарам протягом -Ю днів ловити на українських землях бранців, внаслідок чого тисячі безвинних людей потрапили до татарської неволі.

Тепер надії Хмельницького були спрямовані на Москву. В цей час він писав цареві, що польське військо рушило на Україну для наруги над святими церквами й вірою, що турецький султан запрошує козаків у своє підданство. Першого жовтня 1653 року Земський собор задовольнив прохання гетьмана, а 8 січня Переяславська рада, на якій були оголошені договірні статті, ухвалила признати Україну до

Роси. Суть статей договору така: Україна зберігає всі свої колишні порядки і своє самоврядування під владою виборних старшин і гетьмана, яких обирають вільними голосами. Гетьман має право приймати послів і налагоджувати відносини з чужоземними державами; всі українські стани зберігають за собою свої давні права й вольності: кількість козацького війська збільшується до 60 тис. Крім того, можна набирати ще й добровільні полки; гетьманський уряд зобов'язується видавати велику платню цареві, збір якої доручали місцевим урядовцям, без втручання російських збирачів. Зі свого боку, цар обіцяв захищати Україну своїми військами від зазіхань Польщі

Народ присягав повсюди, але вищі українські стани з деяким недовір'ям і тривогою за недоторканість своїх прав і старих звичаїв зустрічали перехід у московське підданство. Київський митрополит і духовництво відмовилися присягати й не допускали підлеглих до неї своїх слуг і взагалі людей, що пробивали в їхніх маєтках. Козацька старшина й православні шляхтичі, які пристали до неї під час повстання, неохоче йшли під "московську протекцію", бо з їх голів не вивітрився план незалежної Української держави.

Весною 1654 року цар Олексій Михайлович оголосив Польщі війну, і сам з військом вирушив на Литву й хутко оволодів Могилевом, Полоцьком, Вітебськом і Смоленськом. Тоді ж російські полки захопили Мінськ, Ковель і Вільно. Цар урочисто заїхав у столицю Ягеллонів і прийняв титул великого князя Литовського. У цей же час шведський король Кард X почав військові дії супроти поляків і захопив Познань, Варшаву, й, нарешті, Краків. А гетьман із півдня вступив до Галичини й Волині, розгромивши польське військо під Городком і взяв в облогу Львів. Польща опинилася на краю загибелі, і король Ян Казимир втік до Сілезії. Звідси він двічі просив Хмельницького не допустити знищення Речі Посполитої. Старий гетьман відповів: "Хай поляки

відмовляться навіки від усього, що належало давнім князівствам землі Руської, хай відступлять козакам всю Русь до Володимира, Львів, Ярослав, Перемишль і формально проголосять її вільною, подібно до того як Іспанський король визнав вільними голландців. Тоді ми житимемо з Польщею як друзі і сусіди, а не як піддані й раби, і тоді ж підпишемо мир на вічних скрижалях. Але цьому не бувати, доки в Польщі існують пани; не буде ж і миру між руськими і поляками".

Одначе королеві вдалося схилити до миру московський уряд, обіцяючи цареві польський престол після смерті кволого й бездітного Яна Казимира. 1656 року у Вільно був підписаний мирний договір між Олексієм Михайловичем і Польщею. Хмельницький намагався відкрити очі московському урядові на цю угоду й не вірити підступам польської шляхти, але це було надаремно.

Стоячи однією ногою в могилі старий Хмельницький із сумом бачив, що десятилітня його праця й засилля не довели розпочату справу до бажаного кінця і майбутнє рідної землі вимальовувалася перед його зором у сумному вигляді. Він не втерпів і скористався одним випадком зробити ще останню спробу здійснити своє заповітне бажання: на початку 1657 року гетьман уклав таємний договір із шведським королем Карлом XI семиградським князем Юрієм Ракочієм про переділ Польщі. Згідно з цією угодою та успіхом союзників Україну визнавали назавжди незалежною від Польщі державою. З цією метою гетьман послав на допомогу союзникам 12 тисяч козаків. Одначе поляки повідомили про дії Хмельницького московський уряд, і цар передав через своїх бояр суворе попередження гетьманові за союз із царськими противниками. Незважаючи на це, вони настирливо добивались зустрічі з гетьманом, дорікали йому, вимагали, щоб відряджений загін повернувся назад. Ця обставина зашкодила союзникам Хмельницького і змусила їх зректися своїх планів.

Місяців зо два перед, смертю Богдан скликав у Чигирині козацьку раду, на якій мали виорати нового гетьмана. Тут Хмельницький звернувся до козаків із прощальним словом, подякував їм за вірність і послух, мовивши: "Бог знає братове, чиє це нещастя, що не дав мені Господь закінчити цю війну так, як хотілося: по-перше, ствердити навіки незалежність і вільність нашу; по-друге, звільнити від яріла польського також Волинь, Покуття, Поділ і полісся, одне слово - усі землі, якими володіли великі українські князі, і схилити їх під високу руку всеросійським монарха. Бог задумав інакше. Не встиг я завершити свою справу, і вмираю з великим смутком, не знаючи, що буде після мене. Прошу вас, братове, мої, доки я живий, виберіть собі вільними голосами нового гетьмана. Якщо я знатиму якось вашу майбутню долю, то спокійно ляжу в могилу».

Козаки, бажаючи зробити приємне своєму улюбленому вождеві вибрали на свій найвищий уряд його неповнолітнього сина Юрія. Старого гетьмана охопили батьківські почуття і, розуміючи нездатність Юрія, він затвердив цей вибір, який пізніше завдав великих страждань Україні.

Помер Хмельницький 6 серпня 1657 року. Поховали його в Суботіві у кам'яній церкві, яку він спорудив і яка збереглася до наших днів. Але 1664 року польський воєвода Стефан Чарнецький, спустошуючи чигиринське староство, спалив Суботів в звалів викинути з домовини для ганьби кістки славетного гетьмана.

ЕКСКУРСІЙНИЙ МАРШРУТ ЧЕРКАСИ – КАНІВ. ДО ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА У МІСТІ КАНЕВІ.

Екскурсійний маршрут пролягає через села Будище, Мошни, Софіївка, Межиріч.

Широка траса обрамлена зеленоцвіттям прадавнього лісу - Черкаського бору, який огортає приємною прохолодою розкішних крон столітніх дубів і сосен, а також берези, вільхи, клену, липи, черемхи, горобини, горіха. Могутній лісовий масив розкинувся на великому острові, утвореному старим річищем Дніпра, на площі 35тис.га і дарує туристам вітамінні ягоди терену, калини, шипшини, бузини, а також білі гриби, лікарські рослини та напоєне цілющим хвойним ароматом, прозоре, як вранішня роса на травах, повітря. А навкруги синіють гори Мошногірського кряжу, створені останнім льодовиком і тим унікальні. На них розкинувся лісопарк, в якому затишно розмістилися корпуси санаторію «Мошногір'я», оснащеного сучасним лікувально – діагностичним обладнанням. В ньому можна оздоровити серцево – судинну систему, органи травлення і опорно – рухового апарату. Додадуть лікувального ефекту грязетерапія, застосування озокериту, апітерапія, а також гідротерапія, включаючи басейн, сауну і мінеральну воду зі свердловини санаторію (аналог Миргородської).

Зелена дорога веде до мальовничого села Будище, з першою письмовою згадкою 1036р., яке належало князю Мстиславу – брату київського князя Ярослава, а далі доісторичного поселення Мошни, відомого з XV ст. У XVIIIст. селом володів князь І.Потьомкін, пізніше – його племінниця О.Браницька, яка передала маєток своїй дочці Єлізаветі. З 1819р. він належить графу М.С. Воронцову, як посаг його дружини Єлізавети Каверіни Бриницької. В цей

період Мошни вже були волосним містечком і Воронцов сприяв його розбудові та розвиткові пароплавобудування.

На в'їзді до села першого зустрічає мандрівників сріблястими водами річка Вільшанка, притока Дніпра. Саме вона, осяяна яскравими феєрверками, гордо понесла швидкоплинною течією перші пароплави на Дніпрі «Бджілку» і «Надію». Знаменним є те, що саме «Надія» стала першим пасажирським пароплавом, всі рейси якого по Чорному морю завжди були переповнені. Мошенські майстри також відзначилися, як найкращі будівельники Воронцовського палацу в Алупці у якому і сьогодні центральне місце займає портрет Єлизавети Ксаверівни – дружини Графа Воронцова.

Назавжди увійшов в історію Роман Фортунов, як автор унікального квіткового декору Блакитної вітальні палацу. В Мошнах він оздобив орнаментом Преображенську церкву, побудовану у 1840р. за проектом відомого архітектора Г.Торічеллі. Дивовижна у незвичному поєднанні архітектурного стилю романтизму з елементами тодорівської (англійської) готики, вона вражає надзвичайною схожістю з головним корпусом Алупкінського палацу. Англійський стиль вирізняв також будинок князя з безкінечними галереями, новий палац на 80 парадних кімнат і дзеркальною залою, гостьові будівлі, звіринець та особливо парк, який прикрашали оранжереї з екзотичними рослинами. «Кто не бывал в Англии и хочет иметь понятие о настоящем английском парке, пусть съездят в Мошны» - таким його бачили сучасники. В часи розквіту Воронцовського маєтку загальна довжина всіх алей перевищувала 50км і гості каталися на них в легких кабріюлетах, запряжених невеликими англійськими кониками, спеціально навченими їздити по гірській місцевості. Роки, нажаль, не залишили багатьох витончених споруд, зате алеї парку і сьогодні зарощують на прогулянку до того місця, де майже на 60м у

висоту стрімко піднімалася башта Святослава - оригінальна кам'яна двоярусна споруда з елементами готики. На першому поверсі розташовувалася мисливська зала, а далі сходи вели на оглядовий майданчик. За переказами, в ясну погоду через зорову трубу можна було побачити Канів, а за Полтавою на Лівобережжі – дзвіницю Києво –Печерської Лаври.

Від центральної площі села струменять ошатні вулиці, одна з яких спрямовує до Корсунь – Шевченківського. Саме по ній, в липні 1859р., під наглядом жандармів, назавжди відправляли з України великого Кобзаря - Т.Г.Шевченка. Кам'яним свідком тих подій залишається для нас будівля Римо – католицького костюлу, з 1857р. Поет неодноразово перебував в Мошнах. «Відвідував парк Воронова, бесідував з його управителем – полковником Ягницьким, замальовував Мошенські краєвиди. І сьогоднішні господарі колишнього будинку міщанина поляка Нагановського, в якому зупинявся Т.Шевченко, підтримують його у доброму стані, щоб зберегти для майбутніх поколінь.

Звитяжних дух і слово поета додавало жителям села, коли вони оберігали рідну землю, боролися проти ворога в партизанських загонах, які діяли в Мошенських лісах. В центрі села височіє обеліск – пам'ять про героїв, віддаємо їм шану і згадуємо їх славних пращурів, які брали активну участь у козацьких повстаннях, у визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького. І в Мошнах він підписував свої Універсали. Недалеко від Мошен – село Кумейки, відоме в історії трагічною Кумейківською битвою, про яку писала визначна сучасна українська поетеса Ліна Костенко у «Думі про братів неазовських».

Екскурсійний маршрут далі продовжується по центральній вулиці села. Призупиняємося біля території лікарні, яка вже діяла у 1811 році і поступово розбудовувалася. У 1884р. Мошни дісталися у спадок від рідного дядька і єдиного сина Михайла та Єлизавети

Воронцових князя С.М.Воронцова Катерині Балашовій (уродженій Шуваловій), чоловік якої був обер – егермейстером Височайшого двору. У Балашових часто гостював видатний зодчий Владислав Городецький. Його чудова архітектура, яка отримавши славу ще за його життя, зачаровує і сьогодні в Києві, багатьох містах України, а також в Польщі, Ірані.

У Мошенському маєтку він спроектував будинок для лікаря і головне приміщення лікарні, які збереглися до нашого часу. Декор їхніх фасадів зроблено у традиційному ХІХст. для «земському» дусі з дерев'яним.

Далі маршрут відкриває краєвиди села Софіївка, за легендою назване на честь дочки Воронцових – Софії, яка загинула під час гірської прогулянки на норовистому баскому коні. За Софіївкою - широко розкинулося між річками Россю і Росавою село Межиріч. При дорозі зупинимося біля пам'ятника – піраміди, складеного з кам'яних валунів. На ньому напис: «Слава труду». Так поцінувала свою трудову перемогу над природною стихією громада села. Широкий річковий розлив утворював болота і майже не залишав орної землі. Селяни спромоглися змінити річище Росі і в 1911 році вперше засіяли нові поля. Майже десятиріччя трудилися селяни, але не відступили і скромний пам'ятник прославляє велич людини на землі. Село прославилось видатною пам'яткою археології і природи – поселенням первісних мисливців, житла забудованого із кісток мамонта, знайденого на одній із сільських садиб в 1966р. Межиріч пам'ятає Тараса Шевченка. Декілька разів у 1859р. він приїздив туди, щоб купити у поміщика Парчевського неподалік ділянку землі і щасливо зажити у власній господі, милуватися посадженим «садочком – райочком». Мрії поета не збулися, а пам'ять про поета назавжди залишилася в сільських спогадах і переказах.

Радо зустрічає гостей літописне місто Канів, перша згадка про яке – 1144р. Саме тоді було споруджено великим

Київським князем Всеволодом Успенський Собор, в якому було встановлено домовину з прахом Т.Г.Шевченка під час його перепоховання 22 травня 1861 року. Її на руках донесли до Чернечої гори, яка стала духовним центром для всіх українців світу і яку народ назвав Тарасовою горою. Шевченківський меморіал включає могилу великого Кобзаря і його величний пам'ятник відкриті у 1939 році, літературно – меморіальний музей поета відтворений музей – світлицю першого доглядача могили поета – Ядловського.

В Каневі, на території центрального парку діє літературно – меморіальний музей – бібліотека ім. А.П. Гайдара. Він героїчно загинув, захищаючи Канівщину в 1941 році. В парку встановлено бюст Герою Радянського Союзу, молодогвардійцю Олегу Кошовому, який у передвоєнні роки навчався в Канівській середній школі.

Про історію Канева та його сьогодення розповідають цінні експонати історичного музею.

ПРИРОДНИЙ ЗАПОВІДНИК У КАНЕВІ

Одним із найдавніших міст Черкащини і України є місто Канів. Згадки про нього є в Іпатіївському літописі за 1144 рік - час спорудження великим київським князем Всеволодом Ольговичем церкви святого Юрія, пізніше названої Успенським собором. У 1240 році місто було поневолене татаро-монгольськими військами на чолі з Батиєм. З 1362 року місто потрапило під юрисдикцію литовських князів. Ще через 200 років Канів перейшов до Польщі. Протягом усіх цих століть Канів не корився з експансією чужинців.

Для світового українства Канів відомий як місце поховання великого Кобзаря - Тараса Шевченка. Визначним місцем міста є створений у 1923р. і відновлений у 1968р. Канівський природний заповідник - типовий еталон природи Середнього Подніпров'я. Тут зосереджено унікальне

багатство геологічних, ботанічних, зоологічних, історико - археологічних пам'яток.

Статус національного і теперішнє найменування надано в 1994 році. Історія заповідника - це історія самого народу, гнаного і гнобленого в минулому, а сьогодні вільного й незалежного в суверенній Україні. Саме тут, на Канівських горах, Т.Шевченко, втомлена і згорьована душа якого прагнула домашнього затишку, мріяв збудувати хатину. Але не судилося, доля вирішила інакше: вічний спочинок знайшов Тарас на Чернечій горі. Після того, як в Успенському соборі відслужили багатолюдну панахиду, 22 травня 1861 року, Чернеча гора прийняла тіло безсмертного Кобзаря і з того часу названа в народі Тарасовою.

Упродовж 140 років українська громада творила величний меморіал поетові-пророку. Влітку 1884 року за народні кошти на Тарасовій горі було збудовано хату-сторожку для відвідувачів могили - "Тарасову світлицю", яка стала першим народним музеєм поета, впорядковано його могилу і встановлено монументальний чавунний пам'ятник-хрест за проектом академіка В.Сичугова. Цей хрест вінчав Шевченкову усипальницю до 1923 року. З падінням Російської імперії постала реальна можливість українцям взяти Всенародну Святиню під опіку держави і першу таку спробу напровесні 1918 року зробив один із лідерів УНР Симон Петлюра. А 10 червня 1918 року Рада Міністрів Української Держави визнала могилу Тараса Шевченка національною власністю.

При заповіднику діють картинна галерея та наукова бібліотека, фонди якої сформовані із тематичної книгозбірки у 25 тис. примірників. Нині музейна колекція заповідника нараховує понад 20 тисяч унікальних пам'яток, окрасою яких є меморіальні речі та офорти Тараса Шевченка, рідкісні видання його книг, високохудожні твори українських і зарубіжних митців, шедеври народної художньої творчості,

цінні архівні документи, фото- і кіноматеріали, аудіо- та відеозаписи виступів знаменитих бандуристів і кобзарів. Паломництво до могили великого Кобзаря підкреслює загально визнаність та значимість Канева.

Ще майже за століття до створення заповідника, у 1832 році Ф. Дюбуа де Монпере звернув увагу на деформованість поширених тут геологічних порід, що дало початок вивченню відомих тепер у всьому світі Канівських геологічних дислокацій. У 1875-1876 роках професор А. Рогович зібрав унікальний палеозоологічний матеріал і звернув увагу на величезні скупчення у ньому викопних решток різних геологічних епох. На одній із гір заповідника - Княжій - в результаті археологічних розкопок академік М.Ф. Біляшівський у 1892 році відкрив залишки літописного міста Родня - одного з перших міст східних слов'ян. Під час пізніших розкопок на території нинішнього заповідника було виявлено поселення скіфів і полян.

Важливою передумовою створення заповідника була також і потреба захисту Тарасової (Чернечої) гори від ерозійної руйнації шляхом вилучення із господарської діяльності навколишніх земель.

Канівський природний заповідник - один з найстаріших заповідників в Україні, площа заповідника була збільшена і на сьогодні вона становить 2027,0 га. Його територія включає так звану нагірну частину - покриті лісом яри та пагорби на правому березі Дніпра (1415га), два заплавної острови Дніпра - Круглик (92га) і Шелестів (394га) та Зміїні острови (116га) в Канівському водосховищі - останці лівобережної тераси. Навколо території заповідника встановлено охоронну зону площею 1353 га.

Основними функціями і завданнями заповідника є охорона і збереження у природному стані типових та унікальних природних комплексів Лісостепу України, збереження біорізноманіття, моніторинг динаміки природних

процесів. Заповідник є також учбовою базою Київського національного університету ім.Т.Г.Шевченка, де проходять польову практику студенти біологічного, географічного та історичного факультетів. За схемою фізико-географічного районування територія заповідника знаходиться на межі Дністровсько-Дніпровського та Лівобережне-Дніпровського лісостепових країв Лісостепової зони. За геоботанічним районуванням рослинність цієї території відноситься до Умансько-Канівського (Правобережного центрального) округу Подільсько-Середньопридніпровської під провінції Східноєвропейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області.

Через значну розчленованість рельєфу на території заповідника спостерігається велика різноманітність мікрокліматичних умов, ґрунтового й рослинного покривів та тваринного світу. Ще в недалекому минулому Канівські гори були лісовим краєм. Ковилово-різнотравний степ займав переважно верхівки горбів і південні крутосхили. Та вже на початку ХХ ст. внаслідок людської діяльності лісовий покрив значно зменшився. Вирубубання лісів призвело до заміни основної породи дуба грабом. Після знищення лісів на крутосхилах почалася сильна ґрунтова ерозія. Тому нині яри займають майже третину території заповідника. Глибина деяких із них Сухий потік, Маланчин потік, Комашиний яр - сягає 30-40 м.

До території заповідника входять також відроги Хмілянського яру - одного з найбільших у Європі. У лісовому покриві домінує граб з домішкою дуба звичайного, кленів гостролистого і польового, липи серцелистої, берези бородавчастої, ясена звичайного. Грабова діброва заповідника знаходиться на східній межі суцільного поширення європейських грабових лісів.

Тут відомі і найбільш північні та східні місця зростання деяких європейських рідкісних рослин: проліска звичайного,

скополії карніолійської, цибулі ведмежої, ранника весняного. На затінених північних схилах та в тальвегах трапляються реліктові рослини, що збереглися тут з льодовикових часів: багаторядники Брауна та шипуватий, голокучник дубовий, грушанка мала. На добре освітлених південних схилах можна зустріти релікти вже більш теплого міжльодовикового періоду: чину рябу, шоломницю високу та ін.

Значний науковий інтерес становлять екосистеми заплавних островів. Саме їх можна віднести до еталонних. Після створення на Дніпрі каскаду водосховищ таких островів практично не залишилося. На Зміїних островах значну частину території займають вікові дуби й сосни з багатими підліском і трав'яним покривом. Тут на одній ділянці можна зустріти сон-траву, очерет і конвалію. Це пов'язано з підтопленням островів водами водосховища - у типові комплекси інтенсивно вселяються болотні види. Відбувається перебудова природної екосистеми.

На території заповідника охороняються 2 лісових, 1 степове та 2 водних рослинних угруповання, занесені до Зеленої книги України. У флорі заповідника нараховується 990 видів судинних рослин, що становить близько 20 % флори України. Тут виявлено 170 видів лишайників, 138 - мохоподібних, а також 1232 види справжніх грибів. У заповіднику зростають 5 видів рослин, занесених до Європейського червоного списку, 29 видів, занесених до Червоної книги України, 6 видів з Додатку 1 Бернської конвенції.

Багатою є також фауна заповідника. В районі Канівських дислокацій виявлено понад 10 тис. видів безхребетних тварин (всього по Україні їх нараховується 25 тис. видів). Тільки комах мешкає у заповіднику близько 8000 видів, з яких 36 видів занесено до Червоної книги України (дибка степова, красотіл пахучий, жук-олень, вусач великий дубовий, джміль моховий, бджола-тесляр звичайний, сколія-гігант, ктир

гігантський, бражник мертва голова, ведмедиця Гера, махаон, поліксена). Тут охороняється понад 300 видів павукоподібних, 200 видів молюсків, 130 видів ракоподібних, 49 видів багатоніжок, у тому числі рідкісний вид полідесмус український. Серед хребетних тварин у заповіднику мешкають 233 види птахів, 53 види ссавців, 11 видів земноводних, 8 видів плазунів, 37 видів риб та 1 вид круглоротих, у тому числі чимало рідкісних видів. Щороку на Дніпрі біля заповідних островів зимує до 14 особин орлана-білохвоста, а з 1996 року цей птах почав гніздитись у заповіднику. Трапляється на прольоті чорний лелека. Неодноразово зустрічались зміїд і балобан. На острові Круглик є велика колонія чаплі сірої - близько 150 гнізд. На прольоті у порівняно великій кількості бувають на островах велика та мала білі чаплі.

Велике значення має заповідник і як місце відпочинку птахів під час прольотів. Восени в затоках і затопленому лісі на Круглику можна бачити великі зграї качок, куликів, мартинів. Із ссавців звичними мешканцями заповідника є козулі, кабани, лисиці, зайці, борсуки, трапляються лосі. На островах постійно живуть кілька сімей бобрів, біля води можна побачити сліди видри та норки. Із земноводних поширені жаби гостроморда, трав'яна і ставкова, ропуха сіра, квакша, часничниця. Трапляються тритони звичайний та гребінчастий. Серед плазунів найчисельнішими є ящірки зелена та прудка, вуж, рідше трапляються веретільниця, мідянка, гадюка звичайна (чорна та плямиста форми). Загалом на території заповідника зберігається 26 видів тварин, занесених до Європейського червоного списку, 83 види, занесені до Червоної книги України, та 175 видів тварин, що підлягають особливій охороні згідно з Бернською конвенцією.

Без перебільшення можна сказати, що екосистеми Канівського заповідника є одними з найбільш вивчених в

Україні. Фахівцями різних галузей опубліковано понад 3500 наукових праць, присвячених заповіднику.

Науковцями заповідника з 1968 року ведеться "Літопис природи" – головний звітний документ наукового відділу. На постійних пробних ділянках проводяться регулярні спостереження за річною та сезонною динамікою рослинного покриву. Накопичено досвід ведення комплексних екологічних досліджень, складено геоботанічну, ландшафтну та ґрунтову карти заповідника, проведено інвентаризацію основних груп рослин, тварин і грибів. Актуальним і перспективним для заповідника є вивчення сукцесійних процесів, що дає змогу прогнозувати розвиток екосистем, збереження рідкісних видів та підтримання біорізноманіття. Не менш важливим для заповідника є вивчення інтродукованих видів рослин і тварин. Деякі з них поводять себе досить агресивно відносно місцевих видів. Так, акація біла, клен американський та аморфа кущова вже займають значні площі, потіснивши аборигенні деревні та чагарникові види. Завезена десятки років тому американська норка витісняє європейську. Тому актуальним стало прогнозування подальшого розвитку природних комплексів загалом і стану окремих популяцій місцевих та інтродукованих видів.

Оскільки м. Канів є значним туристичним центром, заповідник частково виконує і роль національного парку. Науковці розробили кілька екологічних стежок для організованих екскурсій. Особливою популярністю у відвідувачів користується музей природи, розташований на території садиби заповідника в меморіальному будинку академіка М. Ф. Біляшівського.

Експозиція музею складається із 7 відділів (археологічного, палеонтологічного, лісового, ботанічного, зоологічного, відділу загальної екології, відділу вшанування пам'яті першого ректора Київського університету - професора М. Максимовича) та двох меморіальних кімнат академіка

М.Ф. Біляшівського. Вона побудована виключно на багатющому місцевому матеріалі, а деякі експонати могли б стати справжньою окрасою провідних музеїв світу. Такими є кам'яні жіночі фігурки епохи палеоліту, кам'яні знаряддя праці, кераміка трипільської культури, елементи прикрас ранньослов'янського періоду.

У відділі палеонтології вражають людську уяву скам'янілі бивні та зуби мамонта, роги гігантського оленя, зуби акули лямна, "чортові пальці" та ін.

Лісовий відділ розкриває перед відвідувачами таємниці життя лісу, а ботанічний, ніби продовжуючи цю тему, оповідає про рідкісні та лікарські рослини рідного краю, про ті величезні можливості, які має природа у відновленні та підтриманні нашого здоров'я.

У зоологічному відділі одночасно можна милуватися чудовою колекцією метеликів, опудалами граціозної козулі, плямистого оленя, лося, кабана, суворого і гордого вовка, могутнього орла-беркута тощо.

Експозиція відділу загальної екології розповідає про історію охорони природи, заповідної справи, про ті біди, яких зазнають люди від варварського ставлення до природи, порушення її законів.

У відділі вшанування пам'яті першого ректора Київського університету можна дізнатися про його творчу та велику історико-культурну спадщину.

Невід'ємною частиною історії заповідника є життя і творчість великого вченого, історика, археолога, краєзнавця, фундатора Українського історичного музею академіка Миколи Федоровича Біляшівського. У двох невеликих меморіальних кімнатах музею представлено багато оригінальних документів про життя і творчість ученого.

Канівський заповідник дає змогу віч-на-віч спілкуватися з природою, яка живе за своїми мудрими законами і навчає нас пізнавати розумом і серцем красу і добро цього

неповторного світу. Щороку музей Шевченківського національного заповідника відвідують понад сто тисяч туристів з України і багатьох зарубіжних країн, які на Тарасовій Горі відкривають для себе чарівний дивосвіт української культури, одним із визначних творців якої був і залишається поетичний і художній геній Тараса Шевченка. І кожний із них вважав для себе почесним обов'язком прийти і поклонитися священній могилі Кобзаря. І не тільки прийти і в глибокій шанобі схилити голову, але й передати до музею свої скромні дарунки, лишити хвилюючі записи до Книги вражень. Цей своєрідним літопис Тарасової гори, започаткований вірним охоронцем Шевченкової могили В.С.Гнилосировим, пишеться вже 104 роки. За цей час зібралось близько 80-томів. їх було б і ще більше, але не за всі роки Книги вражень збереглися: за деякі роки Книги відсутні повністю, за деякі - відсутні окремі сторінки. Перші чотири Книги, 1897-1916р.р., зберігаються в ІР ЦНБ НАН України. Книги з 1917 року і по сьогодні - в науковому архіві Шевченківського національного заповідника.

На базі Заповідника організуються і проводяться загальнонаціональні та регіональні наукові конференції за участю відомих діячів науки і культури, міжнародні фестивалі, конкурси. Наукові дослідження фахівцями заповідника проводяться не лише за пріоритетними науковими темами, що стосуються життя, діяльності Т.Г.Шевченка, але й в інших сферах науки: історії, мовознавства, етнографії, фольклористики.

За результатами досліджень здійснено чимало видань, зокрема буклету "Тарасова світлиця", збірника спогадів "Святиня і голодомор", альбому "Свою Україну любіть...". Враховуючи всю значимість Тарасової (Чернечої) гори у формуванні духовності нації, розбудови державності і творення української культури та на виконання ряду рішень Кабінету Міністрів України та Указів Президента, в 2000 році

було розпочато широкомасштабну програму розвитку Шевченківського національного заповідника, яка включає заходи по капітальному ремонту існуючих музейних споруд з максимальним наближенням будинку музею до первісного задуму архітекторів Василя Кричевського та Петра Костирка, реконструкції під'їзної дороги та інженерних комунікацій, благоустрою території нижнього парку. Розпочато роботу з розроблення нової експозиції музею Т.Г.Шевченка.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО МОШНИ

1819 року граф Михайло Семенович Воронцов (1782 - 1856) стає власником великих земельних володінь, в тому числі і чималого Мошнівського маєтку "с селами й деревними", одержаного в придане його дружиною графинею Єлизаветою Ксаверівною Браницькою.

Тут було закладено прекрасний англійський парк із збереженням природних умов, створено оранжерею з екзотичними рослинами і звіринець. У збудованому палаці знаходилась цікава картина галерея і добре підібрана бібліотека. Велись значні роботи по осушенню боліт і заболочених лук. Меліорована таким чином земля ставала сінокосною та орною (від 1 до 14 тис. десятин). По річках Мошни, Вільшанка, Рось прокладалися канали на десятки верст; будувались заводи, ставились млини. На Миколаївську верф поставлявся корабельний ліс. М.С. Воронцов допомагав коштами в будівництві і ремонті місцевих церков, а також Мошногірському Вознесенському монастирю, з яким нерідко були конфлікти.

Багато дослідників цікавилось Мошногірськими володіннями Воронцових. Особливий інтерес у сучасників викликала одна із архітектурних споруд, так звана "Святославова башта" або "Башта Святослава".

Складений мною невеликий опис башти спирається, на жаль, на нечисельні і фрагментарні уривки спогадів, залишених очевидцями.

"На оконечности Мошенских гор, на их крайнем мысу", під назвою "Шпиль", було споруджено "прекрасну колону" Святославової вежі, її основою слугувала трикутна будівля на два поверхи з навісами, входами і східцями. В першому ярусі (поверсі) знаходилась кругла кімната - "просторний зал", куди вели 27 сходинок. Зала прикрашалась у мисливському стилі, була обставлена дубовими стільцями середньовічного зразка з гербами власників на спинках. Біля стін висіли чисельні опудала голів диких кабанів, вовків, косуль, оленів та інших тварин з місцевих звіринця та парку. Сюди, до башти Святослава, з'їзджались після полювання господарі з гостями на відпочинок і "на пышные пикники". Із цього приміщення кілька дверей вели в три бокові башточки з амбразурами для стрільби.

Другий ярус (поверх) являв собою платформу, оточену зубчастою стіною. З цієї платформи підіймалась сама башта, що мала форму п'ятикутника – «п'ятикутня», на зразок італійських башт" (за висновком О.М.Олександрова), внутрішні кручені сходи якої вели наверх, де знаходився оглядовий майданчик з встановленою на ньому підзорною трубою "дня обзора окружающей местности". І звідси кілька сходинок вели до ліхтаря з різнокольоровими скельцями - "стеклянной комнаты", де вночі, під час перебування в мастку господарів, горів вогонь.

Краєвид, що відкривався з вершин башти, за спогадами сучасників, був "обширным" і "величественным". Розповідали, що в ясну погоду видно Канів, Лівобережжя - степ за Жовниним, Полтаву, "множество других городов и сел", і навіть - дзвіницю Києво-Печерської лаври".

У висоту Святославова башта сягала 27 сажнів (майже 58 метрів), а разом з горою, від її підніжжя, до 300 метрів. Всіх

східців у башті нараховувалося 160 (за іншими джерелами - 158). В народі вона одержана назву "Мошнівський стовп".

У літературі спорудження башти фіксується 1837-м і 1841-м роками. Остання дата помилкова, оскільки їй суперечить щоденниковий запис графа М.С. Воронцова від 29 вересня 1839 року: "Были у Святослава й потом в зверинце"). Отже, вже в 1839 році "Святослав" (так називав граф башту) був побудований, а тому 1837-й рік - кайреальніша дата його заснування. М.С. Воронцов під час нечастих своїх наїздів в Мошни постійно відвідував це місце. Ось коротка хронологія із його записників: 2 жовтня 1839р. "... низом на бывший питейный завод й Святослав"; 23 вересня 1840р.: "Был с Лопухиным на Святославе"; 7 та 11 червня 1842 р. був "у Святослава". 9 травня 1841 року граф писав дружині: "Я буду искать случай оказаться в Золотопарке, где я буду почти напротив Святославовой башни 24-го или 25-го й останусь там один или два дня". До речі, щоденники, записники та листування графа М.С. Воронцова, деякі фрагменти з котрих наведені, дають не тільки інформацію до його біографії, а й цінні природні, топографічні та інші відомості по Мошногір'ю»

Всі, хто бачили Святославову башту, відзначили її архітектурну неординарність, привабливість і оригінальність з елементом готики.

Ким же, за чиїм проектом вона споруджена?

З цього приводу можливе таке припущення: в Мошнівському маєтку Воронцових в кінці 30-х на початку 40-х років побудовано кілька архітектурних споруд з елементами готики. Це Преображенська православна церква в с. Мошни (1840р.), "Дім Ольги: - "отличное здание готической архитектуры, выстроенное для графини Нарышкиной из дома Потоцких" і "Святославова башта" - "высокий столб в готическом вкусе". На жаль, відомий лише автор проекту Преображенської церкви - Георгій Іванович

Торічелш (1800-1843), який працював одеським міським архітектором.

Є всі підстави припускати, що й інші архітектурні споруди Мошнівського маєтку побудовані за проектами Торічеллі, який, вірогідно, використав досвід західної архітектури (сам він родом з Лугано, Швейцарія).

Не виключено, що були особисті зв'язки між одеським міським архітектором і генерал-губернатором Новоросії графом М.С. Воронцовим, який мав місце проживання в Одесі (призначений у 1823 р.).

На Україні нерідко зустрічаються топоніми зі словом "Святослав": "Святославів брід" біля с. Станки (Київська область), "Святославова долина" (Східні Бескиди). В Києві є кілька місць, пов'язаних з аналогічним іменем - Святославський яр, Святошине, Святославська вулиця. А на місці загибелі князя Святослава Ігоревича (972р.) біля Ненаситецького порогу було встановлено пам'ятну плиту.

У більшості випадків такі топоніми об'єктивно атрибутовуються з тим чи іншим князем, з ім'ям Святослав. Мабуть, це не тільки згаданий Святослав Ігоревич. Залишити свій слід таким чином могли і Святослав Володимирович, і Святослав Юрійович, і Святослав Давидович (Святоша), і Святослав Каневський і інші руські князі. Природньо, що з того часу, як була побудована Святославова башта, з'явилося і питання: з яким давньоруським князем можна пізнати це місце в Мошнівському маєтку?

Михайло Грабовський в нарисі про князя М.С. Воронцова писав: «На самом месте памятника я не имел возможности положительно узнать причину его наименования и помещения в этом пункте. Поэтому надобно оставаться при одних предположениях. Между князьями киевскими было несколько Святославов. Ознаменовано ли это место геройским подвигом и даже присутствием которого-нибудь из них, на это в истории нет положительного

указання. Неизвестно, во имя которого из Святославов построена эта башня, вероятно, во имя сына Ольги, героя болгарского. Талько и этот Святослав пал не здесь на возвратном пути в Киев, а за порогами". В іншому, анонімному теж піднімається аналогічне питання: "... но были здесь коода-либо Великий князь, в память которого башня получюш свое название, кто может ручаться! Какая бы то ни бышо, честь и слава патриотической мысли владельца Мошен, почтившего память героя Древней Руси!».

Проти таких хитких, більше умоглядних, ніж наукових припущень, з усією гарячковістю і безкомпромісністю виступив Т.Г. Шевченко, якого теж цікавило питання про назву башти. Він писав: "Не мог я дознаться, на каком народном предании основывааясь, покойный князь Воронцов назвал в своих Мошнах гору обыкновенную Святославою горою, с которой будто бы этот пьяный варяг-разбойник любовался на свою шайку, пенившую святой Днепр своими разбойничими ладьями. Я думаю, это просто фантазия сиятельной башки и ничего больше. Сиятельному англomanу просто пожелалось украсить свой великолепный парк башнею вроде маяка, вот он й сочинил народное предание, приноровил его к местности, и аляповатую свою башню назвал башнею Святослава. А Михайло Грабовский (не в суд будь сказано) чуть-чуть было документально не доказал народного предания о Святославовой горе».

Непогоджуючись із звинуваченням Святослава Ігоревича і Михайла Грабовського, потрібно визнати, тарас Григорович у передбаченні того, що припущення - "фантазія" - про безпосередній зв'язок князя Святослава Ігоревича з місцем спорудження башти пізніше, всупереч відомим історичним фактам, в деяких публікаціях* перетвориться в реальну подію, відтворену через народний переказ. Можна припустити, що і при інших власниках у Мошнах,

Святославова башта використовувалась у попередній якості - для відпочинку і розваг.

Крім того, в багатьох гідрографічних виданнях башта Святослава позначалась як відомий топографічний і умовний орієнтир на 1396/1397 версті від витоків Дніпра і 1206-й версті від початку його судоплавного стану. А в путівках по Дніпру башта відзначалась як "знаменитая" і "причудлива постройка... откуда открывается чудный вид в бесконечную даль".

Із створенням у 1923 році Черкаського окружного комітету охорони пам'ятників старовини, мистецтва й природи "Башта Святослава" як пам'ятник архітектури і "історична місцевість" були взяті під охорону.

На жаль, для захисту і охорони пам'яток історії і культури Черкащини не вистачало ні сил, ні коштів, хоч робилося для цього дуже багато. Святославова башта руйнувалася і часом і людьми. Ось уривки з документів 20-х років: "розібрано на ній зверху маяковий лихтарь", "розібрано частиною зубці декоративних башт першого поверху", "ремонту вимагають вхідні двері" і "цоколь башти". Виділених 150 карбованців явно не вистачало, тому спробували "звернутись з відозвою до населення с. Будищ, що знаходиться недалеко від башти, з якої відозви з'ясувати населенню значення Святославової башти як культурного й архітектурного пам'ятника й вимагатись необхідності певної його охорони від руйнування злочинцями".

Мені важко судити, наскільки дійовими були вжиті заходи не тільки у зв'язку з відсутністю такої інформації, але й тому, що під час Великої Вітчизняної війни Святославова башта була висаджена у повітря гітлерівцями як партизанський спостережний пункт.

Старожили розповідають, що після війни залишки башти використовувалися місцевим населенням як будівельний матеріал.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО МЕЖИРІЧ

с.Межеріч розташоване між річками Россю і Росавою. Осінню 1965 р. в Канівське товариство охорони природи звернулися учителя Межірічської середньої школи і розповіли про незвичайну знахідку: житель села, копаючи льох, виявив в землі величезну кістку якоїсь тварини.)

Учені, що приїхали в село, виявили на глибині трьох метрів величезну кількість кісток мамонта. Їх було декілька тисяч. Виявилося, що це були залишки житла древніх мисливців за мамонтами, спорудженого ще в кам'яному столітті. Біля основи житло мало округлу форму, кривавлю, яка не збереглася до нашого часу, підпирали дерев'яні підпори і бивні мамонта. Усе житло було покрите шкурами мамонта.

Сорок чотири величезні черепи і багато трубчастих кісток створювали цоколь споруди. Крім того наші древні предки були непоганими інженерами і художниками. Поріг свого житла вони виклали з 63 нижніх щелеп мамонтів, які вкладалися одна в іншу, утворюючи красивий ялинковий орнамент. Площа житла - 25 кв.м., в такому житлі могло розміщуватися 12-15 чоловік. Знаряддя праці, знайдені тут, говорять про те, що первісні мисливці володіли дуже високими і тонкою технікою обробки каменю. Подібних жител було виявлено після всього світу всього 5.

В той же час межігирская знахідка спростовує теорію про незавершення Придніпров'я у давнину. Виявляється наші предки тут жили ще 25-30 тисяч років тому.

На розі біля села, височіє пірамідальний пам'ятник "Слава праці", встановлений у зв'язку з осушенням боліт в 1914 році.

У селі є середня школа, клуб на 250 місць, 2 бібліотеки, лікарня, середня школа на 430 місць.

У роки Великої Вітчизняної війни в довколишніх лісах діяв партизанський загін ім. Т. Шевченка, очолюваний уродженцем Межеріча Дудченко. 297 жителів села воювали проти німецько-фашистських загарбників, з них 142 нагороджені орденами і медалями. На згадку про загиблих споруджений пам'ятник.

Влітку 1859 року в селі побував Т.Г. Шевченко

31 травня 1847 року Тарас Григорович Шевченко по етапу був відправлений на заслання. За 7 днів він був доставлений за 2100 верст в Оренбург, звідти в Орськ. Орська фортеця була великою площею, оточеною з трьох сторін валом і ровом, а з четвертого боку протікав Урал.

Але і в цих умовах Шевченка усупереч забороні і нагляду писав. Поет робить маленькі зошити із складених листів поштового паперу, які називає "захалавними".

Через рік Шевченка переводять матросом в експедицію, що займається вивченням Аральського моря. Тут йому дозволили малювати і з перших же днів - Шевченко робить замальовки. Він заповнює замальовками шляховий альбом. Його пейзажі відрізняє зріла майстерність реаліста. Під час Аральської експедиції Тарас Григорович написав поему "Царі", вірші "Швачка", "Чернець", "Варнак", "Марина", "Пророка", "Чуму" та ін. Після закінчення експедиції Бутаков /керівник експедиції/ мав намір уявити збірку відомостей про Аральське море Миколі І, але праця Бутакова не з'явилася у пресі: Микола І звинуватив Бутакова в заступництві "державному злочинцеві" Тарасу Шевченку.

Тараса Григоровича переводять в Новопетровське зміцнення, розташоване на півострові Манглишак, звідки він писав: "Народився, виріс в неволі, та і помру, здається солдатом. Який-небудь, та був би швидше кінець". Тут Тарас Григорович ліпить з глини фігурки казахів, робить замальовки казахського життя, написав близько двох десятків

повістей російською мовою ("Наймичка", "Варнак", "Княгиня", "Художник" і др./.

Мамонти під Каневом - відносність цього поняття і вкладений в нього сенс - це те, що ми маємо зважаючи на не взагалі цих могутніх тварин, які зникли за тисячі років до наших днів, а житла з мамонтових кісток, побудованими первісними людьми.

Цій знахідці, повідомлення про яку викликало в науці справжню сенсацію вже скоро два десятиліття, але не гасне, а навпаки посилюється інтерес до неї учених в різних країнах світа.

Честь цього відкриття належить відомому зоологові і палеонтологові, академікові і нашому землякові Івану Григоровичу Підопличку, який родом з села Козацьке під Звенигородкою, де діди і прадіди його гнули спину на панській землі, в поміщицьких садибах. У нього першого інтелігента в їх роду, сконцентрувалася напевно уся жадоба до знань, накопичена безграмотними поколіннями предків.

Жадібно і ненаситно дихав він повітрям науки, одержимість в шуканнях /пошуках/ не знала меж, а поняття спокою для нього не існувало.

Усе це, на жаль, доводиться говорити в минулому часі, оскільки життєвий шлях вченого обірвався несподівано і передчасно .

Значення людини оцінює краще, коли його вже ні така сумна закономірність. Тільки тепер усі побачили, як багато встиг зробити академік Підоплічко : він зумів сказати своє слово у вивченні природи, не зупинився перед тим, щоб спростити деякі основи теорій. А для цього погодитися мало самої упевненості у своїй правоті, потрібна і цивільна сміливість.

На перший погляд Івану Григоровичу просто повезло: відкрити і розкопати житло людей кам'яного століття, віддалене тисячоліттями від сьогоденної епохи. Тим часом

і в цьому веденні бачиться закономірна основа, яку заснували завзятість і непохитні очікування.

Припустимо, випадковість в тому, що старий колгоспник Захар Миколайович Новіцький, копаючи на своїй ділянці погріб, знайшов кістки невідомої тварини, які виявилися щелепою мамонта. І зовсім не випадково академік Підоплічко за окремим упізнав ціле, передбачав в цих місцях стоянку первісної людини.

Подібні знахідки не раз зустрічаються на території нашої республіки, хоча межиринська безумовно знаменита і унікальніше серед усіх - тому вона і повнила такий широкий резонанс.

І справа бути з тому, що там, де раніше вдалині не що інше як хаотичне нагромадження кісток, наш земляк розпізнав сліди людського житла.

Принципове значення новий підхід до наукової проблеми: правді всього потрібно було відмовитися від поширеної думки про те, що люди казенного століття знаходилися в такому дикому стані, що користувалися тільки природними притулками - печерами і ямами.

Знахідка в Межирічі міняла ці представлення, переконливо доводячи, що наші далекі предки вужа знали прості прийоми будівництва і архітектури.

Погляду учених з'явилися залишки, куполоподібного будинку - саме удома - типу північної Яранги, каркасом якої служили кістки мамонта і дерев'яні жердини, які були обтягнута шкурами.

Уявіть собі, що первісні мисливці використали справ свого будівництва кістки майже сотні мамонтів.

І усе це викладено в таким смаком, якому не можна не здивуватися.

Жителі залишили своє вогнище спокійно, без ознак нападу або катастрофи; просто відправилися на розшуки мамонтів, стада яких були в цій місцевості знищеними.

До речі вчені досі не прийшли до єдиного рішення, почецу зникли на землі ці тварини* Традиційно прийнято вважати, що причина в зміні клімату, до якого мамонти на змогли пристосуватися. Академік Підоплічко припускав, що інтенсивно полюючи мамонтів знищила людина, оскільки в наших широтах кліматичні умови істотно не змінилися. Розкопали тільки першу стоянку, а учений вже висловлював сміливі припущення, що в цьому місці, в долині рак Рось і Росава, було ціле поселення первісного людини, епохи пізнього палеоліту. І роки підтвердили правильність цього припущення, зробленого ще тоді, коли для цього здавалося особливих підстав на було.

Тепер уже розкопана четверта стоянка і це ще не усе - впереди як припускають вчені нові цікаві знахідки« Кожне Літо приїжджають в експедиції: учні Івана Григоровича продовжував роботу, почату учителем.

Як правило колектив включає знавців різних галузей роботи ведуться комплексно, охоплюючи широке коло наукових питань. "Щороку приносить нам немало сюрпризів" - розповідає керівник експедиції, кандидат біологічних наук Нінель Леонідівна Корнієць, найближчий співробітник академіка Підоплічка. Минуле літо теж не було виключенням: є над чим зараз подумати аналізуючи підсумки сезону.

Знайдені нові докази, які характеризують рівень розвитку людей кам'яного століття, - значно вище, ніж передбачалося ще нещодавно. Конструкція житла свідчить, наприклад, про те, що людина того часу вже орієнтувалася в сторонах світу. Стінка з північного боку зовсім не випадково прикрита товстими, захисними кулями кісток. Подібне робили і у наш час - так передається досвід поколінь.

Не можна не дивуватися з ритміки, симетрії будівництва, що свідчить про зародження естетичних смаків і потреб.

Причому кожен з будинків відрізняється від сусіднього, в кожному є щось своє, нове, хоча як ми тепер говоримо, за основу узятий типовий проект і деталі.

Більше двох метрів землі довелися зняти, щоб відкрилися сліди людського життя минулих днів. Виступив зріз віків, земля зберегла плоди праці.

Поряд із стоянкою мисливців на мамонтів, розкопано щось на зразок промислового центру по обробці каменю і кісток.

Багато про що розповів знайдений інструмент - різці і ножі з кременя, молоткообразне пристосування з рогу північного оленя, кам'яні плитки для розтирання фарб. А ось і зброя того часу, з яким виходили на полювання - дерев'яні стріли, наконечники, для яких виготовляли з бивнів.

Залишки вогнища, численні вугілля, свідчать про те, що в поселенні широко користувалися вогнем. Можна здогадатися, існував культ вогню, як і культ мамонта, який служив матеріальною основою життя, є зважаючи на те, що з нього мали м'ясо, шкури і матеріал для житла. Серед знахідок є людські фігурки з кісток, прикраси для одягу - так зароджувалося мистецтво.

Якщо підходити з соціальної точки зору, то очевидно, що перед нами вже родовий колектив із зачатками общини, який періодично вів осілий спосіб життя.

У Межіріч приїжджають гості з багатьох країн, щоб своїми очима побачити те, про що стільки чув. Разом з радянськими ученими спільно працювали французькі науковці, а вже декілька сезонів проводить в Межіріче американський антрополог Ольга Софер.

Відвідували пам'ятку археології делегати Міжнародного геологічного конгресу, який буде в нашій країні.

Учені різних країн припускають оголосити межіринську стоянку первісної людини - пам'ятником світової цивілізації.

Ведеться мова про будівництво музею з експонатами в натурі.

ЕКСКУРСІЯ «НА БАТЬКІВЩИНУ Т.Г. ШЕВЧЕНКА. ПЕРЕБУВАННЯ Т.Г. ШЕВЧЕНКА НА ЧЕРКАЩИНІ»

Екскурсійний маршрут «По Шевченківських місцях Черкащини». Маршрут охоплює с. Білозір'я, м. Смілу, м. Городище, с. Вільшану, с. Шевченкове, с. Моринці

*Земля Черкаська – це земля Тараса,
Ну як по ній нам не пройти,
Там думка Кобзаря рікою розлилася,
Його величну славу повік нам берегти.*

Гостинець, що простелився від Черкас до Моринець добре пам'ятає великого Кобзаря. Ще хлопчиком проходив він по ньому босоніж і не один раз проїжджав вже знаним поетом, мінаючи в задумі рідні села. На початку подорожі Шевченківським шляхом зустрічає село Білозір'я. воно й сьогодні в територіальному розподілі зберігає назви традиційного козацького поселення: Третя, Сьома, Десята сотня. В прадавні часи перші його жителі розбудовувалися навколо великого озера, яке ставало блискучо-білим від розквітлих широколистих лілій. Біле озеро подарувало свою назву сучасному селу. Його виникнення було пов'язано з рибним промислом, про що свідчать герб: на срібному полі синій осетер. В 1791 р. Білозір'я отримало Магдебурзьке право. Особливо розбудовувалося в ХІХ ст. Свідок того часу – дерев'яна Свято-Преображенська церква, служба в якій ведеться з 1867 року.

В сільському музеї, який розташований на центральній вулиці біля Будинку культури, можна оглянути значні

історичні експонати. Особливо привертає увагу портрет графа О. Бобринського, родовід якого веде свій першопочаток від імператриці Катерини II, та його дружини.

Підприємницька, політична, наукова діяльність Бобринських найбільш вагомо здійснювалася на терені Смілянського краю, дорогами якого продовжується подорож. Навкруги розкинувся утаємничений ліс. Оповитий легендами, народними переказами, він оберігає розлогі береги сестри-ріки Тясмин, яка прикрашає місто Смілу, розділяючи його на дві частини.

Легенда кличе нас у сиву давнину, коли містечко мало назву Тясміне і славилось своїм волелюбством. Одного разу численна татарська рать зненацька оточила поселення, жителів полонила і вже святкувала перемогу. А того не відала, що в зелених шатах сховалася дочка лісника. Красуня з великими, сяючими і глибокими як лісові озера очима, з чорними довгими до землі косами. Вона розуміла мову звірів і знала кожну лісову стежину. Дівчина через хащі і болото дісталася козацького загону, який повертався з походу і вивела в такому місці, де його не чекали. Ворога було переможено, але в бою дівчина загинула. Імені її не знали, але бачили, що вона була дуже сміливою. На честь дівчини-визволительки і назвали місто – Сміла. Всіх його гостей зустрічає відважна красуня з козаками художньо зображена на декоративній в'їзній стелі.

Козацький дух підняв смілян на боротьбу під проводом Богдана Хмельницького і через століття передався народним повстанцям – гайдамакам. Коли з Холодноярського урочища, яке злилося із Смілянськими лісами повіяв вогонь Коліївщини на всю Україну, Сміла стає одним із її центрів. Великого розмаху набула в ньому боротьба проти шляхти в 1768 році, коли було спалено замок і багато панських маєтків.

Для Тараса Шевченка, дід якого пам'ятав народних месників, сміла була уособленням боротьби за волю ще з

дитинства, коли він козачком пана Енгельгарда приїжджав туди на ярмарок і слухав кобзарські гайдамацькі думи. Поет втілює героїчні сторінки історії міста в поемі «Гайдамаки» на початку розділу «Червоний банкет», «А Залізник в Смілянщині домаху гартує», «Зайнялася Смілянщина, хмара Червоніє». В 40-50-х роках ХІХ ст. поет сприймав місто крізь призму життєвих поневірянь і героїв своїх поезій. В той же період воно належало графу Олексію Олексійовичу Бобринському, онуку Катерини ІІ, підприємницька діяльність якого сприяла значному промисловому і культурному розвитку Сміли. Поет зустрічався з робітниками цукроварень. Граф турбувався про поліпшення умов їх праці і побуту, побудував «рафінадне» селище, збільшував заробітну плату, в 1842 році відкрив лікарню, в 1848 р. – парафіяльну школу. В 1859 році було закладено Кам'яну Покровську церкву за таким же планом як і Петербурзьку Благовещенську лейб-гвардії Кірасірського полку. До нині храм незвичайної ротондової архітектури гордо величається на Тясмином, зберігся з 1824 р. і католицький костюл – духовні центри міста.

Сміляни бережуть пам'ять про Т.Шевченка. Поету встановлено два пам'ятника, його іменем названо залізничну станцію, рух поїздів по якій розпочався 1876 року.

Життєві дороги Т.Шевченка ведуть до міста Городища, яке розкинулося на мальовничих пагорбах притоки Дніпра річки Вільшанки. Не один раз задивлявся в її води і повіряв свої думи великий поет, бо містечко було для нього близьким і затишним, завдячуючи родині його друга видатного українського співака і композитора із світовим ім'ям, автора опери «Запорожець за Дунаєм» Семена Степановича Гулака-Артемовського. Дружба великих митців розпочалася в Петербурзі 1838р. і продовжувалася все життя. Особливо відчутною була її щирість для поета на засланні, коли, не дивлячись на заборону, він отримував грошову допомогу і

листи від рідної душі Семена. В листах був подих України, тихий сплеск Вільшанки і невловимий шелест трав. Знаючи любов Шевченка до природи, коли він міг годинами блукати в урочищах навколо Городища, С. Гулак-Артемівський присвятив йому пісню «Стоїть явір над водою». Тарас подарував свій автопортрет дружині композитора Олександрі Іванівні з дарчим написом. Особливо подружився в Городищі поет з матір'ю Семена Степановича Варварою Арсентіївною, низько їй кланявся, обнімав і любив бесідувати з нею, як з рідною ненькою.

На центральній площі Городища – пам'ятник С.С.Гулаку-Артемівському. Надзвичайно майстерне художнє втілення у камені його образу та незабутніх героїв славетної опери «Запорожець за Дунаєм» Карася й Одарки здійснила відомий скульптор Г. Кальченко. Поруч районний Палац культури, а далі вулиця, яка носить ім'я композитора. Вулиця тягнеться до колишньої Гулаківщини, до гір Кучугур, до Яру Макітерки, де стояла альтанка і де поруч встановлено гранітний обеліск на місці садиби Гулаків-Артемівських. Неначе оживають картини, фотографії, численні документи життя і творчості талановитого митця в меморіальному музеї. Його експозиції наповнені спогадами городищан про Семена Степановича і його рідного дядька поета, байкаря, ректора Харківського університету Петра Петровича Гулака-Артемівського, який також добре знав Т.Шевченка і один з своїх творів назвав «Кобзар Артемівського-Гулака».

Історичні події, незабутні образи відомих митців і Тараса Шевченка зберігає побудована в 1844 році в архітектурному стилі неоготики, базиліканського типу Свято-Михайлівська церква. Досвід західної архітектури використав у своєму проєкті італієць за походженням міський архітектор Одеси Г.Торічеллі. Він був запрошений в Городищенський маєток князем М.Воронцовим. Церква завжди вела просвітницьку роботу. В 1861 р. при ній почала діяти церковно-приходська

школа. Після закриття храму і довгого мовчання в 1989 р. дзвони оповістили городищан про його відродження. Крім відбудованої дзвіниці, відреставровано давні розписи знову вчать прихожан біблейської мудрості.

З Городища дорога повертає в село Вільшану, назву якому подарувала річка, що згадується в літописі XII ст. У XVII столітті це було велике укріплення, в період національно-визвольної війни 1648 – 1654 рр. воно стало сотенним містечком Корсунського полку. Героїчну славу приніс односельчанам славний козацький полковник Максим Кривоніс, якого оспівано в народній думі «Хмельницький та Барабаш» і названо Максимом Вільшанським.

При в'їзді в село зупиняємося біля пам'ятника героїчному Максиму Кривоносу, який передав свою звитягу землякам для мужньої боротьби в гайдамацьких загонах Коліївщини. Її описав Т.Шевченко в поемі «Гайдамаки». Згадував він Вільшану і в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». В автобіографії поет згадував, як підлітком прийшов у Вільшанській масток пана Павла Енгельгарда, що відпроситися на навчання до маляра. Але його відправили на господарчий двір помічником кухаря. І хоча з того нічого не вийшло цілий рік промучився в селі Тарас. Проїжджаючи центральною вулицею можна оглянути територію школи-інтернату – колишнього маєтку Енгельгардів.

З Вільшани дорога веде до села Шевченкове. З 1929 року носить цю назву, на честь великого Кобзаря. А раніше було знане як Кирилівка, або Керелівка, так любив називати його сам поет. З далекого Петербурга писав він брату Микиті: «Я всяку ніч тільки й бачу у вісні Керелівку». Видатний український письменник І. Нечуй-Левицький в повісті «Бурлачка» зробив таку замальовку: «Село Керелівка, де жив і бідував Тарас Шевченко, все потонуло в старих садках, неначе у здоровому лісі». Таким село зустрічає туристів і сьогодні – великим, запашним вишневим садом. На під'їзді до

нього скульптурна композиція відтворює нелегкі роки дитинства Тараса: він наче присів відпочити від важкої праці, ще маленький хлопчик, який мріє про далекі дороги майбуття.

Перша зупинка біля літературно-меморіального музею Т.Г.Шевченка на території колишньої садиби Шевченків. В його експозиції багато родинних речей. За малюнком Тараса Григоровича в 1993 р. було відтворено хату його дитинства із збереженням всіх розмірів і найменших деталей. Старовинні ікони, перед якими молився Тарасик, молилася його мати, оберігають духовну спадщину України. В Шевченковому назавжди залишилося найдорожче – могили батьків. Мати не покинула свого дворища – її могила в садку, а батько поховано біля колишньої богословської церкви в сучасному центрі села.

Недалеко від музею хата дядя, в якій навчався Тарас і допомагав по господарству. На сволюку хати дата 1782 рік.

У 1957 році на центральній площі було встановлено пам'ятник Т.Г. Шевченку – бронзовий монумент авторів М.К.Вронського (скульптора) і М.П.Олійника (архітектора).

Тарасові стежки добігають села Будище і зупиняються біля велетенського дуба, який в народі давно називають Шевченковим і який визнано національною пам'яткою природи. За переказами, в його дуплі ховав Тарас свої перші малюнки, коли служив козачком у пана Енгельгарда.

В колишньому панському будинку діє школа, її гордість – музейна кімната Т.Шевченка.

Завершується екскурсійна подорож на батьківщині Тараса Шевченка в Моринцях. Зупиняємося біля того священного кутка села, де була хата, в якій народився поет. Сьогодні вона відтворена, а здається, що все збереглося з того часу, коли мати колихала сина. Катерина Бойко була родом з Моринець, хату її батьків також відбудували. В сільській школі, яка розташована поруч, обладнано кімнату-музей

Т.Шевченка. Про те яким було село за часів Тараса, як жили в ньому люди, якими рушниками прикрашали обійстя, розповідають експонати сільського етнографічного музею. Біля нього в центральній частині Моринець – скульптурний образ народного Кобзаря. Здається, ще мить і струни його кобзи задзвенять і високо за хмари полине народна дума, Тарасова пісня.

ЕКСКУРСІЙНИЙ МАРШРУТ: «КВІТУЧІ САДИ МЛІЇВА».

Охоплює: м. Смілу, с. Орловець, м. Городище, с. Мліїв.

Село Мліїв відоме не лише на Черкащині, але й на всю Україну. Знане воно також в багатьох країнах світу, адже нерозривно пов'язане з життям і діяльністю визначних цукропромисловців – помологів, меценатів – Симиренків.

Перші шляхи славетної родини ведуть до Сміли. Саме в цьому містечку на початку ХІХ ст. оселився нащадок викупленого з кріпацтва селянина князя Воронцова, Федір Степанович Смиренко, який зробив перші кроки до успішної підприємницької діяльності – започаткував фірму «Брати Яхненки і Смиренки». В 1843 році його син Платон, будучи технічним директором фірми, спорудив в селі Ташлик, недалеко від Сміли, перший в Росії цукрорафінадний завод. Смілянщина належала в той період графу Олексію Олексійовичу Бобринському, який також запроваджував цукрову промисловість. Його цукрорафінадний завод і сьогодні є діючим, а коруси зберігаються, як пам'ятки промислової архітектури. Граф сам часто трудився в цехах, як простий робітник, щоб вивчати і вдосконалювати весь виробничий процес. Свої знання передавав робітникам. Так в 1851 році варщики цукру Олексій Фадєєв та Іван Хоменко винайшли особливу технологію отримання цукру – піску, а до цього був тільки грудками. На одному з корпусів заводу оглядаємо меморіальну дошку на якій зображено народних умільців.

Граф О. Бобринський та його нащадки багато зробили для розвитку Сміли. Просторі вулиці забудовувались архітектурно оздобленими будівлями поштово-телеграфної контори з 1851 року, технічних класів, чоловічої та жіночої гімназії, народного училища, торговельних рядів, службових

приміщень, банку, мурованих будинків заможних міщан. І сьогодні вони створюють особливий колорит міста. Гордістю смілян є вузлова залізнична станція. Рух поїздів на ній розпочався з 1768 р. і довгі роки вона була знана, як Бобринська. Рідна станція першою зустріла одного з продовжувачів роду Бобринських графа Бориса Олексійовича протопресвітера, декана Паризького богословського інституту, який нещодавно відвідав Смілу, і завдячуючи збереженим пам'яткам історії, відкрив ще одну сторінку рідного краю.

А наші дороги через старовинні села пролягають далі по Городищенській землі. Затишними садками зустрічає село Орловець, на території якого височіють кургани ранньоскіфських часів, і було знайдено скарб ювелірних виробів періоду Київської Русі. Село здавна славиться своєю духовністю. З 1799 року і до нині його оберігає дерев'яна Свято-Миколаївська церква, побудована запорізьким козаком Кирилом Половим. В середині ХІХ ст. Орловець більше нагадував містечко з торгами і ярмарками, яке і економічно, і культурно підтримував цукрорафінадний завод Симиренків.

Найбільшого свого розвитку славна родина досягла на Городищенській землі. Місто Городище засноване в ХVІ ст.. В період визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького було сотенним містечком Черкаського полку, у 1793 році волосним центром. У 1848 році брати Яхненки і Симиренки заснували в ньому цукроварню. «Київські губернські ведомості» в 1948 році писали: «За досконалістю упорядкування будівлі. Прикрасними приладами і апаратами, якими тут послуговуються, розмірами просторих приміщень і виробництва завод не тільки стоїть на першому місці серед цукробурякових і рафінадних заводів Росії, але має мало суперників навіть закордоном». Європейськість і демократичність принесли Симиренки в село Мліїв біля Городища, яке виникло у ХV ст. і розкинулось на

мальовничих берегах річки Вільшанки. Сьогодні в ньому живуть нащадки славних козаків Мліївської сотні Корсунського полку. Ми відразу попадаємо в солодке царство яблук, груш, червоної і жовтої малини, агрусу, смородини. Їх ніжний аромат і смак зачаровує назавжди, особливо якщо вони з тих дерев, які посадили Платон Федорович і Левко Платонович Симиренки більше ста років тому.

В далекі часи в цих місцях були непрохідні ліси, але вони відступали і земля готова була віддати свої дари людям. Мліївську землю освоювала і берегла родина Симиренків. Вони були не тільки цукрозаводчиками, але й на своєму машинобудівному заводі побудували перший на Дніпрі металевий пароплав з такою красивою, патріотичною назвою «Українець». Вони були меценатами. В 1859 році до них приїхав на гостини Тарас Шевченко. І якщо підійти до будинку, де проживав поет, то здається, що відкриються двері і Тарас Григорович вийде на алею парку, а йому на зустріч донесуться звуки роялю, голоси акторів аматорського театру і незвична мова іноземних спеціалістів. Поет задумливо торкається ніжних гілок молодих яблунь. Після заслання його серце так хотіло любові. Він думав про свою родину, свій будинок на рідній Черкащині. Але були плани видати новий «Кобзар». Для цього потрібні були кошти, і вони вже у Санкт Петербурзі, надійшли з Мліїва від Платона Симиренка – батька видатного вченого помолога-садовода Левка Симиренка. На початку 20-х років Левко посадив перші чудесні деревця Мліївського саду. А продовжив за ними доглядати і піднімати вверх до сонця його син Володимир. Трагічно рано обірвалося життя вчених садоводів, але їх наукові праці і сьогодні залишаються основними у підготовці молодих спеціалістів в багатьох країнах світу. Дочка Володимира, яка жила в Канаді, завжди, коли приїжджала у рідну домівку, привозила гостей. В колишньому маєтку славної династії квітує сад Мліївського науково-дослідного

інституту садоводства ім. Л.П. Симиренка. Вчені всього світу приїжджають, щоб потім посадити свої найкращі яблуні, а вони вже цвітуть в Болгарії, Польщі, Італії, Франції. Ренет-Симиренко, Слава Переможцям, Мліївська красуня – ці яблука подобаються всім. Вони побували навіть в космосі, а космонавти посадили в Млієві свою алею. Здавна прикрашає цей куточок землі дендропарк площею більше ста гектарів. В центрі парку величезне озеро. Через нього перекинутий місток, який веде на «Острів кохання». За озером тихі заплави, реліктові рослини, пахучі трави, сосновий бір.

ІСТОРИЧНЕ МІСТО ГОРОДИЩЕ

Шевченко перебував у Городищі у вересні 1845р. Тут він гостював у матері С.С. Гулака-Артемовського. Двічі поет відвідав Городище у 1859 р.: вперше - в червні, удруге - в липні. Шевченко познайомився з власником заводу Платоном Симеренком, розмовляв з робітниками-цятсровиками, цікавився умовами їхнього життя і праці. Мабуть тоді він домовився з П. Симеренком про фінансування видання своїх творів, Адже у 1860р. коштом П. Симерейка видано Шевченків «Кобзар».

У 1923 р. робітники Городщентського цукрового заводу збудували пам'ятник Кобзареві та встановили його в Каневі, на Чернечій горі. Чотири пам'ятники Шевченкові встановлено в Городищі: на подвір'ї дитячої лікарні (1923 р.), у парку цукроварні (1929 р., скульптор - К.М. Терещенко), на території маслозаводу (1969 р.) та колгоспу. Його Ім'ям названо о/дну з вулиць міста і приміський колгосп. У літературно - меморіальному музеї С.С. Гулака-Артемовського розгорнуто експозицію про перебування Т. Шевченка в Городищі.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО МЛІЇВ

Мліїв Шевченко знав, мабуть, з дитинства. Приїздив сюди, влітку 1859 р. і побував на цукроварні фірми «Брати Яхненко і Смирешсо», на Платоновому хуторі-селщі Смиренка між Городищем і Млієвом, читав робітникам і службовцям свої вірші. Сюди Шевченко прибув з Городища. У Млієві зберігся колишній будинок Смиренків, в якому зупинявся поет.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ВІЛЬШАНА

Тут Шевченко був у 1828-1829, 1845 і 1859 рр. У 1828р. він прийшов до панського двору управителя Павла Енгельгардта навчатися малювати, але той залишив його у себе козачком (кімнатним слугою). Звідси розпочалося сумне підвальне Тарасове життя. У вересні 1845 р. Шевченко переїздив, вірогідно, через Вільшану дорогою з Лузанівки до Кирилівки, а 28 червня 1859р. - дорогою з Млієва до Кирилівки.

Вільшану Шевченко оспівав у поемі «Гайдамаки» в контексті «Коліївщина». Сирота Ярема кохає Оксану, титареву доньку. Конфедерати замордували титаря і забирають Оксану. У своїх «Приписах» до поеми «Гайдамаки» Шевченко зазначив: «Вільшана, або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір і корчма, де б то Ярема Байстрик, а потім Галайда, був у жида наймитом (од старих людей)». Згадку про Вільшану зустрічаємо у повісті «Прогудка с удовольствием й не без морали». Одну з вулиць Більшали названо ім'ям Шевченка.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ВЕРБІВКА

У 1828-1829рр. Шевченко, будучи козачком у П.Енгельгардта і їздячи з ним скрізь, бував у Вербівці. Це село Шевченко згадує в поемі «Гайдамаки»: «Мандрували гайдамаки лісами, ярами. А за ними й Галайда з дрібними сльозами. Вже минули Воронівку, Вербівку, в Вільшану приїхали».

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ПЕДИНІВКА

За спогадами В.Г. Шевченка Тарас Григорович, ходив до Пединівки ще дитиною років шести, коли «забажав піти туди, де «кінець світу», де небо впирається в землю». Гадають, що він бував у цьому селі у 1828-1829 рр. За козачкування у П.Енгельгардта під час подорожей з ним по навколишніх селах.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО РИЗИНЕ

Село розташоване на чумацькому шляху з Черкас до Умані. Шевченко був у цьому селі, мабуть, у 1845 р. Згодом він згадував його в Петропавловському укріпленні на острові Мангишлак, Тут він зустрівся з ризинським селянином-солдатом А. Обеременком.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО БОРОВИКІВ ХУТІР (тепер с. Боровикове)

Тут Шевченко бував у дитинстві. Цей хутір він згадував у поемі «Гайдамаки» (гайдамака Ярема Галайда доганяє побратимів по зброї: «Догнав своїх Боровиків. Вже хутір минають») та у своїх «Приписах» до цієї поеми: «Між

Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір...».

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ВОРОНІВКА

Вважають, що у 1828-1829 рр, малий Тарас, їздячи з паном: Енгельгардтом із Вільшани у навколишні села, бував і у Воронівці. У поемі «Гайдамаки» повстанець Ярема Галайда та його побратими простують із Вербівки до Вільшани через Воронівку.

Шевченко-солдат проводив безсонні ночі на подвір'ї біля офіцерського флігеля. Однієї ночі Обеременко вийшов з кухні. Поет запитав, звідки він. Той відповів: «Із села Різаної, тут, коло Лисянки, коли' чували...». «Не тільки чував,- відповів Шевченко.- а сам бував і в Лисянці, і в Різаній, і в Русалівці, й всюди...». Про земляка Шевченко записав у «Щоденнику»: «Якщо мелькали світлі хвилини в моєму темному тривалому ув'язненні, то за солодкі хвилини я завдячую йому, моєму простому шляхетному другові», (29 липня 1857р.).

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ТАРАСІВКА

У Тарасівці Шевченко був в дитинстві під час пошуків вчителя малювання. В «Автобіографії» він згадував: «Утік він до села Тарасівки до дячка-маіяра від учителя-маляра в Лисянці. Але, на жаль, Агаїелес подивився уважно на ліву /долоню бродяги, відмовив йому навідріз, не знаходячи в ньому таланту не тільки до малювання або шевства., навіть до бондарства».

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ХЛИПНІВКА

Ще в дитинстві малий Тарас ходив до хлипнівського дяка проситися навчати його малювати. Маляр погодився, але з умовою, що той принесе дозвіл від пана. Проте управитель не дав дозволу, а забрав його до панського двору.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО МАЙДАНІВКА

У цьому селі Шевченко був підлітком у *пошуках* учителя-маляра. У повісті «Прогулка...» Шевченко зауважив: «за селом Майданівкою просто Будища знаходяться... Будища. У мене ця місцевість міцно засіла в пам'яті. Я вивчив її ще тоді, коли ходив шукати собі маляра-вчителя і знайшов його в персоні діякона Єфрема, у якого я не витримав першої проби».

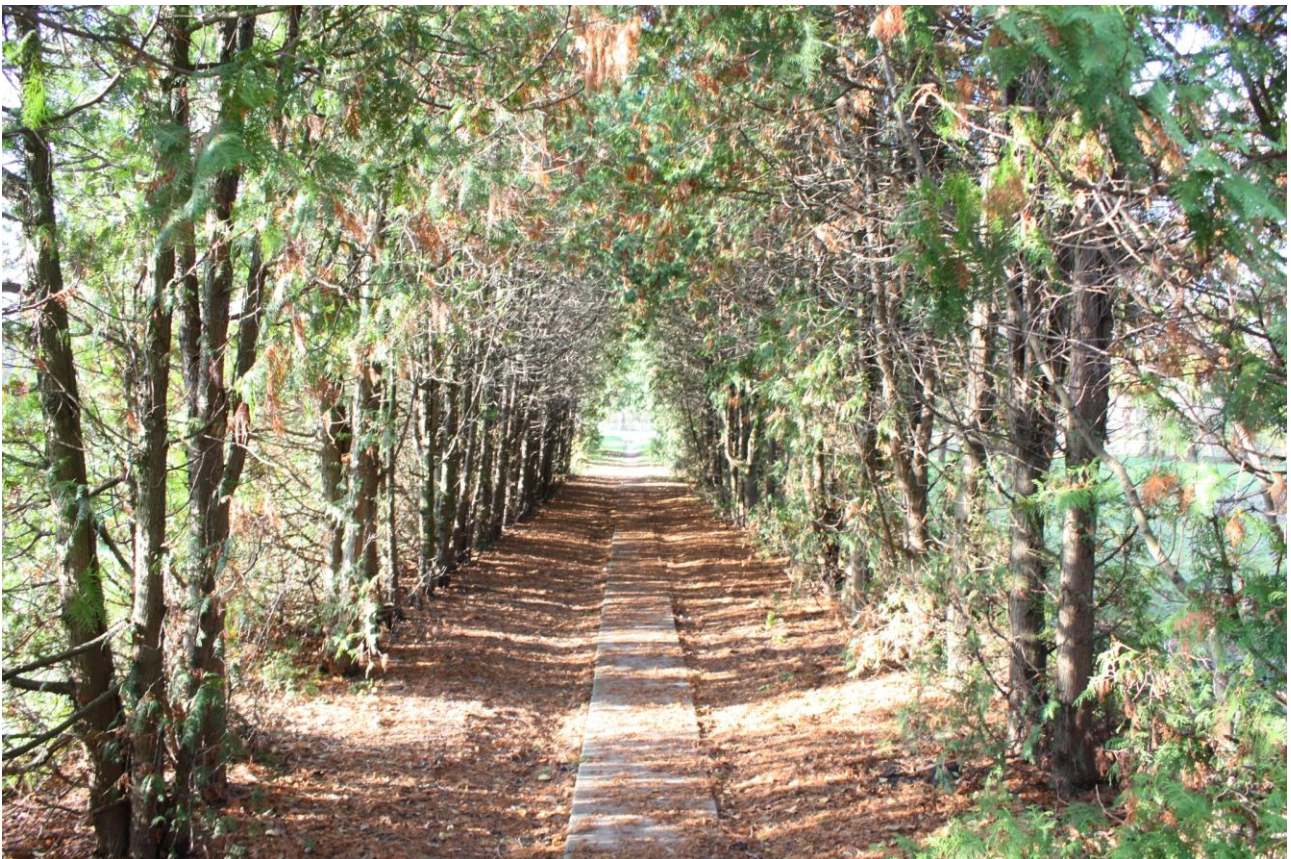
У поемі «Гайдамаки» (розділ «Лебедин») Шевченко розповідає про перебування Оксани в монастирі. Там дівчина згадує, зокрема, Майданівку, У «Кобзарі» 1841 р. він помістив примітку: «Майданівка - село, недалеко від Лисянки».

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ГУДЗІВКА

У цьому селі Шевченко *був*, очевидно, у 1845 р. Він згадує про Гудзівку та **Гудзівську** гору в «Щоденнику» (7 вересня 1857 р.): «від Самари вгору починає підніматися лівий берег Волги. Це Валска височина Жигулівських гір... Окрема гора... Царів курган. Гора ця своєю формою і величиною нагадала мені таку ж гору поблизу **Звенигородки**, Київської губернії, в селі Гудзівці... і **Гудзівську** гору...».

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО КОЗАЦЬКЕ

У 1843 і 1845 роках, їдучи з Зеленої Діброви до Княжої, де тоді була поштова станція, проїздив через Козацьке. Зберігся будинок управителя - садибний комплекс початку ХІХ ст.

ЕКСКУРСІЯ «НА БАТЬКІВЩИНУ ШЕВЧЕНКА»

Маршрут: Сміла, Городище, Ольшана, Шевченкове, Моринці, Будище.

ПАМ'ЯТНИКИ І ПАМ'ЯТНІ ЗНАКИ СМІЛА

- 1 Пам'ятник землякам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.
- 2 Братська могила мирних жителів і вшськовополонених, замучених фашистами в 1941 - 1943 роках.
- 3 Пам'ятник Б. Хмельницькому.
- 4 Пам'ятка архітектури, Покровська церква.

ІСТОРИЧНЕ МІСТО ГОРОДИЩЕ

1. Пам'ятник С. Гулаку-Артемівському.
- 2 Пам'ятний знак на тому місці, де був будинок, в якому народився С. Гулак-Артемівський.
- 3 Пам'ятник Т.Г. Шевченку.
- 4 Пам'ятник: І. Ле.
- 5 Пам'ятник землякам, загиблим в роки Великої Вітчизняної війни.
6. Пам'ятка архітектури. Михайлівська церква.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ВІЛЬШАНА

- 1.Пам'ятник землякам, загиблим в роки Великої Вітчизняної війни.
- 2 Пам'ятник І.М. Кривоносу.
- 3 Пам'ятний знак воїнам-кавалеристам, учасникам Корсунь-Шевченківської битви.
- 4 Пам'ятник О.Лосевій, учасниці Корсунь-Шевченківської битви.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ШЕВЧЕНКОВЕ

- 1 Пам'ятник Т.Г. Шевченку.
- 2 Могила матері Т.Г. Шевченка.
- 3 Могила батька Т.Г. Шевченка.
- 4 Хата дядка, в якій навчався Т.Г.Шевченко.
- 5 Пам'ятний знак на місці, де була хата батьків Т.Г. Шевченка.
- 6.Літературно-меморіальний музей Т.Г. Шевченка.
Відтворена хата батьків Т.Г. Шевченка.
- в Пам'ятний знак на місці перебування штабу 2-го Українського фронту.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО МОРИНЦІ

- 1 Братська могила воїнам, загиблим в 1944 р,
- 2 Пам'ятник землякам₅ загиблим в період Великої Вітчизняної війни.
- 3.Пам'ятник Т.Г. Шевченку.
- 4.Пам'ятний знак «Кобзар».
- 5 Пам'ятний знак на тому місці, де була хата, в якій народився Т.Г. Шевченко.
- 6 Відтворена хата, в якій народився Т.Г.Шевченко.
7. Відтворена хата матері Т.Г. Шевченка.
- 8 Пам'ятний знак на честь героїв Кореунь-Шевченківської битви.

ЕКСКУРМІЯ ДО МІСТА УМАНІ. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕНДРОЛОГІЧНОГО ПАРКУ «СОФІЙКА»

Світ знає багато шедеврів паркового, ландшафтного мистецтва, проте «Софіївка», безперечно, посідає у цьому ряді одне з перших місць.

Урочисте відкриття парку відбулося у травні 1802 року, в день народження красуні Софії. Роботи, пов'язані з завершенням будівництва парку, тривали і в наступні роки, навіть після смерті господаря, та все одно вражають фантастично стислі строки, за які виросло на околиці Умані оце зелено мармурове диво. Всього 6 років! Графу «Софіївка» обійшлася в 2 000 250 карбованців сріблом.

З 1836 року і аж до революції парк носив назву «Царицин сад». Справа в тому, що після Польського визвольного повстання 1830-1831 рр. Умань і родовий маєток Потоцьких було конфісковано. Тоді й загубилася первісна назва парку - «Софіївка», відновлена вже за нашої доби. «Царицин сад» потрапив під опіку Управління військових поселень. У цей період його ретельно доглядали і здійснили чимало робіт по реконструкції та розширенню.

У 1859 році уманський парк перейшов у розпорядження Головного училища садівника, яке з цієї нагоди перевели з Одеси до Умані. Так унікальний маєток почав працювати на користь науки. Головне училище садівництва, засноване 1844 року, було єдиним навчальним закладом Росії подібного профілю. Тут готували фахівців для будівництва садів і парків, а також для догляду за ними. В цей період проводилися значні роботи по реконструкції гідротехнічних та інших споруд, будувалися нові. У численних офіційних документах можна знайти згадки про ремонтні роботи на

греблі, в одному з гrotів, про перебудову терас, оглядових майданчиків тощо, а також про зразковий порядок, який тут підтримувався. Збагачується рослинний світ парку. З рідкісних видів і форм рослин учений-натураліст В. Пашкевич створює окремий відділ Софіївки на площі 2 га — Англійський парк. З його ім'ям пов'язують початок справжньої наукової роботи в «Софіївці».

«Царицин сад» примхою долі став державним надбанням, та й не просто державним, а й приналежним науці, освіті. Десятки талановитих вчених, інженерів, архітекторів, доклали багато праці і старання до того, щоб зберегти і примножити цю рукотворну красу.

За перших 5 років до урочистого відкриття «Софіївки» у 1802 році було зроблено багато. З'явилися Верхній і Нижній стави, водограї, таємничі гrotи, алеї, нагромадження скель. З Італії граф виписав ряд прекрасних мармурових скульптур. Пересаджені багаторічні дерева утворили тінисті гаї і алеї.

Наприкінці 1830-х — на початку 40-х років головний садівник Ферре побудував в «Софіївці» терасу Бельвю та терасу Муз, які влаштовані у надзвичайно мальовничих місцях, оточених басейнами, водограями, альтанками.

У 1929 році парк оголошено державним заповідником з самостійним статусом.

У 1941-1945 рр., під час фашистської окупації, багато шкоди було завдано архітектурним пам'яткам, гідротехнічним спорудам і зеленим насадженням парку, але вже у 1946 році парк відродився.

У 1955 році «Софійку» передано у відання АН України. Вона стала філіалом Центрального республіканського ботанічного саду.

У 1980 році, в ніч з 3 на 4 квітня, повінь зруйнувала майже всі гідротехнічні споруди парку, пошкодила його архітектурні пам'ятки, завдала шкоди рослинності. На

відновлення парку було виділено біля 1 млн. крб., і всього за два місяці наслідки стихійного лиха було ліквідовано.

Нині парк — найбільший центр з інтродукції та акліматизації рослин Правобережного Лісостепу України. Тут налічується більше ніж 2 тисячі таксонів рослин, створюється єдиний в Україні науково-дослідний інститут з проблем збереження природно-історичних ландшафтів України.

В 1995 році «Софіївка» брала участь у Міжнародному конкурсі Європа Ностра і отримала всі відзнаки: медаль, диплом, барельєфну дошку. У 1996 році «Софіївка» святкувала 200-річчя свого заснування.

Докорінних змін зазнала західна частина парку, де на площі понад 45 га створено практично новий парк з каскадом ставків, органічно вписаних у ландшафт тальвега Грекової балки.

Звичайно, марно й сподіватися за один день оглянути всі 160 га території «Софіївки», побувати в розсадниках і теплицях, познайомитись з кропіткою працею наукових працівників парку. Подорожуючи парком ви побачите такі цікаві архітектурні та природні об'єкти: головний вхід, головну алею, Тарпейську скалу, павільйон Флори, фонтан «Змія», камінь Смерті, тераса Бель В'ю, площу Зібрань, Великий водоспад, долину гігантів, Китайську бесідку, терасу Муз, джерело «Гіпокрени», статуї Еврипіда, Меркурія, Аполлона, Венери та ін., гроти «Дзеркало Діани», «Горішок», «Каліпсо», «Феміди», «Страху і сумніву», «Громовий» та ін., Критський лабіринт, Єлисейські поля, Мертве озеро, підземну річку Стікс, Англійський парк, Верхній став, острів Анти-Ціреї з Рожевим павільйоном, Амстердамський шлюз та багато іншого. Ви помандруєте старовинними алеями, якими ступали Олександр Пушкін, Тарас Шевченко, Іван Котляревський, Сергій Волконський, Павло Пестель, Михайло Бестужев-Рюмін, Володимир Сосюра, Максим Рильський та ще сотні славних наших земляків.

Повертаючись до Умані, в якій розташований дендрологічний парк «Софіївка», варто зазначити, що з її історією і культурою ви можете ознайомитися в Уманському краєзнавчому музеї, а також під час пішохідної прогулянки по місту, оглядаючи її численні пам'ятки та пам'ятні місця: будинки колишньої військової ратуші та базиліанського училища XVIII ст., пам'ятники Г.І. Котовському, І.Д. Черняхівському, Т.Г. Шенченку, М.І. Пирогову, В.Т. Мічуріну, К.А. Тімірязєву та ін. В Умані народилися український археолог, етнограф, мистецтвознавець, академік АН УРСР М.Ф. Біляшевський, український письменник, Герой Соціалістичної праці Ю.К. Смолич. Тут пройшли дитячі та юнацькі роки українського поета, академіка М.П.Бажана. Під час подорожування по Уманщині вас неодмінно запросять побувати в окремих селах Уманського району, які славні своїми земляками: село Оксанино, де народився двічі Герой Радянського Союзу генерал і.д. Черняхівський, село Косенівку — на батьківщину генерала К.М. Дерев'янка, який підписував капітуляцію Японії в Другій світовій війні від імені Радянського Союзу (нещодавно в селі відкрито меморіальний музей). В майбутньому туристи зможуть також відвідати с. Піковець, де за державною програмою «Золота підкова Черкащини» йде будівництво музею археологічних культур Черкащини та репродукція археологічних об'єктів історико-культурної спадщини.

Сьогодні у заповіднику—сотні видів екзотичних рослин. Чимало екзотичних переселилося сюди вже порівняно недавно з інших ботанічних садів країни та з-за кордону. Багато заморських південних порід придбав ще граф Потоцький, але вони не збереглися з тих часів. Зате їх численні нащадки, такі як тополя італійська, сосна веймутова, біла акація, та інші ростуть не лише в парку, але й поширилися звідси по всій Україні.

Високий смак, виявлений садівниками багатьох поколінь, помножений на заповідну незайманість природи,— ось головна принада цього зеленого дива. Численні галявини, розцвічені золотавими вогниками кульбаб чи фіолетовими цяточками фіалок, надзвичайно милі нашому серцю.

ЕКСКУРСІЇ «ЗЛОТОКРАЄМ»

ЕКСКУРСІЙНИЙ МАРШРУТ «КРАСНОГІРСЬКИЙ МОНАСТІР»

Охоплює с. Чапаєву, с. Бакаївку.

*Обитель Красногорская
Стоишь ты на горе;
Всем ищущим спасение –
Лучь света ты во тьме.
И свет твой благодатный
Влечет сюда людей
И в радости и в скорби
Спешат они к тебе.*

Ці світлі слова присвятила своїй рідній обителі черниця Красногiрського монастиря.

Поспішимо і ми на прощу в монастир за духовним, світлим, божественним словом, воно підтримує нас в житті.

Дорога із Черкас проходить по дамбі через Дніпро, який широко розлився Кременчуцьким водосховищем. В історичні часи Дніпро був відомий грекам і відомий історик Геродот описав його за 450 років до н.е. і назвав його Борисфеном. Давали йому ім'я Далотріс, а слов'яни здавна величають Славутичем, батьком Славутою. Тарас Григорович Шевченко з повагою писав:

*„ Дніпро ген - ген собі розкинувсь,
Сіяє батько і горить! ”*

Призупиняємося, заглянемо в глибокі води і відкриється таїна. Здається ми бачимо *баши* тих церков, які забрало до себе водосховище. Їх було багато в прибережних селах.

Сьогодні вони до нас озиваються дзвоном, тихим і величавим.

На лівому березі проїжджаємо землі Золотоніського району і першим нас зустрічає село Чапаєвка. До 1920р. – Богушкова Слобідка. Перекази зберегли пам'ять про козака Богуша, який перший поселився в цих місцях, а далі з своїми побратимами заснував козацьку слободу і ймення своє передав селу. Перша письмова згадка про нього 1619р. Сміливість і звитяга жителів села передавалася із покоління в покоління. В часи його новітньої історії, вони активно воювали в Чапаєвській дивізії. З 1929 року село носить назву Чапаєва і в 1937р. зустрічало сина прославленого командира – Аркадій.

Чапаєвці зберігають всі найкращі традиції, особливо спортивні. Ще в 1936р. село зайняло перше місце в країні з розвитку спорту в колгоспах. В цьому ж році було відкрито стадіон на 5 тис. глядачів, на якому проводилися не тільки всеукраїнські спартакіади.

З Чапаєвкою дорога оберігається лісом, який раптом розступається і перед нами річка Золотоношка. Вона плавними кільцем округляє (*оточує*) острів. Посередині острова піднімається в зелені трав і дерев мальовнича гірка. На її верхівці тягнуться до неба стародавні храми.

Красиві місця народ здавна називав «красними». Можливо і назва звідси – Красногірська обитель. А ще з переказів визнаємо, що вся гірка потопала в заростях чагарника «*дикого персика*». Коли він розквітав, тоді своїм яскраво – рожевим цвітом освічував всю гірку, тому і назвали її люди «Красна гірка».

В прадавні часи з далекого Константинополя сотні днів і ночей йшов до неї божий чоловік. Йому у вісні явилася Божа Матір і вказала шлях до Золотоносного града. А коло нього побачив красиву гірку над річкою і зрозумів, що це його пристанище на все життя. Вирив печеру у підніжжі гори і

вів там благочестиве життя, молився за себе і людей. Острів належав козаку Івану Шебету – Сплющці, який подарував його ченцю, з благими помислами перетворити гірку в «гору Божу» і створити святу обитель. Звістка про це стала відома на всю округу, почали люди приходити до пустинножителя і організували невелику общину. Загальною молитвою спорудили першу плетену з лози церкву. І внесли перші ікони: «Корецьку», «Дубенську», «ікона Божої Матері». Корецька була вирізана ченцем на корі дерева. А на дубі йому явилася чудотворна ікона, яку назвали Дубенською і вона сьогодні є головною святинєю монастиря. Пізніше Запорізьке козацтво допомагало братії побудувати дерев'яну церкву.

А в 1687р. паломників приймала кам'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці. В 1771р. було освячено Преображенський храм, створений проектом відомого архітектора Івана Григоровича Барського в стилі українського бароко і є видатною пам'яткою українського зодчества.

Спочатку монастир був чоловічим. Ним управляло багато ігуменів, але особливо пам'ятають і почитають святителя Софронія. За період його багаторічного служіння (1730-1742р.р.) монастир осяг небувалої висоти і прославився на всю Україну і Росію. Софронія наказом імператриці Єлизавети було переведено до Санкт-Петербургу для укріплення Олександро– Невської Лаври, а потім він став єпископом Іркутським. І де б не ніс службу божу завжди допомагав рідному Красногірському монастирю. За своє подвижництво він був канонізований Православною церквою.

В 1791р. до монастиря перевели черниць з київського Іоано – Богословської дівочої обителі. І ось вже більше 200 років він діж як жіночий.

В період з 1900 до 1918р.р. в монастирі перебувало 750сестер. В 1922р. його закрили. Знову почали звучати й дзвони і в 1941р. і з тих пір це постійно діючий монастир.

До нього веде від села Бакаївки широка дорога, від якої стеляться його угіддя, піхотної землі, покосу. Сестри всю роботу виконують своїми силами . Вони доглядають за коровами, заготовляють в лісі дрова, роблять ремонт приміщень, займаються бджолярством, шують церковне обрядження і одяг сестер, готують їжу для загальної трапези, печуть хліб і просфори.

Коли ми вступаємо на подвір'я монастиря, першому віддаємо шану Преображенському собору. До 1988р. був закритий і руйнувався. В 1991р. був відроджений і освячений. Його прикрашають ікони «Преображення господнього» . Влітку служба проходить в цьому соборі. Молимося перед іконами його обновленого позолоченого іконостаса. Починаючи з великого свята Покрови Пресвятої Богородиці богослужіння відбувається в Покровській церкві, де можна прикласти до чудотворної Дубенської ікони. Весь двір монастиря прикрашений квітами. І вдень і вночі в ньому читають псалтир і моляться за нас. Дуже добре на службі, яка супроводжується небесним співом чернецького хору, поставити свічку за благополуччя своїх рідних і близьких.

В Красногірському монастирі мріють відродити жіночу духовну школу, відкрити золотошвейні майстерні, так як це було в давнину. І віриться, що все виповниться і завжди над красною гіркою буде чути чарівні монастирські передзвони.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ЗОЛОТОНОША

Чапаєвка — село у Золотоніському районі Черкаської області України. Розташований на березі Кременчуцького водосховища за 18 км від районного центру - міста Золотоноші і в 1 км від залізничної станції Чапаєвка. Населення 3331 людина, 1470 дворів (на 2007 рік). Село

Чапаєвка - адміністративний центр Чапаєвської сільської ради.

Перша згадка про село, яке називалося Богушковою Слободою, відноситься до 1619 році. У XVII столітті село було центром Богушковослободської козацької сотні спочатку Кропивнянського (uk:Кропивнянський полк), а згодом Переяславського полку (uk:Переяславський полк). Козаки Богушкової Слобідки брали участь у національно-визвольній війні середини XVII століття, а в 1666 році село стало центром антистаршинського повстання Переяславського полку.

В кінці XVIII століття у селі було 285 дворів з населенням 850 жителів, а на початку XX століття - вже 737 дворів з 3907 жителями. Тут працювали 3 кузні, 34 млини, 4 олійниці, кілька магазинів. У 1920 році, під час громадянської війни (uk:Українсько-більшовицька війна 1917-1921), повертаючись з польського фронту, в селі зупинилися на короткочасний відпочинок полиці 25 Чапаєвської дивізії. Це стало підставою для перейменування в 1923 році села на Чапаєвки.

У 1929 році був утворений колгосп ім. Чапаєва, який в 30-х роках став передовим господарством республіки. В 30-х роках був побудований типове приміщення середньої школи, відкрито Будинок культури на 400 місць і Будинок піонерів. 7 червня 1936 року був урочисто відкрито перший в республіці сільський стадіон на 5 тисяч глядачів, на якому відбувалися всеукраїнські спортивні змагання серед сільських фізкультурників.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ДЕНЬГИ

Деньги — село Золотоніського району Черкаської області, центр сільської ради, якій підпорядковано також село Хвильово-Сорочин. Населення — 1326 чоловік.

Село розташоване на річці Кропивні за 12 км від районного центру — міста Золотоноша та за 10 км від залізничної станції Золотоноша поруч з автошляхом Золотоноша — Черкаси.

Перша письмова згадка про село належить до другої чверті XVII століття. Як козацьке поселення, під перекрученою назвою Донкі село позначено і на відомій карті Гійома Боплана (40-ві роки XVII століття). З початком української визвольної боротьби в середині XVII століття село стало центром Деньгівської (Денезької або Демківської) сотні Кропивнянського полку. 272 деньгівців воювали на фронтах радянсько-німецької війни, з них 122 нагороджено орденами і медалями. На честь 159 загиблих встановлено обеліск Слави. На початок 1970-х років в селі працював колгосп ім. Кірова, який обробляв 3 тисячі га землі, в тому числі 2,3 тисячі га орної. Основний напрямок був зерновий з розвинутим тваринництвом. У селі діяла восьмирічна школа, де навчалось 213 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 9 тисяч примірників, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, аптека, дитячі ясла, 3 крамниці, перукарня, комбінат побутового обслуговування.

У селі народилися:

Іван Іванович Черінько (1908 — 1948) — український і туркменський живописець і педагог;

Василь Григорович Демченко (1831 — 1914) — вчений-юрист, професор Київського університету;

Яків Григорович Демченко (1842 - 1912) — публіцист, брат Василя Демченко

Сергій Павлович Шелухін — генеральний суддя, міністр юстиції за УНР;

Андрій Степанович Шевченко — доктор сільськогосподарських наук.

Вовк Андрій Михайлович — генерал-хорунжий Армії УНР.

ІСТОРИЧНЕ МІСТО ЗОЛОТОНОША

Золотоноша - місто в Черкаській області України, адміністративний центр Золотоніського району (не входить в його склад). Розташований на річці Золотоношка (притока річки Дніпро) в 30 км від міста Черкаси на залізничній гілці Бахмач — Одеса, а також на перетині автодоріг Бориспіль — Запоріжжя і Золотоноша - Сміла.

На території і в околицях міста знайдено кам'яні знаряддя праці бронзового століття, могильник зарубенецької і поселення черняхівської культур, а також городище часів Київської Русі, спалене монголо-татарами у XII столітті. Перша письмова згадка про місто датується 1576 роком у заповіті князя Богуща Корецького. У документах 1616 року Золотоноша згадується як місто, обнесений валом, в якому кожен тиждень торги проходили і щорічно ярмарку. На вимогу городян князь звільнив в 1627 році від податків, за винятком потреб на оборону міста і королівського збору, і дав міщанам право створити ремісниче братство. Воно проіснувало 225 років. Хоч магнат дав свою згоду зняти податі з міста, проте ремісники Золотоноші і далі повинні були платити за пів гроша в міську казну щороку, давати свічки на дві церкви і відбувати множинні повинності на міську управу-ратушу. У 1620-х роках досить значне поселення. Козаки, які селилися навколо Золотоноші, не визнавали владу землевласника. У 1625 році була заснована Золотоніська козацька сотня у складі Черкаського полку. У 1635 році місто отримало Магдебурзьке право. У 1640 року Золотоноша стала власністю Єремії Вишневецького. Тоді в місті налічувалося 273 господарства і приблизно 1500 жителів. У визвольній війні 1648-1654 років козаки Золотоноші виявили велику активність, а саме, у розгромі ворожого авангарду під Жовтими Водами і головними силами польських військ під Корсунем. У травні 1648 року польський

гарнізон, який стояв у Золотоніському замку, біг за Дніпро. У 1649 році Золотоноша знову стала центром козацької сотні. Близько 1654 року Золотоноша як сотенним місто перейшла з Черкаського в Переяславський полк. Павло Алеппський, який подорожував по Україні в 1654-1655 роки захоплювався розмахом торгівлі та освіти. Він згадував, що в той час виділялися дві оригінальні церкви, в старому стилі. Особливого розвитку придбало будівництво фортечних споруд. Замкові зміцнення мали два в'їзду (Переяславський і Кропивненський), були оточені високими земляними валами. Сам місто стояло на острові, створеному р. Золотоношкой і її припливом. Вміле поєднання фортечних споруд і місцевості робило Золотоношу неприступною. Золотоніська козацька сотня брала участь в бою зі шведами під Єрестфером і в Полтавській битві 1709 року. За матеріалами генерального описання Лівобережної України 1765—1769 років у Золотоноші жили 109 виборних козаків, 143 підпомічника, 26 помічників, 57 різночинців і 340 селян. Більшість посполитих займалася землеробством у поєднанні з ремеслами і промислами. У зв'язку з ліквідацією козацького пристрою на Україні в 1781 році, Золотоноша, до того часу містечко, стала містом, центром повіту Київського намісництва, в 1796 року — Малоросійської, а в 1802 році — Полтавської області. У 1803 році у місті проживало понад 4,5 тисячі жителів (99 чиновників, 205 дворян, 122 військовослужбовці у відставку, 105 купців, 1841 міщанин, 1358 козаків, 195 казенних і 600 поміщицьких селян. Козаки і селяни Золотоноші билися з французькими загарбниками під час Вітчизняної війни 1812 року. У місті формувалося селянське ополчення Золотоніського повіту, в Кропивне - козацьке. У 1848 році у місті спалахнула епідемія холери: з 114 хворих - 40 померли. У 1885 році тут було 433 селянських господарства, в яких проживало 2248 осіб. У 1896 році у місті побудований лікеро-горілчаний завод. У 1897 році через Золотоношу прокладена

вузькоколійна залізнична лінія Бахмач — Червоне, 1912 року - ширококоліїну Бахмач — Одеса. На початку ХХ століття Золотоноша - дрібний промисловий і помітний торговий центр. У 1911 році заснований чугунно-ливарний завод (нині машинобудівний). У 1913 році тут працювали чавуноливарний завод, цегляний «Вулкан» (з 1911 року), пивоварня (з 1903 року), оцтовий і миловарний заводи, завод газових і фруктових вод, 2 парових і 2 простих млини, 2 олійниці, 3 крупорушки і т. д. Відбувалося 6 щотижневих ярмарок і 3 щотижневі базари. У 1820 році у Золотоноші відкрита повітова школа, в 1871 році - жіноча прогімназія (з 1904 року - гімназія), 1898 року - нижча сільськогосподарська школа, в 1906 році - чоловіча прогімназія (з 1910 року - гімназія), 1897 році - театр. З 1920 року Золотоноша - повітове місто Кременчуцької губернії з 1922 року - Полтавської. У 1923 році створений Золотоніський район у складі Золотоніського округу (з 1925 року - Черкаського, з 1927 року — Шевченківського, ліквідованого в 1930 році). З 1932 року Золотоноша - районний центр Київської, аз 1937 року — Полтавської області. За роки довоєнної п'ятирічки у місті створена нова промисловість:

1930рік - інкубаторна станція;

1931рік - коноплезавод, дубильня, кромалопатоковий завод;

1933рік - деревообробна артіль «Перемога»;

1934рік - м'ятний завод;

1938 рік - харчокомбінат та інші підприємства.

319 вересня 1941 за 22 вересня 1943 року Золотоноша перебувала під німецької окупацією. У місцевому концентраційному таборі були знищені 12 570 осіб. У лютому 1942 року виникла Золотоніська антифашистська організація, керована М.І.Савраном, Н.А., Соловйовим і Р. Н. Ніколаєвим. Більше 2000 золотонішців брало участь у Великій

вітчизняній війні, близько 1000 з них загинули, більше тисячі нагороджені орденами і медалями.

З 1954 року Золотоноша - районний центр Черкаської області.

У грудні 1992 року Золотоноша отримала статус міста обласного підпорядкування.

Золотоніський Свято-Успенський собор — діючий православний храм у місті Золотоноші (районний центр Черкаської області); нині є головним міським храмом. Розташований у середмісті Золотоноші.

Минувшина і сьогодення храму. Собор на честь Успіння Божої Матері почали будувати у першій декаді ХХ ст. Перед цим тут з середини ХVІІІ ст. уже стояв дерев'яний храм. Його замінили в 1845 році на інший, який згорів на початку ХХ-го. Новий величний собор, зведений уже з каменю, став головним храмом міста і однією з найбільших храмових споруд усієї центральної України. Його підкреслено святковий вигляд відразу додав більшої урочистості і всьому архітектурному обличчю Золотоноші. У 1910 році золотоніський Успенський собор було освячено і з того часу тут постійно звершувалися богослужіння.

Гармонія розвитку-гармонія життя.

У чарівному екзотичному куточку м.Золотоноша на території Державного дендрологічного парку площею 7,5 га знаходиться загальноосвітня санаторна школа - інтернат. Це рідний дім для багатьох дітей із неспецифічними захворюваннями органів дихання (хронічні пневмонії, бронхіти, бронхіальна астма, різні форми алергічних респіраторних захворювань).

"Найвища цінність у людини - це її здоров'я. Вона зможе його оцінити, якщо його втратить", - так стверджує Олександр Захаренко у книзі "Поради колезі, народжені в школі над Россю". Сьогодні нікому не спаде на думку сперечатися з цією тезою. Сучасні діти розуміють цю істину

лише підсвідоме, і лише з роками ми починаємо цінувати здоров'я і плекати кожну мить життя. Сьогодні проблема збереження фізичного і психічного здоров'я дитини, сприяння її гармонійній особистісній та соціальній адаптації - головна проблема роботи педагогічного колективу школи Аджешкола-інтернат - це особливий тип навчального закладу. Це не просто школа, це рідний дім, де живуть, оздоровлюються і навчаються діти, які потребують особливої уваги, умілого підходу, високої професійної майстерності, великої любові до дітей і до своєї професії. Душі дітей ранимі, фізичний стан слабкий, тому всі педагогічні прийоми повинні лікувати дитину, додавати їй сили. Змістом освітнього процесу в школі є життя дітей, в якому вони дорослішають, розвиваються і формуються як особистості. Всі аспекти навчальної діяльності підпорядковуються основній меті – саморозвитку дітей. Школа забезпечує умови для того, щоб кожна дитина знаходила простір для розвитку своїх можливостей, могла в повній мірі проявити свою індивідуальність. Педагогічний колектив школи, розуміючи завдання в галузі освіти, головну увагу звертає на гуманістичний підхід до навчання, виховання гуманізації взаємин.

Стратегічна мета школи: Навчити дітей жити у світі, який постійно змінюється.

Девіз роботи колективу: "Школа починається з любові"

Головними напрямками роботи школи є: гуманізація навчально-виховного процесу та створення сприятливого психологічного мікроклімату для навчання,

оздоровлення і розвитку кожного учня;

індивідуально - особистісний підхід до дитини в умовах роботи школи повного дня;

використання традиційних, нестандартних та інноваційних методик навчання та педагогічних технологій;

удосконалення системи роботи школи щодо збереження та зміцнення здоров'я учнів;

прищеплення дітям навичок і потреб здорового способу життя.

Золотоніський краєзнавчий музей створено у 1960 році. Але цю дату можна вважати досить умовною, бо вона майже нічого не говорить про справжню історію музею, яка починалась двічі й двічі й переривалась з різних обставин.

Тай й взагалі: що вважати за точну дату заснування музею? Адже вік його визначають не тільки офіційні документи, якими надається музею приміщення, затверджується штатний розклад... Звичайно, без власного будинку та без працівників музей не існуватиме. Але ж це — існування, так би мовити, у просторі, а от у часові... Мабуть, як категорія часу музей існує завжди, бо завжди існують його експонати. Ще не зібрані разом, не зареєстровані у фондах, не опановані думкою науковця, ці експонати живуть серед людей, бо живе людська пам'ять. Отже, музей-то категорія пам'яті. Хіба ж не про це промовляє нам історія найславетніших музеїв світу, серед яких є й такі древні, що навіть дату їх офіційно заснування не пригадує ніхто? Але ж події, викладені мовою експонатів, не стають старішими у старих музеях і не молодшають у музеях молодих. Біографія золотоніського музею була досить драматичною. Ще у грізному 1920-му Ф.І Шамрай та краєзнавець О.Д Гірс збрали речі та документи бійців Червоної Армії. У 1923 році музей було перетворено з повітного на окружний. Тепер музей не впізнати: значно розширився, у його відділах природи, історії дорадянського та радянського періодів, відділів фондів нараховується понад сім тисяч експонатів.

Завдяки творчій, повсякденній роботі ентузіастів краєзнавства музей перетворився на помітний культурно-освітній центр, звідки до підприємств та колгоспів, організацій та установ, навчальних закладів району простяглися постійні маршрути лекцій, екскурсій, зустрічей...

Цими маршрутами краєзнавство-знання про рідний край-приходить до людей вони приходять до його. Мандруючи у пошуках пам'яток минулого та чутливо наслухаючи ритм сьогодення, що приносить сучасні реліквії боротьби за виконання історичних рішень, золотоніські краєзнавці збирають дорогоцінні скарби людської пам'яті.

Пам'ятник загиблим радянським воїнам і громадянам (Меморіальний парк).

Скульптор Борис Павлович Микитенко, архітектори Ігор Сидорович Ланько, Олександр Станіславович Ренькас, Олексій Іванович Заваров. Будівельник Київське творчовиробниче об'єднання «Художник» та трудові колективи міста та району. Відкрито 9 травня 1988 року. Являє собою багатофігурну скульптурну композицію, встановлену на земельному кургані в центрі парку поряд з братськими могилами радянських воїнів та закатованих фашистами громадян, яка увічнює нескореність духу радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни.

Скульптурна композиція виконана з сірого граніту Старобабанського кар'єру, її висота-9,7 м, розміри фігури - 5,2 м, загальна висота пам'ятника - 12,7 м.

Братська могила радянських воїнів (вул. Енгельса - вул. Шевченка) Встановлено в 1950 році. Пам'ятник (скульптура воїна на повний зріст) розташований на штучному підвищенні й обгороджений залізною огорожею. Даних про загиблих і кількість похованих немає.

Братська могила радянських воїнів (міське кладовище по вул. Пролетарській).

Пам'ятник встановлено в 1965 р., виготовлений з гіпсу та цегли, на плитах - імена загиблих.

Братська могила радянських воїнів (при виїзді з хутора Згар) Могила розташована біля дороги Київ-Дніпропетровськ на горі. Утворилась в результаті перезахоронення останків воїнів Радянської армії з братських та індивідуальних могил в

селах: Хрести, Деньги, Кропивна і Макіївка. У ній поховано 5 сержантів і 87 солдатів. На могилі фігурний пам'ятник. Обгороджена металевим огорожею.

Пам'ятний знак «Танк - Т-34» на честь воїнів-визволителів (вул. Шевченка - вул. Черкаська)

Архітектор М.Ф. Кириленко. Танк (бортовий номер 239) встановлено на залізобетонному постаменті, форми зрізаної піраміди встановлено в 1976 році. На фасаді постаменту накладними літерами напис: «Нынешнее и грядущие поколения всегда будут приклоняться перед силой духа нашего народа, перед доблестью воинов Советской армии».

Постамент облицьований гранітною плиткою. Розміри постаменту 3,8 x 7,2 x 3 м.

Пам'ятник О.М. Баху (подвір'я школи № 5).

Автор - вчитель школи-інтернату П.О. Швидкий. Скульптура виготовлена в майстерні Золотоніської школи-інтернату. Відкрито 22 грудня 1967 року на честь 110-річчя з дня народження вченого.

Спочатку стояв у сквері імені Баха, а потім перенесений на подвір'я школи.

Бюст встановлено на постамент, що має форму чотиригранного прямокутника. Скульптура з тонованого гіпсу

Пам'ятник В.І. Леніну (центральна площа міста)

Скульптор П.Ф. Мовчун, архітектори О. А. Гайдученя та П.П. Безродний. Відкрито 3 листопада 1976 року.

Пам'ятник являє собою бронзову постать В.І. Леніна висотою 5 м.

Встановлено на гранітному постаменті висотою 4,44 м.

Стела, на якій викарбовано текст телеграми В.І. Леніну встановлено в 1970 році. На гранітній плиті викарбовано текст телеграми (центральна площа поряд з пам'ятником Леніну).

Городище (на окраїні х. Ярки за 1,5 км. На північний схід від Золотоноші).

У 10-13 столітті було укріплене поселення руського племені полян.

Під час монголо-татарської навали 1239 року – Городище зруйновано. Має мисоподібну форму. З трьох боків обмежене крутими схилами, а з четвертої - майже зруйнованим валом.

Городище розорюється, внаслідок чого руйнується культурний шар та укріплення Городище.

Довжина - 300 м., ширина 100 м, висота валу 0,5 м.

Будинок чоловічої гімназії (нині будинок дитячої та юнацької творчості).

Збудовано в 1910 році за проектом техника Золотоніського земства архітектора А.Ф. Балавенського. У 1943 році німці спалили приміщення. У 1957 році приміщення відбудовано. З 1910 по 1919 рік тут була чоловіча гімназія. В 1911 році вступив на навчання С.Д. Скляренко. На другому поверсі праворуч від сходів клас де він навчався.

Будинок двоповерховий. Розміри 49х33х11,5. Фундамент бутобетонний. Стіни і перегородки цегляні. Дах покритий шифером.

Вікна стулкові аrochenого типу. По фасаду між вікнами виступають колони.

Меморіальна дошка на фасадній стіні БДЮТ (колишньої чоловічої гімназії).

У 1962 році на фасадній стіні встановлено мармурову дошку з написом: «тут у 1911-1919 роках навчався видатний український письменник Семен Дмитрович Скляренко 26.IX. 1901-7.III. 1962 рр.» Розміри меморіальної дошки 0,62 х 0,06 х 0,4 м.

Будинок Золотоніського земства, в якому у 1919 році перебував повітовий ревком (будинок райдержадміністрації) Збудовано у 1909-1911 рр. за проектом техника Золотоніського земства архітектора А.Ф. Балавенського. До

1918 року це був будинок земських повітових зборів. З 1919 року - повітовий військово-революційний комітет. З 1920 року виконком Золотоніської районної ради депутатів трудящих. У 1967 році встановлено меморіальну дошку з написом «У цьому будинку в 1919 р. перебував Золотоніський повітовий військово-революційний комітет».

Будинок двоповерховий, фундамент бутобетонний. Стіни і перегородки цегляні. Дах покритий шифером. На фасадній стороні другого поверху ступене вікно арочного типу. Розміри будинку 49 x 15,6 x 13,58 м. Розміри дошки 0,58 x 0,02 x 0,4 м.

Будинок колишньої аптеки (вул. Черкаська, 2)

Збудовано у 1908 році за проектом техніка Золотоніського земства архітектора А.Ф. Балавенського. Будинок належить М.Г. Вербидькому, який на першому поверсі мав приватну аптеку, а на другому мешкав сім'єю.

Будинок двоповерховий, фундамент бутобетонний. Стіни і перегородки цегляні на вахтовому розчині. У 1963 році був перекритий шифером. Розміри 26,5 x 23,7 x 9,75 м.

Меморіальна дошка на будинку О.П. Бараннікова (вул. Січова) встановлена на будинку де жив вчений - індолог, академік АН СРСР О.П. Баранніков.

Барельєф генерала В.Т. Обухова (нині міськрайонний центр зайнятості населення по вул. Обухова).

Відкрито 23 вересня 1991 року. На пам'ятній дошці з барельєфом В.Т. Обухова напис: «Вулицю названо на честь героя Радянського Союзу генерал-лейтенанта В.Т. Обухова, війська якого 23 вересня 1943 року визволили місто Золотоношу від німецько-фашистських загарбників».

Пам'ятний знак у пам'ять про розстріляних фашистами єврейських громадян (Пагорб по об'їзній дорозі біля х. Ярки).

Побудовано в 1996 році. Автор - Я.Л. Брагінський - член товариства єврейської культури.

На стелі з червоного мармуру встановлена менора (семисвічник) 1,5 км від Золотоноші).

Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932-1933 рр. З нагоди відзначення 60-річчя голодомору на міському кладовищі було встановлено гранітну плиту в пам'ять про жертви того періоду. Відкрито у вересні 1993 року. У 2002 році із міського цвинтаря по вул. Пролетарській пам'ятний знак перенесений до меморіального парку міста.

Меморіальна дошка на лікєро-горілчаному заводі (вул. Січова) В 1941 році на Золотоніському ЛГЗ випускались пляшки з про танковою запалювальною сумішшю, якими постачався Південно-Західний фронт. У пам'ять про це на фасаді адмінбудинку встановлено меморіальну дошку.

Пам'ятник герою Вітчизняної війни 1812 року Генерал-лейтенанту Д.П. Невіровському (вул. Шевченка).

Відкрито 30 жовтня 1996 року. Являє собою бронзове погруддя встановлене на гранітному постаменті. Виконане з бронзи висотою 1,17м. Постамент виготовлений у вигляді зрізаної піраміди з сірого граніту висотою 2,45 м. Загальна висота 3,62 м.

Пам'ятник присвячений пам'яті воїнам-інтернаціоналістам, які загинули в Афганістані (меморіальний парк міста) Встановлений 3 листопада 2006 року в Золотоніському меморіальному парку, на постаменті з граніту бронзова скульптура. Ініціатори створення пам'ятника - Золотоніська міськрайонна спілка ветеранів Афганістану. Автор Георгій Чуєнко.

Пам'ятник учасникам ліквідації аварії на ЧАЕС (меморіальний парк міста).

Встановлений 14 грудня 2007 року в Золотоніському меморіальному парку. Виконаний з чорного каменя габро. Автор — голова спілки Чорнобильців М.Г. Регурецький.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку (парк ім. Т.Г. Шевченка) Відкрито 20 липня 1993 року. Архітектор А.О. Гайдученя.

Скульптор П.Ф. Мовчун. Пам'ятник являє собою бронзову фігуру встановлену на гранітному постаменті на площі при вході в парк культури та відпочинку вул. Т.Г. Шевченка. Фігура виконана з бронзи. Висота 3,45 м. Постамент гранітний з полірованих блоків висотою 1,55 м. Загальна висота 5 м.

Будинок жіночої гімназії (приміщення технічної школи, вул. Черкаська, 4).

Збудовано в 1902 році за проектом техніка Золотоніського земства архітектора А.Ф. Балавенського. З 1904 по 1920 рр. тут існувала гімназія. Після ліквідації гімназії будівля була передана під школою № 1, яка знаходилась в ній до самої війни. Під час ВВВ в стінах школи знаходилась жандармерія, котру підпалили німці. Після війни приміщення було відбудоване із 1948 року почала функціонувати технічна школа. Будинок двоповерховий, фундамент бутобетонний. Стіни і перегородки цегляні. Стіни обкладені облицювальною плиткою.

Колишнє приміщення театру Маринича-Яковенка (районний будинок культури, Театральний проїзд)

Збудовано в 1910 році за проектом техніка Золотоніського земства архітектора А.Ф. Балавенського. На сцені театру почала свою сценічну діяльність народна артистка СРСР Н.М. Ужвій.

Пам'ятник В.І. Леніну (територія ремонтно-механічного заводу) Пам'ятник відлито на ремонтно-механічному заводі ливарником А.Ф. Карпенком у 1926 році.

Погруддя встановлено на чотирикутному постаменті та пофарбовано у сірий колір.

Пам'ятник Т.Г.Шевченку на подвір'ї санаторної школи інтернат Гіпсове погруддя встановлено на чотирикутному постаменті.

Пам'ятник жертвам єврейського погрому 1920 року (Єврейське кладовище).

ДВІЧІ ГЕРОЙ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ІВАНА НИКИФОРОВИЧА СТЕПАНЕНКО

У нашому місті мешкає двічі Герой Радянського Союзу, заслужений військовий льотчик СРСР, генерал-майор авіації запасу І.Н.Степаненко.

Іван Никифорович Степаненко народився 13 квітня 1920 року у бідній селянській сім'ї в селі Нехайки Драбовського району Черкаської області. Овдовілі батько Никифор Денисович і мати Прасковья Дмитрівна вже мали від перших шлюбів трьох дітей : у батька були два сини Іван і Тимофій, у матері дочка Варвара. Прогодувати таку сім'ю було не легко. Від зорі до зорі батько і мати працювали на поміщика, у своєму ж господарстві була всього 1 десятина землі.

Відстоявши завоювання революції, батько повернувся додому з армії. Незабаром сім'я поповнилася Катериною, Мариною, Марусею, Іваном. Семеро дітей на двох годувальників! Проте Радянська влада виділила для багатодітної сім'ї десять гектарів землі.

Дитинство Івана Никифоровича було голодним, босоногим, але і... щасливим, особливо у весняний час, коли річка Супой широко розливаючись, заповнювала водою канави, яри і Іван разом зі своїми однолітками ловив рибу, бігав по калюжах...

Сіло... Яким би малим, далеким, непримітним не було рідне село, воно завжди здається нам найближчим, дорожчим, завжди зве і як би притягує до себе. Напевно, тому, що саме там ти зробив свій перший вдих, перший крок по земляній підлозі, носився босоніж по росяному лужку з такими ж хлоп'ятами, як і сам, пішов в перший клас. Проте це усе розваги. Головне в сім'ї - хліб, а значить виїжджали в поле усією сім'єю.

Батько сподівався, що скоро в їх будинку з убогістю буде покінчено. Але вийшло не так. По селу пішли епідемії. Першим помер батько, потім - мати, брат Тимофій, сестрички Марина, Маруся, Катерина. Самий *старший* Іван поїхав в Дніпродзержинськ, де поступив на завод.

Коли почалася колективізація, Іван Никифорович з сестрою Варварою вступив в колгосп "Іскра". Роботи для молоді вистачало. Іван Никифорович доглядав за кіньми, возив воду до молотарки і тракторів, орав, сів, боронував. І вчився в школі. Незабаром вступив в комсомол.

Бурхливі зміни в житті країни торкнулися і села Нехайки. На зміну коням і косам прибували трактори і сінокосарки. Все частіше в небі над Нехайками чулося незвичне гудіння аеропланів. Уперше справжній літак Іван Никифорович побачив над своїм селом в 1931 році. "Залізо, а літає! - із захопленням подумав він про літак, - А який же сильний та людина, що піднімає і направляє його в небо"! І так забажалось йому поглянути на рідне село Нехайки з висоти, з-під хмар, звідки, напевно, видно все навкруги до самого Дніпра і навіть до Києва. Проте довго довелося чекати, поки трапилася така нагода.

У школі, захоплений мрією про небо, Іван Никифорович разом з товаришем Іваном Мусієнко побудували модель літака

Це був період становлення соціалістичної економіки країни, зміцнення могутності її армії, авіації і флоту. В ті роки наша авіація високими темпами "набирала" висоту, швидкість і дальність польоту. Уся країна жила досягненнями і рекордами славних авіаторів. В.П. Чкалов, М.М. Громов, М.В. Водопьянов, В.К. Коккінаки стали справжніми національними героями.

Услід за цим послідували героїчні перемоги наших льотчиків в небі Іспанії, на озері Хасан, на річці Халхін-Гол.

Ці події, відкладалися у свідомості школярів і ще більше розпалювали прагнення потрапити в авіацію. Іван Никифорович поставив перед собою завдання - щоб то не було навчитися літати!

Мрію про крила йому допоміг здійснити випадок. Восени 1938 року в Нехайки приїхав у відпустку його старший брат Іван, що працював тоді в Дніпродзержинську. І ось разом зі своїм братом Іван Никифорович від'їжджає в м. Дніпродзержинськ, де працює спочатку учнем слюсаря в паровозному депо, потім робочим на вагонобудівному заводі. Величезні цехи із складними верстатами по тонкій обробці металу з їх незвичайним шумом і свистом йому запам'яталися назавжди. Тут отримав перше робоче загартування. Прагнув швидше опанувати професію токаря, слюсаря, фрезерувальника.

На околиці Дніпродзержинська розміщувався аеродром аероклубу ім. В.С. Моюкова. Молодь, у тому числі і Іван Никифорович, із заздрістю поглядали на літаки, що пролітають осторонь. Одного разу, до кінця робочої зміни до нього підійшла молода енергійна людина і запропонував пройти комісію на право виліту (учень аероклубу). Незабаром за рекомендацією заводської комсомольської організації декілька молодих робітників, у тому числі і Іван Никифорович, з путівками в руках попрямували в аероклуб. Навчання в аероклубі без відриву від виробництва вимагало не лише напруги фізичних сил, але і волі, завзятості в досягненні мети, і ось перший політ!. Відчуття незвичайне. Може бути таке відчуття у птаха, ширяючого високо в небі над усім земним.

Окрім польотів учнем аероклубу належало здійснювати стрибки з парашутом. Перший стрибок Іван Никифорович вчинив 10 червня 1939 року.

У квітні 1940 року групу на право виліту, серед яких був І.Н. Степаненко воєнком направив в Качинську школу льотчиків.

Пройшовши курс молодого бійця і прийнявши присягу, курсанти швидкими темпами включилися в навчання за програмою, яку необхідно було освоїти не за 2 - 3 роки, а за рік. Цього вимагала обстановка; країні потрібні були нові і нові загони льотчиків, техніків і інших авіаційних фахівців.

Першим інструктором став молодший лейтенант Володимир Павлович Попутько. Він був строгий і вимогливий учитель. Завдяки наполегливій роботі, курсантам вдалося за декілька місяців вивчити літак в повному об'ємі. Раніше на це йшли роки. Польоти на винищувачі давалися нелегко. Позначалася відсутність звички у до великих швидкостей. Слід було освоїти особливості посадки, пілотажу в зоні, повітряного бою.

Настав червень 1941 року. Курсанти наполегливо готувалися до випускних іспитів, повторювали теорію, багато літали, загартовували себе фізично, розуміючи які нелегкі випробування можуть випасти на їх частку. Поспішали. Причини вагомі. Фашистська Німеччина окупувала майже усю Західну Європу. У небі Іспанії, Франції, Польщі, Чехословаччини панували чорнокрилі бандити Геринга, наводячи жах на мирне населення, нещадно винищуючи його. Ворог стояв у наших кордонів.

У той недільний ранок 22 червня 1941 року курсантів розбудили вибухи незвичайної сили, що доносилися з боку Севастополя. Почалася Велика Вітчизняна війна. Вчорашнім курсантам присвоїли звання молодших сержантів і направили на фронт. У числі 30 випускників Іван Никифорович був спрямований на Південно-західний фронт. Місто Котовськ, Валта. Група молодих льотчиків прибула в Четвертий авіаційний полк. Командир полку майор Орлов Володимир Миколайович, старший батальйонний комісар Миронов

Микола Іванович. Полк захищав м. Кишинів і Балтові, прикривав переправи через річку Дністер.

Чи міг тоді знати Іван Никифорович, що з цим полком, з його особовим складом йому доведеться пройти, точніше, пролетіти усю війну до останнього її години, пережити багато горя і радості.

Лінія фронту то швидко, то повільніше переміщалася на схід. Молодих льотчиків як і раніше продовжували учити, але вести самостійний бій не дозволяли. Ми До початку лютого 1942 року полк перебазувався на нове місце. Необхідно було прикривати район Ярославля і 1 Рибінську з повітря. До цього моменту полк поповнився "ною технікою" - англійськими літаками-випищувачами типу "Харрикейнов". Іван Никифорович теж літав на цьому літаку. Ось тут-то і проявилися усі вади цих застарілих випищувачів.

Ланка старшого лейтенанта А.Д. Рибакіна, в якому був і Іван Никифорович піднялося в повітря на перехоплення "юнкерсів? що наближаються до Ярославля із заходу. Бомбардувальники, побачивши наші випищувачі, хотіли сховатися в купчасті хмари. Степаненко І.Н, вибирає один "Ю-88", наздоганяє, дає чергу з кулеметів. Але шляхи досягають лише верхнього стрільця. Пілот на "юнкерсі" досвідчений, різко переводить машину і піке і нижній стрілець скористався своєю зброєю. "Харрикейн" Івана Никифоровича раптом похитнувся, двигун кашлянув, з його блоків потекла вода. Кабіну обкутала пара, не видно приладів і Степаненко вимушений був повернутися на свій аеродром і зробити вимушену посадку. Уся машина зрешечена кулями, у гвинта відбитий один кінець лопаті. Зброя, встановлена на англійських випищувачах типу "харрикейн" виявилася малопотужним і малоефективним. Наші інженери в терміновому порядку почали переозброювати ці машини. Замість старого озброєння встановили дві 20-міліметрові

гармати, два великокаліберні кулемети і шість 82-міліметрових реактивних снаряда.

У червні 1942 року 4-й винищувальний був перекинутий на Брянський фронт. На Брянському фронті щ йшли запеклі наземні і повітряні бої. На деяких ділянках ворог уперся в Дон, впритул підійшов до Воронежа, погрожував Туле. Величезними зусиллями наших військ наступ гітлерівців був призупинений.

6 червня 1942 року Іваном Никифоровичем Степаненко був збитий перший фашистський бомбардувальник "Юнкерс-87", а вийшло це таким чином. Ескадрилья під командуванням воєнкома Константинова вилетіла на прикриття мотомеханізованих частин в районі Івановки. А в цей час фашистські бомбардувальники у кількості 30 машин йшли бомбити цей же район. По команді ведучого наші винищувачі з ходу пішли в атаку. Один з крайніх "Юнкерсів" заходить для бомбометання. Іван Никифорович упіймав його в перехресті прицілу і випустив два реактивні снаряди "ЭРЭсов" у бік бомбардувальника. Вибух! Бомбардувальник розлітається, безформні шматки металу мелькають в повітрі.

"Ура"! чудовій радянській зброї - "ЭРЭСам"! Яка радість - бачити першу власну удачу. Приходить почуття упевненості у своїх силах: так, ти можеш бити ворога! Час, відведений для навчання, не пройшов дарма.

Ворог в паніці скидав бомби там, де його наздогнали удари наших винищувачів. Шість "Юнкерсів" вже врізалися у брянську землю. Інші намагалися піти назад. Захопившись боєм, наші не помітили, що з боку сонця з великої висоти наших льотчиків почали атакувати "Мессери". Їх близько п'ятнадцяти. Командир ланки Олексій Рязанов скоромовкою повідомив по радіо: "Степаненко, бий мессеров". Іван Никифорович обернувся і ахнув. Немов шуліки, вони спрямувалися з різних напрямів. Наші винищувачі, припинивши атаки, на бомбардувальників, розгорнули свої

машини назустріч підступнішому ворогові. Карусель наших і ворожих літаків заврачалась в кільці битви. Траси вогню, перетинаючись, змішуються з вибухами реактивних снарядів. Супротивник в замішанні відступає. Масований наліт авіації супротивника на наші війська відбитий з великими для нього втратами. Наші втрати - один літак і молодий льотчик. Агентурною розвідкою встановлено, що супротивник перекидає великі сили артилерії і танків на північний захід від Воронежа. Групі з 6 літаків наказано провадити повітряну розвідку для підтвердження даних наземної розвідки. Шість "харрикейнов", у тому числі і Степаненко, набравши висоту 1500 - 2000 метрів, узяли курс на захід. 5-30 ранку. Погода безхмарна. А ось і об'єкт для розвідки: довга колона танків. Вони рухаються у напрямі Дона. Карта швидко заповнюється умовними знаками. Повернення назад - відомості дуже важливі, їх слід негайно повідомити в штаб. Іван Никифорович виявився крайнім веденим і замикаючим, на нього покладається обов'язок прикривати групу. Не пройшло і хвилини як за нашими винищувачами спрямувалися шість "Мессеров". Степаненко доповів тому, що веде групи, у відповідь отримав наказ триматися ладу. Ведучий вирішує не вступати у бій. Але як бути Івану Никифоровичу? Фашисти насідають. Бездіяльність може привести до того, що вони переб'ють усю групу.

Що керує вчинками льотчика в такий момент? У Івана Никифоровича була одна думка: щоб то не було затримати ворога, не допустити до групи і він доповів по радіо командирові: «Я - Степаненко. Приймаю бій!? Різко розвернувши машину, він пішов в лобову атаку, а група наших літаків в цей час віддаляється на північний схід. Направив свій «харрикейн» на розмальований «мессер» (фашистські аси зазвичай розмальовували свої машини всякими чудиськами, таким чином діючи на психіку наших льотчиків), ударив з гармати. «Мессершмит»

спалахнув. Зайшов на другого фашиста, але тут на нього напали два хижакі знизу. Осколки снарядів барабанять по броньовій спинці сидіння, двигуну і водяному радіатору. Двигун почав давати перебої. Осколки січуть обшивку, залітають в кабіну. Іван Никифорович відчув як з особи бризнула кров, різко потягнув машину в лівий віраж, але згори на нього накинута третя пара «Мессеров». У кабіну повалив дим, стало важко дихати, двигун затих. Літак почав різко знижуватися і втрачати швидкість. Стрибати з парашутом, але внизу йде жаркий бій. Поруч дозріле хлібне поле, але все у вогні. Якщо сідати, так тільки у вогонь. Рішення прийняте. Літак біжить по житу, що горить. Зволікати не можна ні секунди.

Машина Зупинилася і Іван Никифорович вистрибнув прямо у вогонь і побіг. Нарешті, вибрався з цього пекла і впав у борозну. Над ним проносяться два "Мессершмита", дають довгі черги з гармат. Наш "харрикейн" закутується димом. На щастя, територія виявилася нашою. Незабаром Івану Никифоровичу(серпень 1942 року) була вручена перша в житті нагорода - орден Червоної Зірки. У цьому ж місяці його приймають кандидатом в члени партії. У другій половині серпня 1942 року 4-й винищувальний полк закінчив перенавчання льотного складу на машинах "Як-1" і "Як-7б".

Відбірні війська Гітлера, зазнавши поразки на брянському напрямі, не просунувшись на схід в обхід Москви, тепер спрямувалися до Волги. На Сталінград були кинуті кращі війська, ядро яких складала танкові і піхотні дивізії під командуванням Паульса. Супротивник зосередив на цьому напрямі близько 1300 бойових літаків.

Фашисти чванилися своїми винищувальними ескадрами, особливо 51-й і 53-й, що мали на своєму рахунку немало збитих літаків. Шашкісти спеціально пропагували своїх асів, називаючи їх прізвища, родоводи і кількість збитих кожним літаків, мета одна - залякати наших льотчиків, подавити їх

моральний дух. І ось 4-й винищувальний полк перебазувався на лівий берег Волги. Основне завдання - прикриття військ Сталінградського фронту від ударів авіації супротивника.

На підступах до Сталінграду і над містом вже крутилися літаки супротивника, полк не міг залишатися в стороні від бойових дій. Наші льотчики вилітали на завдання по кілька разів в день.

Літав Іван Никифорович в парі з Михайлом Погореловим. Степаненко призначений командиром ланки. У складі групи мало літаків - командир випускає льотчиків парами, ланками, щоб краще вивчали тактику супротивника, "знайомилися" з німецькими асами. Іван Никифорович сходу кидається на "Мессеров", дає чергу по одному, сам відвертає від двох, що наслідують справа і ліворуч. Вислизає від них як в'юн, знову заходить для атаки, прицілившись стріляє з гармат. Один вибухає і падає. Але у веденого пошкоджено крило, і він вимушений відійти. Фашисти направляють увесь вогонь на машину Степаненко. Сили занадто нерівні. Двигун дає перебої і починає перегріватися. Потім в кабінку пробивається гаряча олія і вода. Переворотом через крило Іван Никифорович несподівано виходить з бою, робить посадку на найближчому аеродромі. Але літак при пробігу встає на ніс, перевертається через крило і лягає на спину. На щастя льотчик залишається живий. З бою повернулися не усі наші літаки. Дорого ще обходиться нам кожна зустріч з ворогом. І кожен наш льотчик в душі думав, що прийде ще і наша година, і ми зможемо помститися фашистам за все. Це був лише початок боїв над Сталінградом, при явній перевазі супротивника.

4-й полк не ухиляється від сутичок, якщо навіть у супротивника чисельна перевага. Друга ескадрилья, проводячи розвідку, зав'язала бій з фашистськими "мессерами". У літаках вже на межі пального і боєприпаси. Старший лейтенант Рязанов просить про допомогу. Івану

Никифоровичу наказано йти веденим у командира ланки лейтенанта Гаранчука. В очікуванні сигналу на виліт вони сиділи в кабінах в готовності "номер один". В цей час друга ескадрилья вже зайшла на посадку. Необхідно було злетіти в парі. Але у ведучого не запускався двигун і Іван Никифорович злетів сам. Це був складний іспит. Один проти десяти. З набором висоти його літак йде на північ. "Мессершмитти" прослизують мимо і тут же атакують. Стало ясно, що справу доводиться мати з асами. Вони упевнені в легкій перемозі. Іван Никифорович виконує віраж вліво, довго обертається в нім, виходить з віражу і відразу направляє машину на два розмальованих "Мессера". Дає чергу, один задимив і пішов вниз. Але два інших атакують згори. Наш літак, як би сівши, погойдався в повітрі, заклинило мотор і Івану Никифоровичу необхідно було сідати. Але довкола "Мессери", і він приймає рішення пікірувати до землі і перед самою землею виводить машину на бриючий політ і сідає на фюзеляж. Йому не віриться, що він живий і неушкоджений. Бої під Сталінградом тривали. Попереду були і грікі втрати і перемоги. Останнім часом кількість збитих ворожих машин пілотів 4-го винищувального полку значно зросло. Івану Никифоровичу Степаненко вдалося збити 9 фашистських машин. 6 жовтня 1942 року Івана Никифоровича Степаненко, при виконанні одного із завдань, ранило і він потрапив в госпіталь. Після госпіталю знову були польоти, бої, розвідка, одним словом наполеглива щоденна праця.

Ратний день завершувався, коли над аеродромом опускалися сутінки. Хвалені ворожі ескадри танули з кожним днем, зменшуючись кількісно і якісно. На превеликий жаль досвід приходить не відразу. Він досягається наполегливою, наполегливою працею, часом оплачується небаченою дорогою ціною.

Х9 - 20 листопада на усьому Сталінградському фронті радянські частини перейшли в контрнаступ. 23 листопада воно завершилося повним оточенням дивізій фельдмаршала Паульса. За період в липня по листопад 1942 року фашисти втратили під Сталінградом 700 тисяч солдатів убитими і пораненими, більше 1000 танків, 2000 знарядь і мінометів, 1400 літаків.

Німецько-фашистські війська, притиснуті до Волги, наполегливо чинили опір. Усі надії супротивник покладав на "повітряний міст", через який забезпечував свої армії усім необхідним. Нашим льотчикам було поставлено завдання - за всяку ціну знищити цей "міст"

Радянська авіація на Сталінградському фронті виконала своє завдання - добилася повної переваги в повітрі. "Непереможні" фашистські ескадри зазнали ганебної поразки. 4-й повітряний флот фашистської Німеччини не долічився близько трьох тисяч літаків, втратив кращих своїх асів. Нелегко дісталася нам перемога. Нині на Е Мамаєвом кургані височіє величний пам'ятник - монумент полеглим героям.

Фашисти під нищівними ударами наших військ у Сталінграду і на Північному Кавказі відкочувалися до Ростова-на-Дону і Таманському півострова. Вони не хотіли вірити у свою поразку і готувалися дати генеральну битву під Курськом, назвавши цю операцію "Цитадель". Вже до початку літа 1943 роки фашисти сконцентрували на невеликій ділянці багато своєї кращої техніки: 2700 танків, штурмових знарядь, 10000 знарядь і мінометів, 2000 літаків, до 900000 солдатів.

У наших льотчиків було багато роботи - цей супровід наших штурмовиків на спеціальні завдання, повітряні бої з фашистськими винищувачами, розвідка і так далі

31 липня 1943 року старшого лейтенанта И.Н. Степаненко призначили командиром другої ескадрильї. І знову наполегливі повітряні бої, одним словом, щоденна

буденна робота. Закінчується 1943 рік. Він ознаменувався видатними перемогами нашої армії. Три фронти - Ленінградський, Волховський, 2-й Прибалтійський готувалися до звільнення Прибалтики. 4-й винищувальний полк включений до складу 185-ої винищувальної авіаційної дивізії 15-ої повітряної армії 2-го Прибалтійського фронту.

Льотчиків 4-го винищувального полку чекало складне завдання; перехоплювати бомбардувальники супротивника, не допускати їх углиб розташування наших військ, прикривати передові частини від ворожих нальотів, вести повітряну розвідку.

13 квітня 1944 року Івану Никифоровичу Степаненко виповнилися 24 роки. Який його життєвий підсумок? Війну начал в 21 рік, на фронті без малого три роки. За ці роки його шість разів підбивали. Сідав не раз на підбитому літаку і у вогонь, і у воду. Тричі був поранений, але виявився міцніший круповської сталі. Збив більше двадцяти літаків супротивника. Свій день народження Іван Никифорович зустрів в госпіталі, куди був поміщений після чергового поранення. На його ім'я прийшла телеграма, в якій його командири і друзі поздоровляли е днем народження і надало почесного звання Героя Радянського Союзу. А вже 30 травня його викликали в Москву, де Голова Президії Верховної Ради СРСР Михайло Іванович Калінін вручив йому орден Леніна, Золоту Зірку і Грамоту.

Кінець червня 1944 року для наших льотчиків пройшов у великих підготовчих роботах до майбутніх боїв. А далі знову бої, перемоги і гіркота по втрачених бойових товаришах.

Новий 1945 рік, 4-й Червонопрапорний винищувальний полк зустрів в небі Курляндії, за чотири роки полк вчинив близько чотирьох тисяч бойових вильотів, знищив майже сімсот літаків ворога.

Іван Никифорович Степаненко до цього моменту збив 30 фашистських літаків.

Свій останній, тридцять третій по рахунку літак супротивника, збив 7 травня 1945 року, а ще вісім літаків знищені при його участі в групових боях.

9 Травня - довгождана Перемога.

І ще дві події, які запам'яталися Івану Никифоровичу на все життя: це 24 червня його участь в параді Перемоги на Червоній площі в Москві, і 18 серпня 1945 року він був нагороджений другою Золотою Зіркою Героя Радянського Союзу.

Льотчиками не народжуються. Потрібна велика школа фізичного виховання, бойової виучки, морального загартування. Потрібні міцні знання математики, фізики, хімії, радіотехніки і інших дисциплін, без яких воїн не зуміє освоїти складний курс льотної справи, впоратися із завданнями сучасного бою.

Льотчик - професія героїчна. Він зобов'язаний бути готовим до будь-яких випробувань. У небі йому доводиться, як правило, діяти самостійно, приймати рішення в лічені секунди, і тут потрібно величезну витримку, самовладання в складних, екстремальних умовах, що виникають абсолютно несподівано і що нерідко загрожують смертельною небезпекою.

Звичайно, проявляти сміливість, ризикувати - це не означає діяти навмання, як мовиться, сподіваючись на удачу. Упевненість в собі - половина перемоги, але ще не перемога. До неї слід додати знання, ініціативу, винахідливість, військову кмітливість, про що говорить досвід наших асів Великої Вітчизняної війни.

Ці якості потрібні льотчикам, що літають на сучасних швидкісних реактивних машинах, оснащених потужним озброєнням і складною радіоелектронною апаратурою. Перемога супроводить сміливий і умілий - це не просто крилаті слова, в них поміщена істина, вироблена багаторічним льотним досвідом не одного покоління.

ЛЬОТЧИК-НОВАТОР

ЛЮБОВ МИХАШЮВНА УЛАНОВА

Любов Михайлівна Уланова, ще і двох років, коли залишилася вона сиротою. Мати -рабітниця лікувальної установи, загинула від кулі під час бою. Поховали її у братській могилі в місті Ніжині. А батько, залізничник, кинув після смерті дружини п'ять чоловік дітей напризволяще. Люба була сама молодша. Її узяла на виховання тітка, бухгалтер банку. Але не принесла вона щастя дівчинці. Дитинство було голодним і холодним. У 14 років Люба закінчила 7 класів Золотоношської школи № 1, мріяла вчитися далі, але тітка Єлизавета Петрівна Вакова сказала: "Немає, учити тебе більше не буду". Уланова влаштовується на роботу рахівником. Але мрія вчитися не покидає її* Вона відвідує вечірню школу. Часто можна було бачити дівчину біля парашутної вишки, яка була в центрі Золотоноші. Одного разу під час стрибка вона пошкодила ногу. Але вольова, наполеглива дівчина не . здалася. Пройшло декілька днів і вона з ногою в гіпсі ходила вже на роботу і в школу. "Досить тобі, Люба, стрибати", - зупиняли її знайомі і родичі. Але де там. Тільки зажила нога - знову піднімається на вишку.

Над Золотоношою йшло літо 1938 року. Люба йшла по вулиці. Почувши гул літака, підняла очі вгору і пишне волосся впало на плечі. Довго не відривала погляд від неба. Літак зник і дівчина зітхнула. Ще з дитинства Люба мріяла про небо, про польоти. Але хто з дівчат того часу не мріяв про це? Тільки у одних ця мрія так і залишилася мрією, а у світловолосої блакитноокої дівчини із Золотоноші Люби Улановой - мрія ця здійснилася. До здійснення своєї мрії дівчина йшла з великою наполегливістю, долаючи усі труднощі і перешкоди. Що з того, що дівчину не брали в

авіаційну школу. Добилася перед війною дозволу на це Наркома оборони.

У 1938 році Уланова стає курсанткою Тамбовського льотного училища цивільної авіації. Пізніше вона писала(і це було правдою), що в небо її покликали подвиги героїчних радянських льотчиків Гризодубової, Раскової, Осипенко. Але не лише покликали. Подвиги старших подруг і учили. Учили витримці, дисципліні, умінню зосередити волю на досягнення мети, яка стала головною в житті.

Літати! Літати далі, вище, краще! Від героїнь-сучасниць Люба як би прийняла естафету.

У 1940 році Л.М. Ульянова успішно закінчила училище і потрапила на Далекий Схід. 20 вересня зроблений перший запис в її льотній книжці. Над безкрайньою таємницею пролягли перші повітряні рейси Уланової. Сліпі польоти, рейси в туман, завірюху, грозу, провали в повітряні "ями" - чого тільки не траплялося за ці роки. Починала літати Уланова на тихохідному "По-2". Перевозила вантажі, патрулювала тайгу, визначала координати лісових пожеж, доставляла медикаменти. Юний льотчик загартовував себе у важких рейсах, на трасах Далекого Сходу. "Трас" власне не було в суворому тайговому краю. Багато з них Уланової довелося прокладати уперше. Ніколи не забуде вона тайгу. "Якось метеорологи мене підвели, - розповідала Уланова, - пообіцяли льотну погоду. Правда, спочатку далеко внизу під крилом літака зеленіла тайга. Але несподівано погода зіпсувалася, піднялася страшна завірюха, нічого не стало видно". Уланова відчула, що літак перестав її слухатися. Що таке? Глянула на крила і серце завмерло. Оледеніння. ЦИТЬ Літак втрачав швидкість і повільно падав. Повертатися? Летіти далі? Приземлятися? Думки гарячково тіснилися в голові. А земля все ближча. Що там внизу - поляна? Ліс? Уланова бере кермо на себе. Удар, ще удар. Здається, сіла. І раптом - страшений тріск. Коли солдати, які стояли недалеко

відшукали місце аварії, то побачили жахливу картину - перевернутий вгору колесами "По-2". Видершись з-під машини, яка придавила її, льотчик, залитий кров'ю від ран і подряпин?, повзала навколо літака в снігу: обмацувала., чи не ламався. У ту хвилину вона думала не про себе, а про машину. Бійці допомогли виправити гвинт, і коли завірюха вщухла, Люба, полетіла далі по безкрайній тайзі.

І знову тайга. За спиною ящики із золотом. Їй довірено виконувати "золоті рейси". Супроводжуючий вантажу ставить питання командирові: "Що за чоловік Уланова? Чи можна довірити спецвантаж"? "Можете не турбуватися" - відповідає командир ескадрилії.

Не довелося Улановой потрапити на фронт, хоч багато разів просилася. У 1941 році говорили, що ще "не оперилася", а в 1943, коли за її спиною було вже багато тисяч кілометрів повітряних доріг, чула одно і те ж "і в тилі пілоти потрібні".

Після війни Любов Михайлівна пересіла на транспортний літак "Іл-14". З 1950 по 1963 рік працює в Уральському управлінні цивільної авіації. Тут вона осідлала "Іл-12", а потім і "Іл-18". Почавши службу рядовим льотчиком, Уланова стала заступником командира одного з підрозділів Уральської авіагрупи, а незабаром - командиром ланки транспортної ескадрильї. Мінялися швидкості, мінялися літаки, мінялися люди, а з ними і Уланова. Вона стала асом радянського неба. Головною рисою, яка характеризує "льотний почерк" Уланової, є чистота в техніці пілотування. А це - результат витримки і урівноваженості, уміння відчувати машину навіть в найкритичніші ситуації.

Рядова радянська жінка. Батьківщина дала їй крила. Вона любить небо. "Льотчик не може без польотів, як співак без репетицій" - жартує Уланова. Коли вона переїхала в Ригу для багатьох льотчиків це не було несподіванкою. Її вже багато хто знав. Але були і такі, які зустріли її насторожено. "Жінка - командир такої машини"? - дивувалися скептики.

Приглядалися, як вона злітає, що в авіації найскладніше, як саджає повітряний лайнер. А потім захоплено говорили: "Здорово"! "Це - майстер"! А майстер робила свою улюблену справу.

Одного разу, коли Уланова з'явилася в пасажирському салоні, де летіли англійські туристи, у них очі полізли на лоб. "Жінка"? "Командир корабля - представила перекладачка – дякує за увагу і готова відповісти на питання пасажирів". Питань було багато. За кордоном доля такої жінки здається фантастичною.

Чи є в Радянському Союзі жінки-льотчики, які командують такими ж великими лайнерами? Чи давно літаєте? Де вчилися? І далі: чи "Багаті б"? Багата. Моє багатство ні з чим не порівняно. Це - задоволення, яке дає улюблена робота, це почуття, - завойовника простору, який може випробувати тільки льотчик.

Уланова літає сама, що цікаво, коли в 1956 році було висунено декілька кращих пілотів для освоєння турбогвинтового літака "Іл-18" те серед них була одна жінка - Уланова. Вона щедро ділиться шаруємо майстерністю з молодими пілотами. Довгий час Любов Михайлівна працює пілотом-інструктором. Нею підготовлені більше 100 командирів кораблів у тому числі - 29 командирів кораблів "Іл - 1811. ^{Усі} вони стали висококваліфікованими пілотами і командирами кораблів. Вчилися у своїй наставниці витримці, волі, урівноваженості, майстерності. А воно - високе. Навіть колеги-чоловіки признавалися, що нікому з них, здається, ще не вдавалося добитися такої чистоти в техніці пілотування.

У Уланової є улюблене вираження: "Характер людини краще всього пізнається в кебі". б повітрі складають їй іспити не лише на майстерність, але і на волю, уміння триматися в найскладніших ситуаціях, думати передусім не про себе, а про тих хто поруч. Тут, в небі, і там, на землі. Вона поважає упевнених, на не любить самовпевнених, не любить тих, хто

підміняє старанність - поспішністю, хоробрість - бравадою. Не для таких небо. Небо - тільки для справжніх людей. У цьому Уланова упевнена, і твердо веде цю лінію в життя. На неї зважають колеги. Уланову люблять молоді. Скільки молодих(і тепер уже немолодих) пілотів називають її "аеромамою", дякують їй за увагу до них, доброту, знання, якими щедро ділиться, уміє ділитися Любов Михайлівна. "Улановці", а їх немало, гордяться, коли їх називають так. Сама Уланова завжди спокійна в повітрі, а на землі хвилюється чекаючи з польоту своїх вихованців. "Спасибі, аеромама! Поздоровляємо Вас з першим нашим рейсом"!- часто підбігають до неї пілоти, приземлившись після польоту.

За самовіддану працю - вона одна з жінок-пілотів водила важкий пасажирський лайнер "Іл-18", за великі заслуги у справі підготовки авіаційних кадрів Уланова нагороджена в 1953 році орденом "Знак Шани", а в 1960 році - Трудового Червоного Прапора, в 1966 році - орденом Леніна і медаллю "Серп і молот". Би 1966 року 8 чоловік Аерофлот представляв до звання Герой Соціалістичної Праці і серед них одна жінка - Л.М.Уланова.

У 1967 році, напередодні 50-річчя Великої Жовтневої революції Любов Михайлівна Уланова зі своїм жіночим екіпажем встановила новий світовий рекорд дальності для жіночих екіпажів. На турбогвинтовому літаку "Іл-18", по найкоротшій лінії між двома точками на земній кулі, екіпаж здійснив переліт з Сімферополя в Південно-Сахалінськ. Без посадки льотчика пробули в повітрі 12 година. 12 хв., пролетівши 7680 км. (Для порівняння: рекорд 29-річної давності Гризодубової, Раскової, Осипенко складаючи 26 година. 29 хв., 6450 км).

Трасою мужності і витримки назвали її тоді захоплені сучасники, А Любов Михайлівна? Спустилася по трапу літака, світловолоса жінка у блакитній формі із зіркою Героя Соціалістичної Праці на грудях, яку зустрічали кольорами і

оплесками, на одне з питань : "Було важко"? - відповіла чесно; "Важко"...

Але коли її викликала Москва, Любов Михайлівна передала: "Готові виконати будь-яке завдання Батьківщини"! І присутні зрозуміли: в ній це - головне. Суть її подвигу - це щоденна, копітка, важка робота.

Цікава подробиця. Серед тих, що зустрічають екіпаж був диспетчер Женя Касьянов. Тисячі разів "вів" і приймав він літаки. Але екіпаж Уланової? Він так багато про нього читав в пресі, захоплювався її льотною майстерністю! Ще в школі, складаючи іспити на атестат зрілості, твір на вільну тему написав про льотчика Уланової. Можливо, саме завдяки цьому, захопленню Женя вибрав свою теперішню, таку непомітну, але таку важливу для повітряного флоту професію. І ось - зустріч...

Але схвилюваний не лише Женя, схвилювані усі сахалінці, які зустрічають екіпаж.

Пройшло лише 5 днів - і звістка, що знову хвилює; екіпаж Уланової досяг висоти 12350 метрів. Це ще один світовий рекорд. І не останній. А для Уланової це була просто робота.

Через 1,5 року 5 червня екіпаж Уланової стартує з одного підмосковного аеродрому і встановлює новий рекорд висотного польоту. Набравши висоту 13 тис. метрів вони здійснили на ній переліт Москва - Харків за 1 година 6 хв., на рекордній висоті летіли 12 хвилин. Це рекорд не лише для жінок, але і для чоловіків на цьому літаку. Жінки присвятили у його 100-річчю з дня народження В.И. Ленина.

Екіпаж Уланової встановив 5 рекордів:

1. на дальність по прямій
2. на дальність по замкнутому трикутнику
3. на граничну висоту«
4. на висоту в граничному польоті

5. на висоту в горизонтальному польоті.

Уланова отримали вітальні адреси з Болгарії, Японії, Англії і інших країн, про неї писали газети багатьох країн світу.

У нашій країні немало льотчиків. Але Уланова - єдина жінка, якій довірено командувати екіпажем турбогвинтового пасажирського літака, - "Іл-18". Багато працювала Уланова перш ніж досягла цього.

За 30 років роботи в Аерофлоті здолала більше 30 млн. км небесних доріг. У 1973 році закінчила Ленінградську Академію Цивільної авіації, за фахом інженер-пілот. За час роботи налітала безаварійно понад 19 тис. годин. Вона має відмінні інструкторсько-методичні навички.

Уланова вела велику громадську роботу. Обиралася депутатом на ХІХ, ХХ, ХХІ з'їзди Комуністичної партії Латвії, з 1963 по 1967 рік була депутатом Верховної Ради ЛССР.

Любов Михайлівна Уланова нагороджена 2 грамотами Президії Верховної Ради ЛШР (1963г., 1970г.). Вона відмінник Аерофлоту, заслужений працівник транспорту ЛССР, майстер спорту з літакового спорту, Ветеран Труда.

Зараз Уланова не літає сама, але продовжує працювати, вона готує на тренажері літака "Ту-134" молодих пілотів.

... Над нами блакитне чисте небо. І коли в нім залишається і довго не тане біла смужка, ми милуємося нею, милуємося і не завжди замислюємося над тим, що "лижню" цю проклала людина. І що там в небі, у висоті відбувається складна робота, яка вимагає від людини напруги понад його сили, що там відбувається подвиг.

Трудове життя Уланової - це щоденний подвиг в мирний час.

Любов Михайлівна народилася в Золотоноше, і Черкащина гордиться своєю відважною дочкою. Але дочкою

вона стала і для трудящих Далекого Сходу, де налітала перші тисячі кілометрів своїх блакитних трас, і для Вільнюса, для Свердловська, для Риги, над якими не одну трасу проклав літак її екіпажа. І серед тих, кого виховала, є росіяни, українці, литовці, узбеки, естонці, білоруси - діти півночі і діти півдня. Не даремно і урядовий нагородам представляли її різні республіки, від різних республік Союзу РСР була вона депутатом, обиралася в партійні органи.

Дочка українського народу, вона високо нагороджена за свою працю. Наша багатонаціональна Батьківщина високо оцінила заслуги перед народом скромного радянського жінкильотчика - новатора Л.М. Уланової.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО СОФІЇВКА

Північними воротами називають Софіївку, адже це село першим зустрічає гостей, які прибувають у Шевченків край із столиці. Розбудовуватись воно почало з XVIII ст., яке невелике поселення Піщанської сотні - «Іваненків хутір», бо належало майору Іваненку. За переказами, він перейменував його на честь своєї коханої дружини Софії.

У 1885р. в Софіївці налічувалося 80 селянських дворів, а в 1910р. вже діяло 109 господарств, які крім рільництва, займалися млинарством, бджільництвом. Серед селян вирізнялися майстри – теслі, швеці, кравці, ткачі. На кошти графа Кочубея було відкрито школу, з'явилася сільська інтелігенція і зросла культура села. З 1920р. Софіївка стає центром сільської Ради Гельмязівського району, їй підпорядковувалися сім хуторів: Васильківський, Палкін, Проживанського, Соломахи, Спецаківщина, Тоцького, Ярмоли. В тому ж році створилася сільська комуна «Світова зірка».

У роки Великої Вітчизняної війни 150 софіївчан мужньо боролися з ворогом, захищаючи Вітчизну. За героїзм

бойовими орденами і медалями було нагороджено 30 жителів села, а Лисенко Микола вже у 1940 році був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В центрі Софіївки возвеличується Обеліск Слави – пам'ять про подвиг односельчан. Символічно його звели біля приміщення нової школи – молоде покоління вшановує героїчну звитягу. Юні члени туристського учнівського клубу «Пілігрим», який очолює першорозрядник з туризму, директор навчально – виховного комплексу, збирають нові матеріали про бої за село, про історичне минуле рідного краю.

З кожним роком оновлюється село. Сьогодні до послуг місцевих жителів і гостей - будинок культури, бібліотека, фельдшерський пункт, комунальне господарство «Софіївське».

Особливістю Софіївки є сучасне продовження старовинних традицій сільських ярмарків і торгів. Ввічливі гостинні софіївчани запропонують мандрівникам і смачну каву і гарячі страви домашньої кухні.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ПІЩАНЕ

Піщане - одне з найдавніших поселень Черкащини, яке привільно розкинулося на широкій рівнині лівої притоки Дніпра – річки Супій. Прадавню історію села розкривають археологічні знахідки міднокам'яного та бронзового віків, черняхівської культури. У 1961р. біля урочища Липове було знайдено 15 античних позолочених ваз і залишки дубового човна. Ці унікальні знахідки скіфського періоду потрапили на територію Середнього Придніпров'я завдяки торгівельним і культурним зв'язкам місцевих племен з античним центром Північного Причорномор'я та Середземномор'я, тоді коли Супій був широко плинним і судноплавним. Його колишні розміри можна було уявити прогулюючись по присупійській

заплаві, ширина якої від 1000 до 1200м. Цінність бронзового комплексу у високій художній майстерності інкрустації

Першу писемну згадку про Піщане знаходимо в Іпатівському літописі, вона відноситься до третьої чверті XIIст. І оповідає: «Приде множество Половец: разделившиися на двое, один придыша к Переяславцю и стаха у Песочна». Вигідне географічне місцезнаходження поселення на перетині історичних шляхів від Супою до Переяслава визначило його стратегічне значення. Місто – фортеця було добре укріпленою богатирською заставою в боротьбі з кочівниками, як опорний пункт надсупійської лінії оборони. В XVIIст. на карті Г.Л. де Біплана, село позначене як важливо укріплене містечко. У 1625р. воно стає сотенним центром Переяславського полку. У складі піщанської сотні було 125 козаків, які особливо відзначилися в битвах національно – визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького: під Збаражем, Берестечком, Батогом. У XIXст. Піщане, як волосний центр поживавлює своє економічне життя. В ньому працювало багато ремісників: теслі, кравці, шевці, ткачі, ковалі, обслуговувало жителів 9 крамниць, відбувалися три щорічні ярмарки і, як засвідчують документи, на них «стечения очень многолюдные». Вирізнялося освітнім рівнем, крім шкіл, в ньому діяло міністерське училище. Уроженець Піщаного М.Л.Тамара – відомий юрист і державний діяч, знавець східних мов, був прийнятий на службу російським послом у Персії і написав наукову працю «Економічне становище Персії». А наш сучасник, доктор технічних наук, відомий український вчений у галузі електрозаврювання, є одним із соратників академіка Б.Є.Патона. Його заслуги відзначено Державною премією у галузі науки і техніки. З іменем піщанця, заслуженого економіста РСФСР М.М.Кантемира, пов'язані становлення і розвиток Новоросійського пароплавства.

Славиться село селекційною діяльністю в галузі сільського господарства на всю Україну. Селекційний племзавод «Золотоніський» оснащено високоякісними новітніми технологіями.

Піщане, на сотні кілометрів обрамлене яблуневим садом, радо зустрічає гостей.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ГЕЛЬМЯЗІВ

Село розкинулося на степових просторах біля річки Супій в оточенні мішаних лісів з старовинними назвами : Бурзаки, Дубова Шия, Сосонка, Дунаєвський, Макаренків. Історія села сягає у сиву давнину. Археологи виявили на його території пам'ятки киеворуської доби, поруч проходила Надсупійська лінія оборони для захисту від набігів кочівників. Перша писемна згадка про Гельмязів в люстрації Київського воєводства відноситься до 1616 року. Назва села, за переказами, походить від тюркського слова «елемаз», що в перекладі означає «алмаз» і французький інженер Т.Л. де Боплан позначив село на карті України ХІІст., як містечко під назвою Елмазов. В 1625 році створилася Гельмязівська сотня Переяславського Полку і в 1654 році козаки зустрічали Богдана Хмельницького. У 1656р. антиохійський патріарх Макарій II та його син П.Алепський, які мандрували Україною, побували в Гельмязеві і в своєму щоденнику записали, що це містечко «з цитаделлю, укріпленнями та церквою на честь Успіння Владичиці.» Гельмязівські козаки брали участь в Полтавській битві і в у війні проти нашествия Наполеона 1812р. В другій половині ХІХст. Гельмязів стає волосним центром Золотоніського повіту і помітним стає його економічний розвиток. В містечку працювало 35 вітряків, паровий млин, 7 олійниць, 8 кузень, пивоварня, 2 миловарні заводи. Виконували різноманітні замовлення ковалі, чинбарі, теслі, столярі, кравці, шевці, тютюнники.

Гельмязів був важливим торговим центром через який перевозили зерно. Його навіть було відзначено у енциклопедичному словнику Блокгауза і Ефрона, як таке, що славилося «значительным хлебным рынком». В ньому проводилися чотири щорічні ярмарки, на яких бувало до 5 тисяч чоловік. Гельмязів славився своїм освітнім рівнем: діяли школи, парафіяльне училище і гімназія. Заможні люди наймали вчителів для домашнього навчання. Серед них були такі відомі вчителі, як М.С. Левицький, про якого писав Т.Г.Шевченко в своїй повісті «Близнецы». Книжковий фонд місцевої бібліотеки становив більше 600 примірників. Понад століття тому було відкрито земську лікарню. Гельмязів забудовувався ошатними будівлями з архітектурним обрамленням, православними храмами. І сьогодні окрасою села є Троїцька церква – визначна пам'ятка архітектури першої половини ХІХст. (1836 -1840 р.р.) у стилі класицизму за проектом відомого російського зодчого В.П.Стасова. За таким же проектом збудовано храм в місті Омську. Гельмязівці пишаються своїми знаменитими земляками: кандидатом психологічних наук, членом – кореспондентом Академії Педагогічних наук України М.М. Слюсаревським, генералом – полковником, донедавна заступником верховного суду України, В.В. Денисенком, відомою поетесою Т.О. Коломієць, заслуженим артистом України, який співав у національній опері, нині – солістом Державної Хорової капели «Думка» М.А.Тищенкою, відомим українським художником - графіком В.І.Васяновичем.

МАТЕРІАЛИ ДО ЕКСКУРСІЇ НА БАТЬКІВЩИНУ

ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Село БІЄВЦІ Лубенського району

Полтавської області

Маршрут екскурсії

1. ВСТУП.

" Добрий день шановні добродії "

2. Переїзд ,зупинка,вихід до меморіальної дошки на домі, де останні роки жив В.Симоненко.

3." Любить людей мене навчила мати..." Тут замріяли лебеді рожеві...

3. Переїзд; - редакція газети "Молодь Черкащини"

" Тут без зайвих слів і будь якого аналізу мовчки зняли перед ним капелюхи..." /Микола Сніжко /

4. Переїзд. Будинок вчителя.

Тут з поетом прощались,звідси проводжали його у безсмертя.

5. Перехід,переїзд до редакції газети " Черкаська правда ". Меморіальна дошка.

Знаменне сусідство: в місті, в творчості. І безсмерті - Шевченко, Гоголь,Симоненко.

6. Переїзд. Алея Слави,вихід до Пам'ятника В.Симоненку на місті вічного спокою.

" Над прірвою віків,минувши лихоліття: сьогодні ти із нами,ти живий!" / Микола Дашковський /.

7. Переїзд.Черкаси-Чапаївка. 700-рІччя міста Черкаси. Екологія в творчості В.Симоненка.

" Ми винуваті,що міліють ріки

І лисинами світять береги..."

8. Переїзд. Чапаївка-Золотоноша.

Характеристика Черкаської області. Народження В.Симоненка як поета.

Місто Золотоноша - "золоті легенди".

9. Переїзд Золотоноша-Драбівці.

Поезія автобіографічного циклу. Мій розвід...

10.Переїзд Драбівці-Великий Хутір.

Г.Сковорода-поет. І поезія .

М.Старицький-українська мова, друга народів.

В.Симоненко-місце поета в житті народу.

12. Переїзд Великий Хутір - Драбів.

Ідейно-політична І суспільно-психологічна ситуація кінця 50-х і початку 60-х років. Патріотизм. Інтернаціоналізм

13. Переїзд. Драбів .

В.Симоненко в Драбові. Автобіографічні вірші студентських років. Університет, Поезія. Кохання.

14. Переїзд. Шрамківка.

Цікаві відомості про цукроваріння на Україні.

15. Переїзд. Кононівка.

М.Коцюбинський на Україні / на Полтавщині /революційний обов'язок митця перед народом.

16. Переїзд. Мойсівка-село Кенен Пирятинського повіту Полтавської губернії / нині Драбівського району Черкаської області А

Е. Гребінка,Т.Шевченко, Яков де Бальлін,М.Масло.

17. Переїзд.На кордоні Черкаської І полтавської областей. Коротка характеристика Полтавщини.

«Я живу тобою і для тебе,

Вийшов з тебе, в тебе прийду !»

18. Переїзд до міста Пирятин.

Коротка характеристика міста і району.

В.Григорович,Т.Шевченко, В.Симоненко. / Вихід, відпочинок, санітарна зупинка. /

19. Переїзд. Пирятин. с. Тарандинці /звертають з траси біля дорожнього знаку с.Виля /.

" Поезія - це природна мудрість!"

/Щоденник "Окрайці думок ",казки В.Симоненка А. Сон В.Симоненка.

20. Переїзд. Лубенський р-н.

Короткі відомості про Лубни, характеристика р-ну. Лубенська Швейцарія.

21. Переїзд. Село Тарандинці.

" Хай живе вічне кохання "- поема " Русалка "- шедевр поезії. В.Симоненко тут закінчив десятирічку.

22. Переїзд. Село Бієвці.

Коротка характеристика села. Відвідання хати-музею,де народився В.Симоненко.

*«Ти була мені наче мати
Ти служила мені,як могла –
Кожна кроквочка,кожна лата
Не жаліла для нас тепла...»*

23. Перехід до гори Лисак. Відвідання сільського Кладовища, могили діда Федора Щербаня, " Милуюся тобою,краю милий...",

24. Підсумкове слово. Вінок пам'яті В.Симоненку.

25. Зупинка в центрі села Бієвці. Обід Біля Криниці Коцюбинського.

**ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО
ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ
ЕКСКУРСІЯ «СЕЛО ХУДЯКИ ЗАПРОШУЄ»
(село Худяки Черкаського району)**

Світанковими росами, золотавим мереживом сонячних ранків, жовтогарячими загравами, дніпровськими просторами, яблуневими садками, світлими затишними оселями, духмяним хлібом радо зустрічають гостей село Худяки, якому у 2007 році виповнилось 50 років. Наприкінці 50-х років ХХ ст. його, під час будівництва Кременчуцької гідроелектростанції, було перенесено з чаші водосховища.

Обрамлене смарагдом соснового лісу, село привільне розкинулося на схилах Дніпра-Славутича. Витончено струменіють вулиці-алеї. Вкриті густими шатами тополь, кленів, вишень, абрикос, вони дарують приємність екскурсійної прогулянки по селу. Знайомство з його сьогодніням розпочинається на центральній площі.

Знаходимо до будинку культури і поринаємо в чарівний світ мелодій духового оркестру, який відзначив свій 70-річний ювілей, запального танцю юних учасників зразкового танцювального колективу „Барви”, народного драматичного театру, який вже 90 років дарує глядачам радість зустрічі з мистецтвом високого слова і щирого українського гумору.

В народному музеї ми стаємо учасниками всіх історичних подій, які відбувалися в селі: від прадавніх часів до сьогодення. В ньому багато рідкісних знахідок і дівчатам завжди так хочеться спробувати приготувати смачні українські страви в старовинному посуді та оздобити себе кораловим намистом, а хлопцям освоїти столітні сільські ремесла.

Сільська бібліотека розкриває перед нами яскраві сторінки прадавніх легенд, переказів, народних дум про Черкаський край і квітуче село Худяки.

Жителі села свято шанують великого Кобзаря Тараса Григоровича Шевченка. Підходимо до пам'ятника поету і бачимо його в глибокій задумі про долю рідного народу, він вдивляється у майбуття. «Село на нашій Україні, неначе писанка, село». Це поетичне слово і про сучасні, красиві, неповторні Худяки, про його освічених народною мудрістю жителів.

Привітно зустрічає нас школа, в якій навчається 250 учнів і викладає 30 педагогів.

На все життя вони зберігають гордість за видатних односельчан, таких як Герой Радянського Союзу Григорій Євдокимович Брик, кавалер 4-х орденів Слави Михайло Михайлович Харченко та Герой Соціалістичної Праці Федір Михайлович Гуржій.

Іван Олександрович Гуржій відомий вчений-історик, член-кореспондент Академії наук УРСР, доктор історичних наук, професор, колишній заступник директора інституту Історії АН УРСР. Прадавні кургани, козацькі традиції рідного села спрямували його у велику науку і підняли до світових висот.

Добре знаній не тільки в Худяках Петро Ілліч Матюха - почесний майстер спорту СРСР, колишній начальник кафедри фізпідготовки і спорту Військової академії протиповітряної оборони сухопутних військ ім. Маршала Василевського. Спортивні традиції села продовжує молодь. Сапсай Анастасія - майстер спорту з дзюдо, член юнацької збірної України.

У нас є можливість потренуватися на обладнаному стадіоні, повболівати за місцевих футболістів.

Послуги зв'язку в селі надають в новому поштовому відділенні, різноманітні товари ми зможемо оглянути і придбати в продуктовому, промтоварному і насінневому магазинах. В затишному кафе нам організують приємний відпочинок.

Привітні господарі запрошують походити босоніж по землі, відчутти неповторний смак власноруч зібраних найсвіжіших ягід. Залюбки пригощають дорогих гостей своєю городиною, виноградом, персиками.

За легендами, за народними переказами, думами, піснями до Дніпра, до великої води, до старого села пролягає наша екскурсія. Починається вона на Крилівському шляху, який здавна пролягав там, де сьогодні центральні вулиці села.

*Ой на Крилівськiм шляху
Скачуть козаченьки,
Вiд ворога боронити
Україну-неньку.
До гетьмана до Богдана
Летять, мов на крилах,
Бiля нашого села
Шабля задзвенiла.*

Піднімалися худяківські козаки в далекий похід за правду, за волю. Польські магнати спалювали село, а воно, неначе чарівними силами заворожене, завжди залишало цілими хоч декілька, хоч одну хату і знову відроджувалося. Через Худяки Крилівським шляхом зі своїм військом виступав у походи гетьман України - Богдан Хмельницький.

Історію далекого минулого села нам розкривають кургани, яких багато залишилося на худяківських полях, їх розкопки, особливо кургану «Татарська могила» правобережної частини Дніпра, сповіщають, що на цій території люди почали заселятися ще в III тисячолітті н.е.

Наша дорога, через лісову смугу, через величезні піщані горби, які було наміто останнім льодовиком, повертає до Кременчуцького водосховища. Це воно, наприкінці 50-х років ХХ ст. поглинуло старе село.

Перед нами дніпровські простори. Вдалині видніється невеликий чагарниковий острів - центр старого села. Навкруги піднімаються Дніпровські кручі, ніби захищають його. Далі подорож продовжується на

баркасі. Обережно підходимо до острова, зупиняємося і ніби бачимо, як хвиля за хвилею, проходять століття.

Перша письмова згадка про Худяки 1649 року. Найбільше воно описане в XIX на початку XX столітті і графічно зображене французьким художником і етнографом де ля Флізом.

Це було містечко, волость. В ньому діяла церковно-приходська школа, двокласне земське училище, 19 вітряних, 7 водяних млинів, 3 кузні. В центрі височіла церква в ім'я Архістратиґа Михайла.

Навкруги баркасу сріблиться вода, ми подумки зупиняємо час. І відкривається таїна. Крізь товщу ріки чується перестукування ковальського молоту, далекий гуркіт млинного колеса і церковний дзвін. Спочатку тихий та величний, а потім він починає звучати все вище і вище і лунає підводними вулицями старого села.

А ми подорожуємо далі кутками Худяків, які об'єднували окремі родини. Вони мали свої назви, які навіть передали ярам навкруги. Багато давніх речей старого села збереглося в господарів сучасних агроосель, і навіть піч у них розписана старовинним орнаментом.

Піщані пляж дно водосховища, прозора тепла вода створюють особливий колорит для відпочинку. А в плавнях і судаки, і щуки, і товстолобики, і карасики - на вибір, рибалка завжди буде вдалою.

Духовні святині в усі віки притягували до себе серця і душі людей.

Відроджений храм Архістратиґа Михаїла села Худяки і Свято-Онуфріївський чоловічий монастир в селі Чубівці відкриті назустріч людям благодатним словом та щирою молитвою на добро, на благополуччя.

Подорож до храму і монастиря наповнює нас світлими помислами про земне і небесне, про родину, дітей і друзів, нагадує не запізнитися, якщо необхідно їм допомогти.

Наш край здавна оберігають, прикрашають і дарують свою благодать величні храми, церкви і монастирі. Церковне життя села Худяки має глибинну історію, що підтверджує у ні кальна знахідка - візантійський хрест X-XII ст. Храм Святого Архістратиґа Михаїла завжди був центром життя села, але в 30-х роках його закрили, зняли хрести, але не змогли вийняти із душ людей глибоку віру і надію на його відродження.

Храм Архістратиґа Михаїла

Місце для зведення нового храму було вибрано не випадково, адже його у своєму сні побачила одна з прихожанок.

Яскравими квітами зустрічає нас просторе церковне подвір'я. Воно вщерть заповнюється прихожанами і прикрашається хоругвами та Іконами на храмові свято, під час хресної ходи, проведення весільного обряду. В храмі багато ікон.

Від них зісходить світло, оте небесне сяйво, в якому перебувають святі. Особливо вшанованою є ікона Святого Архистратига Михаїла.

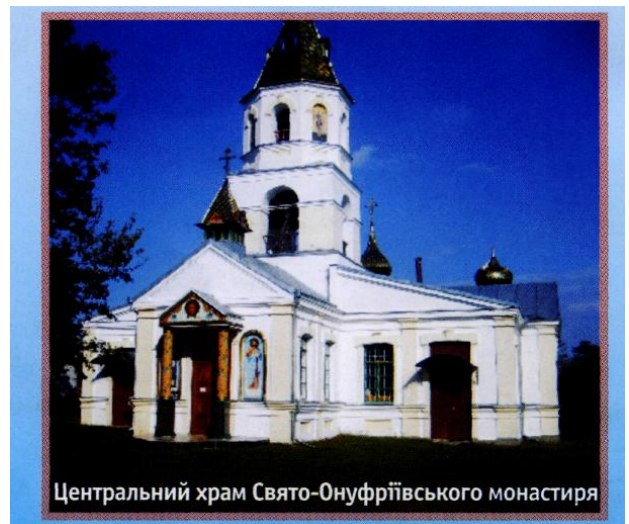

Святі мужі в храмі
Архистратига Михаїла

Майстерний настінний розпис, який відтворює біблійні сюжети, переносить нас у минулі століття, не відчуваєш, що це новозбудований храм.

Наша подорож продовжується до Свято-Онуфріївського монастиря, заснованого на початку XVIII ст. Попереду село Чубівка. Здається, що час в ньому зупинився, вузькі закручені вулички туляться до урочища Вітряна гора, над яким височіє єдиний на Черкащині і один з небагатьох в Україні чоловічий монастир, так як це було і у минулих століттях

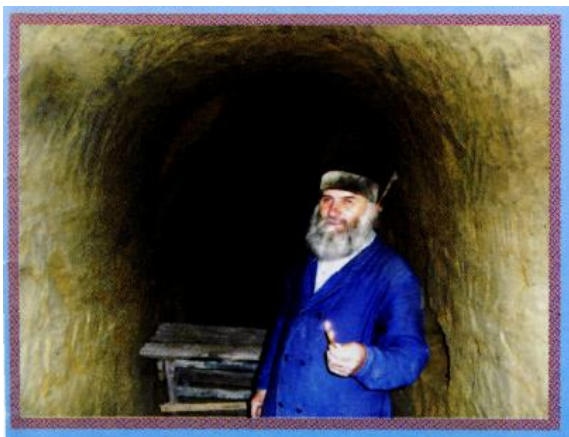

Зупиняємося біля старої козацької крт(ниці. Прохолодна «жива» вода повертала козакам силу та здоров'я після бойових поранень, а нам додасть наснаги і бадьорості. На гору через дубовий ліс піднімаємося пішки, так як віками це робили прочани. Розкриваються зелені шати і перед нами куполи трьох-престольного собору з центральним храмом Святого Онуфрія, на стінах якого зображено Покрову Пречистої Божої Матері і Святого Серафима Саровського.

Майже 70 років на цьому місці були руїни, після знищення монастиря у 20-х роках. А сьогодні разом з храмом піднялися келії, трапезна і відроджується богослужіння в печерному храмі в ім'я Святителя Миколая чудотворця. Підземні ходи і лабіринти, які протягнулися на десятки кілометрів, зберігають таїну давнього чернецького життя.

Ідемо на прощу за благословенням і зціленням. Ченці добре знаються на лікарських травах і за старовинними рецептами виготовляють цілющі мазі,

а також зберігають секрети оздоровлення і омолодження зеленою глиною, яку вони знаходять в урочищі неподалік монастиря.

Іконостас монастиря

СТЕЖИНА ТВОРЧОСТІ

Люблять жителі Худяків прикрашати свою оселю вишивкою, картинами, різбленням, плетеними з лози меблями, розмальованим гончарним посудом, яскравими іграшками, ляльками в народному одязі. Від цього вона стає світлішою і завжди розрадить душу і серце господарям та гостям.

Стежина творчості запрошує нас до оселі талановитої сільської жінки Ніни Іванівни Гуржій, яка, неначе писанка, яскраво прикрашена вишивкою з традиційним народним орнаментом

села Худяків, що аж іскриться червоними і чорними кольорами. На білосніжних рушниках розквітають мальви, рута, до сонця простягає гілочки прадавнє дерево життя -символ дружньої родини.

Дбайливо зберігає господиня садиби свій перший рушник, який вишила ще в п'ять років. А також свою першу картину «Чарівне серце». З того часу шовкова ниточка - це її подруга і порадиця. Перлиною творчості майстрині є вишиті ікони і картини. Нібито вималювані найтоншим пензликом, вони переливаються сотнями барвистих відтінків і оживають перед нами. І кожен з нас, разом з привітною господинею, зможе вишити щасливу квітку своєї долі.

Прагнення до краси притаманне господарям агросадиби «Творча оселя». Нас зустрічає її господиня Лариса Счастливец і викликає захоплення бісерними прикрасами. Вона створює неповторний світ бісеру, і з задоволенням ділиться з нами творчими секретами. В її майстерних руках бісеринка за бісеринкою вимальовуються мережані візерунки. Терпеливо, з великою віддачею виготовляється кожний витвір, зберігаючи традиційні основи, які ще з часів Київської Русі перейшли в наше сьогодення, завдяки народній творчості і таланту.

І ось вони вже перед нами переливаються всіма кольорами райдуги, найкращі зразки дійсно народного мистецтва: намисто,! сережки, браслети, паски, стрічки. Оригінальні прикраси - обереги жіночої долі, родинного щастя.

Творча стежина веде нас далі і запрошує до «Лялькового дому». Розмаїття ляльок, їх яскраве вбрання вражає і звеселяє, запрошує в щасливий світ казки, тому до вподоби як дітям, так і дорослим. Господиня Світлана Діденко, в оточенні своїх улюбленців, з бережливою повагою бере на руки кожную ляльку, і її захоплююча розповідь пливе над часом, повертає нас у далекі часи язичницьких вірувань, коли лялька вважалася зображенням жіночого божества.

І відбувається чудо, ляльки оживають перед нами, відтворюють буденні і святкові події. Господиня запрошує кожного з нас придумати свою маленьку Галинку, Марійку і пояснює як за допомогою простих матеріалів (шматочків тканини, сухого зілля) створити неповторний образ, який несе в собі народні традиції, дух самобутності і культури в сучасному українському селі. Лялька в оселі здавна дарує гарний настрій, оберігає домашній затишок.

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ

ПАМ'ЯТНИК ВОЇНАМ-ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТАМ. ПОЕЗІЯ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Дата відкриття: 19 травня 1990 року

Автори: художник Іван Іванович

Лавриненко

архітектор Анатолій Дмитрович Петренко

Адреса: сквер на перетину вулиці Кірова і бульвару

Шевченко

Надпис:

*І якщо впадеш ти
На чужому полі
Прийдуть з України
Верби і тополі*

19 травня 1990 року в Черкасах було урочисто відкрито пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам. Багато радянських солдат виконували інтернаціональний обов'язок в різних країнах світу вже в мирний час після ВВВ. Багато з них загинули, і їм віддають шану пам'яті усі, хто підходить до цього пам'ятника, але ж вони називають його пам'ятником афганцям.,

9 років продовжувалась війна в Афганістані, великою боллю відгукнулась вона в серці кожного із нас, незаживаючою раною осталася в серці матері і тут на нашій Черкаській землі. Не повернулися в вітчизні дім в Черкаси 16 солдат, в села і міста області 99, три з них зникли без вісті.

Вони назавжди залишились ровесниками клуба "Подвиг", учнів професійно-технічного училища № 21, які першими виступили з ініціативою про установа пам'ятника вошам-

інтернаціоналістам. Вони прийняли участь в засіданні місцевої Ради воїнів-інтернаціоналістів, який очолював перший секретар міського комітету комсомолу Сергій Червонописький. (Це було в 1978 р., з 1989 р. Раду очолює В. П. Д'яченко, депутат міської Ради, працює в об'єднанні «Темп»).

Ініціативу хлопців підтримали і почали збирати кошти на пам'ятник. Велику допомогу на це надало обласне товариство охорони пам'ятників історії і культури - 10 тисяч, багато підприємств міста, учбові заклади, жителі області і звичайно воїни-інтернаціоналісти. їх сьогодні три тисячі в області і 720 - в місті»

Загальна кошторисна вартість пам'ятника 65 тис. крб.

Назва об'єкту: пам'ятник Богдану Хмельницькому

Місце розташування: Черкаська область,
м. Черкаси, бул. Шевченка.

Опис екскурсійного об'єкту:

Бронзову скульптуру Богдана Хмельницького (висотою 5 метрів) встановлено на постаменті зі стилізовано оброблених гранітних блоків з написом "Гетьман України Зіновій Богдан Хмельницький. 1595-1657". По обидва боки постаменту - стела з гранітних блоків, в яку вмонтовано 8 плит з написами;

#"Битва під Жовтими водами 5-6.05.1648";

#"Битва під Корсунем 15-16.05,1648";

#"Перемога під Пилявцями 13.09.1648";

#"Урочистий в'їзд в Київ 23.12.1648";

#"Перемога під Збаражем і Зборовом 30.06, 5.08.1649";

#"Битва під Берестечком 18-30.06.1651";

#"Перемога під Батогом 22-23.05.1652";

#"Взяття Кракова і Варшави 18.03,9.06.1657".

З обох боків стели на постаментах, виконаних з гранітних блоків, встановлено бронзові скульптурні композиції, що

символізують перемоги козаків на чолі з Б.Хмельницьким на суші і на морі. Серед розбурханого моря - козацька чайка з напнутим вітрилом, над щоглою якого - хрест, тут же - козацька зброя, клейноди. Інша композиція включає в себе козацьку гармату з ядрами, бочку з порохом, зброю, два тулумбаси, хоругви.

Роки заснування:

30 жовтня 1995 рік.

Автори проекту:

Автори - скульптори А.С.Шаталов, А.С.Фуженко, архітектори Т.Г.Довженко, В.І.Дмитренко.

Назва об'єкту. Парк 50-річчя Жовтня в Черкасах

Історична подія пов'язана з ним. У 1972 році на Всесоюзному конкурсі наш неповторний парк 50-річчя був визнаний найкращим на 1/6 світового суходолу! Два дипломи й медаль ВДНГ: у Радянському Союзі такої оцінки паркового комплексу були удостоєні одиниці. У 1980 році парк нагородили Золотою медаллю паркового мистецтва й занесли до Міжнародного каталогу парків...

Місце знаходження: м. Черкаси

Опис об'єкту: Соснівський парк закладений у 1967 році на честь 50-річчя Жовтневої революції. Є зразком паркобудівництва. Площа 39,2 га. Заснований на основі старого реліктового соснового бору та діброви. Ростуть цікаві декоративні дерева, має каскад ставків і водоспадів. Ще за часів СРСР київські архітектори розробили унікальний проект лісо- і гідропаркової зони міста площею близько 250 га. Парк 50-річчя мав стати першим у ланцюжку аналогів. А далі, аж до Митниці - парки-острови, канали, штучні заплави, озера, бази відпочинку. Частково він був реалізований, але ланцюжка не вийшло: кожен об'єкт став самостійним. Та найгірше те, що з часом занепав і парк. Однак навіть сьогодні

городяни переконані: він залишається справжнім дивом, створеним талантом природи та людини.

За рік до того, як наше місто стало обласним центром, працівники Черкаської лісозахисної станції засадили сосною піщані дюни на околиці міста. Трохи згодом колектив Дахнівського лісництва озеленив і дніпровські кручі та урвище, що простяглися тут майже на кілометр. Коли деревця піднялися, топографи збагнули: не знайти в Черкасах вдалішого місця для парку. Тераса, яка обривається крутими уступами до Дніпра, і каньйон, що збагатив природний рельєф, були унікальним природним дивом. Маючи такий природний діамант на околиці, залишалося не так уже й багато: майстерно його огранити. До парку завезли валуни, гранітні глиби, гальку з гирла Росі та кар'єрів Криму, збудували штучні озера та водоспади, проклали русла струмків. Флору майбутнього парку, а це понад 70 видів екзотичних рослин, збагатили саджанці з Тростянецького дендропарку та «Софіївки».

Проект ажурного мосту, який веселкою з'єднав вершини крутояру, створили в одному з одеських інститутів, і вже тут нарекли містком кохання.

Упродовж кількох років сотні спеціалістів і городян, що приходили сюди на суботники, втілювали в життя план, розроблений українськими архітекторами. І якщо закладання парку можна назвати будівництвом, то воно було справді всенародним. У вихідні сюди приходили сім'ями або ж цілими трудовими колективами. Відомим фактом є те, що тодішній завідувач партійними та профспілковими органами області Олександр Андреев часто навідувався в парк ще до роботи.

В якому стані збереження. Парк, на даний момент, знаходиться трішки у занедбаному стані.

Охорона пам'ятника. Парк охороняється законом.

В яких екскурсіях використовується. Використовується в природничих екскурсіях.

Назва об'єкту: Свято-Троїцький храм

Історичні події пов'язані з об'єктом: В жовтні 1800 було закладено кам'яну Троїцьку церкву на місці дерев'яної. Будівельними роботами керував А. Чеменко. Але вона була неправильно спроектована й через два роки, майже побудована церква завалюється, її було розібрано й повторно збудовано в 1804 р. 17 жовтня 1805 року Троїцьку церкву освятив ігумен Антоній.

Місце знаходження:

В Мотронинському лісі Холодного Яру розташована Троїцька церква Мотронинського монастиря, побудована в 1800 р.

Опис об'єкту:

Церква цегляна, хрестова в плані, одноглова. Внутрішні кути між гілками заповнені невеликими, зниженими щодо основного об'єму камерами. Фасади споруди із закругленими кутами розділені по горизонталі двома тягами - на рівні цоколя і першого ярусу і завершені профільованим карнизом, закріпленим на тонких кутових пілястрах, що підкреслюють стрункість пропорцій пам'ятника. Строгий декор фасадів зводиться до гладких наличників над віконними і дверними отворами з напівциркульними перемичками, неглибокими нішами, лопаткам, симетрично членуючими фронти. В інтер'єрі виявлена чітка об'ємно-просторова структура споруди. Аскетичний образ інтер'єру контрастує з химерними формами фасадів. Пам'ятник відноситься до творів архітектури романтичного періоду, в який привнесені риси епохи еkleктизму, що тоді наступила, що дало таке фантастичне з'єднання стильових особливостей.

- Історія міст і сіл УРСР. Головна редакція Української

Радянської енциклопедії. Київ. 1972. Черкаська область.

- Пивоваров А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття.

- Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы: Т.2. Дневники раскопок 1887—1889 гг. гр. Алексея Бобринского. — С.-Пб., 1894.

Стан збереження об'єкту:

Церква збереглася в досить непоганому стані і є діючою.

Експерсії, в яких використовувався об'єкт:

«Духовність Холодного Яру»

«Серце Мотронинського лісу»

Експерсія до «Холодного Яру»

«Святими місцями Чигиринщини»

Назва об'єкту. Пам'ятник Івану Підкові.

Історична подія пов'язана з ним. Іван Підкова - герой спільної боротьби російського, українського, білоруського та молдавського народів проти турецько-татарських поневолювачів, яку він очолив у другій половині XVI ст.

Місце знаходження. Відкритий у 1986 р. у сквері ім.Б.Хмельницького.

Опис об'єкту. Іван Підкова — визначний козацький ватажок (рік народження невідомий, загинув у 1578 р.), певний час був гетьманом на Запоріжжі. Народився на Брацлавщині, за походженням молдаванин. Після того як татари спалили його село і забрали в полон батьків і наречену, вступив до козацьких загонів. За хоробрість і силу запорожці прозвали його Підковою. Очолювані ним козаки завдали поразки татарам під Очаковим, Козловим, Кафою.

У 1577 р. І.Підкова із козаками визволив Ясси — тодішню столицю Молдови — і був проголошений населенням молдовським господарем. Але згодом змушений

був відступити на Брацлавщину, де за наказом польського короля його було схоплено і страчено у Львові. Черкаські козаки привезли тіло І.Підкови на Черкащину і поховали його в Каневі.

Бронзова скульптура І.Підкови (вис. — 2 м) з булавою в руці встановлена на гранітному постаменті. На постаменті — модель бронзової гармати і дошка з написом: «Іван Підкова — відомий герой спільної боротьби російського, українського, білоруського та молдавського народів проти турецько-татарських поневолювачів, яку він очолив у другій половині XVI ст.»

Джерела про об'єкт. Архітектурні пам'ятки Черкащини.

В яких екскурсіях використовується. Використовується у літературних та історичних екскурсіях.

Назва об'єкту: Музей «Кобзаря»

Місце знаходження: м. Черкаси, вулиця Хрещатик, 217, на перехресті вулиць Хрещатик і Байди Вишневецького.

Опис об'єкту: Найстаріша пам'ятка архітектури нашого міста. Будинок споруджений 1852 р. і перебудований протягом XX ст. На той час тут містилися відділення облікового та позичковго Санкт-Петербурзького банку. Триповерхова цегляна споруда була найвища в Черкасах, її фасади скромно декоровані рослинним орнаментом з тесаної глини.

Будинок побудовано на початку XX ст. Братами Юхимом та Андрієм Цибульськими на місці старого будинку, в якому кілька разів зупинявся Т.Г.Шевченко під час свого перебування в Черкасах на протязі 1845-1859 рр. Відомо, що після повернення із заслання Т.Г.Шевченко перебував у Черкасах під час своєї останньої подорожі на Україну.

З дозволу справника він гостював у сім'ї Цибульських. Як стверджують дослідники, Шевченко перебував у старомупівтораповерховому будинку з винним магазином братів Цибульських, який згодом - на початку ХХ ст. - був капітально перебудований. У такому вигляді він існує і тепер. Як свідчить меморіальна дошка, встановлена в 1976 р., „У цьому будинку в 1919-1922 рр. працював перший Черкаський повітовий комітет РКСМ”.

Пізніше будинок зайняли клуб „Сартак”, комсомольський клуб, міська партійна організація, а перший поверх і підвал капітально відремонтовано і переплановано. З травня 1989 року перший поверх займає музей „Кобзар”, а другий і третій - державний банк. Будинок розташований в центрі міста на розі кварталів, на червоних лініях центральних вулиць міста. Побудований в стилі модерн із використанням елементів стилю ампір. Зрізаний ріг споруди, де первісно розміщувався головний вхід (В 1989 р. на цьому місці з'явилася меморіальна дошка „Кобзар”), підкреслений великим напівсферичним куполом на невисокому барабані, захищеному за балістрадою, що обгороджує дах на розі будинку і по боках. Вузенькі прямокутні вікна без наличників ритмічно прорізають фасади. Стриманий декор у вигляді ампірних гірлянд і вузенького бігунця оздоблює лише третій поверх. Фриз вінчаючого карнизу під балюстрадою оздоблений оригінальними гірляндами з кленового листа, виконаними з цегли. Художній образ будинку доповнюють металеві ґрати, встановлені на даху між тумбами над центральними частинами обох фасадів, прості ґрати балконів, а також луската покрівля купола. Внутрішнє планування не збереглося. На другому поверсі, в операційному залі банку, зберігся ліпний декор стелі - профільований карниз і прості гірлянди, а також дві чавунні капельовані опорні колони з капітелями посеред приміщення.

Для архітектури того періоду характерна міщанина різних стилів, що ми бачимо і в цій споруді.

Роки побудови: Будинок споруджений 1852 р. і перебудований протягом ХХ ст.

Значення споруди: Будинок займає значне місце у формуванні забудови центру міста – він вплинув на великий масштаб будівель, які згодом почали тут з'являтися.

**Назва об'єкту: Музичне училище
ім.С. Гулака-Артемівського**

Місце знаходження: Вулиця Б.Вишневецького, 6

Опис об'єкту: будинок колишньої чоловічої гімназії, яка згадується в літературі як „перша Міністерська” школа в Черкасах (тепер тут музичне училище ім. Гулака-Артемівського). Цікава історія цього будинку. В кінці 19 ст. місто потребувало нових навчальних закладів. Будівлю вирішено було будувати на території садиби купця О.Н. Соколова, позаду існуючого двоповерхового особняку, над крутим спуском до Дніпра. Треба підмітити, що такий яскравий рельєф Городецький любив використовувати для своїх проектів, тоді наче сама природа підкреслювала велич та красу його споруд. Проект передбачав будівництво двоповерхової будівлі, у якій обладнувалося 13 класних кімнат, кабінетів для вчителів та інспектора, а також просторого залу для проведення різних зборів. Основні габарити споруди: довжина-35, 8 м, ширина - 19,6 м, висота вінчаючого карниза сягає 15 м. Його зведено а-стилі модерн з використанням елементів неороманських архітектури (іл. 13). Будівництво проводилося швидко та якісно. Вже до 1 листопада 1891 року будівництво будівлі прогімназії було закінчено. Його суворі, чіткі, класичні форми, здавалося, самі налаштовували на навчальний процес. Усю зиму тривали оздоблювальні роботи. Головний фасад будівлі, що виходив

раніше до Замкового спуску, має центральний виступаючий ризаліт шириною у п'ять вікон. Причому вікна другого та третього (добудованого пізніше) поверхів ризаліту відрізняються за формою від інших вікон будівлі. У них арочні фрамуги, що надають усій споруді підвищеного вигляду. Вся будівля розкреслена, наче оброблена, цегляними поясам, завершається на карнизі мереживом різних деталей із лекальної цегли. Треба відмітити, що майже паралельно із будівництвом споруди прогімназії із вересня 1891 року велося будівництво гімназійної церкви... Приміщення церкви було розраховане на 400 осіб. Але засобів на її будівництво не вистачило, її було добудовано на пожертви значно пізніше (до речі, навчання у гімназії було платним - від 80 до 100 рублів на рік. Зараз на місці гімназичної Свято-Пречистенської церкви (знесеної 1961 року) знаходиться будівля обласної наукової бібліотека імені Тараса Шевченка. Із появою у 1914 році у Черкасах електростанції приміщення гімназії було електрифіковано. Після Жовтневої революції 1917 року міністерська гімназія прийняла статус Єдиної трудової школи №1 із семирічним навчанням. Із її фронтона зник надпис: „Гимназия. 1896-1899". У 1931 році школу було реорганізовано у середню. У 1933 році до будівлі, враховуючи всі її архітектурні особливості, було добудовано третій поверх. Верхній поверх та все архітектурне завершення будівлі дуже гармонійно вписувалися до початкового проекту Городецького. У роки окупації фашисти розмістили у будівлі свій військовий шпиталь. Після звільнення школа ще декілька місяців не працювала. Тому що тут лікувалися поранені радянські солдати. Та вже 1 вересня 1944 року школа №1 відчинила свої двері дітям. У 1968 році господарі старовинної будівлі змінилися, і будівлю на Замковим узвозом було подаровано музикантам, нинішнім та майбутнім: студентам та викладачам Черкаського музичного училища ім. С.С. Гулака-

Артемівського. Відкрите у 1961 році із П'ятьма класами, училище постійно розвивається. А в 1986 році до 25-річного ювілею музичного училища трест „Черкасжитлобуд” добудував до навчального корпусу нове приміщення. Кажуть, що архітектура - це застигла музика. У старовинній будівлі Черкаського музичного училища вона оживає.

Автор проекту: відомий київський архітектор В.В. Городецький представив план будівництва чоловічої прогімназії у Черкасах.

Роки побудови: 1891 року

**Назва об'єкту: Центр дитячої і юнацької творчості»
(Жіноча гімназія)**

Опис об'єкту: В плані будинок клиноподібної форми, двоповерховий, цегляний, стоїть в рядовій забудові з невеликим відступом від червоної лінії. Незвичайне розташування Г-подібного в плані об'єму дозволило архітектору створити невелику площу перед головним входом, який він розмістив у внутрішньому куті будівлі. Споруда викликає зацікавленість своїм оригінальним плановим рішенням, застосуванням великих в прольоті конструкцій перекриття, використанням нових будівельних матеріалів. Будинок побудовано на залізобетонному фундаменті під залізним дахом в стилі неокласицизму. Вікна прямокутної форми, двері різблені. Розмір будинку 75,0*25,0*10,0м. І хоч побудована жіноча гімназія в строгих класичних традиціях, все ж проступає тут вплив нової епохи. В той час впроваджувався в цивільне будівництво залізобетон і залізобетонні, металеві урочисті сходи з фігурними металевими перилами. В оздобленні присутні орнаменти з рослинних елементів, пелюсткоподібні розетки. Тут відчувається звернення до природи, флори й фауни, як першооснови формоутворення. Характерна рослинам

криволінійність форм і ліній, випадковий характер їх переплетення, живописність - все це приваблювало Городецького, який реалізував притаманні йому уподобання в своїх творіннях. Особливий урочистий вигляд усьому приміщенню гімназії створили металеві сходи. Та й усе приміщення мало урочистий офіційний вигляд, що створює зовні фронтон, який неначе спирається на ледь виступаючі колони.

До 1914 р. в ньому знаходилась жіноча гімназія. Під час першої світової війни тут розташувався госпіталь. А з 1919 року - міська середня школа. В 1936 році відкрито Палац піонерів за ініціативою секретаря ЦККП(б)У Павла Петровича Постишева. Так повідомляла про цю подію газета „Пролетарська правда" від 24 березня 1936 року.

Змінювались назви у цього поза шкільного дитячого закладу: Палац піонерів і жовтенят, Палац піонерів і школярів, Палац дитячої і юнацької творчості, азі січня 199(Черкаський центр дитячої і юнацької творчисть В серпні 1943 року почались бойові дії по звільненню міста від німецько-фашистських загарбників. Палац піонерів фашисти перетворили на фортецю. Лобовим штурмом взяти будівлю було неможливо. Командування приймає рішення: послати саперів. Зняти вартових, закласти вибухівку і нехай палац разом з фашистами летить в повітря. Але В.Чиковані, начальник хімічної служби 861 полку 294 стр. Дивізії звернувся; командування з проханням не підривати Будинок дитячої радості. Йому потрібно було добровольців, і він звільнить будівлю від фашистів. Добровольці знайшлись. Вони підповзли до будинку з тилової сторони. Безшумно зняли часових, увірвались всередині Палацу і нав'язали рукопашний бій гітлерівцям. Вчасно прийшла допомога - і будівля була очищена від ворогів.

На фасаді будинку встановлена меморіальна дошка з бронзовим барельєфом Герою Радянського Союзу В.В.Чиковані.

Роки побудови: 1902-1906 рр.

Автор проекту: відомий український архітектор В.В. Городецький спроектував і здійснював авторський нагляд за будівництвом цієї будівлі - однієї з найпривабливішої в архітектурному відношенні споруди по вулиці Смілянській... і всього міста. Не кожен навчальний заклад України може пишатися тим, що його історія міцно пов'язана з ім'ям цієї незвичайної людини, професора архітектури, споруди якого прикрашають Київ (Миколаївський собор, будинок-з „химерами"), Варшаву, курорти Криму та Кавказу, Тегеран. Залишив він свій слід і в нашому місті. Усе що передбачив Городецький, будівничі виконали з високою якістю, з великою ретельністю, втілюючи в життя задум архітектора затишного будинку в класичних традиціях.

Назва об'єкту: Пам'ятник Тарасу Григоровичу Шевченку

Короткий опис об'єкта:

Відкритий в 1964 році до 150-річчя від дня народження поета на розі бульвару Шевченка і вулиці Дашковича, композиційне завершивши однойменну площу біля Обласного музичного драматичного театру. Бронзова скульптура Т.Г.Шевченка (висотою 3 метри) виготовлена в київських майстернях худфонду України. Встановлена на гранітному постаменті (висотою 4 метри). Нижня частина пам'ятника доповнена висіченою з граніту скульптурною композицією персонажів шевченкових творів - сліпого кобзаря, Катерини і Прометея - борця за народну волю. У

верхній частині постаменту викарбувано напис:
"Т.Г.Шевченко. 1814-1861".

Роки будівництва:

1963р. - початок будівництва

1964р. - відкриття пам'ятника

Автори проекту:

Скульптори М. К. Вронський, О. П. Олійник, архітектор
В.Г. Гнєзілов

Назва об'єкту: Палац Одружень

Місце знаходження: Знаходиться на вулиця
Небесної Сотні,3

Опис об'єкту: Нині це Палац одружень, побудований в 1907-1912 рр., як садиба підприємця - грабаря Захарів Андрієвича Щербини, гласного Черкаської Міської Думи. Споруда має піднесено мажорний вигляд. Тут поєднано багато арок і арочок з декоративною колонадою. Карнизи, пілястри з їх заглибниками і виступами, зробленими а цегли, справляють враження мережаного обрамлення. Бадьорому настрою сприяє і поєднання кольорів. Це ніби новий перегук з давнім стилем бароко, і його щедрою декоративністю.

Це найбільш відомий з грабарських будинків Черкас. На жаль, це єдина споруда що на сьогодні лишилась від усього комплексу споруд грабарського маєтку, який включав, крім особняка, вишукані господарські приміщення, будинок прислуги, стайні, садок. Весь маєток був оточений цегляним парканом. В 1511 р. маєток успадкував його син.

Особняк Щербини - це цегляний будинок, асиметричний у плані, двоповерховий, покритий залізом. Він побудований в стилі ренесансу. Всі фасади пишно оздоблені архітектурним декором з цегли із широким застосуванням лекальної цегли. Особливу увагу приділено головному фасаді, зверненому до

Хрещатика. В оздобленні фасадів оригінальне трактовано ордерну систему. Головний фасад має асиметричну композицію, яка підкреслена строгою симетрією його центральної частини. Одноповерхові бічні ризаліти головного фасаду розчленовані колонами, а найбільш парадно оформлений другий поверх - напівколонами з пишними «коринфськими» капітелями.

Бічні фасади ритмічно прорізані прямокутними віконними отворами в складних, але суворих, наличниках з елементами неоренесансу. Парадний антаблемент оббігає всю споруду по периметру на першому і другому поверхах. Перекриття дерев'яні. Сучасне планування периметральне. В інтер'єрі збереглися три приміщення з первісним ліпним декором. В гранчастій кімнаті стеля прикрашена розеткою-арабескою й арочним фризом к арабському стилі. Поруч в двох приміщеннях плафони поділені ліпними орнаментальними тягами на прямокутники, прикрашені рослинними мотивами, а також арочним профільованим фризом із пальметками. Збереглися первісні сходи на другий поверх.

Таким чином, архітектура будинку Щербини являє собою приклад вдалого поєднання різних архітектурних стилів з переважанням модернізованих форм і прийомів пластичного деталювання фасадів. Найхарактернішим серед них є вдале просторове формування об'ємів внутрішнього планування й інтер'єрів, пишне декорування фасадів, композиційна єдність різноманітних архітектурних деталей і художніх прийомів оздоблення. Усе це у поєднанні з вираженою симетрією будівлі, орієнтовано на весь Хрепідтик, створює архітектурно виразний, гармонічний образ парадного будинку-палацу.

Роки побудови: 1907-1912 рр.

Назва об'єкту: Обласний краєзнавчий музей

Історична подія пов'язана з ним.

Відкрито музей в дні відзначення 40 - річчя Великої Перемоги нашого народу у Великій Вітчизняній Війні

Місце знаходження: Розташовується музей по вулиці Слави 1.

Опис об'єкту:

Перших відвідувачів музей прийняв 9 травня 1985 року. Архітектори С. М. Фурсенко, Л. С. Кондратський, М.Я. Собчук, які за створення нової унікальної премії удостоєні державної премії ім. Т.Г. Шевченка. Кількість експонатів перевищує 100 тисяч. Вони розміщені у 6 відділах, які складають 36 експозиційних залів. Серед них найбільший відділ природи, народного мистецтва та величезний зал присвячений Великій Вітчизняній Війні. За допомогою діорами можна опинитися і відчути ті страшні моменти, які переживав наш народ під час війни.

Джерела про об'єкт:

1. Пам'ятники Черкас. - Черкаси: Сіяч. - 1998.
2. П.П. Соса, В.М. Мельниченко. Черкаському краєзнавчому - 80. - Черкаси: Сіяч. - 1998.
3. П.П. Соса. Довгий вік музею// Черкаси.- 1993.- 11 червня. - С.8.
4. Використовується в оглядових екскурсіях в туристське - краєзнавчих екскурсіях, а також в екскурсіях по місту.

Назва об'єкту: Пам'ятник Воїнам-Інтернаціоналістам

Короткий опис об'єкта:

Встановлений в 1989 році на розі бульвару Шевченка і вулиці Трьохсвятительської. У 1979 - 1989 роках в бойових діях на території Афганістану брали участь 3453 уродженці Черкаської області, 98 з них з них загинули, виконуючи свій

військовий обов'язок, 429 черкашан нагороджені орденами і медалями.

В основу композиції пам'ятного знака покладено символічне зображення вибуху, воронка від якого утворює заглиблення круглої форми (діаметр - 6 метрів) з гранітними східцями на схилах. З тильної сторони воронки - задернований земляний насип. На схилі з боку насипу - гранітні брили з металевими пластинами, на яких висічені прізвища загиблих воїнів. В центрі воронки встановлено монумент із двох брил червоного граніту (висота 3 метри) з розширеною верхньою частиною. В щілині між брилами - виковані з міді квіти і пробита кулею солдатська фляга, з якої витікає вода у невеликий басейн. На одній мармурова дошка з написом:

*"І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть"*

Роки будівництва:

1988р. - початок будівництва

1989р. - відкриття пам'ятника

Автори проекту:

Автори: АД.Петренко, художник І.Й.Лавріненко

**Назва об'єкту: Пам'ятник на могилі Василя
Симоненка**

Місце знаходження. Кладовище по вулиці Одеській.

Опис об'єкту. Василь Андрійович Симоненко, видатний український поет, народився в 1935 році в с.Біївці Лубенського району на Полтавщині. Його життя і творчість тісно пов'язані з Черкасами, куди він приїхав у 1959 р. після закінчення факультету журналістики Київського держуніверситету ім. Т.Шевченка. Працював в обласних

газетах «Молодь Черкащини», «Черкаська правда», кореспондентом «Робітничої газети». Брав активну участь в роботі обласного літературного об'єднання. З Черкас направив у видавництво свою першу книжку віршів «Тиша і грім» (1962). В наступні роки, вже по смерті поета, побачили світ його книги «Цар Плаксій і Лоскотон» (1963), «Подорож у країну Навпаки» (1964), «Вино з троянд» (1965), «Земне тяжіння» (1964), «Поезії» (1965), «Избранная лирика» (1968), «Лебеді материнства» (1981), «Поезії» (1984) та інші. Помер В.А.Симоненко в 1963 р. в Черкасах. Посмертно у 1989 р. удостоєний Республіканської комсомольської премії ім. М.Островського, а в 1995 р. — Державної премії України ім. Т.Г.Шевченка.

У 1967 р. на могилі В.Симоненка встановлено пам'ятник у формі гранітної брили (2 х 1,3 х 2,3 м), у верхній частині якої висічено портрет поета з книгою в руках. На передній шліфованій частині пам'ятника напис: «1935-1963. Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину. Василь Симоненко».

Автори — скульптор С.Грабовський, архітектор М.Кириленко.

Джерела про об'єкт. Архітектурні пам'ятки Черкащини.

В яких екскурсіях використовується. Використовується в літературних екскурсіях.

***Назва об'єкту.* Вулиця Університетська
(колишня Крайня).**

Історична подія пов'язана з ним. У серпні 1941 року в приміщенні школи № 8 містився командний пункт 38-армії під командуванням генерал-лейтенанта Д.І. Рябишева, яка на початку війни боронила Черкаси від німецько-фашистських загарбників. У будинку навпроти знаходився політвідділ

армії. Тут в серпневі дні оборони міста перебували військові кореспонденти - письменники В. Кондратенко, І.Л. Первомайський, Л. Талалаєвський та інші.

Місце знаходження. Центр міста. Орієнтир - університет імені Богдана Хмельницького.

Опис об'єкту. У кінці ХІХ ст. за архітектурним планом забудови міста у північній частині Черкас була спроектована крайня околична вулиця, яка до 1893 р. називалась Крайньою, а з 1908 р. за приналежність до приміського лісу Соснівки дістала назву Лісна. Ця широка і пряма вулиця починалася від вулиці Кавказької і продовжувалась на сім кварталів, упираючись у залізничний насип, що готували під черкаську залізницю.

На початку ХХ ст. вулиця інтенсивно забудовувалась невеликими хатами-мазанками рибалок та ремісників, але подекуди тут з'являлись і цегляні будинки заможних міщан.

На перехресті з вулицею Олександрівською (тепер бульвар Шевченка) Лісна межувала з невеликою площею, на якій незабаром виник відомий у місті базар, названий Казбетським. Тут, в основному, торгували свіжою рибою, овочами, фруктами. Незабаром напроти майдану спорудили невелику церкву Святої Покрови, а поруч церковно-приходську школу. Церкву зруйнували під час будівництва другого корпусу педінституту, а в приміщенні ЦПШ ще до війни розмістилася напівсередня (семирічна) загальноосвітня школа № 8, яка діяла до 60-х років.

У серпні 1941 року в приміщенні школи № 8 містився командний пункт 38-армії під командуванням генерал-лейтенанта Д.І. Рябишева, яка на початку війни боронила Черкаси від німецько-фашистських загарбників. У будинку навпроти знаходився політвідділ армії. Тут в серпневі дні оборони міста перебували військові кореспонденти - письменники В. Кондратенко, І.Л. Первомайський,

Л. Талалаєвський та інші. У 60-х роках приміщення школи № 8 зайняло управління автоінспекції.

З 1923 р. вулиця Лісна була названа ім'ям загиблого в Польщі радянського дипломата В. В. Воровського.

У довоєнні роки на розі вулиць Шевченка і Воровського з північної сторони був розташований великий сквер - місце відпочинку жителів міста. Тут були літній кінотеатр, естрада, стрілецький пневматичний тир, бібліотека, приміщення для культмасової роботи. На високому стовпі висів чотирикутний радіо гучномовець, який сповістив черкасців про початок Великої Вітчизняної війни нашого народу проти німецько-фашистських загарбників. Тут на майдані був створений збірний військовий пункт, з якого мобілізовані йшли на фронт.

Сквер проіснував до 60-х років. Згодом тут була побудована друга міська лазня, яку знесли на початку 90-х років, бо вона недоладно виглядала поруч з новим багатоповерховим центральним корпусом Державного педінституту (тепер національний державний університет ім. Б. Хмельницького).

У 80-х роках вулицю упорядкували, реконструювали Казбетський базар. Тут споруджуються нові багатоповерхові житлові будинки, гуртожиток Державного університету. На цій вулиці розташовані невеликі промислові підприємства, серед них шкіряно-галантерейна фабрика та навчально-виробничий комбінат УТОСа. Відповідно до генерального плану забудови університетського комплексу тут передбачається спорудити спортивне містечко з власним стадіоном і спортзалом.

За рішенням міськвиконкому від 5 грудня 1996 р. у зв'язку з 75-річчям заснування Черкаського педінституту (тепер національний державний університет) вулицю перейменовано на Університетську.

Джерела про об'єкт. П.П. Соса, С.І. Кривенко, В.Б. Страшевич. Вулиці Черкас: Історичний нарис. -Ч.: -1997, - 138с.

В яких екскурсіях використовується.
Використовуються у історичних та літературних екскурсіях.

Назва об'єкту: Пам'ятник Бояну

Короткий опис об'єкта:

Встановлено в 1986 році на честь 700-річчя Черкас. Бронзова скульптура Бояна (вис. 4,5м) символізує образ воїна, трудівника і співця. З-під його ніг б'є струмінь води, який каскадом падає донизу. Скульптура встановлена на гранітному постаменті. Поруч зі скульптурою - три стели, на яких зображено герб міста і прапор з цифрою "700".

Спішившись, Боян сидить на камені, покритому шкірою ведмедя (символ непереможного ворога). Адже Боян був не тільки співцем. Три схрещених списи - державний знак князя Володимира - свідоцтво приналежності Бояна до київської дружини. Боян у повному спорядженні, у кольчuzі, з мечем, поруч - сідло, шолом, бойові рукавиці. Порив вітру підхопив і доніс до нас пісню, яку натхненно співає віщий співець.

Роки будівництва:

1985р. - початок будівництва

1986р. - відкриття пам'ятника

Автори проекту:

Скульптор А.В.Куш, архітектор О.С.Кусало

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ МІСТА СМІЛА

Назва об'єкту. місто Сміла

Історичні події пов'язані з містом.

Відоме з першої половини 17 ст., 1648 - 67 — сотенне Чигиринського полку, у 18 ст. населення Сміли брало участь у гайдамацькому русі, з 1797 — містечко Черкаського повіту Київ. губ. 1838 поміщики графи Бобринські збудували у цукровий завод, що спричинило зростання населення, з 1926 — м. У Сміла є цукровий комбінат. 2005 Сміла - місто обласного підпорядкування.

Місце знаходження.

Місто знаходиться на **Придніпровській** височині, над річкою Тясмин, районний центр Черкаської області.

Опис об'єкту.

Сміла - місто обласного значення, адміністративний центр Смілянського району. На її території в 3985 га мешкає 69,0 тис. чоловік (2005).

Назва об'єкту: Успенський костел

Успенський костел був збудований у 1818 (за іншими даними, у 1818 будівництво тільки розпочалося, а завершилося у 1828). В радянський час храм був переобладнаний під будинок культури.

Останні роки храм використовувався як районна бібліотека. З 2000 костел повернутий римо-католицькій громаді. В січні 2002 в костелі сталася пожежа. Нині (2007) костел перебуває у стані ремонту. Поруч із костелом знаходиться будинок священика.

Назва об'єкту: Смілянський садибний парк (Бобринський)

Парк садиби Бобринських знаходиться в жалюгідному стані, не зважаючи на те що він є унікальним для Черкащини аквапарком, орієнтованим на розваги та проведення часу на воді.

На території парку були відкриті галявини для активного відпочинку, та алеї для спокійних прогулянок. В центрі ставгу знаходиться острів, навколо ставгу були цегляні купальні. Палацу не лишилось на цей час. Залишились старі корпуси технікуму та забудова вулиці, яка йде до парку. Значна територія парку зруйнована складськими та виробничими підприємствами, які розташовані на узбережжі річки Сріблянки і шкодять не тільки парку, а й екології в цілому. Але ще місцеві мешканці пам'ятають про те який тут був парк, і маємо надію на його дослідження т відродження.

Назва об'єкту: Парк садиби Самойлових

Знаходиться він в центральній частині міста, був реконструйований та зараз підтримується в нормальному стані.

Палацу не лишилось, лишився костьол кінця XVIII ст., який реконструйований та паркові алеї. В парку багато меморіальних монументів. За композицією він ділиться на рівнинну, більш регулярну частини, та низинну, з пейзажними композиціями.

За адміністративним центром міста знаходяться залишки комерційного парку кінця XIX ст. Зараз з парку лишились тільки прибережна части. Тепер тут міський пляж та атракціони.

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ СЕЛА МЛІЇВ

Назва об'єкту: Свято-Троїцька церква

Місце знаходження: с. Мліїв м. Городище

Опис об'єкту: збудована 1858 р., реконструйована у 2008 р.

Історична подія: Свято-Троїцька церква була збудована в 1858 році на кошти родини Симиренків — видатних українських меценатів. Титарем цієї церкви став О.І.Хропаль, одружений із сестрою Платона Симиренка. В церкві побували кращі представники української еліти ХІХ - початку ХХ століть, що відвідували видатних меценатів Симиренків: Тарас Шевченко, Павло Чубинський, Кость Михальчук, Олександр та Федір Кістяківські, Дмитро Григорович-Барський та багато інших. Поруч з церквою розташований родинний цвинтар, на якому поховано представників родин Симиренків-Яхненків-Хропалів та їх близьких. У радянські часи в цьому приміщенні був сільський будинок культури. У рамках виконання Державної програми "Золота підкова Черкащини", прийнятої за підтримки Президента Віктора Ющенка, церкву було реконструйовано.

Стан збереження: реконструйована, в гарному стані

Використовується в екскурсіях пізнавальних, по місцях родини Симиренків, науково-пізнавальна

Назва об'єкту: Пам'ятник
Левка Платоновича Симиренка

Місце знаходження: с. Мліїв м. Городище

Опис об'єкту: 1984 р., скульптор Е.М. Кунцевич, архітектор С.М. Миргородський **Історичні події:** встановлений на честь відомого фундатора українського і

російського наукового садівництва помолога та плодovoда, вченого. Народився 1855 р. у Млієві. У 1887 р. заснував помологічний розсадник на базі саду, де була найбільша помологічна колекція. Організував школу садівництва. У 1920 р помологічний розсадник став базою першої в Україні Мліївської дослідної станції садівництва. Його розсадник став найкращим у Російській імперії і володів однією з найбагатших в Європі помологічних колекцій. 1 січня 1920 р. бандитська куля обірвала його життя.

Використовується в екскурсіях програми «Золота підкова Черкащини», в пізнавальних, наукових екскурсіях.

Стан збереження: в гарному стані, придатному для використання в екскурсіях

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ СЕЛА ШЕВЧЕНКОВЕ

Назва об'єкту: с.Шевченкове

В цьому селі пройшло дитинство та юність видатного пророка.

Опис: В селі знаходиться колишня садиба Тарасових батьків у с. Шевченковому (в минулому - Керелівка), на території якої ще у 1939 році відкрито літературно-меморіальний музей Т.Г.Шевченка. Сьогодні - це сучасна споруда із затишними залами, які приваблюють відвідувачів неповторністю експозицій.

Подихом старовини віє від дбайливо збережених речей сестри Тараса - Катерини: рубель, зроблений їй в дарунок братом Микитою до весілля, рушник, ткацький верстат, до яких, ймовірно, торкалась рука малого Тараса.

Поряд з музеєм - хата, у якій пройшли роки і щасливого дитинства, і безрадiсного сирiтства майбутнього пророка. Вона зустрічає гостей розмаїттям квітів, чудовими

рушниками, п'янкими запахами любистку і м'яти, сумними очима святих зі старовинних ікон, перед якими майже два століття тому молилася про щасливу долю своїх дітей Катерина Шевченко. Тут поруч у садочку під калиною - її могила, трохи далі - у центрі села на території місцевого навчального закладу - могила батька Т.Г.Шевченка.

За кілька сот метрів під спеціальним накриттям - хата дядка Богородського, у якого малий Тарас навчався грамоти.

Могила матері Т.Г.Шевченка Катерини Якимівни Бойко, 1823 рік, пам'ятка історії, впорядкована. Знаходиться у саду на садибі батьків поета.

Могила батька Т.Г.Шевченка Григорія Івановича Шевченка, 1825 рік, пам'ятка історії, знаходиться у центрі села, впорядкована у 1989 році.

Хата батьків Т.Г.Шевченка, відтворена у 1993 році за малюнком Т.Шевченка. Повністю збережені розміри хати, відтворений інтер'єр початку ХІХ століття. Знаходиться на меморіальній садибі батьків поета.

Хата дядка, в якій навчався грамоти Т.Шевченко, 1782 року, пам'ятка історії, реконструйована і реставрована у 1999 році корпорацією "Укрреставрація".

Будинок музею Т.Г.Шевченка. Реконструйований у 1999 році. Автор експозиції музею - народний художник України А.Гайдамака.

Охорона пам'яток:

Під охороною перебувають пам'ятки, пов'язані з життям і творчою діяльністю Т. Г. Шевченка, зокрема могили батьків поета, хата дядка, літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка.

В яких екскурсіях використовується:

«На батьківщину видатного Т. Г. Шевченка.»

«Шляхами дитинства та юності видатного пророка.» «По літературних місцях Черкащини» «Золота підкова Черкащини».

Назва об'єкту: Літературно-меморіальний музей Тараса Шевченка

Місце розташування: с.Шевченкове, Звенигородський район, Черкаська область.

Назва об'єкту: літературно-меморіальний музей ім.Т.Г.Шевченка.

Опис: літературно-меморіальний музей Тараса Шевченка - музей в селі Шевченкове Звенигородського району Черкаської області, розташований на території батьківської садиби Тараса Григоровича Шевченка, де він проживав з 1815 по 1829 рік.

Тут відтворено хату батьків Тараса, збереглась могила матері поета. В центрі села, на колишньому цвинтарі, - могила Григорія Шевченка - батька Тараса. Неподалік музею - хата дяка Богорського, де навчався грамоти малий Тарас (рік забудови - 1782-й). Над нею у 1961 році зведена захисна споруда.

У музеї Т. Г. Шевченка багато років працював онук Шевченка - Т. Т. Шевченко. Його справу продовжила донька - В. Т. Шевченко, яка 30 років очолювала музей.

У 1992 році музей отримує статус державного історико-культурного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка», об'єднавши навколо себе три села дитинства Кобзаря — Моринці, Будище, Керелівку.

ЕКСКУРСІЙ ОБ'ЄКТИ МІСТА ЧИГИРИНА

Назва об'єкту: Музей Богдана Хмельницького

Місце розташування: Чигирин

Опис об'єкту: Музей Богдана Хмельницького - перший і єдиний в Україні музей видатного гетьмана, який знаходиться біля підніжжя Замкової гори, в центрі міста - справжня архітектурна домінанта Чигирин. В XVI - XVII ст. Тут була найдавніша церква Чигирин з козацьким цвинтарем, на поч. XVIII ст. - церква Преображення Господня.

Музейний комплекс складається з центрального двоповерхового будинку - музею Б. Хмельницького — та трьох одноповерхових флігелів, які пристосовані під адміністративні приміщення заповідника. В десяти залах музею на площі 517 кв. м відкрито ряд тимчасових експозицій, які розповідають про життя і діяльність гетьмана України Б. Хмельницького, визвольну війну українського народу 1648-1657 рр., розвиток матеріальної і духовної культури Чигиринщини в кінці XIX ст. Існують і постійно діючі виставки.

Привертають унікальні археологічні знахідки з розкопок Суботівського Замчища, башти П. Дорошенка на Замковій горі, „нижнього міста" Чигирин. Гордістю музею є колекція портретів „Гетьмани України" народного художника України, лауреата Шевченківської премії Данила Нарбути.

Роки побудови Побудований 1995р

Автор проекту

Проект архітекторів С.К. Кілессо і М.П. Андрущенка) згідно малюнків і креслень „Присутственних місць" (повітряної управи) поч. XX ст.

Значення споруди

Музей Богдана Хмельницького є центром наукової роботи, краєзнавчо-патріотичного й духовного виховання

молоді в регіоні. Тут проводяться наукові конференції, виховні заходи, тематичні заняття, зустрічі з цікавими людьми.

Вся ця робота проводиться з метою збереження та відродження історико-культурних надбань українського народу, популяризації серед широких верств населення національної культурної спадщини.

Програмою на 2005 рік заплановано завершення створення експозицій музею Середнього Подніпров'я, створення постійно діючої експозиції Богдана Хмельницького.

Назва об'єкту: Іллінська церква в Суботові.

Історична подія пов'язана з ним. Суботів був родовим маєтком Хмельницьких. Коли у 1657 Хмельницький помер, його поховали у Іллінській церкві праворуч від вівтаря. Археологічні дослідження 1970-их показали, що тіла Хмельницького на місці поховання вже немає. У 1978 архітектором С. Кілессо була завершена реставрація, під час якої була розібрана галерея між церквою і дзвіницею, а церква відновлена.

Місце знаходження. Іллінська церква знаходиться в Суботові. Чигиринського району, Черкаської області.

Опис об'єкту. Церква була збудована у 1653 в стилі раннього українського барокко за наказом гетьмана Б.Хмельницького як церква-усипальниця. Має оборонні риси. Складена з каміння і цегли, однонавова, з гранчастою шестистінною апсидою. Накрита двосхилим дахом із заломом. Фасади пам'ятки вирішені лаконічно, в стінах - невеликі вікна. Фасад увінчує розкрепований карниз, фриз. Західний фасад завершений двоярусним фігурним фронтоном виразного малюнку з волютами. Хід на хори влаштований в товщі західної стіни.

Джерела про об'єкт. Іллінська церква згадується у історичних джерелах, які відображають життя та військову кар'єру гетьмана Богдана Хмельницького. Згадки ми можемо знайти у літописах, що зображують події національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

Стан збереження. За час свого існування церква не завжди виконувала своє первинне призначення. Саме тому за сприяння державного проекту «Золота підкова Черкащини» зараз реконструюється дана пам'ятка.

Охорона пам'ятника. Пам'ятник постійно знаходиться під охороною, аби забезпечити збереження церкви на відповідному рівні.

Екскурсії, в яких використовується. Дана туристична пам'ятка використовується у багатьох екскурсіях: «Чигирин, Суботів, Холодний Яр», «Шляхами славного гетьмана українського», «Чигиринщина - свята місцина України» та інших.

Назва об'єкту: Гайдамацький (Монастирський) ставок.

Історичні події пов'язані з об'єктом:

Ставок біля Мотронинського монастиря, де гайдамаки святили ножі. У 1968 році на його дні його було знайдено немало ножів, люльок, кресал та інших речей гайдамаків. Існує легенда, за якою один з ватажків гайдамацького руху дожив до столітнього віку. На базарі в селі Деренковець (нині Корсунь-Шевченківський район) він здибався з Федором Симиренком, якому вказав на скарб на дні гайдамацького ставу. За цей скарб і розбагатіли цукрозаводчики Симиренки.

Місце знаходження: Ставок знаходиться біля Мотронинського монастиря.

Джерела про об'єкт:

- Енциклопедія українознавства: В 10 томах /Головний редактор *Володимир Кубійович*. —Париж, Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954—1989.;

- Довідник з історії України

- Ушета І. І. Стежками Холодного Яру. Київ, 1988;

- Дубрава Ю. У Холодному Яру знову б'є цілюще джерело //Нова доба. - 2001. – 28 груд. - С.2;

- Лебідь І. У центрі п'яти ярів - колиска нашої волі //Нова доба. - 1999. - 2 лист. - с.4-5;

- Лисенко С. Холодний Яр стане національним парком // Молодь Черкащини. -2000.-16листоп.-С.12

Стан збереження об'єкту: Знахідки у ставку були передані до Чигиринського краєзнавчого музею.

Екскурсії, в яких використовувався об'єкт: «Духовність Холодного Яру» Екскурсія до «Холодного Яру» «Святими місцями Чигиринщини».

Назва пам'ятника. Надгробна меморіальна плита встановлена на могилі Б. Хмельницького.

Історична подія пов'язана з ним. В 1657 році, після тривалої хвороби, Гетьман помирає. Його тіло було забальзамовано, близько місяця воно перебувало в одному з храмів Чигирини, а потім поховано 23 серпня 1657 року в Іллінській церкві Суботова. Де саме знаходиться місце поховання зараз встановити важко. В 1954 році всередині церкви був встановлений пам'ятний камінь на місці ймовірної могили Б.Хмельницького. В тій же церкві був похований син Хмельницького - Тиміш, що помер від ран отриманих під час походу в Молдову. Де зараз знаходить прах великого Гетьмана і його сина напевно сказати також ніхто не може.

Місце знаходження. Надгробна меморіальна плита встановлена на могилі Б. Хмельницького знаходиться в

центрі Іллінської церкви, що у Суботові.

Опис об'єкту. Пам'ятник виготовлено з кам'яної плити, на якій написано: «Тут похований у 1657 році великий син українського народу, видатний державний діяч і полководець Богдан Хмельницький. Споруджено у 1954 році на честь возз'єднання України з Росією». Даний екскурсійний об'єкт було встановлено у 1954 році.

Джерела про об'єкт. У історичних джерелах про життєвий шлях гетьмана України Б. Хмельницького можна знайти відомості про даний екскурсійний об'єкт.

Стан збереження. Пам'ятка на даний момент підтримується у задовільному стані збереження.

Охорона пам'ятника. Охорона пам'ятки здійснюється службою охорони Національного історико-культурного заповідника "Чигирин",

Екскурсії, в яких використовується. Даний об'єкт може використовуватися у таких екскурсіях: «Селами Чигиринщини», «Сторінки життя Богдана Хмельницького».

Назва пам'ятника: Три криниці в Су ботові.

Історична подія пов'язана з ним. Саме ці криниці за переказами наказав викопати Б.Хмельницький в пам'ять про козаків полеглих в боях. Існують легенди, що з цих криниць пив воду сам Богдан-Зіновій Хмельницький.

Місце знаходження. Ця пам'ятка знаходиться у глибокій долині над струмочком, де раніше був розташований козацький шпиталь, в якому оборонці України поправляли своє здоров'я.

Опис об'єкту. У зеленій прохолодній долині серед буяння трав і польових квітів затишно розмістилися три дерев'яні криниці, які за будь-якої погоди пригостять подорожнього холодною водицею. Відстань між невисокими криницями близько метра, над

криницями є велика дерев'яна посріблена чаша, з якою завжди приємно випити води.

Джерела про об'єкт. Про цей об'єкт ми знаходимо згадки у народних переказах і легендах.

Стан збереження. Три криниці мають привабливий, природній вигляд, який зберігся від часу їхньої побудови. Вони ще й досі прості дерев'яні криниці з цілющою водою.

Охорона пам'ятника. Дана пам'ятка охороняється працівниками заповідника «Чигирин».

Екскурсії, в яких використовується. Даний екскурсійний об'єкт використовується в таких екскурсіях «Чигирин-Суботів-Холодний Яр», «Чигиринщина захоплююча», «Чигирин—козацький край».

Назва пам'ятника: Кам'яна баба.

Історична подія пов'язана з ним. «...Понад 300 років тому поставив у селі Суботіві кам'яну бабу Богдан Хмельницький на страх панам-гнобителям. Колись там була велика площа, на тій площі судили пійманих панів і до кам'яної баби відрубували їм голови. Незвичайність цієї баби в тому, що вона протягом віків виділяла з себе пролиту панську кров. Перед смертю Хмельницький казав людям берети кам'яну бабу, щоб, коли знову з'являться якісь недруги нашого народу, повідрубували їм голови. Зараз там залишилися червонуваті плями.

Місце знаходження. Баба здавна установа на Козацькому майдані, де в козацькі часи проходили сходи. Суботяни звать кам'яну бабу «голгофою», "бабою-плахою", «лобним місцем».

Опис об'єкту. Знані в Україні археологи не мають одностайної думки, до культури якого періоду належить

стела. Є версія, що це може бути скіфська пам'ятка. Суботівська баба виготовлена з місцевого матеріалу.

Джерела про об'єкт. Місцеві легенди і перекази знайомлять нас з даними про походження кам'яної баби.

Стан збереження. Стан збереження пам'ятки вимагає кращого, адже у 80-х роках під час будівельних робіт на Козацькому майдані стелу пошкодили бульдозером. Збереглася вона завдяки місцевому жителю Іванові Шулякову, який за допомогою металевого прута та цементного розчину скріпив пам'ятку. Перемістившись із Козацького майдану, реліквія могла б опинитися на перетині туристичних маршрутів «Золотої підкови Черкащини», стати однією з «родзинок» Чигиринського краю.

Сьогодні пам'ятка майже відтворена, і отримала свій первісний вигляд, тому цілком виправдано займає своє місце серед семи чудес Черкащини.

Охорона пам'ятника. Пам'ятник охороняється службою охорони Національного історико-культурного заповідника "Чигирин".

Екскурсії, в яких використовується. Даний об'єкт може використовуватися у таких екскурсіях: «Селами Чигиринщини», «Сторінки життя Богдана Хмельницького», «Невідомий Суботів»

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ МІСТА КОРСУНЬ-ШЕВЧІНКІВСЬКОГО

Назва об'єкту: Корсунь-Шевченківський парк

Місце розташування:

Черкаська область, м. Корсунь-Шевченківський.

Опис екскурсійного об'єкту:

На сьогодні в парку росте близько 300 видів рослин (180 вищих і 120 нижчих), у тому числі близько 80 видів дерев та кущів (з них 10 декоративних); близько 250 видів - є лікарськими рослинами. Рідкісними є гінкго більоба, катальпа, робінія клейка, сосна Веймутова, ялиця біла, туя західна, ялівець звичайний, софора японська, ялина колюча, самшит вічнозелений та буз угорський (останні два занесені до Червоної Книги України). Збереглась вікова алея ялин зі стрункими стовбурами, так звана Князівська алея. Серед трав'янистих рослин, занесених до Червоної Книги, є тюльпан Шренка, конвалія звичайна, проліска дволиста, ряст порожнистий, пролісок звичайний, глечики жовті. У парку зберігся каштан, під яким любив відпочивати Т.Г. Шевченко. Гора Янталка вся засаджена бузком, який у травні під час цвітіння утворює суцільний килим. Влітку повітря насичене густим ароматом липи, лісових квітів і трав. Річка Рось обрамлена мальовничими скелястими берегами і має декілька пляжів. У парку прокладені пішохідні алеї, облаштоване джерело кришталево чистої і дуже смачної води. Є три мости через Рось, один з яких, т. зв. Чортів, є підвісним.

З 1994 р. ландшафтний парк входить до складу Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника. Він займає територію понад 100 га. Відноситься до пам'яток садово-паркового мистецтва XVIII - XIX ст. і включений до переліку пам'яток національного значення.

Роки заснування: 1782 рік.

Автори проекту: архітектор Ж. А. Мюнц.

Назва об'єкту: Історико-культурний заповідник

Місце розташування: Історико-культурний заповідник знаходиться в Черкаській області, у місті Корсуні-Шевченківському.

Короткий опис об'єкта:

Цей парк бере свої витoki ще у 1782 р. Тоді на одному зі скелястих островів річки Рось архітектор Ян Генріх Мюнц почав будувати для Станіслава Понятовського, небожа польського короля, дерев'яний палац. Через рік будівництво було завершено. Біля палацу Мюнц насадив виноградник.

Невеликий дерев'яний палац не міг задовольнити дуже багатого магната Понятовського. Тому у 1787 році розпочинається спорудження нового цегляного палацу за проектом Яна Ліндсея. І вже через два роки палац, флігелі та стайні були збудовані, а навколо них закладений парк, у якому мали місце різні архітектурні форми - античний храм, китайська та турецька альтанки, грот, галерея, колона і навіть єгипетська піраміда. Понятовський був особою неординарною. Саме він відкрив в місті декілька фабрик, лікарню і першу на території України школу танців. Але лише кілька років тішився Станіслав Понятовський цим палацо-парковим ансамблем. У 1793 році відбувся другий поділ Польщі, внаслідок чого у 1797 році Станіслав Понятовський продав маєток царю Павлу I.

Наступні власники - князі Лопухіни, не тільки підтримували романтичний дух маєтку, але й зробили все, щоб він здобув славу одного з найкрасивіших куточків Європи. Деякі споруди зникли після революції та під час війни 1941-1945 років (зокрема оранжерея). У наш час всю територію парку оголошено історико-культурним

заповідником, а в палаці знаходиться музей Корсунь-Шевченківської битви. Щоб оглянути палацово-парковий ансамбль, треба мостом перейти через Рось на Палацовий острів. Вже з мосту відкривається чудова панорама скелястих берегів та порогів, через які мчать тугі пороги води. На цьому острові знаходиться більшість архітектурних споруд, але найсильніше враження справляють на відвідувачів брама та палац.

З тильного боку палацу дві рідкісні рослини. Одна з них - гінкго дволопатева. Це дерево на початку ХХ століття посадила імператриця Марія Федорівна (на той час вдова Олександра III, мати царя Миколи II). Нині гінкго майже 100 років, воно має діаметр стовбура 50 см. Та висоту близько 12 м. Друга рослина - це ялина колюча форми Костера.

Далі на південь парку розкинувся острів, майже суцільно вкритий камінням. Від іншого острова, скелі якого підіймаються на значну висоту, його відділяє вузька протока. Підвісний міст з'єднує ці два острови. Якщо перейти по ньому і трохи спуститися з пагорба, то опинишся біля дерев'яного будинку - шале. Від нього стежка через протоку знову приведе на Палацовий острів. Звідти мостом можна перейти на острів Дені з горою Янтаркою. У бік Палацового острова ця гора повернута своїм скелястим боком. Тут серед скель залишилися рештки льоху. Особливої краси набуває гора під час цвітіння бузку, зарості якого займають тут дуже велику площу. На острові Дені, неподалік від берега Росі, росте гірко каштан Шевченка. Цікавою ділянкою парку є глибокий яр. Біля нього збереглася вікова діброва. Дуби тут сягають значних розмірів (діаметр стовбурів - 1 м і навіть 1 м 20 см. Очевидно, раніше діброва займала значно більшу площу, але з роками частину дубів вирубили.

У глибині парку, ближче до його східної межі, є старовинна алея. Уздовж доріжки стоять могутні Ялини,

діаметр стовбурів яких становить 90 см.. Є тут також старі гірко каштани , сосни звичайні та тополі білі.

Назва об'єкта: Музей історії Корсунь-Шевченківської битви.

Музей був збудований для увічнення перемоги радянських військ у Корсунь-Шевченківській операції.

Місцезнаходження:

Музей побудовано на місці колишнього палацу князів Лопухіних - Демидових на острові Коцюбинського у місті Корсунь-Шевченківському.

Опис екскурсійного об'єкта: Музей історії Корсунь-Шевченківської битви працює на правах відділу Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника. У музеї розташовано 10 залів з експозиціями:

- У першому залі музею експонуються матеріали, які розказують про початок II Світової війни.

- У другому залі представлені експонати, які розповідають про окупаційний режим на Корсунщині, рух Опору, звільнення Лівобережжя.

- Третій зал розповідає про форсування Дніпра, початок звільнення Правобережжя і початок Корсунь-Шевченківської операції.

- З четвертого по сьомий зали міститься інформація про хід Корсунь-Шевченківської операції. У восьмому залі показано остаточне звільнення України.

- У десятому залі діють виставки: радянських і німецьких плакатів періоду II Світової війни.

В яких екскурсіях використовується:

Екскурсійний об'єкт, музей історії історії Корсунь - Шевченківської битви використовується в тематичних, історичних та краєзнавчих екскурсіях.

**Назва об'єкту: Пам'ятник письменнику
І.С. Нечуй-Левицькому**

Історична подія пов'язана з ним 130-річчя з дня народження і 50-річчя дня смерті споруджено пам'ятник

Місце знаходження: Біля літературно-меморіального музею І.С. Нечуя-Левицького

Опис об'єкту: Скульптор пам'ятника - народний художник УРСР Галина Никифоровна Кальченко, архітектор А.Ігнащенко.

Пам'ятник було створено і встановлено у 1968 році.

Постамент витесано з городищенського чорного граніту; погруддя пам'ятника відлито з бронзи.

На постаменті є надпис: Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838-1918)

Стан збереження: Знаходиться у хорошому стані збереження.

В яких екскурсіях використовується:

«На батьківщину класика української літератури І.С. Нечуя-Левицького у Стеблів»

Джерела про об'єкт:

- Нераденко, Т.М. Золота підкова Черкащини: туристсько-краєзнавча подорож Черкащиною для учнівської молоді України. - Черкаси: Брама - Україна, 2006.-108с.
- Хаврусь, Сергій Левкович Музей І.С. Нечуя-Левицького у Стебліві: Путівник. - Дніпропетровськ: Промінь, 1988. - 45с.
- Хаврусь, Сергій Левкович Стеблів. - Дніпропетровськ: Промінь, 1972. -74с.

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ СЕЛА СТЕБЛІВ

Назва об'єкту: Літературно-меморіальний музей І.С. Нечуя-Левицького

Місце розташування: Музей знаходиться в місті Стеблеві, вул. Партизанська, 8., яке розташоване за 16 км від м. Корсуня-Шевченківського по обидва боки р. Рось, а також на річках Боровиця і Хоробра.

Опис об'єкту: Музей знаходиться у відновленій пам'ятці історії будинку, в якому мешкала родина І.С. Нечуя-Левицького. Загальна площа музею 175 м². З 1994 р. музей є філіалом Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника.

Фонд музею - близько 3 тисяч одиниць збереження. Експозиція розповідає про життєвий шлях та письменницьку діяльність І.С. Нечуя-Левицького, вшанування його як класика української літератури; у музеї відтворено меморіальну кімнату та робочий кабінет письменника. У залах музею експонуються особисті речі І. Нечуя-Левицького, речі його епохи та етнографічний матеріал.

Неподалік від музею, за будинком культури, на горі Спаса знаходяться могили діда і батька І.С. Нечуя-Левицького.

Біля музею встановлений пам'ятник письменнику (скульптор Г. Кальченко, архітектор А. Ігнащенко; бронза, граніт). У 2000 р. між будинком культури і музеєм встановлена паркова скульптура "Нимидора" (героїня повісті "Микола Джеря", скульптор Е. Кунцевич).

Поруч з музеєм - колишня садиба поміщиків Головинських, яка знаходиться в центрі Стеблева, при впадінні річки Боровиці в Рось. На садибі стоїть відтворений двоповерховий будинок, що є прикладом садово-паркових будов в Україні кінця XVIII ст. Власниками були роди

Яблоновських, Воронецьких, Головинських. У будинку, на запрошення Германа Головинського, з 9 по 11 лютого 1825 р. проживав видатний польський поет Адам Бернард Міцкевич. Тут він до альбому Емілії Головинської, дружини власника садиби, записав поезію "Подорожня". Враження про Стеблів поет висловив у поемі "Пан Тадеуш", прославляючи "будинок Головинського на березі Росі" і розкішну липу перед ним. Також за мотивами надрослянської легенди А. Міцкевич написав баладу "Дозор". Одна із скель на скелястому березі річки Росі названа його іменем. Після 1945 р. у будинку був гуртожиток машинно-тракторної станції і школи. Після пожежі 1983 р. розпочатий був ремонт будівля, який не закінчений до цього часу. Будинок Головинських є пам'яткою архітектури та історії (рішення виконкому обласної ради депутатів трудящих від 28 вересня 1993 р. № 544). У літературно-меморіальному музеї І.С. Нечуя-Левицького зберігається повне видання творів поета польською мовою.

Роки побудови: Створений відповідно по постанови Ради Міністрів УРСР від 9 жовтня 1968 р. (у 1960-1967 рр. працював на громадських засадах).

Автор проекту: Сергій Хаврусь, заслужений працівник культури України.

Значення споруди: Літературно-меморіальний музей І.С. Нечуя-Левицького

відіграє дуже важливе значення адже цей музей не просто розповідає про життя видатної людини, але і зберігає дух будинку (хоча і реконструйований) в якому жила сім'я Нечуя-Левицького. Неоціненним є те, що музей відкриває життєвий шлях та письменницьку діяльність І.С. Нечуя-Левицького. Згадується не лише про самого письменника, а й про його родину, за будинком культури, на горі Спаса знаходяться могили діда і батька І.С. Нечуя-Левицького. Поруч з музеєм - колишня садиба поміщиків Головинських,

яка знаходиться в центрі Стеблева, яка є прикладом садово-паркових будов в Україні кінця XVIII ст.

Назва об'єкту: Могили діда і батька І.С. Нечуя-Левицького

Місце знаходження: Неподалік від літературно-меморіального будинку музею І.С. Нечуя-Левицького, за будинком культури, на горі Спаса, де колись знаходилась дерев'яна церква, є старе невелике кладовище. Тут знаходяться могили діда і батька І.С. Нечуя-Левицького. На одній з могил, обгородженій металевою решіткою, стоїть кам'яний хрест та лежить давній камінь. Напис свідчить, що тут поховані дід і батько І.С. Нечуя-Левицького.

Стан збереження: Знаходиться у доброму стані збереження.

В яких екскурсіях використовується «На батьківщину класика української літератури І.С. Нечуя-Левицького у Стеблів»

Джерела про об'єкт:

1. Нераденко, Т.М. Золота підкова Черкащини: туристсько-краєзнавча подорож Черкащиною для учнівської молоді України. - Черкаси: Брама - Україна, 2006. - 108с.

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ МІСТА КАМ'ЯНКА

Назва екскурсійного об'єкту: Пам'ятник декабристам (скульптурна композиція "Декабристи в Кам'янці").

Історична подія пов'язана з ним: таємна діяльність визначних діячів Південного товариства в Кам'янці.

Місце знаходження: пам'ятник встановлений на центральній алеї парку імені декабристів в Кам'янці.

Опис об'єкта: пам'ятник встановлено напередодні святкування 150-річчя декабристського повстання 20 грудня 1975 року. Автори композиції скульптори М. Веронський і В. Чепелик, архітектор В. Гнездилов. Пам'ятник являє собою відлиту з бронзи п'ятифігурну композицію висотою 2 м 40 см, встановлену на невисокому гранітному постаменті, сюжетом якої є обговорення програми Південного товариства "Руська правда" на одному із засідань декабристів у Кам'янці, Відтворені з бронзи постаті визначних діячів Південного товариства декабристів В.Л. Давидова, С.І. Волконського, П.І. Пестеля, М.П. Бестужева-Рюміна, С.І. Муравйова-Апостола психологічно та іконографічне точні, сповнені внутрішньої динаміки.

Джерела про об'єкт: Марчук В.Д., Кудін В.І., Шамрай О.Г. Місто на скелястих берегах Тясмину. Історико-економічний нарис. - Кам'янка, 1999. - 126с.

Стан збереження: має добрий етап збереження.

Охорона пам'ятника: охороною та збереженням пам'ятника займається державний історико-культурний заповідник у Кам'янці.

Екскурсії: пам'ятник використовується в екскурсіях до м. Кам'янки.

Назва об'єкта: Пам'ятник Олександрю Сергійовичу Пушкіну

Історична подія пов'язана з ним: відвідання Кам'янки видатним поетом Олександром Сергійовичем Пушкіним.

Місце знаходження: пам'ятник знаходиться в глибині центральної частини парку імені декабристів у Кам'янці.

Опис об'єкта: бронзова фігура Олександра Сергійовича Пушкіна встановлена у 1975 році.

Автор пам'ятника В. Шатух створила ліричний, натхненний образ молодого поета, що ніби поринув у світ своїх поезій. Відсутність постаменту створює враження, наче О.С. Пушкін тільки що вийшов з будинку Давидових і прогулюється алеями парку, які він так любив у дні свого перебування в Кам'янці.

Джерела про об'єкт: Марчук В.Д., Кудін В.І., Шамрай О.Г. Місто на скелястих берегах Тясмину. Історико-економічний нарис. - Кам'янка, 1999. -126с.

Стан збереження: на сьогодні пам'ятник має хороший стан збереження.

Охорона пам'ятника: за охорону та збереження пам'ятника відповідає Кам'янський державний історико-культурний заповідник.

Екскурсії: пам'ятник О.С.Пушкіну використовується в різних екскурсіях до м.Кам'янки.

Назва екскурсійного об'єкту: Пушкінський грот – пам'ятка Історії і архітектури XVIII ст.

Історична подія пов'язана з ним: на початку XIX ст.. грот був улюбленим місцем відпочинку сім'ї Давидових та їх гостей. Розповідають, що в гроті любили збиратися

Декабристи і вести дискусії на політичні теми. Під час своїх приїздів до Кам'янки архітектурою гроту милувався О.С. Пушкін. Прохолоду і тишу гроту любив П.І. Чайковський. Саме в гроті він працював над другою симфонією.

Місце знаходження: ця споруда знаходиться в одному із затишних куточків парку, ближче до річки, звідки відкривається мальовничий вид на Кам'янку.

Опис об'єкта: Грот побудований в кінці XVIII століття як архітектурна прикраса парку садиби Давидових. Влаштований грот в схилі пагорбу. В глибині арочного порталу, оформленого рустами з каменю - невеликі прямокутні двері, які ведуть в підземний зал. В середині грот являє собою кругле цегляне приміщення з високим сферичним зводом діаметром 7,6 м. в центрі зводу отвір, який веде на поверхню. Отвір прикриває дерев'яна альтанка. Всередині гроту завжди прохолодно, добра акустика.

Джерела про об'єкт: Гудзенко К.Н. Там, де протікає Тясмин. Історико-географічний нарис. - Кам'янка, 2004. ~116с.

Марчук В.Д., Кудін В.І., Шамрай О.Г. Місто на скелястих берегах Тясмину. Історико-економічний нарис. - Кам'янка, 1999. - 126 с. *Стан збереження'*, грот в досить хорошому стані збереження.

Охорона пам'ятки: охороною займається Кам'янський державний історико-культурний заповідник.

Використовується в екскурсіях до Кам'янки.

Назва екскурсійного об'єкту: Зелений млинок декабристів - пам'ятка історії і архітектури XIXст .

Історична подія пов'язана з ним: з млинком пов'язують відомий донос Шервуда на декабристів. Механік Шервуд був запрошений до Кам'янки для ремонту млинка і,

ввійшовши в довіру до сім'ї Давидових, мав змогу слухати розмови членів таємного товариства, що збирались тут на свої наради.

Місце знаходження: м. Кам'янка, на території нижнього парку.

Опис об'єкта: млинок побудований в 1825 році майстрами калузької губернії - казенними селянами В. Гавриловим і Є. Дмитрієвим. Двоповерхова споруда має ротондальну композицію, де перший ярус розчленований вісьмома парними пілястрами. Прямокутний вхід веде до круглого залу, освітленого круглими вікнами, яким на фасаді відповідають круглі ніші. Верхній ярус прорізаний чотирма симетрично розташованими на півциркульними вікнами і завершений карнизом. Увінчує млинок сферичний дах, що закінчується декоративною прикрасою.

Джерела про об'єкт: Гудзенко К.Н. Там, де протікає Тясмин. Історико-географічний нарис. - Кам'янка, 2004. - 116с. Марчук В.Д., Кудін В.І., Шамрай О.Г. Місто на скелястих берегах Тясмину. Історико-економічний нарис. - Кам'янка, 1999. -126с.

Стан збереження: млинок не змінився з тих часів, тільки з роками наче вріс у землю, і його цокольної частини майже не видно.

Охорона екскурсійного об'єкту: охороною пам'ятки займається Кам'янський державний історико-культурний заповідник.

Екскурсії: використовується в різноманітних екскурсіях до Кам'янки.

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ МІСТА УМАНІ

Назва об'єкту: Парк «Софіївка»

Місце знаходження: місто Умань.

Опис об'єкту: парк «Софіївка» заснований у 1796 році власником міста Умані, польським магнатом Станіславом Щенсним (Феліксом) Потоцьким та названий на честь його дружини Софії Вітт-Потоцької і подарований їй до дня іменин в травні 1802 року, Автором топографічного й архітектурного проекту і керівником будівництва парку було призначено польського військового інженера Людвіга Метцеля, а безпосередньо виконали всі роботи в парку кріпаки Уманщини. Парк був створений у майже безлісній місцевості, розчленованій річкою Кам'янкою, балками та ярами, які врзалися в гранітове підложжя, що часто виходило на поверхню. При створенні парку вдало використано рельєф, але без заздалегідь наміченого плану. У процесі завершення робіт на окремих ділянках були висаджені місцеві та екзотичні деревно-чагарникові рослини, тоді ж були збудовані перші архітектурні споруди та прикрашено «Софіївку» скульптурою, переважно античною.

Опис об'єкту: парк «Софіївка» заснований у 1796 році власником міста Умані, польським магнатом Станіславом Щенсним (Феліксом) Потоцьким та названий на честь його дружини Софії Вітт-Потоцької і подарований їй до дня іменин в травні 1802 року. Автором топографічного й архітектурного проекту і керівником будівництва парку було призначено польського військового інженера Людвіга Метцеля, а безпосередньо виконали всі роботи в парку кріпаки Уманщини. Парк був створений у майже безлісній місцевості, розчленованій річкою Кам'янкою, балками та ярами, які врзалися в гранітове підложжя, що часто виходило на поверхню. При створенні парку вдало використано рельєф,

але без заздальгідь наміченого плану. У процесі завершення робіт на окремих ділянках були висаджені місцеві та екзотичні деревно-чагарникові рослини, тоді ж були збудовані перші архітектурні споруди та прикрашено «Софіївку» скульптурою, переважно античною. Головна композиційна вісь парку проходить по річищу Кам'янки, де споруджено ряд штучних басейнів та ставів: Верхній — понад 8 га, Нижній близько 1,5 га та інші, водоспади (один з них 14 м висоти), шлюзи, каскади, підземну ріку Ахеронт (завдовжки 224 м), водограї (найбільший до 20 м) тощо. Парк прикрашують штучні скелі (Левкадська (Бельведерська), Тарпейська й інші), гроти (Венери, «Горішок», «Страху і сумнівів» та інші), павільйони (Флори, Рожевий), альтанки, скульптура. Завдяки компонуванню різних деревних порід, поєднанню їх з водоймами, скелями й архітектурними спорудами, створено види й перспективи різних планів (Головна алея, Англійський парк, Єлісейські поля та інші).

В 1836 — 1859 роках «Софіївка» перебувала у віданні Управління військових поселень. Протягом цього часу парк зазнає значних змін, порівняно з тим, що зробив у ньому Людвіг Метцель з самого початку: В 1838 році виникла вулиця Садова. Вона з'єднала парк з містом. Розширилася і була викладена бруківкою Головна алея, одночасно виводиться вода з центру парку до Головного входу.

1884 року тут будуються дві башти в готичному стилі, які за вказівкою Миколи I, який побував тут у 1847 році, були знесені, а замість них, під керівництвом уманського архітектора Макутіна, за проектом архітектора А.І. Штакеншнейдера спорудили в 1850—1852 роках башти в античному стилі.

На терасі Муз засипають грот Аполлона і встановлюють обеліск «Орел».

В 1841 році побудовано альтанку «Грибок» та Китайську альтанку.

У 1842 — 1845 роках за проектом архітектора Раппонета будується Павільйон Флори.

В 1843 — 1845 роках на острові Анти-Цирцеї будується Рожевий павільйон.

З 1899 року, під керівництвом професора В. В. Пашкевича, парк поповнився новими насадженнями (Англійський парк), де було зібрано понад сто видів і форм рідкісних дерев і чагарників. В цей час проводяться вирубки догляду та санітарні вирубки рослинності.

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ МІСТА ТАЛЬНЕ

Назва об'єкту: Мисливський замок

Місце розташування: Черкаська область, м. Тальне.

Опис екскурсійного об'єкту: Фасад, протилежний парковому. В різні часи маєтком володіли:

-граф Станіслав Фелікс Шенсний Потоцький (1752-1805) і його друга дружина Софія Костянтинівна (1766-1822), в дівоцтві Клавоне, за першим чоловіком - Вітт; вони заснували також славнозвісну "Софіївку";

-графиня Ольга Станиславівна Потоцька (1802-1861), за чоловіком - Нарішкіна, та її чоловік генерал-ад'ютант Лев Олександрович Нарішкш(1785-1846);

-графиня Софія Львівна Нарішкіна (1829-1894), за чоловіком - Шувалова, та її чоловік граф Петро Павлович Шувалов (1819-1900);

-граф Павло Петрович Шувалов (1847-1902) і його дружина княжна Єлизавета Володимирівна Барятинська (1855-1938). Надгробки біля замку.

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ МІСТА ЗОЛОТОНОША

Назва об'єкту: **СВЯТО-ПОКРОВСЬКИЙ КРАСНОГІРСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ МОНАСТИР В ЗОЛОТОНОШІ**

Місце розташування: Черкаська область, Золотоніський район, с. Бакаївка.

Опис екскурсійного об'єкту: Територія, на якій розташований монастир, сьогодні входить до села Бакаївка Золотоніського району Черкаської області. А колись це був великий пустир, на якому, згідно з переказами, оселився наприкінці XVI ст. чернець-пустельник, який прийшов на нинішню Черкащину з далекої Візантії. Пагорб, де було засновано обитель, в народі називали „красною гіркою“, бо навесні ця місцевість вкривалася рожевим плющем. Через це і монастир отримав назву Красноярського.

Біля підніжжі гори, на якій стоїть монастир, протікає невеличка ріка з романтичною назвою Золотоношка. Існує багато версій щодо походження такої назви. Найвідоміша з них розповідає про скарби, що їх у далекі часи нібито заховали козаки на дні річки*. Але історики переконують в іншому: ріка отримала таку назву через невеликі шматочки слюди, що знаходилися на дні і з берега дуже нагадували золото.

З моменту свого заснування і до кінця XVIII ст. обитель функціонувала як чоловіча, а з 1790 року її перетворили на жіночу. Першими насельницями стали інокіні київської Іоанно-Богословської обителі. 1922 року у Красногорському монастирі згасла лампада чернечої молитви. Натомість у його стінах було розміщено Центр інвалідів, а більшість святинь передано до Черкаського міського музею. Близько двадцяти років монастир не діяв. Відродилося чернече життя на початку Великої Вітчизняної війни в листопаді 1941 року.

Відтоді інокіні обителі безперервно звершують тут свій чернечий подвиг.

Роки заснування: 1790 рік.

Автори проекту: Монастир був побудований завдяки фінансовій допомозі єпископа Софронія.

ЕКСКУРСІЙНІ ОБ'ЄКТИ ЗВЕНИГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ

Назва об'єкту: ДЕНДРОПАРК У СЕЛА КОЗАЦЬКЕ

Місце розташування: с. Козацьке, Черкаська область, Звенигородський район.

Назва об'єкту: дендропарк.

Опис: дендропарк у Козацькому є пам'яткою садово-паркового мистецтва державного значення. Його площа 51 га, а закладений він був наприкінці XVIII століття. Парк дуже витягнутий. У його північній частині є каскад ставків, до яких веде довжелезна, пряма як стріла, алея. Алея ця могла б слугувати чудовою декорацією для будь якого історичного, а ще краще містичного фільму. Вона викладена бруківкою, що за століття вкрилась шаром ґрунту, та оточена похмурими старезними деревами. Саме ця алея є композиційним ядром парку. Колись нею здійснювали кінні прогулянки Голіцини, які й заснували парк, а зараз ходять мешканці Козацького та нечисленні туристи.

ДОДАТКИ

Географико-статистический словарь Российской империи составил по поручению императорского русского географического общества П. Семенов при содействии членов В.Гверинского, Л.Волкова и Бока.т. V Выпуск 4-й Санкт-Петербург, 1875, с.68.

ЧЕРКАССЫ. Выпуск 4. 1885г.

Начало и происхождение города неизвестны: полагают, что он основан в 13в. Черкассами, остатками орды Баскака Ахмета и в старину назывался Черкасск. Первое историческое о нем известие относится к 1400г., когда хан крымский Мегяи-Гирей предлагал царю Иоанну III "достать себе Киев и городок Черкасск". В конце XV и начале XVII в.в. Черкассы известны уже как значительный пункт на Украине. В эту пору город с окрестными селениями составлял старовство, во владении Ефстафия Дашкевича, бывшего тоща начальником пограничной стражи казаков. Он привел город лучшее состояние, возобновил или построил тамошний замок, который уже несколько лет спустя, именно в 1523г. был в состоянии выдержать 13-дневную осаду татарского войска под предводительством Санц-Гирея. Оставаясь за Польшей, Черкассы во времена Хмельницкого был главным казацким городом и казаки составляли большую часть его населения. В 1637г. после битвы с гетьманом Павлюком поляки овладели городом и сожгли его.

В 1649г. здесь зимовал гетьман Потоцкий, посланный для усмирения казаков, восставших под предводительством Хмельницкого. В 1650г. поляки отступили и ушли в Корсунь. Перед уступкой Польше Западная Украина, Черкасские казаки и большая часть жителей переведены на левую

сторону Днепра, и город достался Польше, по Прутскому договору, почти с пустыми окрестными деревнями составил особое Черкасское староство, которое немедленно стало передаваться для извлечения доходов польским вельможам.

С 1705г. старостой владел Иороним Совгушко, воевода Волжский, который с 1706г. получил дохода 68 980 злотых, а в 1709г. 132 527 злотых. По присоединении к Росси по правую сторону Днепра в 1795г. г. Черкассы сделан усадным городом Вознесенской губ., а с 1798г. состоит в пределах Киевской.

"Замок стоит на горе, кругом обнесен дубовым частоколом и рвом, на котором мост; за рвом ворота, сделанные под циркуль, вокруг стрельница; под воротами чуланчик. По левую сторону строение покрытое землей, для казаков и арестантов, возовая, кладовая и конюшня. Посреди двора деревянный дом для губернатора, за ним высокая башня из дубового дерева, по стороне замка две башни для стражи. В городе 455 изб. Жители платят одни колядки по 6 грошей и никакой другой повинности не отбывают и подати не дают. Жидов нет, кроме арендаря, который платит откупу 10 000 злотых, да за селитровый завод 400. От старинного замка не осталось и следов; гора, на которой он стоял представляет ровную 4-угольную площадь, на ней прежде находилась католическая каплица.

В 1789г. в городе считалось домов 561, из коих еврейских было 14; по ревизии 1797г. здесь было 5 купцов из христиан, и 763 мещане евреев. В 1846г. население увеличилось до 9230 д.об.п., из них евреев 448, а в 1870г. жителей было 13914 д.об.п. /7097 м.п./ Церквей православных /кам. 2/ раскольничих молелен 4, из монастырей 1, еврейская синагога 1 и молитв.

Школы 2. из православных церквей собор, камен. во имя св. Николая на главной городской площади начат постройкою в 1861г. вместо бывшего с 1717г. Троицкая в нижней части города, на Подоле, была построена в 1745г. на

место древней, построение которой относится к 1671г., по современной ветхости возведена каменная митрополитом Арсением в 1863г. на том месте, где прежде находилась на замковище упраздненная католическая Каплица. Церковь рождения Богородицы построена в 1798г. на место существовавшей Георгиевской церкви.

Раскольники, бежавшие сюда из Великороссии здесь в пол. XVIII ст.: их жен. монастырь на окраине города основан в 1818г. инокиней Афанасиею на купленной ею землей; здесь 2 церкви, во имя Покрова Богор. и св. Николая; инкинъ 86. прозреваемых старух 16. Домов 1763, лавок 91, мужская классическая прогимназия, открытая только в 1881г., духовное мужское училище, существовавшее с 1818г., двухклассное гор. для мальчиков, преобразованное из усадного в 1869г., классное для девочек, учрежд. в 1869г., церковно-приходская школа для детей об. п. существующей с 1864г. и частный жен. пансион с 1857г., больница, 2 аптеки, гор. общ. банк, открытый с 1866г. с основным капиталом 40тыс.руб. оборот.

Мещане христиане занимались преимущественно земледелием и работами, как на местной пристани, так и на станции ж/д; много рабочих требуется и на местные заводы. Евреи более промышляют ремеслами, мелкой торговлей, частною службою.

В 1880г. здесь было 7 заводов:

рафинадный	1	2 352 000
табачная	1	250 000
винокуренный	1	123000
пивоваренный	1	2 700
мукомольный	1	60 000
мясопаяльник	2	неизвестно

Рабочих на них было 800 человек.

Частное училище III-го разряда О.И. Лисовой в г. Черкассы ул. Дахновская, 57. Открыто в 1906г. число учащихся на 1910г. мальчиков - 13, девочек - И, 3 группы. Плата за год 50р. Класс, столовая, комната для гимнастики и танцев. Учителя: О.И. Лисовая /1885г.р./ и муж поручик Я.М. Лисовой /гимнастика/

Частное училище 3-го разр. Э.И. Муравицкой в г. Черкассы для детей общего пола, ул. Николаевская, 74. Открыто в 1911г. Число учащихся на 1913г.: мальчиков - 15, девочек - 9, две группы 7-9 лет. Учителя: Е.И. Трегубов - закон божий, русский язык, арифметика; З.И. Муравицкая - чистописание, рисование, рукоделие.

Частное училище 3-го разр. Н. Кучерской в г. Черкассы и при нем - детский сад, ул. Гоголевская, 115. Черкассы 1900 1 мужская гимназия 1 духовное училище

1 2-х классное училище с параллельными отделениями 1 Троицкая церковно-приходская школа 1 церковно-приходская при Рождество-Богородичной церкви.

1 воскресная школа

2 женских пансионата ЛИТЦ и Высачанской I еврейская талмуд-тора

1 соб. церковь, 3 приходских, 4 бесприходных

2 раскольничих монастыря: 1 мужской /35/ и 1 женский /120/

Квартируют: 174 пехотный Роменский полк 173 пехотный Каменецкий полк

1. Издательство "Вик" в Черкассах

2. Типография В.В. Колодочки

В 1916г. создано издательство «Сіяч» /до 1918г./

Были изданы поэмы И. Франка - 1916г.

Нечуй-Левицкий "Біда бабі Парасці Гришиси" - 1917г.

"Кайдашева ам'я" - 1917г.

"Микола Джеря" - 1917г.

Конец XIX - начало XX в. в Черкассах:

1. Театр И.И. Яртвого.
2. Зимний театр-цирк Ф.К. Феррони.
3. Летний театр в саду Семашко.
4. Здание Соколова.
5. Летний заводской театр.
6. Зал общественного собрания.
7. Зал общественного клуба.
8. Цирк-театр Г. Фестовского.

Театральные труппы, которые гастролировали в Черкассах: 1855г. Товарищество драматических и опереточных актеров. 1887г. Товарищество драматических и опереточных актеров. 1889г. Труппа Харьковского товарищества под режиссурой А.В. Соколова.

1895г. Товарищество киевских драматических артистов.

1899г. Труппа московских актеров.

1900г. Товарищество российских-малороссийских артистов драмы и оперетты под руководством Л. Линского. 1900г. Товарищество малорусских драматических артистов под режиссурой А. Василенко с участием М.К. Заньковецкой. 1902г. Андрей Дуров /в театре И. Ярового/ 1906г. Гастроли П. Орленева с труппой драматических актеров. 1907г. Товарищество украинских актеров под режиссурой П.Саксаганского.

1908г. Выступление украинской труппы П. Гайдамаки.

1908г. Харьковская оперетта под руководством Н.Рафальского,, 1916г. Ансамбль петроградских артистов /дирекция Е.Л. Ореньевой /. 1916г. Товарищество украинских актеров под руководством И. Марьяненко с участием Л.П. Линицкой, 1905г. Труппа Льва Сабинина /украинская труппа/.

СПИСОК:
средних и низших учебных заведений
г.Черкасы, 1914г.

№ п/п	Наименование у. заведений	Адрес
1.	Одноклассное приходское училище	ул. Остромогильная, 93
2.	6-е городское приходское училище	ул.Александровская, 159
3.	2-х классное начальное	ул. Парадная, 55
4.	Реальное училище	ул. Парадная, 55
5.	Духовное училище	ул. Парадная, 19-21
6.	Черкасская учительская	ул. Парадная, 51
7.	Коммерческое училище	ул. Александровская, 100
8.	Европейская народная школа	ул. Александровская, 85
9.	Общеобразовательные курсы союза учителей	ул. Александровская, 85
10.	1-е смешанное высшее начальное училище	ул. Александровская, 85
11.	9-е начальное училище	ул. Александровская, 85
12.	Еврейская начальная школа	ул. Александровская, 85
13.	2-е Черкасское высшее начальное училище	ул. Александровская, 244
14.	Еврейская мужская гимназия	ул. Суворовская, 18
15.	Женское высшее начальное	ул. Суворовская, 38

16.	Частная мужская гимназия Гукайло	ул. Гоголевская и Суворовская
17.	Черкасская ремесленная школа	Ул. Надпольная, 22
18.	2-е городское одноклассное училище	ул. Лесная, 22
19.	10-е городское училище	ул. Николаевская, 108
20.	Еврейская жен. гимназия групп родит.	ул. Николаевская, 9
21.	Еврейская муж. гимназия групп родит.	ул. Николаевская, 9
22.	Жен. гимназия бывшая Самойловской	ул. Николаевская, 5
23.	3-е городское начальное	ул. Бульварная, 1 42
24.	8-е городское начальное	ул. Бульварная. 58
25.	Детский сад №3	ул. Бульварная, 200
26.	Черкасская жен.	Троицкий пер. 12
28.	1 -е городское приходское	ул. Береговая, 71
29.	Женская ремесленная школа	ул. Верхгородная, 29
30.	Городская женская гимназия	ул. Смелянская, 35
31.	7-е городское одноклассное женское училище	ул. Русско-полянская

Текст подается мовою оригіналу.

ПАМ'ЯТНИК Т. Г. ШЕВЧЕНКУ

Відкритий в 1964 році до 150-річчя від дна народження поета на розі бульвару Шевченка і вулиці Дашковича, композиційно завершивши однойменну площу біля облмуздрамтеатру. Бронзова скульптура Т.Г. Шевченка (вис.-3м) виготовлена в київських майстернях худфонду України. Встановлена на гранітному постаменті (вис.-4м). Нижня частина пам'ятника доповнена висіченою з граніту скульптурною композицією персонажів шевченкових творів - сліпого кобзаря, Катерини і Прометея - борця за народну волю.

У верхній частині постаменту викарбувано напис: «Т.Г. Шевченко. 1814-1861».

Автори - скульптори М.К. Вронський, О.П. Олійник, архітектор В.Г.Гнезділов.

ПОГРУДДЯ. Т.Г. ШЕВЧЕНКА (територія школи № 22, вул. Вербовецького, 108)

Установлене у 1989 році. Обковане міддю. На передній частині постаменту (вис.1.1м), виконаного із гранітних плит, викарбувано напис: *"Т.Г. Шевченко. Учітеся, брати мої, Думайте, читайте"*» Ліворуч від постаменту - гранітне зображення з написом: "Тарас Шевченко. Кобзар» 1840". Автор - скульптор А.І. Кравченко.

ПАМ'ЯТНИК «БОЯН» (площа 700-річчя міста)

Встановлено в 1986 році на честь 700-річчя Черкас.

Бронзова скульптура Бояна (вис» - 4,5 м) символізує образ воїна, трудівника і співця. З-під його ніг б'є струмінь води, який каскадом падає донизу. Скульптура встановлена

на гранітному постаменті. Поруч зі скульптурою - три стели, на яких зображено герб міста і прапор з цифрою "700".
Автори: скульптор А. В. Куш, архітектор О.К. Стукало.

ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК НА ЧЕСТЬ ЗАГИБЛИХ ЧЕКІСТІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ (при вході в Першотравневий парк)

Встановлений в 1980 році.

Гранітний обеліск має форму стилізованого щита (4,2 м), на тлі якого - меч і п'ятикутна зірка. Поруч гранітна стела з написом *"Памяти павших на боевом посту чекистов и работников милиции. 1917-1977"*. Автор - архітектор С. Рець.

ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК А. І. ХИМЕНКУ (кладовище по вул. Руставі)

Андрій Іванович Хименко (Химко), український письменник, народився в 1919 р. в с. Адамівці Чигиринського повіту.

У 1939р. закінчив Черкаський медичний технікум і вступив на заочне відділення літературного факультету Дніпропетровського університету, Початок війни застав А.І. Хименка в Полтаві на лікуванні. За участь в підпільній роботі неоднаразово заарештовувався гестапо. З уманської в'язниці у березні 1944 р. звільнений радянськими військами.

У серпні 1944р. за сфабрикованим звинуваченням його було ув'язнено на 10 років з наступним п'ятирічним поселенням у віддалених районах» з 1964 р. проживав у Черкасах, де працював і займався літературною діяльністю. Схвальні відгуки отримала його трилогія про козацького ватажка Івана Сірка ("Засвіти"Між орлами і півмісяцем", "Під

Савур-Могилою"), автобіографічний твір "У пазурах вампіра", поема «Анти». Помер у 1991р.

У 1993 р. на могилі А.І. Хименка встановлено гранітний обеліск (вис,0,8м), на якому викарбувано напис «Хименко Андрій Іванович (Андрій Химко). 27.07.1919-18.12.1991». На гранітній надмогильній плиті - тризуб і напис:

*І гасла й стяг дідів,
Я ніс, як міг, роки,
і їхні звичаї мені святі,що тризна!
Та чільними були завжди лиш два таки:
Мій люд на всій землі і рідна материзна
«Сповідь»*

З'їзд "ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА" В ЧИГИРИНІ

3-7 жовтня 1917 року в м. Чигирині проходив з'їзд "Вільного Козацтва" України. В його роботі брало участь 2000 делегатів (за іншими відомостями 200) від Київської, Катеринославської, Полтавської, Херсонської, Черніговської губерній та від Кубані. Метою з'їзду було створення національного війська для захисту державності України.

В ухваленій з'їздом постанові записано: "Закладаючи за стародавнім звичаєм предків - запорожців перші підвалини організованої збройної сили української демократії, поставити собі найпершим завданням, щоб вільне козацтво стало військом народу, а не пануючих класів, до якої б нації ці класи не належали".

З'їзд утворив Генеральну козацьку раду з 12 осіб. Місцем її перебування має бути м. Біла Церква на Київщині.

Вільне козацтво могло стати серйозною військово-політичною силою. Але лідери Центральної Ради поставились до нього стримано.

ДИРЕКТОР КАНЦЕЛЯРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

В м. Чигирині народився визначний, проте майже невідомий широкому колу читачів український вчений і політичний діяч Андрій Іванович Яковлів (1872-1955).

Майбутній учений виріс у багатодітній сім'ї провінційного, невеликого достатку чиновника. Середню освіту здобув у Київській духовній семінарії. З 1894 року працював учителем міської школи в Черкасах. У 1898 році вступив на юридичний факультет Депутатського університету (нині м. Тарту), який закінчив у 1902 році. Через два роки склав державний екзамен у Київському університеті св. Володимира і, одержавши диплом, почав працювати в судових установах, потім у Київській Казенній палаті. Водночас займався науковою роботою. Результати його досліджень з історії України публікувалися в журналі "Україна", "Известиях Киевской городской Думы".

Після 1910 року А.І. Яковлів займав посаду юрисконсульта Київської міської управи, викладав основи права і законодавства в комерційних школах міста, був активістом "Просвіти".

У 1917 році від української адвокатури брав участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу, на якому був обраний членом Центральної ради. Весною 1918 року його призначено директором канцелярії Центральної ради. У січні 1919 року він голова надзвичайної дипломатичної місії УНР в Бельгії та Голландії, Опинившись на чужині, А.І. Яковлів після кількарічних поневірянь дістався до Праги, де зайнявся викладацькою і науковою роботою. здобув звання професора. Його перу належать дослідження "Українсько-московські договори в ХУІІ-ХУІІІ віках". У цій книзі на основі історичних джерел автор розглядає всі договори, укладені між Україною і Росією, починаючи з угоди 1654 року і до часу повної ліквідації автономії України. Однією з основних

ідей книги є ідея про повноцінність Української держави, що виникла в результаті подій Визвольної війни XVII ст.

В 1945 році А.І. Яковлів обирається ректором Українського вільного університету у Празі. Пізніше переїздить до Бельгії, а потім до США. До кінця свого життя проживав у Нью-Йорку.

АКАДЕМИК О. ЛЕВИЦЬКИЙ

Академік Орест Іванович Левицький (1848-1922) був третім президентом Української академії наук (після В.І. Вернадського та М.П. Василенка). обраний він 27 березня 1922 року.

Походив учений з великого роду Левицьких, що своїм корінням сягає в козацьку давнину. Тоді їх рід мав прізвище Ніс. Його прапрадід Григорій Кирилович Левицький-Ніс (бл. 1697-1769) був відомий гравер та художник; прадід Дмитро Григорович Левицький (бл. 1735-1822) - художник-портретист, роботи якого виставлені в багатьох музеях Європи.

Орест Левицький став істориком, видав близько 200 наукових праць, блискуче володів дев'ятьма мовами. Після вступу на посаду президента Української академії наук він виїхав у справах до Драбова на Черкащині. А згодом на спільному зібранні УАН було оголошено, що "9 травня 1922 року упокоївся президент на Драбівській дослідній станції в Золотоніському повіті". Це був важкий 1922...

Поховали академіка О.І. Левицького у с. Митлашівці (нині Драбівського району) біля церкви. Нині церкви вже немає, могила вченого збереглася.

ЕКСКУРСІЙНІ РЕСУРСИ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Область розташована в регіоні Середньої Наддніпрянщини на Лівому і Правому берегах Дніпра. Включає невелику частину Гетьманщини (Лівий берег Дніпра).

Площа області 21 тис. кв. км . населення 1.5 млн чоловік

Архітектурно - містобудівна спадщина

Споруди 18 початку 20 століть. Пам'ятки княжої доби (Канів). пам'ятки 17 століття, (Чигирин, с. Суботово).

На державному обліку 300 пам'яток історії та культури 50 пам'яток - загальнодержавного значення.

Історичні міста

Канів (12ст.). Корсунь-Шевченківський (12ст). Черкаси (13ст.). Мліїв (15 ст.). Чигирин (16ст), Сміла (16 ст.). Золотоноша (16ст.) Кам'янка (17 ст.). Умань (17ст.).

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ЗЕЛЕНА ДІБРОВА

У 1823 р. Шевченкова сестра вийшла заміж за кріпака Антона Красицького й жила в Зеленій Діброві. Поет тепло згадує про неї в повісті «Княгиня», називаючи її «незабвенной, терпеливой й нежной няней». Жила Катерина в центрі села. Не раз Тарас приходив до сестри погостювати. Після смерті матері та батька круглий сирота тут знаходив теплу ласку - сестра заміняла йому рідну неньку. У 1843 р. та у вересні 1845 р. Шевченко відвідав Зелену Діброву, Звідси він їхав у Княжу на поштову станцію. Востаннє Шевченко відвідав село у 1859 р.

Дід Мірон Годований розповідав, що тоді одну ніч Шевченко ночував у центрі села, на старому подвір'ї

Красицьких, а другий день і ніч (була саме неділя) провів на Кушнірів ці серед кріпаків. Запам'яталися поетові слова: «Панська воля гірша за неволю. Звісно, яка воля може бути з рук панів, а все-таки воля. Колись вона прийде... Буде воля... Непремінно буде!».

На місці, де стояла хата Красицьких, встановлено меморіальну дошку, а в 1963 р. - пам'ятник Шевченкові (скульптор П.Ф, Моргун, 1957 р.). На кладовищі - могила К.Г. Красицької, поетової сестри. Його ім'ям названо Будинок культури в селі.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ВІЛЬШАНА

Тут Шевченко був у 1828-1829, 1845 і 1859 рр. У 1828 р. він прийшов до панського двору управителя Павла Енгельгардта навчатися малювати, але той залишив його у себе козачком (кімнатним *служою*). Звідси розпочалося сумне підвальне Тарасове життя. У вересні 1845 р. Шевченко переїздив, вірогідно, через Вільшану дорогою з Лузанівки до Кирилівки, а 28 червня 1859 р. - дорогою з Млієва до Кирилівки,

Вільшану Шевченко оспівав у поемі «Гайдамаки» в контексті «Коліївщина». Сирота Ярема кохає Оксану, титареву доньку. Конфедерати замордували титаря і забирають Оксану. У своїх «Приписах» до поеми «Гайдамаки» Шевченко зазначив: «Вільшана, або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір і корчма, де б то Ярема Байстриук, а потім Галайда, був у жида наймитом (од старих людей)». Згадку про Вільшану зустрічаємо у повісті «Прогулка с удовольствием й не без морали». Одну з вулиць Вільшани названо ім'ям Шевченка.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ВЕРБІВКА

У 1828-1829 рр. Шевченко, будучи козачком у П.Енгельгардта і їздячи з ним скрізь, бував у Вербівці. Це село Шевченко згадує в поемі «Гайдамаки»: «Мандрували гайдамаки лісами, ярами. А за ними й Галайда з дрібними сльозами, Вже минули Воронівку, Вербівку, в Вільшану приїхали».

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ПЕДИНІВКА

За спогадами В.Г. Шевченка Тарас Григорович ходив до Пединівки ще дитиною років шести, коли «забажав піти туди, де «кінець світу», де небо впирається в землю». Гадають, що він бував у цьому селі у 1828-1829 рр. За козачкування у П.Енгельгардта під час подорожей з ним по навколишніх селах.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО РИЗИНЕ

Село розташоване на чумацькому пі ляху з Черкас до Умані, Шевченко був у цьому селі, мабуть, у 1845 р. Згодом він згадував його в Петропавлівському укріпленні на острові Мангишлак. Тут він зустрівся з ризинським селянином-солдатом А. Обеременком. Шевченко-солдат проводив безсонні ночі на подвір'ї біля офіцерського флігеля. Однієї ночі Обеременко вийшов з кухні. Поет запитав, звідки він. Той відповів: «Із села Різаної, тут, коло Лисянки, коли чували,..», «Не тільки чував,- відповів Шевченко.- а сам бував і в Лисянці, і в Різаний, і в Русалівці, й всюди...». Про земляка Шевченко записав у «Щоденнику»: «Якщо мелькали світлі хвилини в моєму темному тривалому ув'язненні, то за солодкі

хвилини я завдячую йому, моєму простому шляхетному другові», (29 липня 1857р.).

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ТАРАСІВКА

У Тарасів ці Шевченко був в дитинстві під час пошуків вчителя малювання. В «Автобіографії» він згадував: «Утік він до села Тарасівки до дячка-маляра від учителя-маляра в Лисянці. Але, на жаль, Аппелес подивився уважно на ліву долоню бродяги, вімовив йому навідріз, не знаходячи в ньому таланту не тільки до малювання або шевства, навіть до бондарства».

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ХЛИПНІВКА

Ще в дитинстві малий Тарас ходив до хлигшівського дяка проситися навчати його малювати. Маляр погодився, але з умовою, що той принесе дозвіл від пана. Проте управитель не дав дозволу, а забрав його до панського двору.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО МАЙЛАНІВКА

У цьому селі Шевченко був підлітком у пошуках учителя-маляра. У повісті «Прогулка,..» Шевченко зауважив: «за селом Майданівкою просто Будища знаходяться... Будища. У мене ця місцевість міцно засіла в пам'яті, Я вивчив її ще тоді, коли ходив шукати собі маляра-вчителя і знайшов його в персоні діякона Єфрема, у якого я не витримав першої проби».

У поемі «Гайдамаки» (розділ «Лебедин») Шевченко розповідає про перебування Оксани в монастирі. Там дівчина згадує, зокрема, Майданівку. У «Кобзарі» 1841 р. він помістив примітку: «Майданівка - село, недалеко від Лисянки».

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ЗЕЛЕНА ДІБРОВА

У 1823 р. Шевченкова сестра вийшла заміж за кріпака Антона Красицького й жила в Зеленій Діброві. Поет тепло згадує про неї в повісті «Княгиня», називаючи її «незабвенной, терпеливой й нежной няней». Жила Катерина в центрі села. Не раз Тарас приходив до сестри погостювати, Після смерті матері та батька круглий сирота тут знаходив теплу ласку - сестра заміняла йому рідну неньку. У 1843 р. та у вересні 1845 р, Шевченко відвідав Зелену Діброву, Звідси він їхав у Княжу на поштову станцію. Востаннє Шевченко відвідав село у 1859 р,

Дід мірон Годований розповідав, що тоді одну ніч Шевченко ночував у центрі села, на старому подвір'ї Красицьких, а другий день і ніч (була саме неділя) провів на Кушнірівці серед кріпаків. Запам'яталися поетові слова: «Панська воля гірша за неволю. Звісно, яка воля може бути з рук панів, а все-таки воля. Колись вона прийде,.. Буде воля.,, Непремінно буде!».

На місці, де стояла хата Красицьких, встановлено меморіальну дошку, а в 1963 р, - пам'ятник Шевченкові (скульптор П.Ф. Моргун, 1957 р.), На кладовищі - могила К.Г. Красицької, поетової сестри. Його ім'ям названо Будинок культури в селі.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО БОРОВИКІВ ХУТІР (тепер с. Боровикове)

Тут Шевченко бував у дитинстві. Цей хутір він згадував у поемі «Гайдамаки» (гайдамака Ярема Галавда доганяє побратимів по зброї: «Догнав своїх Боровиків. Вже хутір минають») та у своїх «Приписах» до цієї поеми; «Між

Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір...».

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ВОРОНІВКА

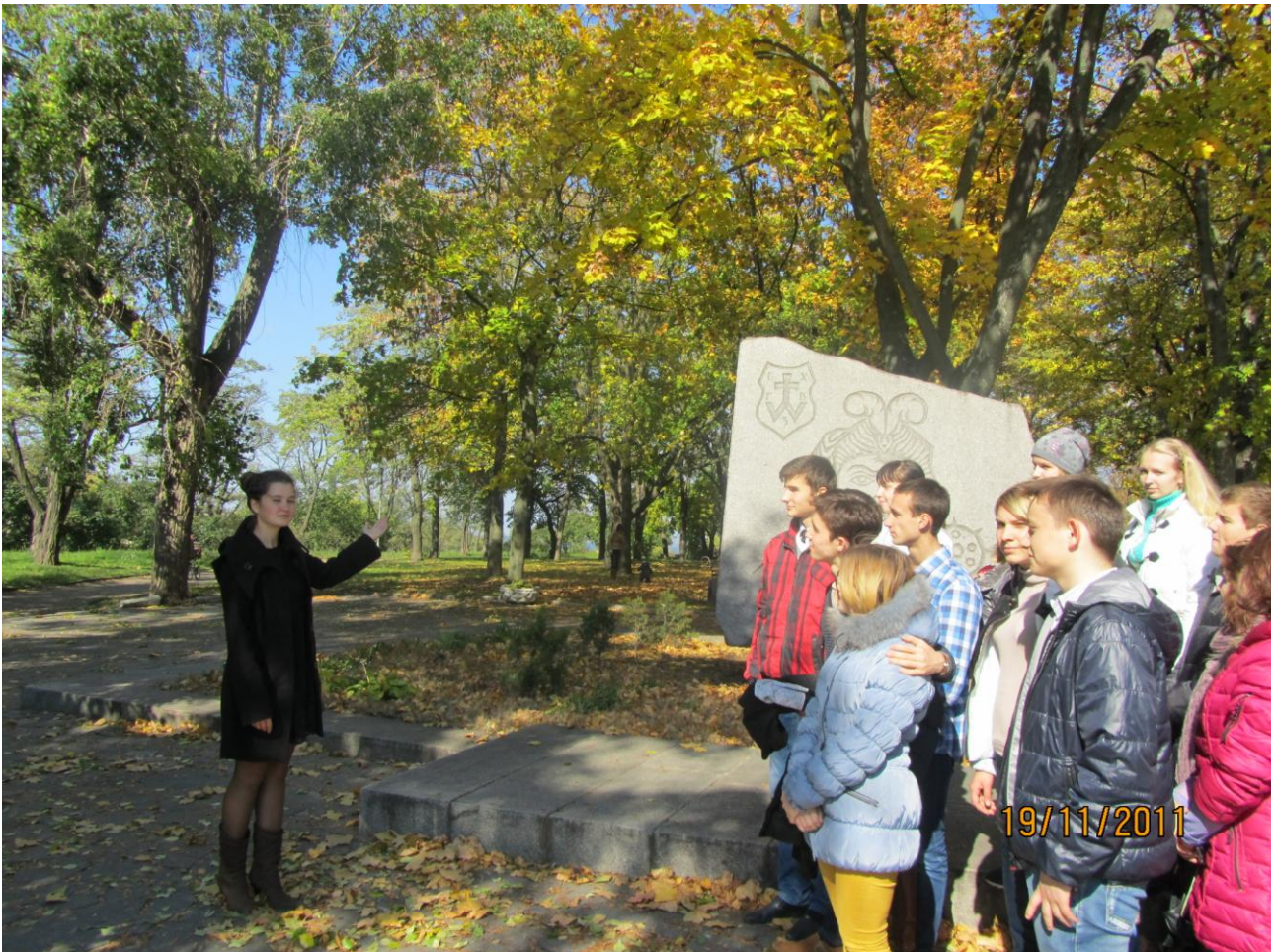
Вважають, що у 1828-1829 рр. малий Тарас, їздячи з паном Енгельгардтом із Вільшани у навколишні села, бував і у Воронівці. У поемі «Гайдамаки» повстанець Ярема Галайда та його побратими простують із Вербівки до Вільшани через Воронівку.

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ГУДЗІВКА

У цьому селі Шевченко був, очевидно, у 1845 р. Він згадує про Гудзівку та Гудзівську гору в «Щоденнику» (7 вересня 1857 р.): «від (Тамари вгору починає підніматися лівий берег Волги. Це Валска височина Жигулівських гір... Окрема гора... Царів курган. Гора ця своєю формою і величиною нагадала мені таку ж гору поблизу Звенигородки, Київської губернії, в селі Гудзівці... і Гудзівську гору...».

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО КОЗАЦЬКЕ

У 1843 і 1845 роках, ідучи з Зеленої Діброви до Княжої, де тоді була поштова станція., проїздив через Козацьке. Зберігся будинок управителя - садибний: комплекс початку XIX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історичне краєзнавство в Українській РСР / [П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін. ; відпов. ред П. Т. Тронько]. — К. : Наук. думка, 1989. — 240с.
2. Тонько П. Т. Краєзнавство та туризм: проблеми взаємодії та співробітництва / П. Т. Тронько // Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 1. Частина перша. — К., 1998. — С. 31.
3. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство : навч. посібник / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський ; [за ред. проф. Ф. Д. Заставного] — К. : Знання, 2006. — С. 91, 93.
4. Науменко Г.П. Основні тематичні напрями туристично-екскурсійних маршрутів України / Г. П. Науменко, С. І. Попович — К., 2006. — С. 40.
5. Івченко А. С. Вся Україна / А. С. Івченко — К. : ДВП «Картографія», 2006. — С. 245.
6. Бабарицька В. Екскурсоводство і музеєзнавство : навч. посібник / В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська — К. : Альтерпрес, 2007. — С. 75—79.

7. Спогади про Тараса Шевченка / [упоряд. і приміт. В. С. Бородіна, М. М. Павлюка ; передм. В. Є. Шубравського]. — К. : Дніпро, 1982. — С. 20.
8. Маньковська Р. В. Академік НАН України П. Т. Тронько і музейна справа в Україні // Обранець історії [Текст] : зб. наук. праць [до 95-річчя від дня народження акад. НАН України Петра Тимофійовича Тронька: матеріали Перших наук. читань, 19 листоп. 2010 р., м. Дніпропетровськ] / редкол. : В. Ю. Пушкін [та ін.]. — Д. : Національний гірничий університет, 2011. — С. 57.
9. Історичне краєзнавство в Українській РСР / [П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін. ; відпов. ред П. Т. Тронько]. — К. : Наук. думка, 1989. — 240с.
10. Тронько П. Т. Краєзнавство та туризм: проблеми взаємодії та співробітництва / П. Т. Тронько // Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 1. Частина перша. — К., 1998. — С. 31.
11. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство : навч. посібник / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський ; [за ред. проф. Ф. Д. Заставного] — К. : Знання, 2006. — С. 91, 93.

12. Науменко Г. П. Основні тематичні напрями туристично-екскурсійних маршрутів України / Г. П. Науменко, С. І. Попович — К., 2006. — С. 40.
13. Івченко А. С. Вся Україна / А. С. Івченко — К. : ДВП «Картографія», 2006. — С. 245.
14. Бабарицька В. Екскурсоводство і музеєзнавство : навч. посібник / В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська — К. : Альтерпрес, 2007. — С. 75—79.
15. Спогади про Тараса Шевченка / [упоряд. і приміт. В.С. Бородіна, М. М. Павлюка ; передм. В.Є. Шубравського]. — К. : Дніпро, 1982. — С. 20.
16. Маньковська Р. В. Академік НАН України П.Т. Тронько і музейна справа в Україні // Обранець історії [Текст] : зб. наук. праць [до 95-річчя від дня народження акад. НАН України Петра Тимофійовича Тронька : матеріали Перших наук. читань, 19 листоп. 2010 р., м. Дніпропетровськ] / редкол. : В. Ю. Пушкін [та ін.]. — Д. : Національний гірничий університет, 2011. — С. 57.
17. Тронько. П.Т. Краєзнавство та туризм: проблеми взаємодії та співробітництва / Тронько П.Т. // Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 1. Частина перша. — К., 1998. — с. 31.

18. Степанов Д.А. Памятка рабочего-туриста / Степанов Д.А. – М.–Л: Госуд. Изд-во, 1928. – с. 115.
19. Шевченківський словник. В двох томах, Т.2. – К.: 1978.
20. Бабарицька В. Екскурсоводство і музеєзнавство : навч. посібник / В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська — К. : Альтерпрес, 2007. — С. 75—79.
21. Костюкова О. Незатоплена пам'ять.-Черкаси: Вертикаль, 2010-84с.
22. Сміла Козацька/С. Остапова, головний редактор; 2010-22с.
23. Корсунщина козацької доби: проблеми дослідження та збереження історичних пам'яток/Збірник матеріалів науково-практичної конференції. К., 1993.-108с.
24. Хоткевич Гнат. Два гетьмани.,К: Дніпро, 1991-107с.
25. Карий М.І. І пам'ять Кам'янки. Дніпровськ: Промінь, 1988.-94с.
26. Гугля В. Суботів Хмельницьких. Дніпропетровськ; 2006.-62с.
27. Симоненко Василь. Берег чекань: Сучасність, 1973.- 310с.

28. Ушета І.І. Стежками Холодного Яру. К.: Товариство «Знання», 1988.
29. Чабан А.Ю. Заповіт/Чабан А., Костюкова О. – Черкаси: Бізнес –Стиль, 2013.-166с.
30. Чабан А.Ю. Тарас Шевченко.-Славний син Черкаської землі.- Черкаси/Чабан А.Ю., Костюкова О.: 156с.

Науково-популярне видання

Костюкова Олена Миколаївна

**МАТЕРІАЛИ
ДО ЕКСКУРСІЙ ПО
ЧЕРКАСЬКОМУ КРАЮ**

Наукове редагування
Технічний редактор,
дизайнер
Оригінал-макет

Костюкова О.М.

Лоскуєв В.Л.

Лоскуєва Л.І.

Здано до набору 15.04.2015. Підписано до друку 25.04.2015.

Формат 60x84/16. Друк офс. Папір офс.

Гарнітура Petersburg C.

Умов.друк.арк.25. Вид. 175

Наклад 50 прим.

ТОВ «Вальдес»

Видавець виготівник ПП Лоскуєв В.Л.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

До державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів

Видавничої продукції ДК № 1248 від 27.06.1998р.

18000, м.Черкаси, вул.. Симоненка, 5, оф. 206

тел.: (0472) 56-76-00